

A KÖVETKEZŐ SZÁMOK TARTALMÁBÓL:

- ◎ SZAKKÖNYVTÁR A HOLNAP HATÁRÁN
(3. RÉSZ: EGÉSZSÉGÜGYI SZAKKÖNYVTÁRAK,
MTA KUTATÓINTÉZETI SZAKKÖNYVTÁRAK)
- ◎ A FOLYÓIRATKRÍZISRŐL 2. RÉSZ
- ◎ KULTURÁLIS KÖZKINCSEK FELTÁRÁSA NYÍLT
BIBLIOGRÁFIAI ADATOK RÉVÉN
- ◎ ÁTÁLLÁS HUNMARC-RÓL A MARC21 SZABVÁNYRA
A WORLDCAT-CSATLAKOZÁS ELŐKÉSZÍTÉSEKÉNT
- ◎ A BIOGRÁFIAI INDEX MŰFAJÁNAK MEGÚJÍTÁSI
KÍSÉRLETE A MAGYAR ÉLETRAJZI KALAUZBAN
- ◎ AZ OCLC EMEA 2017. ÉVI BERLINI KONFEREN-
CIÁJÁNAK TAPASZTALATAI
(OSZD MEG, ÉS NE URALKODJ! DIGITÁLIS, NYÍLT
OCLC KÖNYVTÁRI PLATFORMOK ÉS DISCOVERY
SZOLGÁLTATÁSOK KOOPERATÍV HÁLÓZATI
ADATMENEDZSMENTTEL; SZABVÁNYOS METAADATOK
JELENTŐSÉGE A KOOPERATÍV SZOLGÁLTATÁSOKBAN)
- ◎ ÚJ KAPUŐR-E A KUTATÓKNAK SZÁNT KÖZÖSSÉGI
MÉDIA?
- ◎ A V4 ORSZÁGOK KÖNYVTÁROSAINAK TOVÁBBI
VÁLASZAI A DIGITÁLIS KOR KIHÍVÁSÁIRA
- ◎ 60 ÉVES AZ ENSZ LETÉTI GYŰJTEMÉNY
AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÖNYVTÁRBAN
- ◎ KÖNYVTÁRÜGYÜNK A „SZABAD NÉP” TÜKRÉBEN
- ◎ OLVASÓMOZGALMAK, OLVASÓI KAMPÁNYOK
1945–1956 KÖZÖTT

HIRDESSZEN A KÖNYVTÁRI FIGYELŐBEN!

KÖZLÉS MEGÁLLAPODÁS SZERINT.
ÉRDEKLŐDNI LEHET A SZERKESZTŐSÉG
CÍMÉN ÉS TELEFONJÁN.

2017/1

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

2017/1

⌚ A FOLYÓIRATKRÍZISRŐL. A SZAKFOLYÓIRATOK KIADÁSI MODELLJÉNEK VÁLTOZÁSÁIRÓL ÉS ÁREMELKEDÉSI TENDENCIÁIRÓL KÖNYVTÁROS SZEMMEL. 1. RÉSZ ⌚ ELEKTRONIKUS FOLYÓIRATOK – HELYZETKÉP ⌚ KULTURÁLIS DIGITALIZÁLÁS. A KÖNYVNYOMTATÁS ÍGÉRET VOLT – ÉS AZ INTERNET? ⌚ A NEMZETI KÖNYVTÁR SZEREPE A MAGYAR KÖNYVTÁRI HÁLÓZATBAN ⌚ KOVÁCS MÁTÉ ÉS A KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK ⌚ AZ INFORMÁCIÓTUDOMÁNY LÉTREJÖTTE ÉS HORVÁTH TIBOR INFORMÁCIÓTUDOMÁNYI ESZMÉINEK GYÖKEREI ⌚ „KÖNYVTÁROSNAK VALÓ VAGYOK, EZ ÉRDEKEL ENGEM”. WALLSHAUSEN GYULA (1923–2010) ⌚ RDA-KITEKINTÉS – PÉLDÁK AZ ANGOL-AMERIKAI KATALOGIZÁLÁSI SZABÁLYZAT EURÓPAI ÁTÜLTETÉSEIRE ⌚ OROSZ KÖNYVTÁRAK A VÁLTOZÓ VILÁGBAN ⌚ KÖNYV-SZEMLE ⌚ REFERÁTUMOK⌚

A TARTALOMBÓL:

27. (63.) ÉVFOLYAM, 2017. 1. SZÁM

FELELŐS SZERKESZTŐ: Kovács Katalin

SZERKESZTŐK: Kovács Katalin (Tanulmányok, Kitekintés, Könyvszemle),
Feimer Ágnes (Külföldi folyóirat-figyelő)

✂ Szerkesztőbizottság elnöke: Hegyközi Ilona

✂ Szerkesztőbizottság: dr. Dippold Péter, dr. Hajnal-Ward Judit, dr. Hangodi Ágnes,
dr. Koltay Tibor, dr. Murányi Lajos, Orbán Éva, Pogány György, Rácz Ágnes, dr. Sipos
Anna Magdolna, dr. Tóth Máté, Villám Judit.

✂ Borítótér: Gerő Éva ✂ Műszaki szerkesztő: Nagy László ✂ Szerkesztőség: OSZK
Könyvtári Intézet, 1014 Budapest, Szent György tér 4–6. (Budavári Palota F. épület) ✂
Telefon: + 36-1-224-3795 ✂ Fax: +36-1-224-3875. ✂ E-mail: kovacs@oszk.hu,
feimer@oszk.hu ✂ Megjelenik: negyedévente. ✂ Egy szám ára: 1500.-Ft + 5% áfa.

✂ Éves előfizetés: 6000.-Ft + 5% áfa + postaköltség ✂ Külföldi előfizetés: 100 euró ✂
Terjeszti: az OSZK Könyvtári Intézet, Könyvtártudományi Szakkönyvtár ✂ Előfizet-
hető: a szerkesztőség címén. ✂ Kiadja: az Országos Széchényi Könyvtár ✂ Felelős
kiadó: az OSZK főigazgatója ✂ Nyomda: Nalors Grafika Kft., Vác ✂ Felelős vezető:
Szabó Gábor ✂ HU ISSN 0023-3773 Index 26408 (Nyomtatott) HU ISSN 1586-5193 (Online)

Lapunkat az alábbi referáló lapok és adatbázisok dokumentálják:

HUMANUS (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek Adatbázisa),

Library Literature and Information Science Full Text (EBSCO),

LISA (Library and Information Science Abstracts),

LISTA (Library Information Science and Technology Abstracts, EBSCO)

*A folyóirat megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.*

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti Kulturális Alap

<http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma>

www.nka.hu

A KÖNYVTÁRI FIGYELŐ online változata a

<http://ki.oszk.hu/kf> címen érhető el.

A folyóiratban olvasható írások a szerzők véleményét tükrözik, nem mindig azonosak a szerkesztőség álláspontjával.

A szerkesztőség nem őrzi meg és nem küldi vissza a kéziratokat.

E számunk szerzői, közreműködői:

BÉNYEI Miklós (egyetemi tanár, Debreceni Egyetem), BOGNÁR Noémi Erika (könyvtáros, Könyvtári Intézet, Bp.), CSÍK Tibor (történész, főkönyvtáros, Oktatókutatás és Fejlesztő Intézet, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp.), CSIKÁSZ-NAGY Ágnes (könyvtáros, Könyvtári Intézet, Bp.), CZEGLÉDI László (könyvtárvezető, Eszterházy Károly Egyetem Tittel Pál Könyvtár és Médiacentrum, Eger), DANCS Szabolcs (főtanácsadó, OSZK, Bp.), FAZOKAS Eszter (osztályvezető, Könyvtári Intézet, Bp.), HEGYKÖZI Ilona (ny. osztályvezető, Könyvtári Intézet, Bp.), HOLL András (informatikai főigazgató-helyettes, MTA Könyvtár és Információs Központ, Bp.), JÁVORKA Brigitta (könyvtáros, Könyvtári Intézet, Bp.), KISZL Péter (intézet-igazgató, tanszékvezető, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, Bp.), KLINGHAMMER István (akadémikus, professor emeritus, ELTE TTK Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, Bp.), KOLTAY Tibor (mb. intézetigazgató, Eszterházy Károly Egyetem, Tudástechnológiai Intézet, Jászberényi kampusz), MOHOR Jenő (az ELTE BTK Központi Könyvtárának ny. igazgató-helyettese, Bp.), MONOK István (főigazgató, MTA Könyvtár és Információs Központ, Bp.), MURÁNYI Lajos (ny. osztályvezető, MTAK, Bp.), PATKÓSNÉ TÓTH Zsuzsanna (könyvtáros, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi intézet, Bp.), POGÁNY György (ny. igazgató, Kármán József Városi Könyvtár, Pilis), PRÓKAI Margit (könyvtárigazgató, II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár, Miskolc), RÁCZ Ágnes (gyűjteményszervezési igazgató, OSZK, Bp.), SIPOS Anna Magdolna (címzetes egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem), SONNEVEND Péter (főiskolai tanár, Bp.), SZABÓ Piroska (könyvtáros, Könyvtári Intézet, Bp.), TÓTH Máté (mb. osztályvezető, Könyvtári Intézet, Bp., adjunktus, PTE Kultúra-, Könyvtár- és Társadalomtudományi Intézet, Könyvtár- és Információtudományi Tanszék, Pécs), VISZOCSEKNÉ PÉTERI Éva (a BME OMIKK ny. munkatársa, Bp.)

Köszönjük szerzőink e számhoz adott önzetlen munkáját!

Abstracts	5
-----------------	---

TANULMÁNYOK

SIPOS Anna Magdolna: A folyóiratkrízisről. <i>A szakfolyóiratok kiadási modelljének változásairól és áremelkedési tendenciáiról könyvtáros szemmel. 1. rész</i>	9
HOLL András: Elektronikus folyóiratok – helyzetkép	31

MŰHELY

MONOK István: Kulturális digitalizálás. <i>A könyvnyomtatás ígéret volt – és az internet?</i>	36
RÁCZ Ágnes: A nemzeti könyvtár szerepe a magyar könyvtári hálózatban. <i>Korreferátum az MKE rendezvényén</i> ...	42

MŰLTUNKBÓL

BÉNYEI Miklós: Kovács Máté és a Könyvtártudományi Tanulmányok	46
CSÍK Tibor: Az információtudomány létrejötte és Horváth Tibor információtudományi eszméinek gyökerei	56

MEGSZÓLÍTOTT ELŐDÖK

KISZL Péter – PATKÓSNÉ TÓTH Zsuzsanna: „Könyvtárosnak való vagyok, ez érdekelt engem.” Walleshausen Gyula (1923–2010)	68
--	----

KITEKINTÉS

- DANCS Szabolcs:** RDA-kitekintés. *Példák az angol-amerikai katalógizálási szabályzat európai átültetéseire* 85
- SONNEVEND Péter:** Orosz könyvtárak a változó világban . 90

KÖNYVSZEMLE

Emlékkönyv Dörnyei Sándor tiszteletére

- Alexander multifrons. Tanulmányok a 90 éves Dörnyei Sándor tiszteletére. Szerk. Perger Péter. Budapest, Argumentum K. ; OSZK, 2016. 214 p. (Ism.: *Pogány György*) 99

A genius loci. Jeles elmék gondolatai Bényei Miklós válogatásában

- A szülőföld varázsa. Idézetek ötven év olvasmányáiból. Összeáll. Bényei Miklós. Kiad. az MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete. Győr, MKE, 2016. 50 p. (Ism.: *Czeplédi László*) 103

A föld- és éggömb – az oktatás eszköze, a lakás díszé...

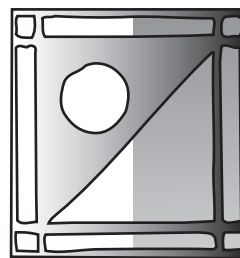
- Plihál Katalin: Nyomtatott magyar föld- és éggömbök 1840–1990. + DVD-ROM. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. 232 p. (Ism.: *Klinghammer István*) 105

KÜLFÖLDI FOLYÓIRAT-FIGYELŐ (REFERÁTUMOK)

- Könyvtár- és információtudomány 109
- Könyvtár- és tájékoztatásügy 112
- Könyvtárak és tájékoztatási intézmények 121
- Munkafolyamatok és szolgáltatások 133
- Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek 143
- Vezetés, irányítás 143
- Felhasználók és használat 148
- Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés 153
- Könyvtárgépesítés, könyvtáráépület 156
- Kapcsolódó területek 158

A számot szerkesztette: Kovács Katalin, Feimer Ágnes, Murányi Lajos

STUDIES

On the serials crisis: changes in publication models and tendencies in subscription costs

SIPOS Anna Magdolna

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.) 2017. no. 1. pp. 9–30.

The subscription prices of scholarly journals have been increasing at a rate faster than the inflation rate for several decades. This is caused by three factors: scholars, journal publishers and libraries. Scholars' publishing obligations caused an overproduction of publications, and as a result, the quality of publications deteriorated; professional peer review became superficial, and predatory journals appeared. As the number of journals and publications is increasing year by year, this trend will generate pressure for further growth. Another key element of the serials crisis is the increase of subscription costs. Journal prices are rising dramatically, but on different scales in various fields of science. This analysis, based on empirical studies, highlights a contradiction between the offers of the journal market and the acquisitions opportunities of the Hungarian library system. Research findings indicate that the Hungarian library system is falling behind the exponentially growing publication market, and therefore, international serials are modestly represented in Hungarian academic and research libraries.

Keywords: *Journal publishing, Journal subscription, Availability, Survey*

The e-journal, a state of art

HOLL András

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.) 2017. no. 1. pp. 31–35.

Journal publishing has recently moved to electronic publishing. The advantages of e-journals are that they can be quickly searched, easily copied, transmitted,

used anywhere online, and their publication costs are relatively less expensive than would be in print. Open-source and free software products play a major role in improving searchability and transparency. Smaller independent journals (indies) should consider the application of the Open Journal Systems (OJS) software, while for research journals the use of Atypon Literatum platform is worth considering. In 2017, the Hungarian Academy of Sciences Library and Information Centre (HAS LIC) launched an OJS platform service inviting Hungarian scientific journals to join the project. The OJS platform supports the publication of independent scholarly journals, their editorial workflow, manuscript management and web publishing activities. An OJS user group, set up recently, provides additional Web services for members.

Keywords: *Electronic journal, Editorial work, Open access, Publishing, Software, Open Journal Systems, Library of HAS, Co-operation*

WORKSHOP

Cultural digitization. The printing press was a promise – what about the Internet?

MONOK István

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.) 2017. no. 1. pp. 36–41.

The digital presentation of the cultural heritage of European countries is associated with a number of problems. Without a European cultural policy the digitization strategies of the member states have not been fully developed, and the privatization of public property in culture has dangerous consequences. Cultural institutions are often exposed to the harmful activities of private companies, which acquire ownership of digital copies for business purposes. The lack of clear cultural-political principles raises concerns over usucaption of collections in the cultural sphere, when (it may seem) that cultural heritage belongs to those who put it on the web. A solution could be digital exchange, the display of documents on every interested portal, and cooperation between archives, museums and libraries. It is the responsibility of today's generations to upload controlled content on the web. There are significant differences in digitization of cultural heritage among European countries, but this is everywhere a responsibility of national institutions. In well-organized models digitization tasks are shared by the partners involved: national institutions perform roles of organization and co-ordination, technological partners are only contributors, and may not acquire ownership in public property in culture.

Keywords: *Digitization, Cultural heritage, Preservation, International co-operation, Electronic library, Availability, Europeana, European Digital Library*

The role of the National Széchényi Library in the Hungarian library network. Presentation at a meeting of the Association of Hungarian Librarians

RÁCZ Ágnes

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.) 2017. no. 1. pp. 42–45.

The article focuses on two tasks of the national library (NL): collection and preservation on the one hand; and cataloguing, catalogues and standardization on the other. In early 2017, a new legal deposit regulation will be issued with requirements regarding off-line and online e-materials. According to this new legal regulation, publishers will be responsible for the submission of legal deposit, and they will decide about the extent of legitimate use as well. According to the plans, the six legal deposit libraries will have access to e-materials held in digital storage in the NL through dedicated service points. Web archiving and the long-term preservation of e-materials are going to be handled as part of the NL's information infrastructure development programme. The cornerstone of development is the migration of the ILS (now Amicus). As a complex service system, the new National System of Documents and Information Provision (ODIR) will include shared (union) catalogues: the Hungarian Shared Catalogue MOKKA, the register of materials of museum value, the National Serials Archive NPA and the central register of digitized materials. The paper covers issues related to the article database HUMANUS and the National Bibliography (MNB) as well. It is urgent to publish the Hungarian version of the MARC 21 exchange format, which will replace the currently used HUNMARC format in the NL. The NL must decide whether it will continue to use ISBD-based regulations or RDA that has grown out of AACR2.

Keywords: *Electronic materials, Computerised bibliographic description, Integrated library system (ILS), Legal deposit copies, National library, Portal, Software, RDA, HUNMARC, MARC21, National Széchényi Library Budapest, MOKKA, HUMANUS, ODIR*

FROM OUR PAST

Máté Kovács and Studies in Library Science („Könyvtártudományi tanulmányok”)

BÉNYEI Miklós

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.)
2017. no. 1. pp. 46–55.

Máté Kovács (1906–1972) was a cultural politician, director of the University Library in Debrecen and later Head of the Department of Library Science at the Eötvös Loránd University in Budapest. He created a high-standard library science workshop at every stage of his career. As Head of Department, board member of the Association of Hungarian Librarians (MKE), and President of the National Library and Documentation Council (OKDT) he considered it important to support and co-ordinate library science research. In 1968, a ministerial meeting approved the plan to issue a yearbook, which will present the historical and theoretical aspects of library work in scientific publications. The first volume of the series, entitled *Studies in Library Science 1968*, was published in 1970, edited by Máté Kovács and Aranka N. Rácz. The topics in the volume indicate that the series aimed to encompass the entire scope of the Hungarian library culture. Four volumes were completed in the series until Máté Kovács's death in 1972. In later volumes the focus was altered from library science to the study of research in libraries.

Keywords: LIS research, History of librarianship, Publishing

The birth of information science and the roots of Tibor Horváth's ideas in information science

CSÍK Tibor

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.)
2017. no. 1. pp. 56–67.

Tibor Horváth (1935–2011) had a definitive role in the renewal of Hungarian library science and higher education and in the perception of the results of information science. This renewal included the re-familiarization of Otlet's theoretical framework of documentation and the transposition of information science having risen in the mid-50s. The study takes into account, on whose ideas this process was based: from among the US pioneers (e.g., C. Shannon, D. Gabor, G. Salton), from the English scholars (e.g., B. Vickery, D. MacKay, D. Austin), from the French academic life (e.g., L. N. Malclès, J.C. Gardin), and from among German researchers (e.g., D. Soergel, G. Wersig). Many ideas of the representatives of science and system theory (e.g., L. v. Bertalanffy, D. S.

Price, K. Boulding) and cognitive linguistics (e.g. N. Chomsky, Ch. Fillmore) became part of the Hungarian library science education, too.

Keywords: Documentation, Information science, Library science

INTERVIEWS WITH OUR PREDECESSORS

„I was born to be a librarian, I am interested in this work!” Gyula Walleshausen (1923–2010)

KISZL Péter – PATKÓSNÉ TÓTH Zsuzsanna

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.)
2017. no. 1. pp. 68–83.

In this series staff members of the Department of Library and Information Science at the Eötvös Loránd University present the edited and commented version of career interviews found in the legacy of the former Head of Department, Krisztina Voit. The interview published here was made in 1985, with Gyula Walleshausen (1923–2010), the newly retired Director-General of the Library of the University of Economics in Budapest. He spoke about his career, about the early years spent in Gödöllő (at the University of Agriculture) and in Budapest (at the Library of the Central Statistical Office as Deputy Director-General). He managed the moving of the Library of the University of Economics into a new building, worked in the Association of Hungarian Librarians, and authored a lot of articles. The editors added a biography, a selected bibliography of Walleshausen's publications, as well as some important notes to the interview.

Keywords: University library, Library building, Library profession

OUTLOOK

RDA-outlook: examples on the use of the new Anglo-American cataloguing rules in Europe

DANCS Szabolcs

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.)
2017. no. 1. pp. 85–89.

Resource Description and Access (RDA) is a standard for descriptive cataloguing initially released in June 2010, providing instructions and guidelines on describing bibliographic data, intended for use by libraries and related cultural organizations. The article reports about its introduction in some European

countries. In 2011–2015, the implementation of RDA was realized in German-speaking countries with the participation of 16 institutions, and setting up a joint standardization committee. In Denmark, RDA's English version is used, the Danish Agency for Culture and the Danish Bibliographic Council participate in project management. In 2015, the Czech Republic began to do cataloguing according to RDA, and preparations started in Slovakia for transfer to RDA in 2016.

Keywords: *Cataloguing rules, Computerised bibliographic description, RDA*

Russian libraries in a changing world

SONNEVEND Péter

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.) 2017. no. 1. pp. 90–98.

Nowadays the Russian society undergoes a profound transformation. In contrast to the growing information society, publishing of books and newspapers is shrinking. The average number of copies of LIS journals is ca. 1000 (for a population exceeding 140 million). In the last 25 years the number of public libraries decreased from 57,000 to 38,000, and the number of school libraries decreased from 80,000 to 40,000. Less than two thirds of public libraries are offering internet access. There is a strong growth of public and private digital libraries. President Putin initiated the foundation of a third national library, the Presidential Library, named after Yeltsin. The highest turnover is implemented by Cyberleninka, a new portal created by young IT experts. Large national (central) libraries show a great variety. A major disaster hit INION (the Institute of Scientific Information on Social Sciences of the Russian Academy of Sciences, Moscow), when a fire destroyed its building and collection in January 2015. The number of professional associations is growing, but in a particular way (as a sign of democracy deficit) neither includes personal members. The former Soviet myth ("a people that reads the most") has been dispelled: 70% of the population never touches book. An example of a successful cooperation is the development of a shared online catalogue (LIBNET). At the end of 2014, a private publisher issued a special journal issue on Hungarian school libraries.

Keywords: State of the art, Librarianship, Reading, Russia

BOOK REVIEWS

Dr. Sándor Dörnyei turns 90

Alexander multifrons. Tanulmányok a 90 éves Dörnyei Sándor tiszteletére. Szerk. Perger Péter, Budapest, Argumentum Kiadó–OSZK, 2016. 214 p. (A Magyar Könyvszemle és a Mokka–R Egyesület füzetei; 8.)

(Reviewed by György Pogány)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.) 2017. no. 1. pp. 99–102.

Keywords: *Festschrift, History of culture, Personal bibliography, Book review*

Genius loci. Citations on the homeland selected by Miklós Bényei

A szülőföld varázsa. Idézetek ötven év olvasmányából. Összeáll. Bényei Miklós. Kiad. az MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, Budapest, MKE, 2016. 50 p.

(Reviewed by László Czeglédi)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.) 2017. no. 1. pp. 103–104.

Keywords: *Local work, Collection of citations, Belles lettres, Book review*

Terrestrial and celestial globes

Plihál Katalin: Nyomtatott magyar föld- és éggömbök 1840–1990. + DVD-ROM. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016. 321 p.

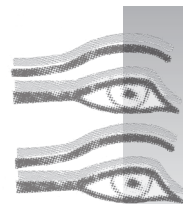
(Reviewed by István Klinghammer)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.) 2017. no. 1. pp. 105–107.

Keywords: *History of culture, Map, Book review*

FROM LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE JOURNALS (ABSTRACTS)

Könyvtári Figyelő (Library Review), vol. 27. (63.) 2017. no. 1. pp. 109–160.

A folyóiratkrízisről

A szakfolyóiratok kiadási modelljének változásairól és áremelkedési tendenciáiról könyvtáros szemmel

1. rész

SIPOS Anna Magdolna

1. Bevezetés

Az utóbbi évtizedekben a tudományos közbeszédben mind gyakrabban kerülnek elő a szakfolyóiratok. Igaz, a formális és informális diskurzusokban megjelenő folyóiratos témákat elsősorban a publikálási kényszerek, valamint a kutatással foglalkozók szakmai és tudományos presztízsét, előmenetelét direkt módon meghatározó, a folyóiratok minősítésével, továbbá a minősített folyóiratok szerzői gárdájába történő bekerülés lehetőségei uralják, ám ezek mellett többször is szóba kerül a folyóirat-kiadás korábbi mechanizmusainak, hagyományos kereteinek teljes körű átalakulása. S hogy milyen nagymértékű és forradalmi jellegű ez a változás, azt mi sem igazolja hitelesebben, mint az, hogy az angol és a német szakirodalomban már egyenesen folyóiratkrízisről beszélnek, sőt mindkét nyelv Wikipédiája tíz éve önálló szócikket szentel e jelenségnek. A folyóiratválság kialakulása rendkívül összetett folyamat eredménye, amelyben a kommunikációs csatornák mélyreható átalakulásán túl meghatározó szerepet játszanak a tudomány és a hozzá kapcsolódó műhelyek, teamek, tudósok működését, hatékonyságát egyre inkább globális szinten mérő és értékelő folyamatok, a már említett publikációs kényszerek, a folyóiratok minősítésének változásai, a nyílt hozzáférés, valamint az elektronikus folyóiratok megjelenése, térhódítása, a kiadványpiacot determináló kiadói monopóliumok és az ebből következő agresszív piaci maga-

tartás, a tudományos kiadványpiacon fontos szerepet játszó könyvtárak anyagi lehetőségeinek elmaradása az évről évre nagymértékben emelkedő áráktól. Nem célunk a folyóiratkrízis kialakulásának valamennyi komponensét felsorolni, hiszen az olyan sok tényezőt foglal magában, amelyet egyetlen tanulmányban aligha lehetne számba venni, és nem is ilyen céllal ragadtunk tollat. Az előzőekben felsorolt összetevők csupán kiragadott példák. Reményeink szerint a legszignifikánsabb jellemzőket soroltuk fel, és ezek közül írásunk keretében a folyóirat-kiadás és -piac tendenciáinak, árainak alakulásával foglalkozunk. Ezeket a tendenciákat – a hazai könyvtári statisztikák alapján – összevetjük a könyvtárak állománygyarapítási lehetőségeivel, és ezzel megpróbálunk választ adni arra a kérdésre is, hogy az utóbbi évtizedekben valóban a folyóiratok szegényei-e a könyvtárak, vagy túlzás ezt állítani.

2. A folyóiratválságról tágabb kontextusban

Mielőtt fő mondandónkba kezdenénk, röviden tágabb kontextusba kell helyezni a jelenséget, és ismertetnünk kell a folyóiratválsággal kapcsolatosan kialakult véleményünket, meglátásainkat. Nézetünk szerint a *kiváltó okok* többféle forrásból erednek. Mindenekelőtt abból, hogy a szakmai, tudományos folyóiratokhoz mint termékekhez, összetett jelentéstartalmukhoz, funkcióikhoz sokféle sajátos értelmezés, sokféle szakma kapcsolódik, és tegyük hozzá azt is, hogy azok igen eltérő módon tekintenek a periodikákra, más és más motivációk, érdekek és értékek szerint viszonyulnak hozzájuk. Ezek közül három olyan szerepkört szeretnénk kiemelni, amelyekben feltétlenül meghatározók a tudományos folyóiratok, és amelyek determináns tényezőként hatnak a folyóiratok kérdéskörére. Ezek a tudományos intézményekben tömörülő *kutatók* csoportjai, továbbá a folyóiratokat előállító és terjesztő *vállalkozások*, végül pedig a periodikákat gyűjtő, azok tartalmát feldolgozó, megőrző és rendelkezésre bocsátó intézmények, vagyis a *könyvtárak*. Ezt a korábban bevett struktúrát az elmúlt évtizedekben kialakult e-tartalomszolgáltatás némileg módosította: a második és a harmadik szereplő, vagyis a folyóiratokat, illetve az azokra épülő szolgáltatásokat előállító vállalkozások és a könyvtárak hagyományos munkamegosztásában átfedések alakultak ki. Hasonló jelenségek tapasztalhatók a tudományos közélet, valamint az általuk létrehozott, a tudás bázisa feletti rendelkezésben, továbbá azok birtoklásában is. Ám nem csupán átfedésekről

van szó, hanem a tudást, a tudományos eredményeket közzétevő és megőrző, birtokló szereplők csaknem teljes átstrukturálódásáról, kicserélődéséről is. A közelmúltban napvilágra került és a különböző hatalmi kérdéseket taglaló *Magyar Tudomány* 2016. évi 6. számában jelent meg *Monok István* feltétlenül figyelemre méltó írása, amelyben a szerző – sajátos aspektusból közelítve – már egyenesen hatalmi kérdésként tárgyalja a tudományos információkat tartalmazó kiadványpiaci átalakulást.¹ „*A kérdés nem pusztán kommunikációtechnikai, hiszen bármennyire is tágultak az információ megszerzésének, eljuttatásának a lehetőségei, úgy tűnik, többféle érdek fűződik ahhoz, hogy ezeket a csatornákat ellenőrzésük alatt tartsák, illetve a tudományos információt (és az azt leíró metaadatokat) birtokolják. Aki ilyen érdekek mentén eredményeket ér el, annak a jövő hatalmasai között helye lesz. ... Eredményeket azonban csak akkor tud elérni, ha a tudományos információt előállítók körében szövetségeseket talál, vagyis a tudományos világ belső hatalmi harcaiban szövetséget ajánl egyes szereplőknek, privilegizálttá téve vagy akként megőrizve egyes csoportokat. Tényként szögezhetjük le, hogy 2015-ben a világ tudományos információ-tömegét jellemzően nem a tudományos intézmények és nem a tudomány művelőinek kommunikációs csatornáin juttatják el egymáshoz a szereplők, hanem piaca van ezeknek az információknak (vállalkozók juttatják el saját csatornáikon). Ennek a piacnak a monopóliumai öt-hat nagyobb kiadói – pontosabban csupán pénzügyi befektetői – csoport kezében vannak, és ugyanezek a csoportok alapjaiban befolyásolják a tudományértékelés szempontrendszerét, az egyes kiadványok nemzetközi súlyát, és ezen keresztül a kiadványokat tartalommal megtöltő intézmények és személyek tudományos sorrendjét (ranking) is.*”²

2.1. A folyóiratválság és a tudományos közélet

Először arra teszünk kísérletet, hogy definiáljuk, mit jelent a kutatók és a tudományos közélet számára a folyóirat. A csoport elsődlegesen a formális tudományos kommunikáció egyik meghatározó eszközének, közvetítő csatornájának tartja az időszaki kiadványokat. A „*without publication, science is dead*”³ (publikálás nélkül a tudomány halott) szlogenje mögött a tudomány működési mechanizmusának tradicionális rendje húzódik meg, mely szerint minden új tudományos eredményt a szakmai közeg kritikája, tesztelése, ellenőrzése hitelesít. Ennek a folyamatnak

évszázadok óta legfontosabb kommunikációs fórumát jelentik a tudományos folyóiratok. A tudósok folyóiratokhoz való viszonyulását kétféle meghatározó szempont definiálja. Egyrészt a kutatók olyan, a szakmai presztízst, előmenetelüket, boldogulásukat nagymértékben meghatározó fórumokként kezelik azokat, amelyek publikációs lehetőséget is biztosítanak számukra, másrészt pedig ezek révén hozzájuthatnak a kutatásaikhoz feltétlenül szükséges friss információkhoz, amelyek nélkül munkájukat, kutatásaikat nem tudják folytatni. Ezt az egyáltalán nem egyszerű képletet tovább árnyalja, ha tetszik, bonyolítja, hogy a kutatással foglalkozók gyakran maguk is tevékeny részesei a folyóiratok megjelenítésének. Gondolunk itt elsősorban azokra az esetekre, amikor egy-egy tudományos team (csoport), közösség maga is megjelentet folyóiratokat, továbbá azokra, amikor a kutatók résztvevői, vezetői a szaklapok szerkesztőseinek. A tudományos közélet szereplői alanyi jogon járó juttatásként kezelik a szakmai folyóiratokhoz, illetve az azokban megjelent, számukra releváns publikációkhoz, információkhoz való hozzájutást. Igényeikkel természetesen egyet kell értenünk. A kiadványokhoz történő hozzájutás árának kérdéseiről szóló diskurzusokat többnyire elutasítják, azok volumenével, összetevőivel általában csupán akkor szembesülnek, amikor maguk is folyóirat-kiadásra vállalkoznak.⁴ „*A kutatói közösség gyakran úgy tekint a tudományos eredményekre, mint ingyenes termékre, csereajándékra. A szellemi tulajdon, amely lényeges eleme a kutatási folyamatnak, és a tudományos megismerés fontos eredménye, egyre inkább a kereskedelmi kiadók ellenőrzése alá kerül. Az ebből adódó piaci anomáliát azonban a tudás előállítói nem tapasztalják közvetlenül, mert elvárják intézményeiktől a számukra szükséges publikációk beszerzését és rendelkezésre bocsátását. Így az egyetemek és főiskolák, amelyek már jelentős összegeket fordítottak a kutatás személyi és anyagi kiadásainak fedezésére, horribilis pénzeket kényszerülnek ismét fizetni a kutatási eredmények kiadásának és terjesztésének funkcióját kezükbe kaparintó kereskedelmi kiadóknak.*”⁵

A tudományos közélet viszonyulását a folyóiratokhoz nem csupán a fogyasztás, a publikációk révén történő tudásfejlesztés oldaláról kell vizsgálnunk, hanem a tudományos publikációk termelése, megjelenítési lehetősége szempontjából is. Ennek motivációit abban a Merton-féle paradoxonban kell keresnünk, amely szerint „*a felfedezés és a tudományos alkotás termékeinek legprivátabb tulajdonjogát a legnyilvánosabb közreadás biztosítja.*”⁶ Másként fogalmazva: a tudományos alkotás produktumait előállítók számára az jelenti a legbiztosabb védelmet, ha közleményeik a lehetséges legnagyobb nyilvánosságot kapják, a lehető legtöbb helyen és legszélesebb körben ismertté válnak. A kutatókra, valamint a kutatójelöltekre az utóbbi évtizedekben hatalmas és mind erősebb nyomás nehezedik a publikációk mennyiségének és minőségének emelése érdekében. Ennek mára már könyvtárnyi szakirodalma, sokféle terminus technicus van, magyar nyelven leggyakrabban a publikációs kényszer kifejezést használjuk, de világszerte meghonosodott már az angol nyelvű kifejezés (*Publish or Perish!*) is. A megjelentetésre szánt közleményözönt részben az egyéni ambíciók fűtik, részben pedig a tudósok teljesítményeire is ható külső kényszerek okozzák. Az utóbbiak közül most csupán a legfontosabbakat emeljük ki. A nemzetközi szinten történő, a kvantálhatóságra alapozott személyi és intézményi minősítések, valamint a hozzájuk kapcsolódó anyagi és szakmai egzisztenciális, illetve presztízis kérdések, az egyetemi rangsorolásokhoz, a kutatásokhoz ma már szorosan hozzátartozó egyéni és csoportos pályázatok. Mindezek együttesen meglódították a publikációk számát, amely azonban több nemkívánatos jelenséget is magával hozott. Ilyenek például az egy publikációra eső szerzők számának növekedése, a szerzői státusz és tekintély inflálódása, a publikációk tartalmának felhígulása, a lektorálás felszínessé, felületessé válása, a publikációk tartalmi hibái, hiányosságai, a hanyagul kezelt hivatkozások, a plagizálás, a hivatkozásokkal történő manipulációk, a folyóiratok minősítésének mesterséges úton való feljavítására irányuló machinációk, a csalások (mint például a parazita folyóiratok megjelenése), és a sort az ezekkel a kérdésekkel foglalkozók saját tapasztalataik alapján bizonyára tovább is tudnák bővíteni. A hibák, a hiányosságok, a manipulációk, a machinációk jelentősebb része nem válik ismertté a nyilvánosság előtt, ám egy részük skandalumként jelenik meg, ritkább esetben pedig büntetőeljárások is indulnak, bár ezek többsége a plágiumokra vonatkozik. A tudományos skandalumok között a Springer és az IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) 2014. évi esetét említjük, amikor mintegy 120 közlemény visszavonására kényszerültek, mert bebizonyosodott, hogy „*tartalmuk SCITgen szoftverrel generált halandzsza*”⁷. „*A Nobel-díjas Peter Higgs professzor [a The Guardian-ben, 2013-ban megjelent nyilatkozata] szerint futószalagon gyártják a cikkeket; szerinte ez már akadályozza a kutatást, és túlzott fontosságot*

nosabb közreadás biztosítja.”⁶ Másként fogalmazva: a tudományos alkotás produktumait előállítók számára az jelenti a legbiztosabb védelmet, ha közleményeik a lehetséges legnagyobb nyilvánosságot kapják, a lehető legtöbb helyen és legszélesebb körben ismertté válnak. A kutatókra, valamint a kutatójelöltekre az utóbbi évtizedekben hatalmas és mind erősebb nyomás nehezedik a publikációk mennyiségének és minőségének emelése érdekében. Ennek mára már könyvtárnyi szakirodalma, sokféle terminus technicus van, magyar nyelven leggyakrabban a publikációs kényszer kifejezést használjuk, de világszerte meghonosodott már az angol nyelvű kifejezés (*Publish or Perish!*) is. A megjelentetésre szánt közleményözönt részben az egyéni ambíciók fűtik, részben pedig a tudósok teljesítményeire is ható külső kényszerek okozzák. Az utóbbiak közül most csupán a legfontosabbakat emeljük ki. A nemzetközi szinten történő, a kvantálhatóságra alapozott személyi és intézményi minősítések, valamint a hozzájuk kapcsolódó anyagi és szakmai egzisztenciális, illetve presztízis kérdések, az egyetemi rangsorolásokhoz, a kutatásokhoz ma már szorosan hozzátartozó egyéni és csoportos pályázatok. Mindezek együttesen meglódították a publikációk számát, amely azonban több nemkívánatos jelenséget is magával hozott. Ilyenek például az egy publikációra eső szerzők számának növekedése, a szerzői státusz és tekintély inflálódása, a publikációk tartalmának felhígulása, a lektorálás felszínessé, felületessé válása, a publikációk tartalmi hibái, hiányosságai, a hanyagul kezelt hivatkozások, a plagizálás, a hivatkozásokkal történő manipulációk, a folyóiratok minősítésének mesterséges úton való feljavítására irányuló machinációk, a csalások (mint például a parazita folyóiratok megjelenése), és a sort az ezekkel a kérdésekkel foglalkozók saját tapasztalataik alapján bizonyára tovább is tudnák bővíteni. A hibák, a hiányosságok, a manipulációk, a machinációk jelentősebb része nem válik ismertté a nyilvánosság előtt, ám egy részük skandalumként jelenik meg, ritkább esetben pedig büntetőeljárások is indulnak, bár ezek többsége a plágiumokra vonatkozik. A tudományos skandalumok között a Springer és az IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers) 2014. évi esetét említjük, amikor mintegy 120 közlemény visszavonására kényszerültek, mert bebizonyosodott, hogy „*tartalmuk SCITgen szoftverrel generált halandzsza*”⁷. „*A Nobel-díjas Peter Higgs professzor [a The Guardian-ben, 2013-ban megjelent nyilatkozata] szerint futószalagon gyártják a cikkeket; szerinte ez már akadályozza a kutatást, és túlzott fontosságot*

*tulajdonítanak neki. »Manapság meg sem kapnám az akadémiai állást – nyilatkozta.«*⁷⁸ Ezekre a körülményekre és nyilvánvalóan az egyéni ambíciók, kutatói kvalitások szubjektív elemeire vezethető vissza, hogy mára már elmondható: a folyóiratokban megjelenő publikációk egy részét nem a tudományos kutatás eredményeinek közlési igénye generálja, hanem a sok tőről fakadó publikációs kényszer, valamint a tudományos tevékenységet átható, gyakran elvtelen és túlhajtott versenyszellem. Ezek a tényezők jelentősen ártírták a hagyományos publikációs tevékenység értékrendjét, és egyben a közlemények számának olyan mértékű növekedését hozták, ami már nem csupán a releváns tanulmányok kiszűrését, esetleg azok megismerését teszi lehetővé, hanem a kutatási témákhoz kapcsolódó szakfolyóiratok számbavételét is. Ennek igazolására álljanak itt a témában feltehetőleg a leghitelesebb adatokat közlő nemzetközi szervezet, az UNESCO periodika-nyilvántartásának információi. Az UNESCO periodikákra vonatkozó nyilvántartását végző ISSN-Központ (International Identifier for Serials International Centre) 2015-ben 1 118 940 élő ISSN-rekordot tartott nyilván, az éves gyarapodás, vagyis az újonnan induló időszaki kiadványok száma pedig 60–70 ezer körül mozog.⁹ Csupán viszonyítási adatként közöljük, hogy például 2007-ben, mindössze tíz évvel ezelőtt, ez a szám még mélyen alatta volt az egymilliónak, 829 905 kurrens folyóiratot tartottak nyilván. A számszerű kérdések mellett szólnunk kell arról is, hogy a tudományos közlemények tartalmi inflálódásának hatására olyan kérdések is gyakran megfogalmazódnak a kutatókban, hogy egyáltalán megéri-e, visszatér-e a publikációk feldolgozására fordított, egyre növekvő idő- és energia befektetés. Tudunk-e a gyakran tartalmi szempontból meglehetősen „üres” publikációkból annyit meríteni, hogy megérje a részünkről ráfordított időt, energiát? Ráadásul az utóbbi évtizedekben jelentősen megnőtt a tudományos eredményeket közlétevé tartalmak redundanciája, továbbá az azokat körülölelő kommunikációs zaj is. Az is igaz, hogy a kutató nincs abban a helyzetben, hogy e kérdés eldöntésében kimondhassa a nemleges választ. Így nem tehet mást, mint azt, hogy figyelemmel kíséri szakmája, kutatási területe szakirodalmát, befekteti az azok feldolgozásához szükséges mind több és több időt, szellemi ráfordítást, és tegyük hozzá, hogy manapság már egyre gyakrabban anyagiakat is. A fentiekben csupán érintőlegesen bemutatott kutatási, publikálási anomáliák és még számos más, itt nem említett, szerényebben ható körülmény együtt-

tes eredményeként mára kialakult egy úgynevezett tudományos, publikációs válság. Vagyis a folyóiratkrízis egyik meghatározó környezeti tényezőjében, a tudományos közéletben olyan kedvezőtlen tünetek jelentkeztek, amelyeket egyelőre még nem sikerült kezelni. Magunk részéről azt állítjuk, hogy még az ezekkel történő szembesülés is várat magára. Szakmai meggyőződésünk, hogy a jelenségek együttesen a folyóiratválság kialakulásában döntő szerepet játszanak, és ezek megoldása nélkül kezelhetetlenek a folyóiratválság tünetei. Állításunkat igazolja, hogy Németország egyik legjelentősebb egyetemén, Konstanzban a kutatók egy része már felismerte, hogy a folyóiratkrízis csak látszólag könyvtári probléma. A valóságban a válság a tudomány és a publikációs rendszer ellentmondásosságára vezethető vissza, ezért fontosnak tartják ezekről a kérdésekről a helyi szinteken is szakmai vitákat folytatni és a könyvtárak segítségére sietni. Felismerték, hogy a két szféra csak közösen tud érdemi változást elérni.¹⁰

2.2. A folyóiratválság és az azokat előállító, terjesztő vállalkozások

A folyóiratok közelségébe kerülő különböző csoportok egy része hajlamos a válságot betudni annak, hogy a folyóiratok közreadását végző szervezetek annak kizárólagos okozói. Ez a túlságosan leegyszerűsítő szemléletmód nagyon egypólusúvá teszi a folyóiratkrízis okának definiálását. Írásunkban éppen arra szeretnénk rámutatni, hogy a válságot előidéző okokról és – hangsúlyozzuk – nem egyetlen okról ajánlott beszélni. Tény, hogy a folyóiratok kiadását gondozó szervezetek meghatározó előidézői a folyóiratválságnak, de annak nem egyedüli okozói. Dolgozatunkban mi is nagy hangsúlyt fektetünk a kiadók agresszív piaci magatartására, az utóbbi évtizedekben határtalanul megnövekedett áremeléseire, de szeretnénk a többi kiváltó tényezőre is rámutatni. Közismert, hogy a szakfolyóiratok meghatározó többségét, közreadásuk és terjesztésük gondozását profitorientált cégek végzik. Megjelenésük óta a kiadványpiac általában¹¹ profitorientált szemléletmódot képvisel, gazdasági, piaci vállalkozásként működik, ezért az általuk kiadott termékek ugyanolyan piaci szereplők, mint bármilyen más termék a termelés-fogyasztás viszonylatában. A profitra összpontosító, a folyóiratok kiadásával és terjesztésével foglalkozó cégek iránt megnyilvánuló érdekek közül a pénzügyi befektetői érdekek a legerősebbek, és csupán egyetlen szóval lehet jellemezni őket, a haszonelvűséggel. A jelenség egyáltalán nem ördögtől való, hiszen minden

piaci befektetésnek ez az elsődleges érdeke, a piac meghatározó mozgatója. Attól, hogy a kiadványokat előállítók egy nagyon sajátos, művészeti és tudományos produktumokat tartalmazó és a termékkel kapcsolatba kerülő más csoportok esetében a kiadó szempontjaitól eltérő értékeket képviselő terméket visznek piacra, attól a folyóiratok még a befektetők érdekeit képviselő folyóirat-kiadók és terjesztők számára a fogyasztási javak részét képezik. Ezért teljesen természetesnek kell tartanunk a részükről megnyilvánuló haszonelvűséget, amelynek szempontjait aligha lehet megváltoztatni a fogyasztói csoportokat megtestesítő tárgyalásokon küldetéstudattól, filantropiától fűtött vagy éppen a tudományos, művészeti közélet érdekeit hangsúlyozó, azokat előtérbe helyező érvekkel. Azok, akik folytattak már ilyen tartalmú tárgyalásokat, igazolni tudják, hogy jóllehet gyakran úgy tűnik számunkra, sikerült ezeket az érveket a tárgyalások során, azok eredményeiben érvényesíteni, de tudnunk kell, ez csupán a látszat. Valójában a másik fél képviselőit egyetlen tényező motiválja, nevezetesen az, hogy az általuk képviselt cég nyere, avagy veszít az üzleten. Fontos azt is tudnunk, hogy ennek eldöntésében mind a direkt, mind pedig az indirekt nyereségekkel és veszteségekkel számolnak, és döntéseiket azok együttes mérlegelése alapján hozzák meg, sőt gyakran már a tárgyalásokra ezeknek a szempontoknak megfelelő, kész modellel érkeznek. Mindez azt is jelenti, hogy e vállalkozásokra az üzleti hasznot bővítő, illetve annak csorbulását kilátásba helyező, a piacon történő térnyerést vagy annak visszaszorulását tartalmazó érvekkel lehet hatni. Ezt az állításunkat igazolják a kiadványpiacon és elsősorban a tudományos folyóirat-kiadásban meghatározó szerepet játszó kiadók árképzéseinek változásai. Nem szeretnénk dolgozatunk fő tartalmának elébe menni, de már itt rá kell mutatnunk arra, hogy míg 1996 és 2010 között, öt éves ciklusokban számolva, átlagosan 37–38%-os volt a tudományos folyóiratok árának emelkedése, addig a közelmúltbeli, a 2011 és 2015 közötti ciklus átlagárában ennél mintegy 10%-kal kisebb mértékű a növekedés (27,19%). Jóllehet a korábbi három ötéves ciklusban (1996–2010) számos szakmai és tudományos szervezet próbálkozott az áremelés mértékét fékezni. Eredménytelenül. Ezek közül talán a legismertebbek az Elsevier ellen indított előfizetési bojkott felhívások. Az első bojkott-felhívás az American Library Association részéről már a kétezres évek elején elindult, ám annál jóval nagyobb nemzetközi visszhangot tudott elérni a 2012-ben a világhálón indított és a teljes nemzet-

közi tudományos közéletet megmozgató tiltakozás. A 2012 februárjában az interneten kezdeményezett bojkott-nyilatkozatot mára már több mint 16 ezren írták alá, és az aláírók száma folyamatosan növekszik.¹² Mindezek azonban alig érték el eredményeket, legfőlegbő néhány kevésbé kurrens folyóirat árának csökkentésével, pontosabban szólva annak marketingben felhasználható értékével demonstrálta az Elsevier az együttműködésre való hajlandóság látszatát. Akkor mégis miben látjuk annak okát, hogy 2011 és 2015 között az áremelés aránya, ha mérsékelten is, de csökkent? Szakmai meggyőződésünk, rálátásunk szerint az Open Access terjedési dinamizmusának növekedése és a már létrejött, szolgáltatói repozitóriumok lehetnek a legfőbb generáló tényezők. Ezt igazolja az írásunk készültével egyidejűleg megjelent közlemény is, amely szerint a Mendeley, valamint a Social Sciences Research Network (SSRN) felvásárlásával az Elsevier üzletpolitikája – az Open Accessre reagálva – már új üzleti modellekre fókuszál.¹³ A kiadói érdekek mindenek feletti érvényesítését igazolja az is, hogy az áremelések elleni tiltakozás másik, világszerte ismert radikális lépésével, a tudományos közélet részéről a cikkek illegális letöltésével, magyarul „lelopásával” szemben a kiadók mindig igen erőiesen lépnek fel. Az elmúlt években a nemzetközi „Robin Hoodkodásnak” hatalmas kultusza alakult ki, és a tudományos közélet számára teljesen elfogadott metódussá vált. „A negyvennyolcmillió tudományos cikket ingyenesen bárki rendelkezésére bocsátó Sci-Hub néhány héttel tavaly októberi betiltása után új domáinnéven lett ismét elérhető. Alapítója, a tudomány Robin Hood-jaként emlegetett Alexandra Elbakyan sok más kutatóval együtt abban hisz, hogy a tudásnak – beleértve az új kutatási eredményeket is – mindenki számára elérhetőnek kell lennie. Ez azonban a jelenlegi publikációs rendszerben lehetetlen.”¹⁴ Ám azt is tudnunk kell, hogy az ilyen jellegű vállalkozások sorra buknak meg a kiadók által indított jogi eljárások következtében; igaz, mindig újra is indulnak. A rabló-pandúr versenynek bizonyára még lesz folytatása, és a tudományos közélet valóban sokat nyer a kalózkodásokból, de nyilvánvaló, hogy egy jogilag indokoltan kifogásolható módszer nem hozhat végleges megoldást. A fentebb leírt példák ékes bizonyítékai annak, hogy milyen érvekkel, ráhatásokkal lehetséges elérni a fogyasztók felé megnyilvánuló „barátságosabb” kiadói, terjesztői magatartást. Ugyanakkor biztosak vagyunk abban, hogy az üzleti szféra szereplői továbbra is minden lehetséges eszközt felhasználhatnak monopóliumaik megtartására, bővítésére.

Néhány számszerű példával szeretnénk szemléltetni, hogy a tudományos folyóirat-kiadás egyáltalán nem „aprópénzes” vállalkozás. Az International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers 2013-ra vonatkozó beszámolója szerint önmagában az angol nyelvű STM (science, technology, medical – természettudományi, műszaki, orvosi) szakfolyóiratpiac éves árbevétele mintegy 10 milliárd dollárt tesz ki. A piac növekedésének ütemét jól szemlélteti, hogy 2008-ban ez az összeg még csak 8 milliárd dollárra rúgott, vagyis öt év alatt 2 milliárddal, mintegy 20%-kal emelkedett.¹⁵ Ám amennyiben tágabban értelmezzük ennek az információs piacnak a termékeit, úgy a teljes STM információs piac már meghaladja a 25 milliárd dollárt.¹⁶ Érdemesnek tartjuk idézni azt is, hogy ezek a számok csupán a folyóiratokra vonatkoznak, mellette hozzávetőleg még 5 milliárd dollár értéket képvisel a tudományos könyvkiadás. Az STM-folyóiratok piacából 55%-kal az Egyesült Államok, 28%-kal Európa és a Közel-Kelet országai, 14%-kal Ázsia és Óceánia részesül, míg a maradék 4%-ot a többi ország részesedése jelenti. És még egy fontos adalék a tudományos információs „ipar” teljesítményéhez: világméretben összesen 110 ezer alkalmazottat foglalkoztat, akiknek mintegy 40%-a az Európai Unió országaiból kerül ki.

2.3. A folyóiratválság és a könyvtárak, a könyvtárosok

A folyóiratok köré csoportosuló szervezetek között sajátos helyet és szerepet töltenek be a könyvtárak, a könyvtárosok. A folyóiratok tartalmának hozzáféréseben, közvetítésében, az azokról történő tájékoztatásban és információszolgáltatásban évszázadok óta meghatározó pozícióik vannak. Ám az utóbbi évtizedek során ez a szerepkör jelentősen módosult. A változásoknak többféle összetevője van, és mint általában, úgy itt sem hagyhatjuk figyelmen kívül a kétpólusú világ következtében az információs piacon is markánsan érvényesülő, a kétféle berendezkedés egymástól eltérő fejlődési folyamatainak hatásait. Mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy a 20. század második felében kialakult globális információs rendszerekből, terekből kimaradtak a szovjet érdekeltségi körbe tartozó közép- és kelet-európai országok, azok tájékoztatási rendszerei a politikai megosztottság miatt. A volt szovjet tömb országai, pontosabban szólva a volt KGST-országok a könyvtárakra és a dokumentációs központokra építve, úgymond, saját, belső tudományos információs rendszert hoztak

létre. Az egymással szemben álló két hatalmi tömb semmiféle átjárhatóságot sem kívánt biztosítani a két információs rendszer között. Így jöhetett létre a szakirodalom feldolgozása, valamint a szakirodalmi tájékoztatás terén az a két, egymástól igen eltérő modell, amely az 1970-es években vált meghatározóvá, és lényegében a kétpólusú világ megszűnéséig érvényesült. A volt KGST országokon kívüli területeken a könyvtári szakirodalmi tájékoztatásban a mind dinamikusabban terjedő és profitorientált cégek által létrehozott, azoktól megvásárolt szakirodalmi tájékoztatási eszközöket, referáló rendszereket, majd később elektronikus adatbázisokat használták a könyvtárak, míg a volt szovjet tömb országaiban ezeket döntően az országos szakkönyvtári és dokumentációs, majd később információs központokban dolgozó könyvtárosok, szakreferensek állították elő. A kétféle világ megszűnését követően a volt szovjet befolyási zóna országai számára is hozzáférhetőkké váltak azok az információs források, amelyeket addig nélkülözniük kellett, és nagyon gyorsan kiderült, hogy az itteni korábbi gyakorlat nem tartható. A többnyire nyugati relációban szerkesztett, közreadott és horribilis összegekért árusított szakirodalmi adatbázisok olyan szakmai és átfutási időbeli fölényrel rendelkeztek a könyvtárak által előállított referáló szolgáltatásokhoz képest, amelyek értelmetlenné és ráadásul pazarlóvá tették a korábbi modellt.¹⁷ Helyettük a szakirodalmi tájékoztatásban, a szakmai és tudományos információk szolgáltatásában már idehaza is a profitorientált, a tudományos információt piaci terméként kezelő vállalatok offline, majd később online elérhető szakirodalmi adatbázisait kezdtük használni. Igaz, az első időkben, az 1990-es években a lehetőség csupán néhány szakkönyvtárra és felsőoktatási könyvtárra terjedt ki, anyagi fedezetét pedig az OTKA biztosította. Széles körben majd csak 2001-ben váltak elérhetővé az adatbázisok, amikor kormányhatározattal létrehozták az EISZ-t, majd 2003-ban elindult az EBSCOhost szolgáltatása is. Ezeknek a termékeknek a megvásárlásával a könyvtárak és a könyvtárosok tudományos információszolgáltatásban betöltött szerepe lényegesen megváltozott. Már nem ők a szakirodalomról szóló információs források fő előállítói és terjesztői, hanem csupán közvetítik azokat.¹⁸ Erre utaltunk korábban, amikor azt írtuk, hogy a folyóiratokat, illetve az azokra épülő szolgáltatásokat előállító vállalkozások és a könyvtárak hagyományos munkamegosztásában átfedések alakultak ki. Ráadásul más és más kompetenciákra volt és van szükség a feldolgozást, referálást is magában foglaló könyvtári munkafolya-

matokban, mint a mindeközben kizárólag a világhálón elérhetővé vált, online információs forrásokból történő tájékoztatásban. Ezért a rapid sebességű, de a régióban feltétlenül megkésett változásokra a könyvtáros szakmának nagyon gyorsan kellett reagálnia, ami nem ment zökkenőmentesen, és tegyük hozzá azt is, hogy a használók többsége sem volt erre felkészülve. A valós információs világpiacra történő kilépésünk egyben azt is jelentette, hogy közvetlen üzleti kapcsolatba kerültünk a folyóiratokat előállító és értékesítő cégekkel, amelyek gazdasági, piaci szempontból igen agresszív magatartást tanúsítanak, hatékonyan képviselik és érvényesítik cégeik érdekeit. Ez is új és kíváncsú tudást indukált, és bizony, ez sem ment egyik napról a másikra, ezt is meg kellett a könyvtárosoknak, illetve a könyvtárakat a tárgyalásokon képviselőknél tanulniuk. Mindezek után magától értetődő, hogy az elmúlt évtizedekben mind a formális, mind pedig az informális szakmai diskurzusok egyik legfőbb szereplői a folyóiratok voltak. Ám ennek ellenére úgy tapasztaljuk, hogy az egyes intézmények, továbbá az ezzel szoros kapcsolatban lévő hazai folyóirat-ellátás stratégiai, taktikai kérdései mindezidáig megválaszolatlanok.

A fentiekben röviden vázolt nagy horderejű változások mellett azonban szólnunk kell arról a könyvtárosi szemléletmódról is, amelyben nem, illetve alig történt változás. Ez az információkhoz való szabad hozzáférés biztosításának könyvtári szolgálata. Ez a szemléletmód, mondhatni, e téren értékrendként működő felfogás teljes egészében egybeesik a kutatói szféra egyik viszonyulásával, a szabad hozzáférés érdekeivel. Ám amikor a kutató, illetve a kutatók által gondozott, közreadott folyóiratokról van szó, akkor már közel sem ilyen egyértelmű a helyzet. Itt már többféle érdekléssel kell számolnunk, amelyek közül most kettőt emelünk ki. Az egyik, hogy a folyóiratok közreadásában, megjelentetésében és piacán a kutatói csoportok eladóként, terjesztőként is megnyilvánulnak. A másik pedig, hogy részben az Open Access ésszerűségének, terjedésének következményei, továbbá a hivatalos állásfoglalások, követelmények eredményei, valamint a nyílt hozzáféréssel elérhető publikációk egyértelműen magasabb idézettségi lehetőségei arra sarkallják a szerkesztőseket, kiadványaikat nyílt hozzáféréssel tegyék közzé. Ez az ambivalencia hol az egyik, hol pedig a másik oldalra állítja ezt a réteget, és ennek megfelelően esetenként partnerei a könyvtáraknak, esetenként pedig ellenérdekeltek a szabad hozzáférés biztosításában. A folyóiratokkal kapcsolatos ügy harmadik szereplőinek, a *kiadóknak* és a *terjesztőknek* az

érdekei, meglátásunk szerint, merőben ellentétesek a könyvtárosok által képviselt az információkhoz való szabad hozzáférés szemléletmódjával.

Érdemesnek tartjuk röviden kifejezni az azzal kapcsolatos véleményünket is, hogy folyóiratpiacot érintő és fentebb tárgyalt mélyreható változások ellenére a könyvtárosok hivatásukkal kapcsolatos értékrendjében miért érvényesül még ma is ilyen erősen ez a szemléletmód. Véleményünk szerint ennek táplálója három forrás. Az egyik a hagyományok, a másik a könyvtárügyben meghatározó nemzetközi szervezetek, mint például az UNESCO és az IFLA állásfoglalásai, ajánlásai, míg a harmadik alapot a jogi szabályozás adja. Tegyük hozzá azt is, hogy mindhámat áthatja a filantrópia és a kultúra, a tudomány terjesztésének, közvetítésének küldetésstudata. A következőkben ezekkel a tényezőkkel foglalkozunk.

Elsőként nézzük a hagyományokat! A könyvtári szolgáltatások használata, közöttük a folyóiratokhoz való hozzáférés Magyarországon tradicionálisan térítésmentes. Különösen érvényes volt ez az úgynevezett szocialista berendezkedésű időszakban. Nem kevéssé a szovjet könyvtárügy másolásának eredményeként ezekben az évtizedekben politikai kérdés volt a minden településen működő könyvtár (közművelődési) fenntartása. Az ezekben az évtizedekben megjelenő és a könyvtárak tevékenységét szabályozó törvényerejű rendeletek a szocialista demokrácia érvényesítésének lehetőségét látták megvalósulni a valamenynyire elérhető közművelődési könyvtári rendszerben. Az sem volt mellékes szempont, hogy a könyvtárakat – szintén a szovjet modell alapján honosított – fontos ideológiai és politikai nevelő, agitatív funkciókkal ruházták fel, a napi politikai események, a politika direkt kiszolgálását várták el azoktól. Jóllehet a kádári részleges konszolidáció, amely hatott a kulturális szférában is, már kevésbé direkt módon hangoztatta ezeket a követelményeket, de a könyvtárak politikai nevelő funkciójáról az 1970-es évek után sem mondott le a hatalom. Így vált a pártállami kultúrpolitika fontos attribútumává a minden településen jelen lévő városi, vagy községi könyvtár. Ám a jelenlét önmagában még nem sokat biztosított. Az 1976-ban megjelent törvényerejű rendelet, először a magyar könyvtárügy jogi szabályozásának történetében, megjelölte a szakirodalmi igények és a szakirodalmi tájékoztatás kötelezettségét is. A könyvtári együttműködés legfontosabb feladataként a dokumentumokhoz, a tájékoztatáshoz való és minden állampolgár számára egyaránt biztosítandó hozzájutást jelölte meg. Ám ennek a kíváncsú elvnek van egy sarokköve, nevezetesen az a feltétel, hogy vagyoni,

anyagi lehetőségek alapján ne lehessen a társadalmat megosztani. E téren egyértelműen lehetett egyenlőséget mutatni azzal, hogy a könyvtári szolgáltatások igénybevételeért jelképes összeget – felnőtteknek három forintot, gyermekeknek, fiataloknak egy forintot – kellett fizetni, és az alapjogszabály a könyvtári szolgáltatások igénybevételeit térítésmentesnek deklarálta. Kérdésként merül fel, hogy a magyar könyvtári rendszer valóban képes volt-e és képes-e minden állampolgár számára egyenlő szolgáltatást biztosítani. Tapasztalataink szerint nem. Az újként megjelölt feladatoknak a teljesítésében kiemelt szerep jutott a szakirodalmi tájékoztatásban és információszolgáltatásban elsődleges forrásokat jelentő szakfolyóiratoknak. Nyilvánvaló, hogy egy kis települési könyvtár soha nem tud olyan választékot nyújtani a folyóiratok és egyéb kiadványok terén, mint a nagyobb városi tékák, vagy a szakkönyvtárak. Az is igaz, hogy erre általánosságban nincs is szükség, és amire állandósult igény mutatkozik, az is rendre más tartalom, más kiadvány, mint a szakkönyvtárakat látogatók igényei. Az esetlegesen felmerülő igények teljesítésére a könyvtárközi kölcsönzés szolgált. Ám ezekkel a kérdésekkel a hatalom már nem foglalkozott, mint ahogyan az sem érdekelte, hogy valójában milyen minőségű is az a szolgáltatás, amit a minden településen elérhető könyvtári rendszer biztosít. Ugyanakkor az ingyenesség, a mindenki számára egyaránt és egyformán járó szolgáltatás gondolkodásmódját mélyen beültette mind a könyvtárosok, mind pedig a könyvtári szolgáltatásokat igénybevevők tudatába. Látszólag tehát működött az információkhoz, a dokumentumokhoz való szabad, térítésmentes hozzáférés, annak formálisan nem voltak akadályai, kivéve a zárt anyagnak minősített dokumentumokat, amelyek használatát külön réteg számára, külön procedura után engedélyezték, vagy nem. A valódi akadályokat nem itt fektették le, hanem a könyvtárakon kívül. Közismert, hogy az információk szabad áramlásának zsilipjeit a pártállam kezelte azzal, hogy mindvégig szoros ellenőrzés alatt tartotta a hazai kiadványpiacon megjelentethető műveket, mint ahogyan a külföldről megrendelt könyvek, folyóiratok megrendelését is engedélyeztetni kellett. Az importált publikációkat, beleértve a folyóiratok egyes számait is, folyamatosan ellenőrizték, a nem kívánatos tartalmú számokat pedig egyszerűen elkobozták. Mindennek fényében már jelentősen módosított tartalommal érvényesült az információhoz való hozzáférés szabadsága. Ám kétségtelen, hogy a könyvtárakba bekerült és a forgalmazásra engedélyezett kiadványok hozzáféréseben nem léteztek deklarált akadályok. Az ezekben

az évtizedekben érvényesített szemléletmód és a korábbi hagyományok ma is determinálóan hatnak a könyvtárosok, és nem utolsósorban az olvasók, a könyvtári szolgáltatásokat használók gondolkodásmódjára. Ezeket a beidegződéseket tovább erősítik más országok hasonló gyakorlatai is.

A mértékadó nemzetközi szervezetek már több alkalommal letették voksukat az információk szabad, akadálytalan áramlása mellett. Az IFLA és az UNESCO közkönyvtárak fejlesztésére vonatkozó irányelveiben ismét megerősítette azt az alapvetet, hogy az információkhoz való hozzájutás, az azokról való értesülés az alapvető emberi jogok körébe tartozik. A közkönyvtáraknak mint olyan közszolgáltatást ellátó intézményeknek, amelyek mindenki előtt nyitva állnak, kulcsszerepük van az információ gyűjtésében, szervezésében és hasznosításában, hozzáférésük biztosításában. Az IFLA és az UNESCO 1994. évi közkönyvtári nyilatkozata pedig újra is állást foglalt a közkönyvtári szolgáltatások ingyenessége mellett. Ellenkező esetben – felfogásuk szerint – korlátozottá válik a hozzáférés, és csak azok számára lesz elérhető, akik a beiratkozási díjat vagy bármi más szolgáltatási díjat képesek megfizetni. Hangsúlyozzák azt is, hogy a közkönyvtárak használatának bármiféle térítéshez, díjhoz történő kötése megtöri azt az alapvetet is, amely szerint a közkönyvtári szolgáltatásoknak mindenki számára rendelkezésre kell állniuk.¹⁹ Ezek az útmutatások tovább erősítik a magyar könyvtárosokban egyébként is meglévő szemléletmódot: az információkhoz, a könyvtári szolgáltatásokhoz, így a folyóiratok tartalmához történő szabad hozzáférést.

Végül röviden tekintsük át, mit mond a Magyarországon jelenleg hatályban lévő 1997. évi CXL., a nyilvános könyvtári ellátásról szóló törvény. A jogszabály elején rögzített alapelvek között az alábbi mondatokat találjuk. „Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információk szabadon, bárki számára hozzáférhetőek. A könyvtári ellátás fenntartása és fejlesztése az állampolgárok és a társadalom egésze szempontjából szükséges, a könyvtári és információs szolgáltatás állami fenntartása stratégiai jelentőségű. A könyvtári rendszernek az állampolgárok érdekeit kell szolgálnia.”²⁰ Ehhez képest a törvényben a könyvtári szolgáltatásokat két részre osztja a jogszabály: ingyenesen igénybe vehető alapszolgáltatásokra és az azokon kívüli, egyéb szolgáltatásokra. Az utóbbi esetében a törvény megengedi, hogy a fenntartó döntése alapján a könyvtárak ezekért beiratkozási díjat szedjenek, és ezért a

kölcsönzést ingyenesen kell biztosítani. A további szolgáltatások körét, azok igénybevételének módját, továbbá az azért fizetendő díjak mértékét a helyi könyvtárhasználati szabályzat hatáskörébe utalja a jogszabály. Az egyáltalán nem könnyen értelmezhető és alkalmazható jogi kritériumok eltérnek az alapelvekben rögzítettektől, továbbá a hazai hagyományoktól, valamint a könyvtárosok szemléletmódjától, és nem utolsósorban a nemzetközi ajánlásoktól is. A törvény értelmében a folyóirat-kollekció kijelölhető a könyvtár által, a helyben, ingyenesen használható gyűjteményrészek közé. A könyvtárak többsége ezt meg is teszi, ami újabb bizonyítéka annak, hogy a könyvtárosok szemléletmódjában dominál az információkhoz való szabad hozzáférés eszmeisége. Tudományos szempontból a tudományos célú könyvtári gyűjtemények legértékesebb részét ugyanis a kurrens szakfolyóiratok jelentik, és a közkönyvtárakba járók is szívesen térnek be a folyóiratok, hírlapok áttekintése, olvasása érdekében.

A folyóiratok köré szerveződő, gyakran merőben eltérő érdekeket képviselő csoportok magatartásának fenti, három alfejezetbe rendezett bemutatásával az volt a célunk, hogy rámutassunk, napjaink folyóiratválsága soktényezős, rendkívül összetett jelenség, amelynek tárgyalása során nem lehet egyedüli kiváltó okként az előállítók és a forgalmazók agresszív piaci magatartását nevesíteni, mint ahogyan önmagában az árak leszorításával aligha lehet a krízist megoldani. Nem vitatjuk, hogy a nehézségek egyik meghatározó tényezője az etikátlannak tartható áremelés, ám a folyóiratpiac legmeghatározóbb szereplői között, a kiadói, terjesztői szféra merőben más értékrendje, érdekei miatt, etikai kérdések alapján aligha lehetséges érdemleges és valós eredményeket hozó diskurzusokat folytatni.

Írásunk eddigi részében azt tárgyaltuk, hogy a folyóiratválság számos tényezője közül a három legmeghatározóbb csoport hogyan viszonyul a folyóiratok sajátos érdekeihez, értékrendjéhez, szemléletmódjához. A továbbiakban szeretnénk közelebbről is bemutatni a folyóiratkrízishez vezető különböző folyamatokat, jelenségeket. Ennek keretében hangsúlyosan írunk majd a folyóiratok árának emelkedéséről is.

3. A folyóiratok és a publikációk száma emelkedésének ördögi köre

Derek de Solla Price Little Science, Big Science (1963) művének²¹ megjelenése óta közismert, hogy a tudományos publikációk száma tizenöt évente meg-

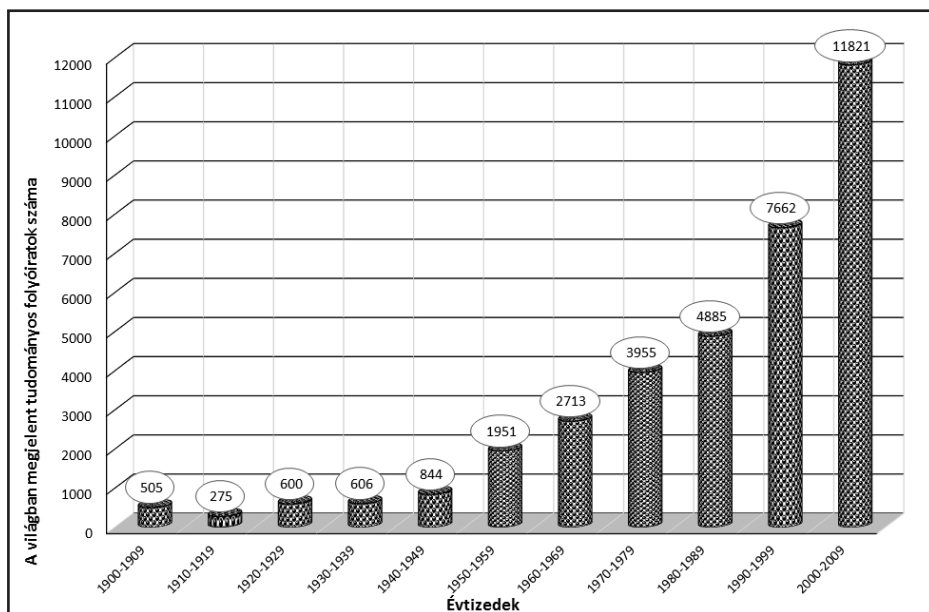
duplázódik. Az *Ulrich's Web Directory* nyilvántartása szerint jelenleg közel 75 ezer (74 492) aktív, lektorált, tudományos folyóirat jelenik meg a világban. Az International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers közelmúltban megszületett jelentése szerint az STM (science, technology, medicine) fogalomkörébe tartozó tudományos publikációk területén az elmúlt kétszáz év tapasztalatai alapján átlagosan 3–3,5%-os az éves növekedés.²² Ezt az arányt állapította meg a *Scientometrics* oldalain megjelent két tanulmány is, amely már nem csupán az STM-szaklapok, hanem a teljes folyóiratválaszték növekedési arányainak kronológiai szempontú bemutatására és az előbbinél részletesebb analizisére vállalkozott.²³ A 2001-ben a Mabe és Amin szerzői páros jegyezte tanulmány az 1900 és 1996 közötti, a világ teljességére vonatkozó és közel egy évszázados folyóirat-növekedési tendenciákat gyűjtötte össze. Ennek alapján megállapították, hogy a vizsgált ciklusban három periódus különböztethető meg: az első 1900–1944, a második 1945–1980, míg a harmadik 1980–1996 közé esik. Az elemzés szerint az első ciklusban 3,30, a másodikban 4,68 és a harmadikban 3,31%-os az éves növekedési ráta. A Xin Gu és Karen L. Blackmore 2016-ban megjelent tanulmánya pedig 2013-ig egészítette ki ezt a kutatást. Az utóbbi tanulmány adatai szerint ebben a periódusban a folyóiratok növekedési üteme éves átlagban 4,7%-ot ért el. Mindkét írás fontos megállapítása, hogy a normál tudomány éveiben a folyóiratok számának növekedése 3–3,5% körül mozog, míg a 4,7% körüli értékek már a Big Science jelenségeire utalnak. A szerzők véleménye szerint a folyóirat-növekedési boom első periódusa 1945 és 1980 közé tehető, míg a másodikat éppen napjainkban éljük.

A folyóiratok számának növekedése és más tényezők, különösen a világháló tudományos célú alkalmazása révén az utóbbi években a gyorsulás jelei tapasztalhatók a publikálás mennyiségében is. Például míg 2003-ban a tudományos publikációk száma mintegy 1,3 milliót tett ki, addig 2013-ra ez a mennyiség csaknem megduplázódott, 2,4 millióra emelkedett, ami éves átlagban 110 ezres gyarapodást (mintegy 8–8,5%) jelent.²⁴ Ennek okát az International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers nemzetközi szervezet a kutatók létszámának növekedésében látja, ami – attól függően, hogy hol húzzuk meg a kutatói kategória határait – globálisan 7 és 9 millió között mozog.²⁵ Ezt a tendenciát erősíti meg egy másik közlemény is, de ebben az esetben más szempontok dominálnak az értékelésben, és kisebb eltérés is tapasztalható a kutatók számának megha-

tározásában. A *Research Trends* oldalai szerint, míg 2003 és 2013 között a publikációk számában nincs teljes, csak megközelítő duplázódás, addig a kutatók száma ugyanezen idő alatt 4,6 millióról 10 millióra emelkedett, ami pedig nagyobb arányú a duplázódásnál.²⁶ Ma még nem látható ennek a mennyiségi növekedési folyamatnak a vége, következménye, és aligha prognosztizálható teljes hatásmechanizmusa, ám a folyamatot kísérő tünetegyüttesek nem sok jóval kecsegtetnek.

A folyóiratok és azzal szoros összefüggésben a publikációk számának dinamikus, tendenciájában egyenletes növekedése, amint arról már korábban írtunk, a tudományos eredmények függvényében már régebbi jelenség, de annak tempóváltását a huszadik század második fele hozta el. A következőkben ennek adataival, arányaival, megmutatható tendenciáival a számok nyelvén foglalkozunk. Amint azt már korábban említettük, az *Ulrichsweb Global Serials Directory* nyilvántartása szerint jelenleg közel 75 ezer kurrens, lektorált, tudományos folyóirat jelenik meg a világban. Döntő többségük a huszadik század második felében indult (*1. diagram*). A század első felében induló szaklapok száma mindössze néhány százat ért el, és először 1950–1959 között haladta meg az ezret és akkor azonnal közel kétezerre ugrott. Ezt követően az 1990-es évtizedig átlagosan ezerrel előzte meg az újonnan induló folyóiratok száma az előző évtizedét, majd a növekedés dinamikájában a század utolsó

évtizede ismét újat hozott. Ekkor egy évtized alatt már csaknem háromezerrel, majd az utolsó vizsgált ciklusunkban pedig már több mint négyezerrel több szakfolyóirat indult, mint 1990 és 1999 között. Kumulálva az arányokat, ez annyit tesz, hogy a huszadik század második felében az induló tudományos folyóiratok száma több mint hatszorosa emelkedett, az utolsó két ciklusban pedig, ami mindösszesen húsz évet jelent, csaknem két és félszeresére nőtt az induló lapok száma. És úgy tűnik, hogy a növekedés újabb magasságokba tör. A 2010 és 2015 között induló szaklapok mennyisége már a fél évtized alatt megközelítette a tízezeret (9674), és prognosztizálhatóan az évtized végére meghaladhatja majd a húszezret is. A mostani egyetlen évtized alatt tehát várhatóan megkétszereződik majd a szaklapok száma. A folyamattal kapcsolatosan két kérdés fogalmazódott meg bennünk. Az egyik, hogy a publikációs fórumok és a közlemények számának, arányának ilyen mértékű növekedése valóban a tudomány, a tudományos eredmények hasonló mértékű növekedését tükrözi-e? A másik, hogy a növekedés üteme meddig gyorsulhat még? Véleményünk szerint a folyóiratok számának ilyen arányú emelkedése és a szerzők, intézmények publikációs kényszere egymást erősítő, sőt generáló folyamat, ami ördögi körként szorítja béklyóba leginkább a tudományos közélet szereplőit, de mellettük kihat a kiadói szférára és a könyvtárakra is.

1. diagram

Az 1900 és 2009 között a világban megjelent tudományos folyóiratok száma évtizedenkénti bontásban
(Forrás: Ulrichsweb; a szerző gyűjtése és szerkesztése)

4. A folyóiratok árának tendenciáiról

A folyóiratkrízis másik nagy összetevője a tudományos folyóiratok árának évről évre permanensen és nagy arányban történő emelkedése. Mint azt az 1. diagram is mutatja, az 1950-es, 1960-as évektől ugyan különböző dinamizmussal, de rohamosan nőtt a megjelenő folyóiratok száma, áraik pedig – különösen a kutatási és a könyvtári költségvetésekhez képest – követhetetlenül emelkedtek. Ez a folyamat különösen, de nem kizárólagosan, a természettudományos, műszaki, orvosi, vagyis az úgynevezett hard-tudományok, más néven az STM (scientific, technical and medical) terén jelentkezett, de a kedvezőtlen változásnak részesei a humán- és a társadalomtudományi területek lapjai is. *„Az árvátság központi oka az STM-kiadást jellemző tökéletlen piac, amellyel a kereskedelmi kiadók visszaélnék. Rájöttek arra, hogy ha képesek ellenőrizni a kínálatot, akkor diktálhatják az árakat. ... A piac fölött ellenőrzést gyakorló néhány kiadó profitja gyorsabban növekedett, mint az infláció a kiadási költségekben. Az előfizetési árak drágulása jelentős mértékben a kiadók ármegállapítási praktikáinak a következménye. A tudományos folyóiratok piacát a kiadók fúziója is károsan befolyásolja. Még viszonylag kisebb méretű egyesülések is ártanak a versenynek, és magasabb árakat eredményeznek. A kereskedelmi kiadók a konszolidáció és a címek szaporításának stratégiáját alkalmazzák, hogy egy-egy szűkebb szakterületet ellenőrizni tudjanak. A tudományos folyóiratok néhány nagyobb kiadójának a profitja valóban kivételesen nagy, ami a verseny hiányából fakad..”²⁷*

4.1. A folyóiratok árának emelkedése tárgykörök szerint

Magunk ugyan a problémakört, amint azt már korábban is leírtuk, jóval összetettebbnek gondoljuk, mint a fentiekben idézett szerző, Duane Webster, de azzal egyet kell értenünk, hogy a folyóiratkrízis egyik legnagyobb rákfénje a mára már nem csupán az STM-lapokat jellemző, fékezhetetlennek tűnő áremelkedés. Webster megállapításait számszerű adatokkal is alá tudjuk támasztani. A *Library Journal* közleményei alapján, ötéves ciklusokra bontva kigyűjtöttük az elmúlt húsz év átlagos folyóiratárait, valamint az előfizetési díjak évről évre történő emelkedésének százalékos arányait, és annak alapján a következőket tapasztaltuk: valamennyi tematikájú folyóiratot figyelembe véve 1996 és 2005 között a folyóiratok

árai 140,83, vagyis évente 7,04%-kal emelkedtek. Ha figyelembe vesszük, hogy a legdrágábbnak tartott szakterületek (fizika, kémia) esetében az éves előfizetés átlaga meghaladja a négyezer dollárt, hazai fizetőeszközben kifejezve közel 1 200 000 forintot, úgy azt látjuk, hogy az előfizetési ár évről évre történő emelkedése egyetlen folyóirat esetében is meghaladja a nyolcvanezer forintot. Ennek analógiájára a vizsgált húsz év alatt több mint 1,5 millió forint többletre lenne szükség csupán egyetlen folyóirat előzetési árának fedezetére. És ez csak egyetlen folyóirat áremelkedését jelenti, így bátran állíthatjuk, hogy azok az intézmények, szervezetek, könyvtárak, amelyek ilyen tartalmú kutatásokkal foglalkoznak, és így nyilvánvalóan nem nélkülözhetik ezeknek a diszciplínáknak a periodikáit, teljesen lehetetlen helyzetbe kerülnek. A kiadói áremelésekkel képtelenek lépést tartani a finanszírozásban.

Az előző mondatokkal egyben szemléltettük a könyvtárak áremelkedéshez való kényszerű viszonyulását, de amint azt már leírtuk, a folyóiratok problematikája csakis több tényező együtteseként vizsgálható. A tudományos közélet a folyamatos áremeléssel csupán mérsékeltlen szembesül, így viszonyulása nem igazán mértékadó. A harmadik tényező, maguk a kiadók, pontosabban szólva a mögöttük álló befektetők pedig nyilvánvalóan nem lehetnek partnerek, nem lehetnek érdekeltek a folyóirat-kiadási üzletág árának mérséklésében. S hogy sok-e vagy kevés a folyóiratok ára, az bizony mindhárom nézőpontból másként ítéltető meg. A kiadói tevékenységet finanszírozók bizonyára azok közé tartoznak, akik azt kevésnek minősítik, jóllehet a piaci vizsgálatok azt mutatják, hogy a tudományos információk piacának jövedelmezősége lényegesen meghaladja a többi piaci termék hasznát. Az észak-amerikai Tudományos Könyvtárak Szövetsége, az ARL (Association of Research Libraries) statisztikái szerint 1986 és 2010 között a fogyasztói árindex valamivel több, mint 100%-kal emelkedett. Ezzel szemben a periodikus kiadványok áremelkedése ugyanezen időszak alatt meghaladta a 400%-ot, vagyis négyszerese az egyéb termékek fogyasztási árindexének.²⁸ Tegyük hozzá azt is, hogy ugyanebben a ciklusban a monografikus kiadványok fogyasztói árindexe az átlagos index nagyságát mutatja, vagyis mintegy 100%-ot tesz ki. Mindezek tükrében aligha állítható, hogy a tudományos folyóirat-kiadásba történő befektetés rossz üzlet lenne.

Az 1. táblázat a Library of Congress tárgykör kategóriái szerint rendezve, a húsz éves teljes ciklust ötvenkénti periódusokra bontva mutatja az egyes témákra

jellemző áremelkedést és azok százalékos értékeit. A számok igen pontosan igazolják, hogy egyenként és összességében is nagyon komoly tételekről van szó. A

további és részletező elemzéseink eredményeit majd a következő diagramon mutatjuk be.

Tárgykör	Átlagos ár US dollárban		Az emel- kedés értéke %-ban	Átlagos ár US dollárban		Az emel- kedés értéke %-ban	Átlagos ár US dollárban		Az emel- kedés értéke %-ban	Átlagos ár US dollárban		Az emel- kedés értéke %-ban
év	1996	2000	%	2001	2005	%	2006	2010	%	2011	2015	%
Agriculture	404	498	23	585	799	37	763	1041	36	1252	1589	27
Anthropology	186	251	35	246	328	33	359	500	39	499	555	11
Arts&Architecture	100	107	8	107	135	26	201	282	40	327	420	28
Astronomy	884	1053	19	918	1235	35	1711	2156	26	2041	2730	34
Biology	692	996	44	1094	1494	37	1312	1838	40	2166	2977	37
Botany	566	756	34	814	1109	36	1230	1617	31	1712	2277	33
Business&Eco- nomics	292	458	57	491	702	43	328	462	41	1036	1349	30
Chemistry	1278	1782	39	2140	2868	34	2566	3449	34	4028	4871	21
Education	155	225	45	261	367	41	365	510	40	694	910	31
Engineering	695	1035	49	1217	1683	38	1116	1578	41	2367	3309	40
Food Science	433	676	56	818	1107	35	422	570	35	1564	2496	60
General Science	510	762	49	755	1059	40	685	930	36	1354	1643	21
General Works	75	82	9	76	110	45	100	122	21	201	253	26
Geography	421	655	56	685	945	38	500	770	54	1283	1571	22
Geology	644	867	35	884	1197	35	735	988	34	1807	2195	22
Health Sciences	466	672	44	781	1081	38	827	1154	40	1593	1694	6
History	89	112	25	115	163	42	219	311	42	314	411	31
Language&Lite- rature	82	96	17	108	154	42	178	259	45	291	356	22
Law	111	145	31	158	221	39	313	428	36	352	457	30
Library&Infor- mation Science	181	241	33	267	386	45	157	204	30	618	728	18
Math&Computer Science	709	962	36	968	1267	31	1121	1483	32	1610	1866	16
Military&Naval Science	173	301	75	345	447	30	239	363	52	689	945	37
Music	64	79	24	77	114	49	168	222	32	201	278	38
Philosophy&Re- ligion	110	133	21	140	197	41	339	464	37	314	410	31
Physics	1384	1880	36	2012	2719	35	2509	3408	36	3442	4341	26
Political Science	154	227	47	212	333	57	389	522	34	658	766	16
Psychology	202	291	44	340	472	39	0	0	0	753	944	25
Recreation	87	117	34	120	179	49	201	268	33	464	624	35
Sociology	183	274	50	311	455	46	386	551	43	757	940	24

Tárgykör	Átlagos ár US dollárban		Az emel- kedés értéke %-ban	Átlagos ár US dollárban		Az emel- kedés értéke %-ban	Átlagos ár US dollárban		Az emel- kedés értéke %-ban	Átlagos ár US dollárban		Az emel- kedés értéke %-ban
Technology	629	938	49	1057	1460	38	356	507	42	1655	2058	24
Zoology	564	820	45	820	1053	28	865	1136	31	1672	2073	24
General Social Science	0	0	0	0	0	0	242	337	39	703	869	24

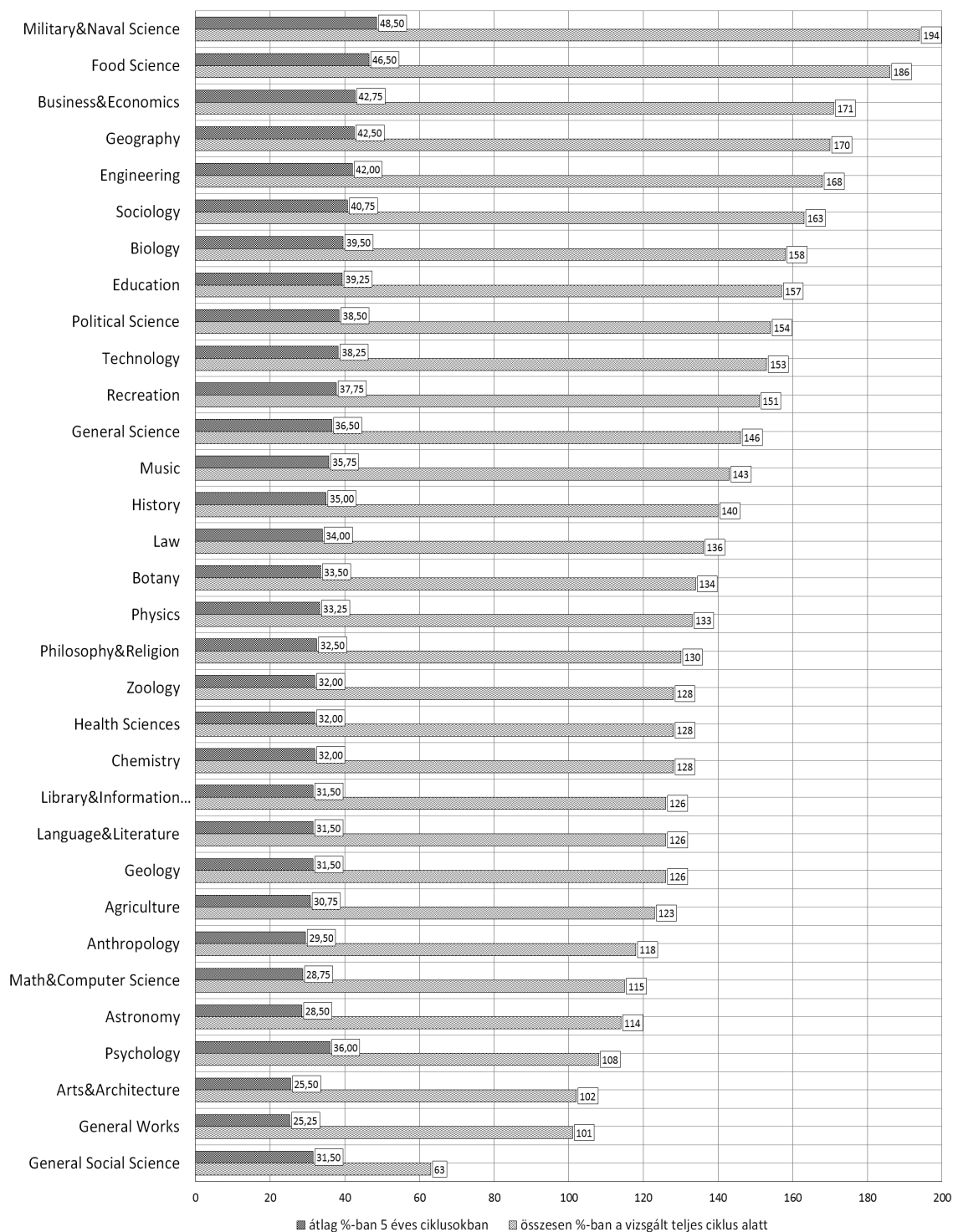
1. táblázat

A folyóiratok árának emelkedése 1996 és 2015 között, a Library of Congress tárgykörei szerint csoportosítva és 5 éves ciklusokra osztva, US dollárban

(Forrás: Library Journal²⁹; a szerző gyűjtése és szerkesztése)

A táblázat adatait vizsgálva azonnal szembetűnik, hogy az egyes tematikák között meglehetősen nagy eltérések vannak az áremelkedések arányának mértékében. Míg például a legnagyobb arányú áremelkedést mutató témakörök, a katonai és a tengerészeti, az élelmiszertudományok, az üzleti és gazdasági, a földrajzi, a mérnöki, valamint a szociológia szakterület lapjai – az általunk vizsgált húsz év alatt – kétszáz százalékhoz közelítő árnövekedést mutatnak, addig a pszichológia, az építészet és művészetek, a generális témakörök, valamint az általános társadalomtudomány folyóiratai „csak” százszázalékos áremelkedést mutatnak. A többi tárgykör szaklapjai pedig a két érték között helyezkednek el. Ezek az adatok azt mutatják, hogy 1996 és 2015 között minden tárgykör szakfolyóiratai legalább száz százalékosan megemelkedtek, vagyis áraik minimum megduplázódtak. Ez alól egyetlen kategória kivétel, az általános társadalomtudomány, ám ennél a csoportnál valójában nem a mérsékelt emelkedésről van szó. Az arányaiban szerényebb árnövekedés abból adódik, hogy az általunk öt éves intervallumokra osztott húsz év első két ciklusában az általános társadalomtudomány még nem jelent meg önálló csoportként, hanem majd csak 2006-tól, tehát csak a két utolsó ciklusban, és ez látszólag torzítja a többi témakörrel történő összevetés eredményét. Az öt éves ciklusokra kivetített átlagos áremelkedési arány – érthető módon – ugyanezt a rangsort mutatja. Az átlag kimutatásával az volt a célunk, hogy megmutassuk: már az öt éves átlagot tekintve is tetemes az árnövekedés, éves szinten a legfelső kategóriák esetében megközelíti a tíz, de a legkisebb értékűeknél is meghaladja az öt százalékot.

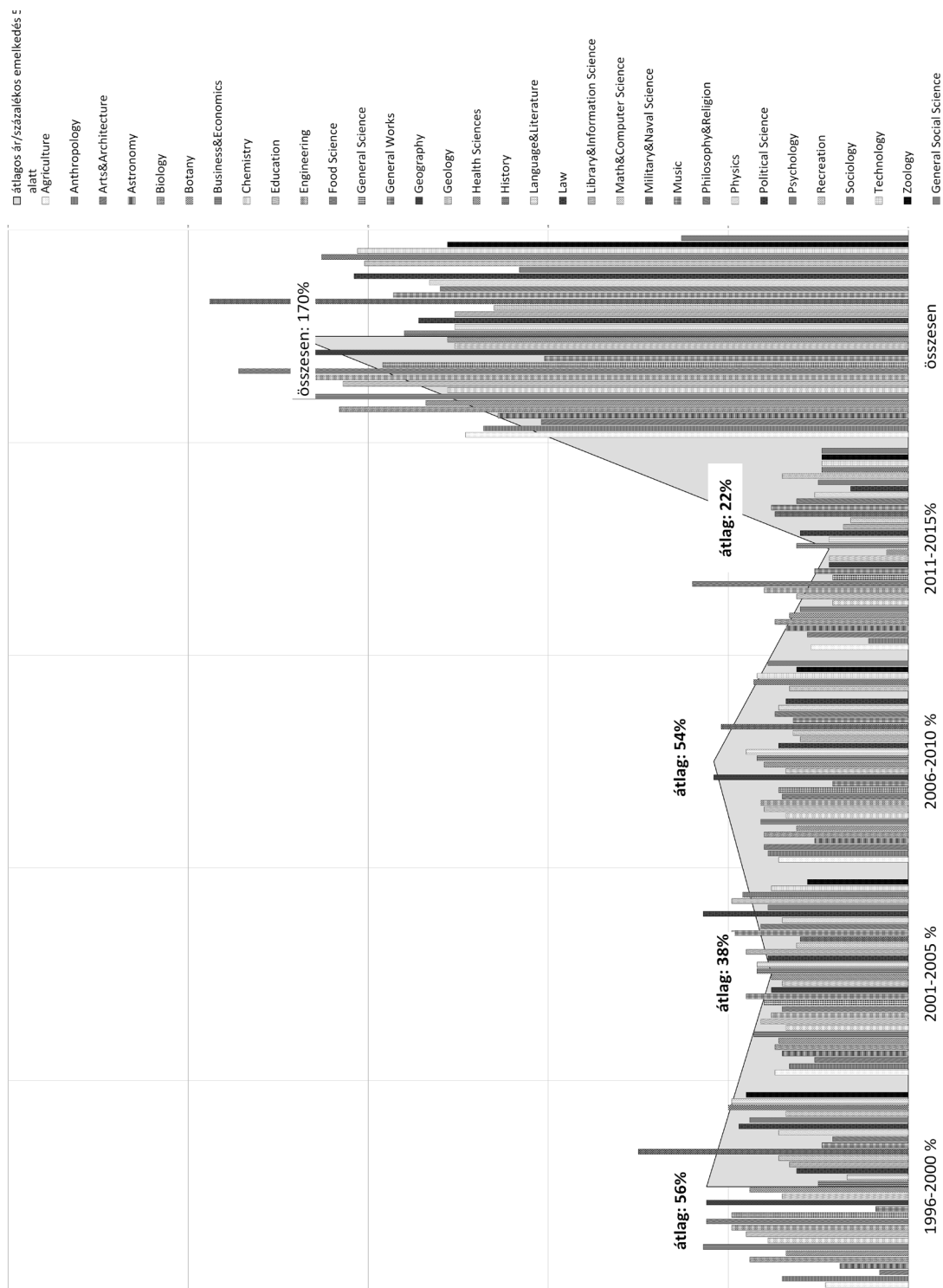
Fontosnak tartottuk az is megvizsgálni, hogy a húsz éves, átlagos áremelkedéshez hogyan viszonyul az egyes szakcsoportok folyóiratainak árnövekedése. Ennek adatait és arányait a 4. diagram ábrázolja. Az öt éves átlagos áremelkedést az oszlopok hátterében látható terület-diagram szemlélteti, míg az előtérben az egyes témakörökre, az adott öt éves ciklusban érvényes áremelkedési indexet ábrázoltuk. A diagram alapján azt mondhatjuk, hogy öt éves szakaszokkal operálva igen eltérő arányokat mutatnak az egyes témacsoportok áremelkedései. Például a Military&Naval Science 1996 és 2000 között 75, addig a második szakaszban csak 30, míg a harmadikban 50, az utolsóban pedig 37%-os áremelkedést produkált. A másik erősen hektikus áremelkedési arányt az élelmiszertudományok mutatják. 1996 és 2000 között átlagos, 56%-os, a két középső szakaszban az átlagnál alacsonyabb, míg az utolsóban minden kategória közül kiemelkedve és az átlagost többszörösen meghaladva, 60%-os árnövekedés látható. Ezekkel szemben a geográfiai szakfolyóiratok esetében például mind a négy szakaszban egyenletes és az átlaghoz igen közel eső értékű növekedés tapasztalható. Az egyes témakörök lapjai árának átlaghoz történő hasonlítása még egy fontos tendenciára hívja fel a figyelmet. Egyfajta szakmai közhelyként honosult meg a könyvtárosok körében, amivel kapcsolatosan írásunk korábbi részében idéztünk is, hogy a hard tudományok (STM) szakfolyóiratainak áremelkedése a legfőbb ludas a folyóiratkrízis kialakulásában. A 3. és a 4. diagram alapján itt az ideje e toposz átírásának, módosításának. A klasszikus nagy „pénznyelő” témakörök folyóiratai, hogy csak néhányat említsünk, a mérnöki tudományok, a biológia, a fizika, a kémia, az egészségtudományok a növekedés arányait tekintve, nem mutatnak kiemelkedő nagyságrendeket, sőt

2. diagram

*A folyóiratok árának emelkedése a Library of Congress tárgyköri csoportosítása alapján
1996–2016 között*

(Forrás: Library Journal ; a szerző gyűjtése és szerkesztése)

3. diagram

Az ötéves ciklusok áremelkedése arányainak összehasonlítása, százalékban kifejezve és az átlagos áremelkedéshez viszonyítva
(Forrás: Library Journal ; a szerző gyűjtése és szerkesztése)

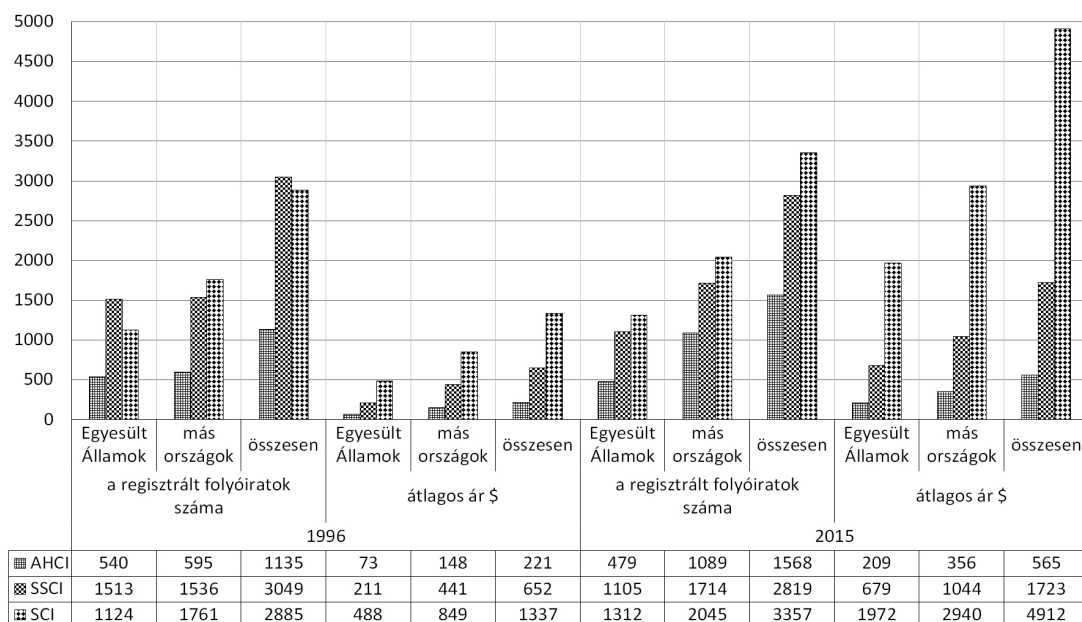
többségük a középmezőnyben, esetenként annak alján helyezkedik el. Ezzel a szemben az élelmiszertudományok, a geográfia, az üzleti és gazdasági, továbbá a katonai és haditengerészeti szakfolyóiratok a legmagasabb százalékot mutató drágulást produkálták. Az újdonság erejével hat az is, hogy a szociológia és a pedagógia szakmai fórumai az áremelkedési rangsor első harmadában találhatók, továbbá, hogy az irodalmi és nyelvészeti, a zenei, a történelmi, a filozófiai és vallási, valamint a könyvtár- és információtudományi szakfolyóiratok a középmezőnyben, a botanikával, a fizikával, a kémiával, továbbá az egészségtudománnyal hasonló mértékű áremelkedést mutatva, egy platformra kerültek. Magától értetődően ez nem azt jelenti, hogy az előfizetési díjak között ne lenne még most is összehasonlíthatatlanul többszörös a különbség, de az áremelés arányaiban közel egyenlők az értékek.

4.2. A folyóiratok árának emelkedése a megjelenés országai szerint

A szakmai lapokkal foglalkozó csoportok számára közismert, hogy a tárgyi-tematikai jellemzőkön kívül a periodikák árai nagyságrendjének fontos komponense megjelenés helye. A mélyebb elemzésekbe nem bocsátkozók azzal a téves tudattal élnek, hogy

az amerikai lapok a legdrágábbak. Ám az erre vonatkozó adatok részletező vizsgálata azt mutatja, hogy a valóságban ez egyáltalán nem így van, hanem éppen ellenkezőleg. A 4. diagram, amelynek adatai a *Web of Science* „triójából” – *Arts and Humanities Citation Index*, *Social Science Citation Index*, *Science Citation Index* – származnak, azt mutatja, hogy ugyan mind az USA-ban, mind az azon kívül közreadott lapok árai mindhárom kategóriában jelentősen emelkedtek a vizsgált két évtized alatt, ám sem 1996-ban, sem pedig 2015-ben nem a Egyesült Államok szakfolyóiratai voltak a drágábbak, hanem azokat mind a három szakterületen jelentős mértékben megelőzték az egyéb országok. Mindezeket túl azt is látnunk kell, hogy a Web of Science adatbázisban regisztrált lapok esetében is hatalmas árkülönbség mutatkozik a soft és a hard tudományok között. Az előzőt az AHCI, valamint az SSCI, míg az utóbbit az SCI adatai reprezentálják.

Ezeknek a tapasztalatoknak a birtokában megvizsgáltuk azt is, hogy melyek azok az országok, ahol a legdrágábban előfizethető szakmai lapok jelennek meg, továbbá azt is, hogy ciklusunk ideje alatt mely országokban emelkedtek legnagyobb arányban azok előfizetési árai. Az adatok forrását ebben az esetben is a Web of Science adatbázisában nyilvántartott folyóiratok jelentették. Az összegyűjtött adatokat a 2. és

4. diagram

*A folyóiratok árának emelkedése 1996 és 2015 között a Web of Science kategóriái szerint, az Egyesült Államok és az azon kívüli országok kiadványainak tükrében
(Forrás: Library Journal ; a szerző gyűjtése és szerkesztése)*

a 3. táblázatba szerkesztve adjuk közre. A Library Journal ide vonatkozó adatainak gyűjtésében húsz év alatt változások történtek, ezért csupán 17 ország esetében tudunk ciklikus összevetést is végezni, míg más országoknál ez az út nem járható, mert vagy csak 1996-ról vagy csak 2015-ről állnak rendelkezésre adatok. Ezért ezt az árvizsgálatot két részre bontottuk. Elsőként azoknak az országoknak az adataival operáltunk, állítottunk fel csökkenő értékű rangsort, ahol mindkét évről megvannak az adatok (2. táblázat), majd másodikként azokkal, ahol nincs meg mindkét év adata (3. táblázat). Az utóbbi esetben kronológiai összehasonlítást – értelemszerűen – nem állt módunkban végezni, de a többi országhoz történő viszonyítást meg tudtuk tenni. A 2. táblázatban két ország folyóiratainak árnövekedése magasan kiemelkedik a többi közül. Az oroszországi szaklapok csaknem húszszor annyiba kerültek 2015-ben, mint 1996-ban, ez egyben azt is jelenti, hogy átlagosan évről évre megduplázódott a folyóiratok ára. A másik ország Szingapúr, ahol a két évtized alatt több mint tízszeresére nőttek a lapok előfizetési árai. A többi ország esetében a kétszerestől az ötszöröséig történő áremelkedés látható. Ám a táblázatban más adatokat is észre kell vennünk. Mind 1996-ban, mind pedig 2015-ben jelentős eltérések láthatók az egyes országokban gondozott szakfolyóiratok átlagos árában. Míg 1996-ban a legmagasabb átlagárát Hollandiában, addig a legalacsonyabbat Kanadában olvashatjuk. A kettő között több mint tízszeres a különbség. Igen magasak voltak még az átlagos előfizetési árak Svájcban, Írországbán, Ausztriában és Németországban. Ezzel szemben az „olcsó” országok közé sorolható Ausztrália, Norvégia, Szingapúr,

Svédország és Oroszország. A legnagyobb folyóirathalmazzal jelen lévő Egyesült Államok szerényebb előfizetési árakat mutat ebben az évben, és Anglia, mint a második legtöbb folyóirattal jelenlévő ország is csupán a közepes besorolású országok közé tartozik. Amennyiben e szempontok szerint vizsgáljuk a 2015-re érvényes előfizetési árakat, úgy szintén az tűnik elsőként a szemünkbe, hogy a különböző országok között hatalmasak az differenciák. A legdrágább ország itt már Oroszország, a legolcsóbb pedig ebben az évben is Kanada. A két ország folyóiratainak átlagos előfizetési ára között 2015-ben is több mint tízszeres a különbség. A magas előfizetési áron értékesítő országok közé sorolható ebben az évben is Írország, Ausztria, Hollandia, Németország és Svájc. Az olcsó áraival kitűnik a többi közül még ebben az évben is Ausztrália, Norvégia, Svédország, továbbá új országokként Franciaország és Japán. 2015-ben is, csakúgy, mint 1996-ban, a két legnagyobb reprezentációval rendelkező ország, az Egyesült Államok és Anglia átlagos előfizetési árai a közepes mezőnybe tartoznak. Sajátos, tanulságos adatsor ez. Számunkra megfejthetetlenek az egyes országok átlagos árai között lévő különbségek, mint ahogyan arra sem ismerünk magyarázatot: bizonyos országok hogyan tudják árképzéseiket tartósan úgy alakítani, hogy világméretben is a legolcsóbbak tudnak maradni. És ennek analógiájára: hogyan, milyen árképzés mellett lehetséges a piacon maradni úgy is, hogy tartósan a legmagasabb árakon értékesítenek. Feltett kérdéseinkre – egzakt mérések hiányában – csupán vélt magyarázatot tudunk adni: a kiadási monopóliumok működése, mindenáron történő fenntartása.

Ország	1996		2015		Az átlagos ár-emelkedés aránya %-ban
	A címek száma	Az átlagos ár \$	A címek száma	Az átlagos ár \$	
Russia	44	248	47	4942	19,93
Singapore	7	196	22	2730	13,93
New Zealand	22	280	25	1382	4,94
Canada	108	111	83	461	4,15
United States	2265	293	2751	1212	4,14
Australia	57	168	62	689	4,10
Ireland	44	965	39	3875	4,02
Austria	21	945	23	3461	3,66
England	1087	548	2178	1915	3,49
Germany	350	681	420	2234	3,28

Ország	1996		2015		Az átlagos ár-emelkedés aránya %-ban
	A címek száma	Az átlagos ár \$	A címek száma	Az átlagos ár \$	
Norway	26	171	16	545	3,19
Netherlands	374	1304	571	2988	2,29
Sweden	17	241	13	541	2,24
China	6	417	9	928	2,23
Switzerland	128	1042	83	2170	2,08
France	154	301	114	513	1,70
Japan	83	318	53	539	1,69

2. táblázat

*Az egyes országokban közreadott folyóiratok átlagos ára 1996-ban és 2015-ben, valamint az ár-emelkedés mértéke
(Forrás: Library Journal ; a szerző gyűjtése)*

Amint arról fentebb írtunk, a Library Journal folyóiratárakra vonatkozó adatsorainak tartalma az általunk vizsgált húsz év alatt többször is módosult, ezért néhány ország esetében nem áll módunkban kronológiai összehasonlítást tenni, ám ennek ellenére érdemesnek tartjuk ezeket az adatokat is közzétenni. Egyrészt azért, mert igen beszédesek, jól árnyalják a 2. táblázat adatait, másrészt pedig azért, mert ezek között az országok között szerepelnek a világméretben kisebb volumenű országok, többek között Magyarország, továbbá a hozzánk hasonló történel-

mi sorsú Csehország is. Ám a 3. táblázat adatai csak tovább erősítik bizonytalanságainkat, illetve az előzőekben már megfogalmazott kérdéseinket. Néhány szót külön is szólnunk Magyarországról is. A két évszám árait ugyan nem áll módunkban összevetni, de a 2015-ös átlagos előfizetési árainkról megállapítható, hogy a 2. táblázat adataihoz viszonyítottan hazánk szakfolyóiratai az igen drága országok kategóriájába sorolhatók. Megelőzzük többek között Svájcot, Hollandiát, sőt még Németországot is.

Ország	1996		2015	
	A címek száma	Átlagos ár \$	A címek száma	Átlagos ár \$
Denmark	55	381	n. a.	n. a.
Scotland	26	311	n. a.	n. a.
Czech Republic	10	191	n. a.	n. a.
Israel	11	182	n. a.	n. a.
Spain	9	174	n. a.	n. a.
Italy	67	150	n. a.	n. a.
Belgium	16	98	n. a.	n. a.
Brasil	6	94	n. a.	n. a.
Mexico	7	68	n. a.	n. a.
India	9	48	n. a.	n. a.
South Africa	13	48	n. a.	n. a.

Ország	1996		2015	
	A címek száma	Átlagos ár \$	A címek száma	Átlagos ár \$
Hungary	n. a.	n. a.	13	3153
Greece	n. a.	n. a.	5	1272
Korea (South)	n. a.	n. a.	11	492

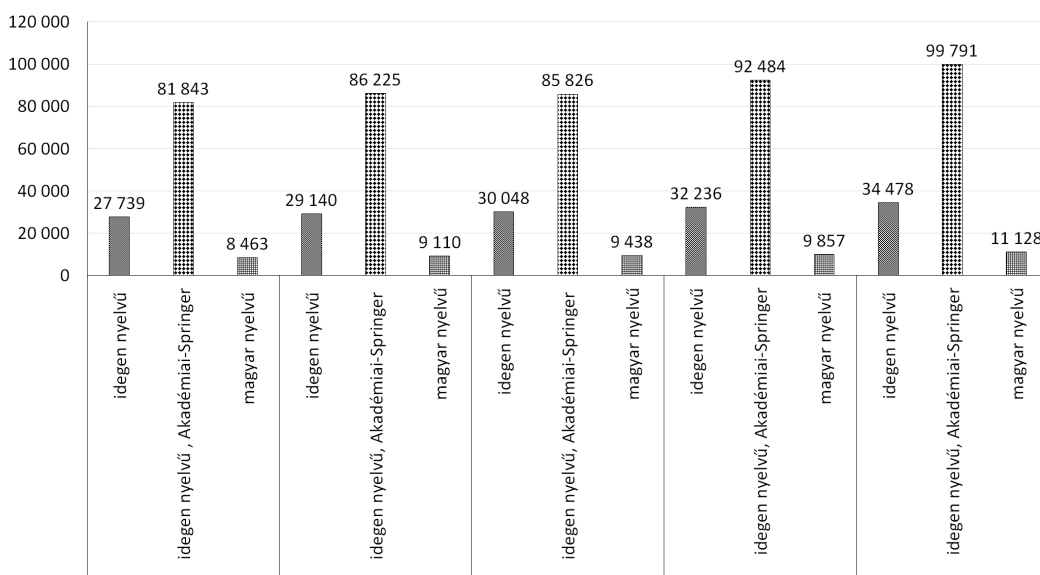
3. táblázat

*Az egyes országokban közreadott folyóiratok átlagos ára 1996-ban és 2015-ben
(Forrás: Library Journal; a szerző gyűjtése és szerkesztése)*

4.3. A tudományos folyóiratok árainak magyarországi emelkedése az Akadémiai Kiadó folyóiratai tükrében

Dolgozatunk előző alfejezetét azzal zártuk, hogy röviden bemutattuk és összehasonlítottuk a nemzetközi szakirodalmi rendszerekben szereplő, Magyarországon közreadott folyóiratok árszínvonalát, és megállapítottuk, hogy azok nemzetközi összehasonlításban rendkívül magasak. Ennek pontosabb értelmezéséhez tudnunk kell, hogy a hazai megjelenésű tudományos folyóiratok feltétlenül meghatározó és a nemzetközi folyóirat-minősítő rendszerekben a legnagyobb arányban szereplő szaklapok kiadója, az Akadémiai Kiadó más árképzést követ a nemzetközi kiadványpiacon, mint amit Magyarországon alkalmaz. A kétféle ár között tetemes, esetenként akár nyolc-tíz-

szeres különbség is látható. Ezen kívül más és más előfizetési ár-nagyságrendek mutatkoznak a kiadón belül abban a tekintetben is, hogy idegen nyelvű vagy magyar nyelvű folyóiratról van-e szó, továbbá abban is, hogy a szaklapot az Akadémiai Kiadó önmagában, vagy a Springer Kiadóval közösen jelenteti-e meg. A következőkben végzett elemzésünk azt kívánja bemutatni, hogy a hazai tudományos periodika-kiadás magyarországi meghatározó szereplőjénél, az Akadémiai Kiadónál gondozott szakfolyóiratok előfizetési árai hogyan változtak az utóbbi években. Ám itt egy módszertani nehézségre kell először rámutatnunk. Mint arról már korábban szó volt, a nemzetközi folyóirat-nyilvántartó rendszerekben a hazai lapok csak igen korlátozottan találhatók meg, és azok többségét az Akadémiai Kiadó adja közre. Így az írásunk során használt a nemzetközi nyilvántartó rendszerek in-

Az Akadémiai Kiadó által gondozott folyóiratok árának emelkedése

2011 és 2015 között az átlagos árak tükrében

(Forrás: az Akadémiai Kiadó folyóirat-katalógusai 2011 és 2015 közötti években; részletező jegyzék a 30. lábjegyzetben; a szerző gyűjtése és szerkesztése)

formációira alapozott Library Journal forrásai ebből a szempontból csak részlegesen voltak használhatók, ezért itt nem ezekre, hanem a kiadó interneten elérhető és az elmúlt öt évben közzétett katalógusaira támaszkodtunk.³⁰ A kiadványsorozat a hazai előfizetési árakat tartalmazza, ezért magunk is azokkal dolgoztunk. (5. diagram)

Az átlagos árakat figyelembe véve azt tapasztaljuk, hogy a hazai legnagyobb tudományos folyóirat-kiadó előfizetési árait sem kerülte el az árnövekedés. Igaz, itt csupán az elmúlt öt év hazai előfizetési árainak átlagára tudtunk támaszkodni, és nem a teljes, általunk vizsgált húsz éves ciklusra. Az Akadémiai Kiadó három folyóiratcsoportjában eltérő nagyságrendet mutat az áremelkedés éves átlagos aránya, és azok minden kategóriában alatta maradtak a világméretű adatok áremelkedési arányának (7,04%). Meglepő módon a magyar nyelvű folyóiratok éves áremelkedési aránya (6,30%) közelíti meg legjobban a nemzetközi arányokat, ezt követi az idegen nyelvű lapoké (4,86%), majd a harmadik csoport következik, az idegen nyelvű és az Akadémiai, valamint a Springer közös kiadásában közreadott lapoké (4,39%). Igaz, ez utóbbi csoport átlagos árai mind az öt évben messze meghaladják a másik két csoportét. Mindazon túl, hogy a hazai legnagyobb tudományos folyóirat-kiadó áremelési aránya alatta maradt a világ hasonló adatainak, mégsem mondhatjuk, hogy ez elenyésző mértékű lenne. Valamennyi lap öt éves adatait figyelembe véve az áremelkedés aránya 25,90%. Ez az arány csupán nemzetközi összehasonlításban és a hazai előfizetési árak volumene miatt mondható kedvezőbbnek. Az előfizetéseken meghatározó szerepet játszó könyvtárak számára a fenntartói támogatások tükrében ezeknél a lapoknál is komoly finanszírozási problémák merülhettek, merülhetnek fel.

Jegyzetek

1. MONOK István: Új hatalmi viszonyok a tudományos információk megosztásában = Magyar Tudomány, 177. évf. 2016. 6. sz. 690–696. p.
2. Uo. 690. p.
3. DAY, Robert A. – GASTEL, Barbara: How to write and publish a scientific paper. 7th edition. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 18. p.
4. Ennek talán legbeszédesebb példája hazai viszonylatban az elmúlt évtizedekben tapasztalt kutatói magatartás. A könyvtárak többsége, továbbá a könyvtári kvázi rendszer hatalmas erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a külföldi folyóiratok választékát és példányszámait megtartsa. Ám az ennek anyagi vonzait tárgyaló vitákon, egyeztetéseken a könyvtárak többnyire egyedül maradtak, a kutatói társadalmat általában nem tudták maguk mellé állítani, jöllehet a könyvtárosok nem elsősorban saját, hanem a kiszolgálandó közönség, vagyis a kutatói szféra érdekeinek védelmében emeltek szót.
5. WEBSTER, Duane: Emerging responses to the science journal crisis. Újabb válaszok a tudományos folyóiratok válságára = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 47. évf. 2000. 12. sz. Tömörítette Papp István. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1539&issue_id=29 (2016. augusztus 19.) A tanulmány eredeti, angol nyelvű megjelenése: IFLA Journal, 26. vol. 2000. 2. no. 97–102. p. <http://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/ifla-journal/archive/jour2602.pdf> (2016. augusztus 19.)
6. DE SOLLA PRICE, Derek: Kis tudomány – nagy tudomány. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. 140. p.
7. BIKÁDI Katalin: Numerokrácia – Trendek a tudományos publikálásban = NOCTUA. Sive Nova ex Biliotheca Veterinaria, 18. évf. 2014. 2. sz. 77–78. p. https://www.researchgate.net/publication/267630101_Numerokracia_Trendek_a_tudomanyos_publikalásban (2016. augusztus 19.)
8. BIKÁDI Katalin: Trendek a tudományos publikálásban = Orvosi Könyvtárak, 11. évf. 2014. 2. sz. 11. p. http://lib.semmelweis.hu/moksz/hirlevel/OVOSI_KONYVTARAK_2014_2szám.pdf (2016. augusztus 20.) Mindkét jelenség idehaza is egyre inkább terjed. A számszerű szemléletmód elharapózása ma már a hazai tudományos közéletben is jól ismert és alkalmazott. Például már a tudományos karrier lehetőségét megteremtő első lépcsőnél, a PhD-fokozat megszerzésénél egyre többször olyan feltételrendszert szabnak az egyes doktori iskolák, amelyeket nem a még csupán a kutatás előszobájában várakozókra méreteztek, és amelyeket gyakran a feltételt megszabók tudományos karrierjük delén, illetve azon túl sem teljesítettek. Ilyenek például az „impakt faktoros folyóiratban” történő megjelenés, a külföldi megjelenésű, idegen nyelvű hivatkozás egy külföldön vagy idehaza megjelent publikációra, a magas H-index érték.
9. International Identifier for Serials International Centre: The ISSN international register in figures, number of records per status. International Identifier for Serials International Centre, Paris. <http://www.issn.org/understanding-the-issn/the-issn-international-register/> (2016. augusztus 20.)
10. FRANKEN, Klaus: Die Zeitschriftenkrise : Ein Briefwechsel zwischen zwei wissenschaftlichen Verlegern. Konstanz, im Dezember 2003. <http://kops.uni-konstanz.de/bitstream/handle/123456789/4450/Zeitschriftenkrise.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (2016. szeptember 7.)
11. Azért használjuk ezt a kifejezést, mert a kiadványpiac egy nagyon szűk szegmense nem, illetve nem csupán profitorientált módon működött és működik. Mindig is voltak, ma is vannak és feltehetőleg a jövőben is lesznek olyan szervezetek, amelyek kiadási profilját nem a profit határozza meg, hanem

- más értékek, gyakran egyfajta jó értelemben vett küldetés-tudat, filantrópia, vagy éppen agitatív, propagandisztikus célok érvényesítése érdekében jelentetik meg kiadványaikat. Ám ezek a publikációk elenyésző mennyiséget tesznek ki a teljes kiadványpiac és a profitorientált kiadók terméséhez képest.
12. The cost of knowledge. <http://thecostofknowledge.com/> (2016. augusztus 23.)
 13. CROTTY, David: A quick tour around the world of scholarly journal publishing. (Megjelenésének időpontja: 2016. augusztus 18.). <https://scholarlykitchen.sspnet.org/2016/08/18/a-quick-tour-around-the-world-of-scholarly-journal-publishing/> (2016. augusztus 23.)
 14. TÓTH Réka: Kié a tudomány, és hogyan szerezzük meg? <http://lumens.hu/2016/02/25/kie-a-tudomany-es-hogyan-szerezzuk-meg/>; OXENHAM, Simon: Meet the Robin Hood of Science. (Megjelenésének időpontja: 2016. február 9.) <http://bigthink.com/neurobonkers/a-pirate-bay-for-science>; PÁLOS Máté: Kalózkodásra kényszerülnek a magyar tudósok = Origo, 2015. január 25. <http://www.origo.hu/kultura/20150120-kalozkodasra-kenyszerulnek-a-magyar-tudosok.html> (2016. június 29.)
 15. WARE, Mark – MABE, Michael: The STM Report: An overview of scientific and scholarly journal publishing. 4. Edition. Hague, International Association of Scientific, Technical and Medical Publishers, 2015. p. 6–7. http://www.stm-assoc.org/2015_02_20_STM_Report_2015.pdf (2016. augusztus 26.)
 16. Az ilyen nagy összegek közönséges halandók számára aligha értelmezhetők, ezért viszonyítási alapként néhány hasonló volumenű összeget nevesítünk. 2008-ban, az átlamcsőd elkerülése érdekében az IMF, a Világbank és az Európai Unió 25,1 milliárd dollárt biztosított Magyarország számára. Egy 2016 májusi hír szerint Moszkva 25 milliárd dollárt költ a közeljövőben a hadipar fejlesztésére. Forintra átváltva pedig 6 831 045 172 719 forintot ér. A vár átalakítását vállaló Hauszmann terv mintegy 200 000 000 000 forintba rúg, vagyis több mint 34 Hauszmann tervet lehetne egyetlen éves STM piac árbevételéből fedezni.
 17. Itt szeretnénk elmondani, hogy a könyvtárak által előállított szolgáltatásokhoz képest jóval gazdagabb a kínálat: lényegesen nagyobb az adatbázisok merítési lehetősége, továbbá sokkal gyorsabb, mélyebb a feldolgozás és még számos más előnye van a cégek által előállított szakirodalmi információs forrásoknak. Ám az azokat rendszeresen használók bőségesen találkoznak olyan tipikus, a bibliográfiai egységek adatainak kezelésében eltérő szemléletmódból adódó hibákkal, hiányosságokkal is, amelyek a könyvtári feldolgozásban elképzelhetetlenek lennének. A legtipikusabb ilyen példaként említjük a szerzői és közreműködői nevek kezelését, pontosabban szólva a nevek egységesítésének hiányát, illetve a nevek rövidítését, a tárgyszavak megválasztásának esetlegességét, valamint az igen gyakori referálási hibákat.
 18. Ez alól kivételt képeznek a hazai megjelenésű szakfolyóiratok, amelyek feldolgozásában, referálásában még ma is a könyvtárak játsszák a fő szerepet, de arra már csupán röviden utalunk, hogy e téren komoly hiányosságaink vannak. A hazai könyvtárügy évtizedek óta megválaszolatlan stratégiai kérdése, hogy a meglévő, ám a magyar időszaki kiadványtermost csupán érintőlegesen és nagyon hiányosan feldolgozó nemzetközi szakirodalmi adatbázisok szolgáltatásai mellett, hogyan és milyen eredményességgel végzi a könyvtári rendszer az idehaza megjelenő, továbbá a Hungarica kategóriájába tartozó periodikus és monografikus kiadványok teljes körű és teljes mélységű feltárását.
 19. A közönyvtári szolgálat. Az IFLA és az UNESCO fejlesztési irányelvei. Budapest, Könyvtári Intézet, 2005. http://ki.oszk.hu/sites/ki.oszk.hu/files/dokumentumok/ifla_kozkonyvtariszolgalat_iranyelvei.pdf (2016. augusztus 25.), továbbá Az IFLA/UNESCO kiáltványa a közművelődési könyvtárakról. Hague, IFLA, 1994. <http://www.ifla.org/files/assets/public-libraries/publications/PL-manifesto/pl-manifesto-hu.pdf> (2016. augusztus 25.)
 20. 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV (2016. augusztus 25.)
 21. DE Solla Price, Derek: Little Science, Big Science. New York, Columbia University Press, 1963.
 22. WARE, Mark – MABE, Michael: i. m.
 23. MABE, Michael – AMIN, Mayur: Growth dynamics of scholarly and scientific journals = Scientometrics, 51. vol. 2001. 1. no. 147–162. p.; GU, Xin – BLACKMORE, Karen L: Recent trends in academic journal growth = Scientometrics, 108. vol. 2016. 2. no. 693–716. p.
 24. PLUME, Andrew – WEIJEN, Daphne: Publish or perish? The rise of the fractional author... = Research Trends, 2014. Issue 38. (September). <https://www.researchtrends.com/issue-38-september-2014/publish-or-perish-the-rise-of-the-fractional-author/> (2016. augusztus 26.)
 25. WARE, Mark – MABE, Michael: i. m.
 26. PLUME, Andrew – WEIJEN, Daphne: i. m. A publikációs piac anomáliái, a tudományos közlemények és a kutatók arányainak diszharmóniája felidézi Thomas Kuhnnek a tudományos forradalmakról publikált alapművében közzétett, döntő tételét. A Kuhn-féle tudománytörténeti modell, tudományfilozófiai felfogás szerint a tudomány fejlődését egymást követő és rendre visszatérő ciklusokra lehet tagolni. Ezekben a ciklusokban egymást váltogatják a paradigma vezérelte, normál tudományos tevékenységek korszakai és a válságok, forradalmak, paradigmaváltások időszakai. (KUHN, Thomas S.: A tudományos forradalmak szerkezete. Budapest, Osiris, 2000.) Elgondolkodtató, hogy a közlemények terén, különösen azok mérhetetlen expanziójában, továbbá az azok piacán tapasztalható egyéb anomáliák, valamint a tudományos életben tevékenykedők számának egy évtized alatt történő megduplázódása és a publikálás produktivitásának ettől történő lemaradása, vajon nem csupán kísérő tünetei-e egy

- jóval nagyobb és jóval összetettebb folyamatnak, a tudományos paradigmaváltást megelőző, felvezető válságnak, forradalomnak.
27. WEBSTER, Duane i. m. 97–98. p.
28. SHIEBER, Stuart M: Why open access is better for scholarly societies. Presented at the symposium: Open access and the future of academic publishing at the 87th annual meeting of the Linguistic Society of America, Boston, MA, January 3, 2013. p. 12. <http://www.linguisticsociety.org/sites/default/files/Shieber-slides.pdf> (2016. október 1.)
29. A Library Journal több évtizedre visszamenően, évről évre, következetesen közli a folyóiratárak adatait. Ezek közül írásunkban az öt éves ciklusoknak megfelelő adatokat használtuk fel. ORSDEL, Lee Van – BORN, Kathleen: Periodical price survey 1996: Projecting the electronic revolution = Library Journal, 1996. 4. no. 45–51. p. (2016. augusztus 30.)
ORSDEL, Lee Van – BORN, Kathleen: Periodical price survey 2000: Pushing toward more affordable access = Library Journal, 2000. 4. no. 47–52. p. http://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1031&context=library_sp (2016. augusztus 30.)
30. Tanulmányunkban ennél többet szerettünk volna bemutatni, ám az Akadémiai Kiadó ebben nem volt partnerünk. Többeszi megkeresésünk és kérésünk ellenére sem kaptuk meg tőlük azokat az adatokat, amelyek segítségével módunkban állt volna a részletezőbben és hosszabb ciklus adatait összehasonlítani, ezért csupán az elmúlt öt évre vonatkozóan, továbbá csak azokkal az információkkal tudunk dolgozni, amelyek a világhálón szabadon hozzáférhetőek voltak. Ezek a következők. Akadémiai Kiadó folyóiratkatalógus 2011. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011. <http://docplayer.hu/5214104-Akademiaikiado-folyoiratkatalogus2011-www-akademiai-com.html> (2016. október 5.); Folyóirat-katalógus 2012. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012. <http://static.akkr.hu/media/2/4/2/9/5/24295.pdf> (2016. október 5.); Folyóirat-árlista 2013. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013. <http://static.akkr.hu/media/2/4/7/0/6/24706.pdf> (2016. október 5.); Folyóirat-árlista 2015. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2015. <http://static.akkr.hu/media/2/6/8/5/6/26856.pdf> (2016. október 5.)

Beérkezett: 2016. dec. 1.

Az Europeana 2017. évi üzleti terve

Az Europeana a közelmúltban közzétette 2020-ig szóló stratégiáját és 2017-es üzleti tervét.

Tájékozódni a következő linkeken lehet: <http://strategy2020.europeana.eu/update>.

2017-ben a következő területekre fordítanak kiemelt figyelmet: kulturális örökségvédelmi intézmények, teljes nyilvánosság, kutatás, oktatás, kreatív iparágak.

Az Europeana 2017-es üzleti tervét itt olvashatják: <http://pro.europeana.eu/files/2017-03/europeana-business-plan-2017.pdf>

Katalist, 2017. március 2. – Tóth Máté tájékoztatása alapján

Kiszl Péter tagja lett az ELTE Szenátusának

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Szenátusa 2017. január 16-án tartotta alakuló ülését. Az elkövetkezendő ciklusra a Bölcsészettudományi Kar Kari Tanácsa prof. dr. Borhy László dékán mellett dr. Dezső Tamás korábbi dékánt, prof. dr. Hamar Imre nemzetközi dékán-helyettest és dr. Kiszl Pétert, a Könyvtár- és Információtudományi Intézet igazgatóját választotta az egyetemet vezető testület oktató, kutató tagjává.

Az ELTE Szenátusáról: <https://www.elte.hu/szenatus>

<http://elte-lis.blogspot.hu/2017/01/kiszl-peter-szenatus-tagja.html>

Eugene Garfield (1925 — 2017)

91 éves korában 2017. február 26-án elhunyt szakmánk jelentős képviselője, Eugene Garfield, az Institute for Scientific Information (ISI) alapító elnöke, az idézettségen alapuló adatbázis, a Science Citation Index (1964) és az impakt faktor megalkotója.

Katalist, 2017. március 3.

Elektronikus folyóiratok – helyzetkép

HOLL András

Harminc éve, 1987 elején indult a *Flora Online*, az első elektronikus folyóirat, amely ISSN számot kapott a Library of Congress-től (Arlinghaus and Zander, 2008) – számait hajlékonylemezen terjesztették, valamint egy Bulletin Board Systemről is letölthető volt. (Az elektronikus folyóiratok korai történetéről jó áttekintést ad McKnight et al. 1996-os cikke. A Michigan Egyetem kiadványa, a *Journal of Electronic Publishing*¹ pedig huszadik évfolyamához érkezik 2017-ben.) Érdemes lenne összehasonlítani ezt az időszakot azokkal az évtizedekkel, amelyek a *42 soros Biblia* kinyomtatása után eltelték – mi azonban inkább az elektronikus folyóiratok jelenlegi állapotát és közvetlen lehetőségeit tekintjük át. Nem kerülhetjük meg azonban, hogy az elektronikus publikálás előnyeiről és hátrányairól ne ejtsünk szót.

Pro et contra

A nyomtatott folyóiratok közvetlenül, segédeszköz nélkül olvashatóak (egy bizonyos életkorig legalábbis, azután olvasószemüveggel...), hosszú ideig fennmaradnak, számos fizikai példányban léteznek különböző helyeken és rögzített változatot (version of record) adnak (Dudás, 2013).

Megtalálható, olvasható lesz-e vajon egy elektronikus folyóiratcikk évtizedek múlva? Megnéztük, megtalálható-e, olvasható-e az említett *Flora Online* három évtized után. Az ISSN szám és a cím megadásával könnyedén rábukkantunk az archívumra. A cikkek tömörített csomagok formájában, az eredeti hajlékonylemezek tartalmi szerint letölthetők, és a megfelelő karakterkódolás kiválasztásával a cikkek olvashatóak – csupán a cikkek vége után marad látható némi bitmorzsalék.

Az elektronikus folyóiratok kereshetők, könnyen másolhatóak és továbbíthatóak, jelentősen olcsóbbak a nyomtatottnál, (majdhogynem) bárholnan elérhetőek online, vagy adott esetben táblagépen tárolhatók egy folyóirat összes évfolyamai. Publikáció utáni szolgáltatások is lehetségesek: a folyóirat lehetőséget adhat vitára és információkat adhat a cikk hatásáról, népszerűségéről.

Mind a papír, mind az elektronikus média esetében a megőrizhetőséget az szabja meg, milyen időközönként kell médiát váltani, és mennyibe kerül a váltás? A sivatagban eltemetett agyagtáblák, a sóbánya mélyén tárolt kerámialapocskák nagyon sokáig fennmaradnak – de létezik-e a mai kor embere számára az, ami a hálózaton nem elérhető?

Ha egy folyóirat kiadójának lehetősége van rá, miért ne adja ki lapját papíron és elektronikus formában is? De miért szűnjön meg, miért ne jelenjen meg egy jobb sorsa érdemes lap csupán azért, mert nincs pénz kinyomtatni, postázni? A folyóirat-kiadás a nyomtatott formától az elektronikus felé mozdul. Megvizsgáljuk, hogyan kezelhetjük az elektronikus média sérülékenységeit, és hogyan használhatjuk ki legjobban az előnyeit.

Hogyan gondoskodhatunk az elektronikus folyóiratok jövőjéről?

Fontos a megfelelő formátumok használata. A legelterjedtebb a PDF – ennek azonban a PDF/A változatát szükséges használni! Mind megőrzési, mind szövegbányászati szempontból megfontolandó egy szöveges formátumú kópia biztosítása is – adott esetben érdemes megtartani és az olvasók (legyenek azok emberek vagy gépek) számára is elérhetővé tenni a szövegszerkesztő által használt forrásszöveget, legyen az LaTeX vagy XML.

Érdemes figyelmet szentelni a rögzített változat kérdésének. Az online cikkek lehetőséget adnak az esetleges hibák javítására. Ez szükségessé teszi a változatkezelést: vagy az eredeti cikkhez fűzött hibajavítások (errata) formájában kell javítani, vagy a javítások mibenlétét, de legalábbis idejét kell rögzíteni, vagy pedig az egymás utáni verziókat jelölni, és megfelelő utalásokkal egymás mellett elérhetővé tenni (mint azt az arXiv teszi).

Az online elektronikus folyóiratok számos előnyös tulajdonsággal rendelkeznek a megőrzés szempontjából is. Az olvasók jelezhetik a tartalmi vagy technikai hibákat. A *tartalom-menedzselő* rendszerek megkönnyítik az esetleg szükségessé váló migrációt, és a nyilvános tartalmak megőrzésében segíthetnek a webarchiváló projektek.

Mindazonáltal az archiválást nem elég a kiadónak házon belül megoldania, és nem adnak elegendő biztonságot a webarchívumok sem. Aktív archiválási stratégiára van szükség. Ilyet kínál a PORTICO². A kiadó számára a tagság pénzbe kerül, de az összeg a független, non-profit kiadók számára mindössze évi 250 USD. A nyomtatott folyóiratok elosztott megőrzését valósítja meg elektronikus kiadványokra a LOCKSS (Lots of Copies Keep Stuff Safe)³. Számos hazai folyóirat archiválási stratégiájának képezik részét hazai repozitóriumok: az EPA, tudományos folyóiratoknál a REAL-J vagy REAL, és egyetemi kiadványoknál az intézményi repozitórium.

Hogyan aknázzuk ki az elektronikus média lehetőségeit?

Az elektronikus folyóiratok legfontosabb előnye a keresethezesség – azonban érdemes a láthatóságot, kereshetőséget aktívan elősegíteni. Nem elegendő arra hagyatkozni, hogy a keresőmotorok majd úgyis megtalálják a webre kitett cikkeket. Lehet a keresőmotoroknak segíteni – a HTML dokumentumokat például a keresőmotorok számára készített metaadatokkal lehet ellátni. Az elektronikus folyóiratok megjelenhetnek egyedileg fejlesztett weboldalakon vagy elterjedt tartalom-menedzselő rendszerekben – de ezeknél is többet tudnak a kifejezetten folyóirat-publikálásra kifejlesztett platformok. A független, kis (*indie*) folyóiratok használhatják például az Open Journal Systems szoftvert, a nagyok, mint az Akadémiai Kiadó, az Atypion Literatum platformját. Mindkettő biztosítja a bibliográfiai metaadatok arathatóságát az OAI-PMH protokoll szerint.

A tudományos folyóirat – és az abban megjelent cikkek – láthatóságát növeli, ha a jelentős bibliográfiai adatbázisok indexelik. Törekedni kell a WoS és a Scopus indexelésre – ezt azonban nem könnyű elérni. Ma már a DOAJ-ba sem egyszerű bekerülni – ám az új kritériumrendszerüket pusztán a jó gyakorlat alkalmazása miatt is érdemes követni. A tudományos folyóiratok szakcikkeinek szisztematikus MTMT indexeléséhez az MTA KIK-kel kell megállapodni – az OAI-PMH arathatóság itt is előny. Egyes tudományágakban a szakterületi adatbázisban való szereplés fontosabb lehet a nagy adatbázisokban való megjelenésnél. A csillagászatban ilyen az ADS, a nagy energiájú fizikában az INSPIRE, a közgazdaságtanban a RePEc.

A bibliográfiai adatbázisok a tudományos tájékozódáson túl tudományometriai funkcióval is bírnak. Az egyes kutatók, és a kutatást végző intézmények teljesítményének követéséhez fontos a szerző- és intézmény azonosítás. Az előbbi megoldható az ORCID azonosítók alkalmazásával, az utóbbi megoldására reményt ad a DataCite, a CrossRef és az ORCID közös vállalkozása: az Organization Identifier Project⁴.

A tudományos tartalmak legnagyobb hasznosulását a szövegbányászat lehetővé tétele teremtheti meg. Ennek fontos komponensei a szövegbányászat jogának biztosítása (akár egy megfelelő CC licenc alkalmazásával), vagy mint fentebb említettük, a megfelelő, könnyen feldolgozható formátum biztosításával. A kérdést részletesebben egy korábbi cikkünkben tárgyaltuk (Holl, 2015).

Nem csupán hatékonyabb a digitális média a nyomtatottnál (az automatizálható indexeléssel, a könnyebb kereséssel), a papíralapú folyóiratokhoz képest új lehetőségeket is biztosíthat. Ilyen lehet a tudományos folyóiratcikkek kollektív annotálása (a kiadótól függetlenül). A digitális kommunikáció legproduktívabb megújítójának, *Herbert Van de Sompel*nek erre is van megoldása (Sanderson és Van de Sompel, 2010). Maga a kiadó is lehetőséget adhat a folyóiratcikkekhez megjegyzések fűzésére. A cikkek idézettségi adatait feltüntethetik a folyóirat webes felületén – erre lehetőséget ad például a CrossRef Cited-by Linking szolgáltatása. A CrossRef DOI-t használó folyóiratnak csupán a saját cikkeinek referenciáit kell beküldenie, hogy ezt a szolgáltatást igénybe vehesse. A *Journal of Librarianship and Scholarly Communication* a cikkek mellett feltünteti a megtekintések és letöltések számát, valamint az Altmetric által szolgáltatott közösségi média említéseket. A cikk szerzője rendszeres e-mail összesítéseket kap a letöltésekről. Az elektronikus folyóiratok lehetőségeinek további kibontásával, a kibővített folyóiratokkal foglalkozik Holl (2013).

Tudományos folyóiratok, utánzatok, és ami a folyóiratok után következik?

Mára a tudományos folyóiratoknál általánossá vált az elektronikus elérhetőség, számos folyóirat beszüntette nyomtatott kiadását (pl. a hazai *Information Bulletin on Variable Stars* 2014-ben, az *American Astronomical Society* folyóiratai 2015-ben). Számos új folyóirat indult, immár kizárólag digitális formában, új kiadvállalatok alakultak elektronikus folyóiratok publikálására (mint pl. a nonprofit *Public Library of Science*, az üzleti alapon álló, jelenleg a Springerhez tartozó *BioMed Central*, a kairói székhelyű *Hindawi* – mindegyikük nyílt hozzáféréssel). 2016 végére a *Directory of Open Access Journals* (DOAJ) közel 9500 folyóiratot tartalmazott (ebből körülbelül 6600-ról cikk-szintű metaadatokat), a *ScienceDirect* és a *SpringerLink* kiadói szolgáltatóknál rendre több mint 3900, illetve 3300, míg az embargós *EBSCO* és *ProQuest* egyes csomagjaiban rendre több, mint 7500, illetve közel 5500 folyóirat érhető el teljes szöveggel. Míg a nyomtatott érában indult folyóiratok többsége előfizetési üzleti modellt alkalmaz – legfeljebb egyes cikkek szabad hozzáférhetőségét teszi lehetővé, amennyiben a szerzők díjat fizetnek – az újonnan indult Open Access folyóiratok gyakorta Article Processing Charge-ot

(publikálási díjat) számítanak fel, a szerzői oldalról finanszírozva működésüket. Mindemellett nagyszámú indie tudományos szakfolyóirat jelenik meg a kiadó intézmény anyagi támogatásával, mind a szerzők, mind az olvasók számára ingyenesen. Az Open Access folyóiratokat Holl és Bilicsi (2016) tárgyalja részletesebben.

Olyannyira alacsony a technikai küszöb egy új folyóirat indításához, hogy az indie folyóiratok mellett megjelentek a tudományos kommunikáció parazitái. Működésüket a tudományos kutatókat érintő publikációs kényszerre alapozzák – a kutatóknak előmenetelükhöz publikációs tevékenység felmutatására van szükségük. A *parazita folyóiratok* (*predatory journals*) agresszív marketinggel veszik rá a kutatókat, hogy a nagy kiadókéhoz képest alacsony publikálási díj ellenében cikkeket helyezzenek el. Ezek a folyóiratok azonban csak utánzatok – a tudományos kommunikáció egyik legfontosabb összetevőjét – a szakmai bírálati rendszert – csak látszólag működtetik. A szélhámos utánzatok mellett számos jó szándékú, de a publikálás gyakorlatában járatlan, újonc folyóirat is feltűnik. (A parazita és a valódi tudományos folyóiratok határmezsgyéjén mozgott a Hindawi néhány folyóirata is.) A szerzőknek azt ajánlhatjuk, ellenőrizzék, valóban indexelt-e a folyóirat vagy csupán állítja magáról? Csak olyan folyóiratnak küldjenek cikkeket, amit maguk is olvasnak, csak olyannak, amit a DOAJ indexel.

Újabban olyan törekvések is megjelentek, amelyek az elektronikus médium lehetőségeit kihasználva immár nem folyóirat keretben képzelik el a tudományos kommunikáció jövőjét. Egyes folyóiratok, mint az *Atmospheric Chemistry and Physics* két szinten kezelik a beküldött cikkeket: a kéziratok a Discussion felületen jelennek meg, nyilvánosan bírálhatóak, majd az elfogadott cikkek átkerülnek a fő lapba. A *rátét-folyóiratok* (*overlay journal*) repozitóriumokban elhelyezett kéziratokból építkeznek, csak a bírálati folyamatot szervezik, a cikkek közlését is a repozitóriumokra bízák. Az arXiv-ra építő rátét-folyóirat-kísérlet a *Discrete Analysis*⁵ és az *Open Journal (on Astrophysics)*⁶. A kollaboratív, felhő alapú kéziratkészítő szolgáltatás, az *Authorea*⁷ nem csupán kézirat-archívumként működik a segítségével készített kéziratokat közzétéve, hanem publikációs platformként is hirdeti magát⁸. A kutatók egyre gyakrabban közölnek komoly tudományos műveket blogokban. Itt fel kell tennünk a kérdést: milyen alapvető kritériumoknak kell a tudományos közlésnek megfelelnie? Véleményünk szerint a peer

review (bírálat) nélkülözhetetlen, történjen bármilyen módon vagy fázisban. De alapvető könyvtári szempont a megtalálhatóság és a hosszú távú elérhetőség: szerepel-e a publikáció a szakirodalmi indexekben, van-e DOI azonosítója?

Open Journal Systems

Meg vagyunk győződve arról, hogy az indie tudományos folyóiratok fontos szerepet töltenek be. Azokban az országokban, azokon a tudományterületeken, ahol a vezető folyóiratok közlési díjainak előteremtése gondot okoz, ezek jelenthetnek megjelenési lehetőséget. De igaz az is, hogy az újonnan kialakult témákban, tudományterületeken, ahol a felpezsdülő eszmecsere fórumot igényel, a független folyóiratok nyújthatják a gyors megoldást. A nehézséget mindig a tudományos bírálati rendszer működtetése, a megfelelő színvonalú kéziratok toborzása jelenti, a technika nem akadály.

A független tudományos folyóiratok kiadásához – a szerkesztőségi munkamenet és kéziratkezelés támogatására, valamint a webes publikációra – több nyílt forráskódú, ingyenes szoftver áll rendelkezésre. Ezek közül a legelterjedtebb az Open Journal Systems (OJS)⁹.

Első verzióját 2001-ben adta közre a kanadai alapítású Public Knowledge Project (PKP). 2016 végére több mint 10 000 aktív folyóirat működött OJS alapon – ezeknek talán fél százaléka Magyarországon. Az OJS

- támogatja a kéziratbeküldést és a szerkesztőségi kézirat-feldolgozást;
- a cikkek publikálását a weben, különböző olvasói szolgáltatásokkal;
- szükség esetén késleltetett Open Access közzétételt és előfizetési hozzáférést;
- kapcsolatot a különböző indexelő szolgáltatásokkal és egyedi azonosítókat biztosító szervezetekkel.

Fontos előnye a különböző szabványok támogatása, mint a DOI, az OAI-PMH vagy az ORCID. Ezek elősegítik az DOAJ-ban vagy az MTMT-ben való indexelést. Meg kell említsük, hogy a PKP az OJS mellett további szabad szoftvereket is fejlesztett a tudományos kommunikáció támogatására: az Open Monograph Presst és az Open Conference Systemset.

A könyvtárak feladatai

Az elektronikus folyóiratok világában a tudományos szakkönyvtárak legfontosabb feladata a kiadói folyóiratcsomagokhoz való előfizetési hozzáférés biztosítása. A folyamatosan növekvő költségek hatalmas terheket rónak a könyvtárakra, és elszívják a forrásokat a könyvek vásárlásától. Amint a kínálat egyre kevesebb szolgáltatónál összpontosul, a könyvtárak is előfizetői konzorciumokba tömörülnek. Ezek a konzorciumok sem tudnak azonban sikerrel szembeszállni a szolgáltatók áremelési törekvéseivel, ha a könyvtárak nem közvetítenek a z olvasók (kutatók) és a konzorciumok között.

Azon túl, hogy a könyvtárak előfizetnek a nagy, üzleti bibliográfiai szolgáltatásokra, olvasóikat tájékoztatniuk kell az indie folyóiratok tartalmait indexelő szolgáltatásokról is. Mi több, meg kell próbálniuk mind jobban integrálni könyvtári keresőszolgáltatásaikba (discovery services) az Open Access tartalmakat is, különös tekintettel a helyi tartalmakra. Az intézmény által kiadott, OJS platformon működő folyóiratok közvetlenül arathatóak az OAI-PMH felületen keresztül, míg azoknak a folyóiratoknak a cikkei, amelyek nem támogatják az OAI-PMH protokollt, az intézményi repozitóriumi archiváláson keresztül tehetőek láthatóvá.

Fontos feladata a tudományos szakkönyvtáraknak a kutatók/oktatók informálása. Mind a közlésre megfelelő folyóiratok kiválasztásában – a paraziták elkerülésében, mind a közlési díjak kezelésében szerepet vállalhatnak.

Az elektronikus folyóiratokkal kapcsolatos tevékenységek az MTA KIK-ben

Az Elektronikus Információsztáztatás Nemzeti Program stratégiai tervének eleme az Open Access kezelése. Figyelemmel kívánjuk kísérni az OA tartalmak arányának alakulását a szolgáltatók kínálatában, és megvizsgáljuk az Open Access közlési díjakra vonatkozó feltételek beépítésének lehetőségét a szolgáltatókkal való megállapodásokba. Adatokat kívánunk gyűjteni a hazai közlési díjfizetésről – meggyőződésünk, hogy az előfizetések és közlési díjak adatait együtt kell kezelni. Mindazonáltal több figyelmet kívánunk fordítani a tiszta OA tartalmakra is – ez utóbbi törekvés része a DOAJ-val történt kapcsolatfelvétel. Az MTA Könyvtár és Információs Központ belépett a DOAJ-ba, és az EISZ felajánlotta a hazai kutatóintézetek könyvtárai konzorciális tagságának finanszírozását.

A könyvtár által bevezetett, *EX LIBRIS Primo* keresőszolgáltatásba integráltuk a könyvtári katalógus mellé a *REAL* repozitóriumban való keresést. A könyvtár – különböző megállapodások keretében – hazai tudományos folyóiratok tartalmait archiválja a *REAL* különböző gyűjteményeiben. A *REAL-J*-ben teljes folyóiratszámokat, a *REAL* alapgyűjteményben szakcikkeket tárolunk, esetenként késleltetett hozzáféréssel (embargóval). Az archivált folyóiratok között megtalálhatóak az Akadémiai Kiadó folyóiratai és indie lapok is.

2017-től a KIK OJS platform szolgáltatást indít. A könyvtár szerverein futó OJS szoftver több különböző folyóiratnak ad majd otthont – köztük a *Magyar Tudománynak*. A folyóiratokat a szerkesztőségek kezelik, a könyvtár csak a technikai hátteret adja. Folytatjuk a DOI azonosítók biztosítását, és a cikkek MTMT-ben való feldolgozását is.

Az OJS további hazai elterjesztését, a szoftvert felhasználók együttműködését kívánjuk segíteni a hazai felhasználói csoport (OJS Hungarian Users Group) megalapításával – a csoport számára webes szolgáltatásokat ajánlunk.¹⁰ A webes fórumon túl a SZTAKI-KIK együttműködésben kifejlesztett OAkereso¹¹ szolgáltatást kibővítettük OJS-t alkalmazó folyóiratok (vagy általánosabban: OAI-PMH-val aratható folyóiratok) aggregáló felületével. A hazai független OA folyóiratok megbízhatóságát és a kutatók bizalmát erősítendő az MTMT Repozitórium Minősítő Bizottságának hatáskörét ki fogjuk terjeszteni a folyóiratokra is. A minősítés természetesen csupán a tudományos kommunikáció jó gyakorlatainak alkalmazását vizsgálhatja – a tartalmi szempontokat nem.

Irodalom

Az elektronikus források utolsó megtekintése: 2017. január 16.

ARLINGHAUS, A.L. – ZANDER, R.H.: Electronic journals: then and now... = *Solstice*, 19. v. ol. 2008. 2. no..
<http://www.mobot.org/plantscience/ResBot/Repr/Arling-Zand-ElecJour-Solstice08c31.pdf>

DUDÁS Anikó: A tudományos kiadási eljárás kéziratváltozatainak terminológiája = *Tudományos Műszaki Tájékoztatás*, 60.

évf. 2013. 11–12. sz. http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=5832&issue_id=554

HOLL András: A kibővített folyóiratok (enhanced journals) = *Könyv és nevelés*, 15. évf. 2013. 3. sz.. <http://real.mtak.hu/6786/>

HOLL András: Szövegbányászat, adatbányászat, ismeretfeltárás = *Magyar Tudomány*, 176. évf. 2015. 6. sz. 680.
<http://www.matud.iif.hu/2015/06/05.htm>

HOLL András – BILICSI Erika: Az Open Access és a sárgaköves út = *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 63. évf. 2016. 9. sz. <http://real.mtak.hu/41769/>

McKNIGHT, C. – DILLON, A. – SHACKEL, B.: The electronic journal and its implications for the digital library. In: T. Harrison and T. Stephens (eds.) *Computer networking and scholarly communication in the 21st Century*. NY : SUNY Press, 1996. 351–368. p.

SANDERSON, R. – VAN de SOMPEL, H., (2010).: Making web annotations persistent over time, arXiv:1003.2643v2
<https://arxiv.org/abs/1003.2643>

Jegyzetek

1. <http://www.journalofelectronicpublishing.org/>
2. <http://www.portico.org/digital-preservation/>
3. <https://www.lockss.org/>
4. Cruse, P., Haak, L., & Pentz, E. (2016). Organization Identifier Project: A Way Forward. ORCID. <http://doi.org/10.5438/2906>
5. <http://discreteanalysisjournal.com/>
6. <http://astro.theoj.org/>
7. <https://www.authorea.com/>
8. „Publish your work (original research, blog post, how-to’s, essays, etc.) as a preprint or as a final version of record.”
9. <https://pkp.sfu.ca/ojs/>
10. <http://openaccess.mtak.hu/index.php/ojs>
11. <http://oai.kereso.sztaki.hu/kereso/index.php>

Beérkezett: 2017. január 16.

Kulturális digitalizálás

A könyvnyomtatás ígéret volt – és az internet?

MONOK István

A következő írás az Informatikai Vállalkozók Szövetsége és a Magyar Tudományos Akadémia „Digitális transzformáció” című közös konferenciáján 2016. február 11-én elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata. (A konferenciáról itt tájékozódhatnak: <http://ivs.hu/esemenyek/mtadigitalizaciokonferencia>).

2005-ben az Európai Bizottság európai digitális közgyűjtemény létrehozását határozta el. Tette ezt annak ellenére, hogy az Európai Unió politikájában a kulturális terület alapvetően tagállami hatáskör. Ebben az esetben sem a tagállamok kulturális intézményeinek a lobbija tudta ennek a gyűjteménynek a létrehozási szándékát elültetni a politikusi fülekben, hanem a technológiai vállalkozások. A célra megszavazott összeget ennek megfelelően morzsa-töredék részben tudták a kulturális intézmények felhasználni. Azt lehet mondani, hogy az EU soha nem adott pénzt a kulturális – könyvtári, levéltári, múzeumi – digitalizálásra. Ezt a feladatot máig a tagállamokra hagyja, illetve azokra a magánvállalatokra, amelyek a rendszer fenntartásában, technológiai megújításában ér-

dekeltek. Továbbá abban, hogy a kulturális örökség digitális másolatát, annak legalább egy részét, tulajdonként megszerezzék, és a kulturális javakat létrehozó közösségeknek folyamatosan eladhassák.

A kulturális örökség digitális megjelenítése körül tehát több érdek fogalmazódott meg. Az érdekek egyeztetésének alapvető akadályát abban látom, hogy az EU nem a közös európai öntudattal rendelkező közösségek együttesének megteremtése érdekében jött létre, hanem a közös piac megalakításának szándékával. Ezen belül is a német acélipar, tágabban az iparosodás, a német gazdaság ellenőrzésének a szándékával. A szovjet blokk összeomlasztása/összeomlása is csak ennek a közös piacnak a kibővítési lehetőségét jelentette az alapító országok számára. A

mai napig sincsen arról szó, hogy Európa alapvetően azonos kulturális alapokra épülő, azonos vagy nagyon hasonló művelődéstörténetet megteremtett és átértékelt kulturális csoportok közössége legyen. A politikusok a nélkül szajkózzák az „európai érték” kifejezést, hogy a közösség valaha is kísérletet tett volna arra, hogy megfogalmazza, melyek ezek az értékek. Vélhetően azért, mert ahogy képtelenek voltak mostanáig egy európai közösségi alkotmányt létrehozni, ilyen értékkatalógusban sem tudnának megállapodni. Érdek és erő (ki győzött a háborúban) alapon gondolkodva soha nem lehet értékkatalógust összeállítani. A győztesek pedig képtelenek lemondani arról, hogy az általuk – gazdasági előnyeik biztosításának figyelembe vételével – megfogalmazott értékek legyenek az igazi értékek.

Maga az *Europeana* (<http://www.europeana.eu/portal>) könyvtáros kezdeményezés volt. Az *Európai Könyvtár* – The European Library (<http://www.theeuropeanlibrary.org/tel4/>) – létrehozói javasolták számtalan alkalommal. Az Európai Könyvtár pedig egy Hollandiában bejegyzett konzorcium (EDL Foundation) tulajdona, az Európa Tanácshoz – tehát nem az EU-hoz – tartozó államok nemzeti könyvtárainak, illetve országos közös katalógusainak egyesített adatbázisa. Fehéroroszország kivételével mindegyik, a földrajzi Európához tartozó ország részt vett és részt vesz az építésében. Vagyis nem az új Közös Piac területéről volt (és van) szó akkor, amikor az Európai Könyvtár küldetéséről beszélünk.

Az *Europeana* létrejöttéhez és a kulturális digitalizálás felgyorsulásához még egy, politikainak is mondható szempont játszott közre: az angolszász és a latin verseny. Ma csaknem minden jelentős európai szintű digitális vállalkozás – közös nyilvántartások, közös adatbázisok – központja Angliában (nem a Brit-szigeteken) és Hollandiában van. A kezelőfelület alapértelmezésben angol nyelvű. A fiatal generációk tagjaiban ez, ha nem is szándékolt üzenetként, de olyan benyomást támaszt, hogy Európa kulturális múltja angol túlsúlyú. Mondanom sem kell, hogy ez nagyon-nagyon torz benyomás, hiszen az angol kultúra a XVIII. századig – nem a magyarhoz, hanem az itáliaihoz vagy a némethez, a franciához, de még a spanyolhoz viszonyítottan is – nem volt jelentős, sőt nem túlzás azt mondani, hogy marginális volt. Vannak országok, amelyeknek politikusai érzékenyek erre, vannak, amelyek – felelőtlenül – lényegtelennek tartják ezt a kérdést. Olaszországban a politikusi gondolkodás ingerküszöbét ma még nem érte el az a tény, hogy a fiatalok jelentős része azt hiszi, hogy a

humanizmus és a reneszánsz Angliában keletkezett. Franciaország viszont mindig érzékeny volt az ilyen kérdésekre. (Az 1960-as években, amikor a könyvtárak anyagának állományvédelmi mikrofilmzése virágkorát élte, az USA felajánlotta a francia nemzeti könyvtárnak, hogy az egész anyagát lefényképezi, és két kópiát otthagy Párizsban; a franciák nem éltek ezzel a lehetőséggel, és indoklásukban a „*francia kultúra nem eladó*” mondat is előfordult.)

Az *Europeana* létrejöttéhez ez a – nemesnek is mondható – konkurencia is nagyban hozzájárult. 2005-ben Jacques Chirac elhatározta az Európai Digitális Könyvtár létrehozását. Az első modell el is készült a francia *Gallica*, a portugál *Digitális Nemzeti Könyvtár* és a Magyar Elektronikus Könyvtár együttműködésével. Az Európai Bizottság ezt a kezdeményezést vette ki a franciák kezéből, az *Europeana* nevet megtartva, majd Hága és London központtal bejelentette az európai digitális közgyűjtemény megalkotásának a szándékát. Egyben a könyvtári digitalizálási eredmények egyetlen felületen való megjelenítését kibővítette a levéltári, a múzeumi, illetve a mozgóképes és a hanganyaggal. A Conference of European National Librarians (CENL – <http://www.cenl.org/>) 2008-ban felmérte, hogy az Európa Tanácshoz tartozó országok nemzeti impresszuma – Európa nyomtatott kulturális öröksége – mekkora arányban érhető el a világhálón szabad hozzáféréssel, és milyen ütemű lehet a digitalizálás. Az akkori eredmény 7% volt, és a célt, a 2013-ig tartó EU pénzügyi periódus végére 12%-ban vizionáltuk. A becslések ma 2020-ig a 25% elérését remélik. Szeretném aláhúzni, hogy ezek a becsült arányok csak a nyomtatásban megjelent örökség digitális megjelenítésére vonatkoznak, a kéziratos és a levéltári dokumentumok ennél lényegesen kisebb arányban férhetők hozzá nyilvánosan, de a legnagyobb lemaradás a múzeumi digitalizálás területén mutatkozik. Azért mert a múzeumi nyilvántartások készítése elmaradottabb, nem szervezhető olyan jól nemzetközi szabványok alapján, mint a könyvtáraké, és azért elsősorban, mert a múzeumi örökség jelentős része magántulajdonban van, nem közgyűjteményekben. A digitális másolatok hálóra helyezése összetettebb szervezést és jogi eljárást igényel, mint mondjuk az állami levéltárakban őrzött hatalmas dokumentumállományé vagy éppen a nyilvános könyvtárak könyveinek, periodikusan megjelent kiadványainak digitalizálása és nyilvánossá tétele.

E bevezető történetben pusztán olyan alapvető, a kulturális digitalizálás előtt álló akadályokat említettem, amelyek az egész folyamatot befolyásolják. Az *EU*

kulturális politikájának a hiánya nem arra készíti a tagállamokat, hogy akkor országon belül ez a terület hangsúlyt kapjon, hanem ők is a teljesen lényegtelen kérdések közé sorolják. Magyarországon jól mutatja ezt a szemléletet az a tény, hogy a „nemzeti kultúra” emlegetéséből ki nem fogyó mostani kormánypártok első kormányzata idején a kulturális költségvetés a háromszorosa volt a mostaninak. (Akkor az az összeg a mainál lényegesen többet ért, vagyis a kultúra leértékelése tíz év alatt 500%-os – ne legyünk igazságtalanok a mostani kormánypártokkal, hiszen 2010-re a leértékelés nagyjából 600%-os volt, vagyis araszolunk felfelé.) A kidolgozatlan kulturális politikai elvek hiánya a kulturális terület kiszolgáltatottságát erősíti a vállalkozói világgal szemben, vagyis azok a törekvések, amelyek a *digitális másolatok magántulajdonlásában* jelentkeznek, nagyobb teret kapnak. Nem minden intézmény vagy kulturális közösség elég erős a kultúra polgári nyilvánosságának megőrzéséhez, ami a közösségnek komoly jövőbeni hátrányt okoz. A kulturális köztulajdon magánosítása történik sok helyen Európában, s részben Magyarországon is.

A bevezetőben felvetett gondok egyike a *kulturális elbirtoklás* kérdése. Világos kultúrpolitikai elvek nélkül ugyanis a kulturális múlt azé, vagy azének tűnik, aki a digitális másolatot a világhálóra helyezi. A digitális dokumentumok metaadatainak nyelve (nemzeti és angol) ismét ezt a benyomást erősítheti. Vannak földrajzi régiók Európában, ahol ez a kérdés kevésbé élesen vetődik fel, vannak azonban, ahol ma is „gyilkolnak” ilyen kérdések miatt. Ha egy elzászi XVI. századi nyomtatvány a német digitális könyvtárban (<https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de>) jelenik meg, nem okoz olyan vitákat, mint ha mondjuk, egy szarajevói kiadvány a szerb digitális könyvtárba kerül. De ne másokra mutogassunk, hiszen a mi álláspontunk is az, hogy a *Memoria Slovaca* (<http://www.memoria.sk>) portálon megjelenő dokumentumok nagyban a *Memoria Hungarica* részei is kell, hogy legyenek. A viták helyett a digitális csere, és a dokumentumoknak minden érdekelt portálon való szerepeltetése ma a közgyűjteményi együttműködés függvénye, és ezek a gyűjtemények vajmi kevés támogatást kapnak ehhez a munkájukhoz a politikai oldaltól. Pusztán azért, mert nem beszélnek az EU-fórumokon olyan kérdésekről, hogy egy középkori kódex öröksége annak, aki a szöveget alkotta, annak is, aki lefordította, annak is, aki leírta, aki díszítette, annak is, aki kifizette és annak is, aki megőrizte. Ilyen evidencia kimondása és a tagállami egyetértés

biztosan fontosabb európai érték, mint bármilyen divatos téma az Európai Parlamentben, fontosabb a tőke szabad mozgásának biztosításánál és a szabad versenynél (ami mégiscsak egy cinikus, erőszakos „demokrácia” jellemzője; a „nekem van ezer, neked egy, versenyezzünk szabadon” korrupt politikusok által legalizált – és soha nem legitimált – versenye).

Mert mit ígér az internet?

Mindenekelőtt a *teljességet*. Vagyis azt, hogy technikailag ma már lehetséges a kulturális örökség valamennyi dokumentuma másolatának világhálóra helyezése úgy, hogy ezek leírása (metaadatai), az írott örökség teljes szövege, sőt a hangzó örökségben elhangzottak egyetlen keresőkérdelemmel elérhetőek. Tudom, ezzel a kijelentéssel megelőlegeztem legalább tíz év innovációt. *A teljességgel sokan nem értenek egyet*. Válogatni akarnak. Azt gondolom, hogy az egyes országok digitalizálási stratégiájának a hiánya (vagy csak ál-stratégiák létezése) összefügg ezzel: az éppen a közpénzeket elosztó csapat – a hatalom birtokosa – akarja megszabni, hogy mit kell digitalizálni, és mit nem. Az internetről az a benyomása támad a legtöbb embernek, hogy ott „minden” megtalálható. Ebben az állapotában a legveszélyesebb.

Az internet elvileg lehetővé tenné, hogy a kulturális örökség dokumentumai – a szakemberek által, az adott korszak tudása szerint – *ellenőrzött metaadatokkal* jelenjenek meg a közösségek tagjai számára. A metaadat pedig a teljességből adódó ellenőrizhetőséggel együtt szerepel a nyilvánosság előtt. Vagyis a dokumentum mellett valamennyi, a történelem során elhangzott vélemény is megjelenik (majd). A mai állapotában a világháló a legnagyobb kásahegy is egyben, ha az ellenőrizetlen vélemények arányát tekintjük.

Az internet *demokratikusnak* képzelgetett el. Nem olyan demokráciára gondolok, amelyik csak de jure demokrácia, ám de facto az erősebbé a lehetőség, mert az pusztán cinikus demokrácia. Az internet abban az irányban kellene hasson, hogy a kétfajta állapot távolsága csökkenjen. Ma az internet egyfelől valóban demokratikus lehetőség, másfelől azonban hipercenzúra. Demokratikus, ahogy a könyvtártörténetben a cédulakatalógus a demokratizálódást jelzi. Azt ugyanis, hogy már nem egy, valakik által megszabott *ordo librorum* szerint sorolták fel a könyveket, hanem mondjuk a szerző családneve szerinti alfabetikus rendben. Így bárki egy király, egy szent vagy egy szakmai auktoritás elé kerülhetett. Ma is,

a magukat egy téma szakemberének gondolók, gyakorlati korlátozás nélkül közölhetik véleményüket a környezetükkel, és – ahogy ezt a gyakorlat mutatja – ők a legaktívabbak, a képzett szakemberek, a kortárs kánonokba be nem férők.

Engedjenek meg nekem egy történeti kitekintést az internet ígéreteivel kapcsolatban. A világháló egy a kommunikációs technológiák változásainak sorában. Valamennyi változásnál a mostanihoz hasonló kérdések vetődtek fel. A kulturális javak vagy azok másolatának a birtoklása, a közreadás joga mindig hatalmi kérdés volt. A tudományos és kulturális közlés történetében mindig megvolt ez az aspektus, a kérdés igazából az, hogy mikor, milyen volt a folyamat szereplőinek (szerző, alkotó, közreadó vállalkozó, a közlés intézményi rendszerét fenntartó, felügyelő intézmény) viszonya.

Európa, a kulturális Európa a Római Birodalom összeomlása után több száz év alatt jött létre. Nagyjából a Karoling-korszak végére kialakult Európa kultikus szövege, amelynek alapja a nyugati kereszténység lett, egy közös nyelvi szövet az akkori *lingua franca*, a latin alapján. Erre a kulturális közösségre jellemző – és más nagyobb kulturális csoportokra nem – az örökség áthagyományozásának szöveg központú módja. A szöveget pedig elsősorban írásban, könyvekben és a használati írás dokumentumaiban rögzítették. A Karoling-korban az írásnak is kialakították az egységes formáit: betűformák, a szöveg tagolása, a nyugati kereszténységben egységes rövidítések bevezetése stb. A hagyományok átörökítésének kialakították az intézményes kereteit is: az egyházhoz kötődő iskolák, másolóműhelyek, levéltárak, könyvtárak stb. Az iskolák rendszere a XI. századig eljutott a ma ismert teljességig, vagyis megjelent az *universitas studiorum* is, az egyetem.

A szöveg-, illetve a könyvigény azonban meghaladta a kéziratok könyvelőállítási technológiák teljesítőképességét. A szövegek mennyisége pedig felvetette az áttekinthetőség kérdését. Nem véletlenül alakult ki a *sentencia*-gyűjtemény, illetve a *summa* műfaja, amelyben egy-egy szerző, valamilyen rendszerben – például morálteológiai rendszerben – az egyházatyáktól kezdve, a Biblián át, a kortárs tekintélyek (*auctoritas*) véleményéig kisebb szövegrészeket választott ki. Az egyetemeken kialakult egy újfajta kézirat-sokszorosítási technológia a XIII. században (*exemplar* és *pecia* rendszer). A szerzők részéről határozott igény volt ezekre a változásokra, a szövegek olvasóinak hasonlóképpen. A nagyobb másolóteljesítmény érdeke volt a másolóműhelyeknek.

Az egyház az oktatási, a tudományos és kulturális intézményi rendszer fenntartója pedig csupán a szövegek tartalmára ügyelt, és kialakította az ellenőrzés rendszerét. Ez még nem inkvizíció, az ellenőrzést elfogadó könyvkereskedők adókedvezménye elegendő motivációnak bizonyult. Baj volt azonban a szövegek kiválasztásával, az áthagyományozás teljességével, a tartalmi helyességgel. Ezért is kezdték tiltani az egyetemi oktatásban a *summa* használatát az eredeti szövegek olvasása helyett. Ez már egy humanista attitűd a szövegek szemléletében.

A kulturális Európa alapszövege – a nyugati kereszténység és a latin nyelv – nyelvi oldalon kezdett bomlani: először a használati írásban (városi igazgatás, esküszövegek, ítélethirdetések stb.), majd egyre többen hangoztatták, hogy az elmélyült vallásosság igényli az anyanyelvet (imádságok, egyszerű ájtatos szövegek, szentek élete). Az olvasni tudás terjedésével a világi szövegek iránti igény is megnőtt, a városi közösségek mellett a királyi és főúri udvarok is elindultak a kultúra világgiasításának útján. Közben pedig fokozatosan nőtt a szövegek iránti igény.

Johann Gutenberg fő célja azonban nem egyszerűen a mennyiségi igény kielégítése volt. Újításában a korszak humanista szövegideálja is motiválta: olyan másolási technológia megteremtése, melynek során a másoló tévedései kiküszöbölhetőek. A szerzőknek azt ígérte ez az új technológia, a nyomtatás, hogy az általuk helyesen megalkotott szöveg – ellenőrzött szövegkiadás – többé nem romlik. Sokan hitték, hogy ha egyszer rendbe teszik a Bibliát, az egyházatyák és a XV. század végén az ókori szerzők szövegeit, akkor azok átörökítése a következő generációk számára már nem okozza azokat a gondokat, amelyeket a másoló szerkesztések vagy másoló deákok hibái okoztak. Megszületett a kritikai kiadás álma.

A könyvkiadás azonban üzletként keletkezett, és egyre inkább azzá is vált. A nyugati keresztény kulturális kör az, ahol a könyvkiadói szakmák tagjai nagyon gyorsan, egy negyed évszázad alatt olyan társadalmi csoportot alkottak, amelynek anyagi érdekei garantálták azt, hogy a területen ők maguk fogják az újításokat bevezetni, finanszírozni, és az innovatív megoldásokhoz az alkotókat toborozni. Az alapvető újítások az anyanyelvi szövegek kiadásával kezdődtek. A latin szövegeket már kiadták, eladták, azokra nem volt jelentős kereslet már a XV. század végén sem. Annál inkább a vernakuláris kiadásokra. A következő újítás a szöveg képekkel való illusztrálása volt. Ezt követte a könyv fiziológiai átalakítása: a címlap, a tartalomjegyzék, a mutatók bevezetése, majd a szöveg tago-

lása, áttekinthetővé tétele. Bevezették az olvasott könyv mellé a használt könyv fogalmát. Már nem kellett végigolvasni sok száz oldalt, ha valamilyen témáról keresték egy-egy tekintély véleményét, hanem megnézték az indexben, és csak azokat az oldalakat olvasták el, amelyeken erről volt szó. A lelkes szövetséges az értelmiség volt, hiszen ők fordítottak, ők rendeztek sajtó alá, tagolták a szövegeket, és hozták létre az első biobibliográfiákat, szakbibliográfiákat azért, hogy egy-egy könyvben felsorolják az egy-egy témáról keletkezett írott örökség elemeit. A világot felfedező XVI–XVIII. század nagyon komoly mennyiségi kihívást jelentett a könyvkiadói világnak, ráadásul közben megszületett a múzeumi gondolat is, kialakultak a ritkasággyűjtemények, az első múzeumok. A könyvtárakról való gondolkodás visszatért a késő római kor nyilvánosság-gondolatához, és kialakította a közösség (például egy város) tagjai által közösen használt gyűjteményeket. Az ilyen tömegű könyvkiadás – a XVII. századi európai kiadványok száma meghaladja a 2 milliót – tartalmi ellenőrzése, az egyház minden törekvése ellenére is sikertelen maradt, a tudomány és a kultúra világiasodása megállíthatatlan folyamatnak bizonyult. Sőt, az is igaz, hogy számos egyházi tisztségviselő és intézmény maga is segítette a kultúra nyilvánosságának az ügyét.

A nem rongy alapú papír és a gépi szedés, majd a gépi nyomás felfedezése – a XIX. század elején – azonban másfajta fordulat volt, olyan, amelyre jellegében a digitális fordulat is hasonlít. Annak a fordulatnak az alapja – utójára a történelemben – az volt, hogy létező mennyiségi igényt elégített ki, hiszen a társadalmak egyre több tagja olvasott és vásárolt könyveket, és azt az igényt már nem lehetett kielégíteni rongypapírra, kézzel nyomtatva. De a technológiai váltás, a gépesítés – ahogy a termelés valamennyi területén – olyan lehetőséget biztosított a technológia tulajdonosainak, amely túltermeléshez vezetett. Azért, hogy eladhassanak, megkezdődött – ambivalens folyamatként – az olvasó igényének a felkeltése. Ezzel a technikai változással párhuzamosan lezajlottak azok a forradalmak, illetve reformok, amelyek során felbomlott a világi hatalom és az egyház 800-ban kötött kompromisszuma, hogy a pápa (III. Leó) koronázza a császárt (Nagy Károlyt). Az eredmény a kultúra és a tudomány polgári nyilvánosságának a megteremtése lett.

Minden technológiai változás olyan ígéreteket hozott, hogy az örökség számbavétele teljességre törekvő lehet, hogy az örökség elemeinek nyelvi helyessége, tartalmi elemzése örök érvényűséget hor-

dozhat. Mindig elkészültek az ókori szerzők, az egyházatyák, a középkori, majd a korai újkori szerzők új, kritikáinak gondolt vagy egyszerűen csak új kiadásai. A kultúra polgári nyilvánosságának a nevében a könyvtári és a nyilvános szakkönyvtári rendszerek mellett létrejött a nyilvános levéltári rendszer, és a XVIII. századtól kezdődően a bárki által látogatható múzeumok hálózata is.

Az összeomló, illetve átalakuló monarchiák után kialakult nemzetállamok kulturális politikája sok tekintetben különbözött, pl. abban is, hogy ki, mit tekint a saját kulturális közössége örökségének. A háborúk során tervezetten is folyt a kulturális javak elbirtoklása vagy éppen a gyűjtemények elpusztítása, az illető kulturális közösségnek az emlékezetből való kitörlése szándékával. Elég csak arra emlékeztetni, ahogy a délszláv háborúban a szerb hadsereg felégette a Bosnyák Nemzeti Könyvtárat, és műveket folytatva, a horvátok elégették a Bosnyák Nemzeti Levéltárat. De folyt a kulturális múlt felépítése is, úgy, hogy egyes könyvtárakat, múzeumokat országon belül áthelyeztek. Jó példa erre Ceaușescu Romániája, amikor a Kárpátokon belüli régiókból jelentős könyvanyagot vittek Bukarestbe, mutatva a román főváros európaiságát, a nyugati keresztény kulturális körbe való beágyazottságát.

A technológiai változásokban az internet lehetőségei vitathatatlanul léptékszerű változásokat ígérnek. Abban, hogy az európai kulturális örökség a világhálóra kerüljön, válogatás nélkül, *teljességgel*. Abban is, hogy ezt a folyamatot az eddigieknél hatékonyabban *ellenőrizzék, befolyásolják*. (Egyetlen példa: a SULINET kitalálása nem egyszerűen egy vállalkozói kör külön üzleti igénye volt, hanem annak a meglátása, hogy a diákok azzal találkoznak, amihez ingyen férhetnek hozzá. A válogatás nem feltétlen didaktikai alapokon történik ilyen esetben, hanem kulturális ízlést is közvetít, mentalitást formál. Cenzúráz.)

A lehetőségek sorában meg kell említeni a *kulturális elbirtoklás* szándékának a kérdését. Nem véletlen az, hogy a tulajdonjogában per alatt álló gyulafehérvári *Batthyaneum* anyagának digitalizálását a francia nemzeti könyvtárral együttműködve román gyűjteményként kívánja megoldani a bukaresti kulturális kormányzat.

A kulturális örökség digitalizálásának jelentős oktatási és áthagyományozás-történeti aspektusa is van. És ebből a szempontból a *gyorsaság stratégiai elemként* jelentkezik. Ma már olyan tanárok tanítanak a közoktatásban, akik jószerével csak az internetről tájékoztak iskolázásuk során. Abban a tudatban

szocializálódtak, hogy csaknem mindent elérnek ezzel az eszközzel, és nem a tényszerű tudás a lényeg, hanem a megtalálás módjának az ismerete. Tekintünk el attól, hogy olyan szintre szűkült az anyanyelvi ismeret a harminc év alatti generációk tagjainál, hogy nem tudnak mit kérdezni az internetről, és azt várják, hogy a szemantikus megoldási ígéretek majd a szókincsüket is helyettesítik. A hamis tudat az internet gazdagságáról aktív feledésre kárhoztatja a kulturális örökség túlnyomó részét. Ezért a mai generációk felelőssége az internet ellenőrzött (korrekt, hiteles és nem szelektált) tartalommal való gyors feltöltése.

Az európai országokban jelentős eltérések vannak az örökség digitalizálásának szervezésében. Magyarországon kívül egy sem ismert azonban, ahol ezt a feladatot nem a nemzeti intézményeknél (könyvtár, múzeum, levéltár) hagyták. A technológiai partnerek mindenütt ezektől az intézményektől függenek. A sok vagy kevés közpénzt erre a célra ezek a közgyűjtemények kapják, nem minisztériumi háttérintézmények, sarki, kormányváltásokkal eltűnő vállalkozások. A legszervezettebb modellekben a digitalizálási feladat elosztott, a koordinálás a nemzeti intézmény dolga, és a technológiai partner csak „bedolgozik” a rendszerben. A legfőbb azonban az, hogy soha, semmilyen keretben nem szerezhethet egy magán szereplő tulajdonjogot és kizárólagos közzétételi jogot a köztulajdonban lévő kulturális örökségi elem digitális másolatához. A vállalkozások részt vesznek a folyamatban akár fő szponzorként is. Spanyolországban például az ottani, legnagyobb távközlési vállalkozás anyagi támogatásának köszönhető a Spanyol Digitális Könyvtár nagyobb része. Másutt a digitalizáló partnerek jogot nyernek arra, hogy ők is a saját kiadatluk részévé tegyék azokat a másolatokat, ame-

lyeket ők maguk, a saját költségükön digitalizáltak. Ezzel párhuzamosan azonban az eredetit őrző intézményben, a szakterületi szakmai gyűjteményben, és az országos szintű (mondjuk nemzetinek) digitális gyűjteményben bárki szabadon hozzáférhet a másolatokhoz. Korlátozó elem egyedül a szerzői és a kiadói jog. Ezt az államok vagy megveszik (ez a ritka eset), vagy csak a metaadatot teszik közzé, és utalnak a helyre, ahol a másolathoz pénzért vagy ingyenesen hozzá lehet jutni. A megőrzési, nagy felbontású másolat közgyűjteménybe való elhelyezése azonban sehol sem vitatott kérdés.

A magyarországi könyvtárak a digitális technológia alkalmazása terén a 90-es évek közepéig az európai élményben voltak. Jó pozíciót tudtak tartani nagyjából 2004-ig. Ettől kezdődően azonban a magyar állam kihátrált a feladatból: több, erkölcsileg és szakmailag kétes kalanddal kisiklatták a tervezett örökségi digitalizálást. Az NDA (Nemzeti Digitális Archivum), majd MaNDA (Magyar Nemzeti Digitális Archivum) kudarca, részeredményei és megszűnése után ideje a feladatot azokra bízni, akik nem anyagi érdekből foglalkoznak ezzel. Csak a közgyűjtemények biztosítják intézményszerűen azt, hogy a kultúra polgári nyilvánosságáért folytatott sok évszázados küzdelmet ne kelljen újra kezdeni. Az Open Access, az Open Data mozgalmak ezért harcolnak. A kérdés az, hogy lesz-e a világ vezetőiben annyi bölcsesség, a tudományos és kulturális világ szereplőiben állhatatosság, a kiadói világnak álcázott befektetői körökben annyi mértékletesség, hogy a tudományos kutatás szabadsága, a tudományos és kulturális információkhoz való hozzáférés esélye megmaradjon.

Beérkezett: 2016. október 30.

Kereshetők a Pécsi Tudományegyetemen készült disszertációk a DartEurope-ban

A Pécsi Tudományegyetem (PTE) intézményi repozitóriumának (Pécsi Egyetemi Archivum, PEA) doktori disszertációkat tartalmazó adattára bekerült a DartEurope-ba, mely az európai doktori repozitóriumok közös keresője.

A PEA disszertációs modulja jelenleg mintegy 1250 doktori értekezést és ezek téziseit tartalmazza, ezzel a PTE országosan a harmadik legnagyobb nyílt hozzáférésű, teljes szövegű disszertációs adattárral rendelkező intézmény.

A Pécsi Egyetemi Archivum elérhetősége: <http://ea.lib.pte.hu/DART-Europe>
<http://www.dart-europe.eu/browse-results.php?institution=634>

Katalist, 2017. február. 20. – Szarka Vera (PTE EKT) tájékoztatása alapján

A nemzeti könyvtár szerepe a magyar könyvtári hálózatban

Korreferátum az MKE rendezvényén

RÁCZ Ágnes

2016. november 22-én a Magyar Könyvtárosok Egyesülete országos konferenciát rendezett Fejlesztés, fenntarthatóság, esély az IFLA trendek és a Lyoni deklaráció tükrében: Konferenciasorozat címmel, amelynek felkért előadói között Káldos János, az Országos Széchényi Könyvtár általános főigazgató-helyettese is szerepelt.

2016. november 8-án a Kormány 1605/2016. számmal határozatot hozott az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) informatikai fejlesztéséhez szükséges források biztosításáról. A határozat csaknem tízmilliárd forint támogatás megítéléséről szólt, és a fejlesztések megvalósításához az OSZK partnerének kijelölte a Kormányzati Informatikai Fejlesztési Ügynökséget (KIFÜ), ahová 2016. szeptember 1-jétől a könyvtárügy régi partnere, a Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési (NIIF) Program is integrálódott.

A kormányhatározat megjelenése után azonnal elkezdődött az Országos Könyvtári Rendszer projekt (OKR) névre keresztelt program tervezése, amelyben a könyvtárszakmai projektvezető Káldos János főigazgató-helyettes lett. Az MKE konferencia időpontjában Káldos Jánosnak az OKR projekt elindításával kapcsolatos egyeztető értekezleten kellett részt vennie, ezért a rendezvényen helyette Rácz Ágnes gyűjteményszervezési igazgató tartotta meg az OSZK korreferátumát, amelyet a következőkben olvashatnak. A korreferátum egyes pontjait jegyzetekben az időközben történt események nyomán kiegészítésekkel láttuk el.

A nemzeti könyvtár szerepe a magyar könyvtári hálózatban. Részlet a jövőképből

Ez volt Káldos János tervezett előadásának címe. Én ezt közelíteném napjainkhoz, ezért nem fogok víziót felrajzolni egy lehetséges távolabbi jövőről, bár biztos az is hasznos lenne: elképzelni, hogy mi lesz a szerepünk húsz, ötven vagy száz év múlva. Sőt, nemcsak hasznos, hanem szükséges is látni egy célt, amelynek eléréséhez meg kell találni az utat, és meg kell tervezni a lépéseket.

Önöknek éppen azért kell beérniük velem, mert

Káldos János többedmagával az OSZK közeljövőben megvalósítandó fejlesztési terveiről tárgyal a megvalósításban partner KIFÜ képviselőivel.

A trendeket jól körülrajzolja az IFLA-jelentés.¹ Egészen szűkre húzva a kört, számomra most az a kérdés, hogy hogyan tud megfelelni a magyar nemzeti könyvtár a kihívásoknak és elvárásoknak. A hagyományos és újszerű feladatok számbavételével próbálom meghatározni a nemzeti könyvtár szerepét, leszűkítve két nagy területre: a) gyűjtés és megőrzés, b) feltárás: katalógusok és szabványosítás.

Gyűjtemény és megőrzés

Az OSZK küldetése alapítása óta változatlan: *a könyvtári hungarikumok gyűjtése és az utókorra hagyományozása*. Ezt a legfőbb feladatot a könyvtár alapítója már akkor kőbe véste, amikor elkezdte kialakítani a magángyűjteményét. Ez az a feladat, amely mindenkor meghatározza a Széchényi Könyvtár helyét a könyvtárak munkamegosztásában: az a cél – illetve az lenne a cél –, hogy a többi könyvtár és az olvasók biztosak lehessenek abban, hogy az OSZK-ban minden megvan, ami a mindenkori Magyarországon megjelent, és az is hozzáférhető, ami külföldi ugyan, de ezért vagy ezért kapcsolatban van velünk. Tudom, hogy ez utópia – sosem volt így, ma sincs így, de amennyire lehetőségeink engedik, erre törekszünk ma és a jövőben is.

A teljes magyar gyűjtemény kialakításának esélyét támogatja a *kötelespéldány-szolgáltatás* rendszere. Ez a rendszer éppen most van bővülőben: várhatóan 2017 első hónapjaiban megjelenik az 1998-as kormányrendeletet felváltó új szabályozás, amely nagy hangsúllyal tartalmazza majd az *offline* és *online elektronikus dokumentumokra* vonatkozó rendelkezéseket is. Megalapozta ezt a rendeletmódosítást a Kulturális törvény tavaly év végi módosítása, amely kimondja, hogy „a nemzeti könyvtár archiválja az elektronikus könyvtári dokumentumokat.”

Az elektronikus dokumentumok gyűjtésének és megőrzésének eddig is voltak figyelemre méltó eredményei az OSZK-ban – gondoljunk csak a MEK-re, az EPA-ra és a célzottan a kötelespéldányok fogadására és kezelésére kialakított OSZK Digitális Könyvtárra –, de ezeket most új platformra helyezzük, amikor a KIFÜ-vel közösen kialakítjuk az egyelőre NEK-nek (*Nemzeti Elektronikus Könyvtár*) elkeresztelt digitális objektumtárat és a ráépülő szolgáltatásrendszert.

A tervezett új kötelespéldány-szolgáltatási rendszer a kiadókat „hozza helyzetbe”: a nyomdák helyett a jövőben a kiadók lesznek az első számú felelősei a beszolgáltatásnak, de a beadással együtt joguk lesz megjelölni a beadott dokumentum *jogszerű könyvtári szolgáltatásának* mértékét, a hozzáférhetőség szintjeit.

Az online elektronikus dokumentumok kötelespéldányaival kapcsolatban az az elképzelés, hogy használatuk egy időben egy példányban egy számítógépről lehetséges, illetve a kiadó joga lesz megmondani az egyidejűleg használható példányok számát. A kötelespéldányban részesülő hat alapkönyvtár OSZK-pontokon keresztül férhet majd hozzá az

OSZK digitális tárában levő elektronikus kiadványhoz – legalábbis ezt szeretnénk².

Égető kérdés a *webarchiválás* problémája. Ezzel már a 24. órán is túl vagyunk. *Drótos László* éppen tíz éve, a TMT 2006/6. számában³ írta le javaslatát egy Magyar Internet Archivum létrehozására. Most talán az OSZK IT-fejlesztései között lesz rá esély, hogy végre elinduljon valami ezen a téren is.

Ugyancsak kérdés az elektronikus dokumentumok *hosszú távú megőrzése*. A 30/2014-es miniszteri rendelet⁴ már előírta ennek megoldását az OSZK számára, de most, az informatikai infrastruktúra fejlesztése keretében kaptunk esélyt a megvalósításra.

Feltárás: katalógus és szabványok

A gyűjtés és megőrzés önmagában még nem teszi hozzáférhetővé a dokumentumokat, azokról információ is kell szolgáltatni, aminek hagyományos eszköze a katalógus. Az OSZK most a könyvtár-automatizálási rendszerének korszerűsítésére is lehetőséget kapott. A nemzeti könyvtár *IKR-váltása* nem belügy: kihatással van a teljes könyvtári rendszerre, az OSZK felelősségi körébe tartozó, illetve általa működtetett központi adatbázisokra is.

Ezt a feladatot az OSZK nem egyedül, hanem a központi vagy közös katalógusokban szolgáltató könyvtárakkal együtt szeretné megvalósítani, és legfőbb partnerünknek ebben a *MOKKA Egyesület*-et gondoljuk⁵.

Az OSZK IKR-jének cseréje ugyanis nemcsak azt jelenti, hogy más kezelőrendszerrel működő adatbázisból kell majd a közös katalógusoknak adatot fogadni. Nemcsak az Amicus van a végórájában, hanem előbb-utóbb a *többi könyvtárnak is szembe kell néznie az informatikai rendszere megváltoztatásának kényszerével*. Nem akarok mást felhozni, mint amit már most is tudunk: a Corvina és a Huntéka távlatilag megszűnik, illetve talán a Qultóban folytatódik; az Aleph-et is utódja, az ALMA követi; az OLIB-ből is továbbvezet az út az OCLC aktuális rendszere felé. Akármit is akarnak, illetve tudnak majd lépni a könyvtárak, a közös katalógus, a MOKKA számára azt találjuk célszerűnek, ha ugyanazt a rendszert használja, mint az OSZK. A nemzeti könyvtár ugyanis szeretne kikerülni abból a helyzetből, hogy két IKR üzemeltetéséért felelős egyszerre.

Az ODIR-nek (Országos Dokumentum- és Információs Szolgáltató Rendszer) elkeresztelt komplex szolgáltatás⁶ magában foglalja a közös, központi katalógusokat: a MOKKA-t, a muzeális könyvtári

dokumentumokat nyilvántartó MKDNY-t, a MOKKA részét képező NPA-t és a digitalizált kiadványok központi nyilvántartását is.

Ide tartozik a *cikkadatbázis* ügye is, amiben a 30/2014-es miniszteri rendelet több ponton is megemlíti az országos szakkönyvtárakat és az egyetemi könyvtárakat, valamint a nemzeti könyvtárat – bár a megyei könyvtárak helyismereti feltárását is érdemes lenne ebbe belevonni. Jelenleg e téren több fejlesztési projekt is indult, illetve indul: az országos cikkadatbázis kérdése nemcsak az OSZK IT-fejlesztésének része, hanem a MATARKA részéről is ígéretes program kezdődött az ISZT támogatásával és az OSZK részvételével, amelynek végső célja egy egységes feldolgozó rendszer létrehozása a MATARKA és a HUMANUS legjobb megoldásaira alapozva⁷.

Ide kívánczik a *Magyar Nemzeti Bibliográfia* (MNB) kérdése is: ez hagyományosan OSZK-feladat, és én szeretném a legjobban, ha az OSZK ezt hiánytalanul meg tudná oldani. Túl azon, hogy az MNB-honlap most gyengélkedik, a feldolgozásban is vannak pótolandó hiányosságok. Mivel a kurrens MNB a kötelezpéldány-szolgáltatásra alapul, ki van téve minden ezzel kapcsolatos negatív hatásnak: a hiányos és késedelmes beszolgáltatásnak. Jogos lenne a könyvtárak és az olvasók elvárása, hogy a megjelenő kiadványokról naprakész tájékoztatást kapjanak és letölthető bibliográfiai rekordhoz jussanak a nemzeti könyvtár online katalógusából, de erre csak törekedni tudunk, maradéktalanul megvalósítani nem vagyunk képesek. A könyvkereskedelmi forgalomba előbb bekerülnek a kiadványok, mint ahogy a kötelezpéldányok az OSZK-ba eljutnak, ahol még különféle ellenőrző folyamatokon is átesnek, mielőtt a katalogizáló kezébe kerülnek. A könyvtárak tehát – még ha a rekordátvétel szándéka meglenne is – kénytelenek a KELLO rekordját használni vagy maguk katalogizálni a kiadványt, hogy az minél előbb kölcsönözhetővé váljon.

A MOKKA alkalmas a rekordátvételre, ha a könyvtár a gyors szolgáltatás érdekében nem ragaszkodik autentikus leíráshoz. Az MNB számára az átalakításokon és duplum-összevonáson átmenő MOKKA-rekordok csak tájékoztató adatok lehetnek, a nemzeti bibliográfia feladatát viszont nem tudják ellátni. Az OSZK-nak azonban minden lehetőséget meg kell ragadnia, hogy a kurrens MNB hiányait pótolja. Remélem, ennek megvalósítására is sor kerülhet a mostani fejlesztés keretében. – És itt van még egy megfontolt szakmai döntést igénylő kérdés: *kell-e és hogyan lehet nemzeti bibliográfiai szinten számba venni az online kiadványokat?*

A feldolgozás és rekordcsere kérdése szorosan összefügg a katalogizálás szabályaival, szabályzataival és a csereformátumokkal. Önök előtt ismeretes, hogy tavaly újjáalakult a *szabványosítási bizottság*, és impozáns tervei vannak – egyelőre azonban pénz nélkül. Ezért ugyanott tartunk, mint néhány évvel ezelőtt, amikor az ún. „szaktörvényi” támogatás megszüntetésével eltűnt a szabványosítás pénzügyi alapja a Könyvtári Intézet költségvetéséből⁸.

A legsürgetőbb feladat most a *MARC21 csereformátum* magyar nyelvű szabályzatának közreadása. Az OSZK is ezt fogja alkalmazni új rendszerében a HUNMARC helyett.

Nem ilyen világos a helyzet egyelőre a *katalogizálási szabályzat* kérdésében, bár e területen súlyos és felelősségteljes döntés előtt állunk: maradjunk-e az ISBD-alapú szabályzatoknál, vagy válasszuk az angol-amerikai katalogizálási szabályzatból, az AACR-ből kinőtt RDA-t? Ez utóbbi felé kacsintgatunk, de bevezetése nem egyszerűen elhatározás kérdése. Nem mondhatjuk, hogy holnaptól az RDA szerint katalogizálunk: erre fel kell készíteni nemcsak a rendszereinket, hanem a munkatársainkat is, és a döntés kihatással lesz a könyvtárosképzésre is. Nem riogatásból mondom, de az 1970-es években az OSZK-nak és a Könyvtári Intézet elődjének, a Könyvtártudományi és Módszertani Központnak vezetésével több éves szabályozási, illetve továbbképzési program zajlott le, mire 1982-től kezdve elkezdődhetett az új szabványok alkalmazása. Ugyanúgy, ahogy az IKR-választás kérdésében, a szabályzatok ügyében is a MOKKA Egyesület partneri segítségére számítnak a szabványosítási bizottság szakértői mellett.

Már csak egy mondat erejéig említem a kialakítandó *Nemzeti Névteret*, amelyben az OSZK lokális névtereinek gondozásával veszünk részt – lefordítva: ez a személynevek, a testületei nevek és a földrajzi nevek besorolásirekord-állományának gondozását és építését jelenti.

Teendők tehát bőven van a könyvtári rendszer szolgáltatásban, és mindezt úgy, hogy közben a fejük felett felújítják az épületet.

Köszönöm a figyelmüket.

Jegyzetek

Az elektronikus dokumentumok megtekintése: 2017. febr. 6.

1. Riding the waves or caught in the tide? Insights from the IFLA Trend Report (<http://trends.ifla.org/insights-document>) és

IFLA Trend Report 2016 update (<http://trends.ifla.org/update-2016>)

2. Az online kiadványok kötelezpéldányainak OSZK-pontokon történő szolgáltatásával kapcsolatban azóta más könyvtári kör is felmerült, pl. a megyei jogú egyetemvárosok egyetemi könyvtárai, vagy szélesebben, az ODR-tagkönyvtárak, de döntés még nem született. Az OSZK IT-fejlesztésének része az OSZK-pontok megfelelő védelemmel ellátott rendszerének kialakítása.
3. DRÓTOS László: Mi a MIA? : Javaslat egy Magyar Internet Archivum létrehozására = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 53. évf. 6. sz. (2006), p. 267–274.
http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4431&issue_id=473
4. 30/2014. (IV. 10.) EMMI rendelet az országos múzeum, az országos szakmúzeum, a nemzeti könyvtár, az országos szakkönyvtár és az állami egyetem könyvtárának kiemelt feladatairól
5. Időközben a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára főigazgatójának kezdeményezésére néhány országos szakkönyvtár és az egyetemi könyvtárak szándéknyilatkozatot írtak alá arról, hogy az IT-fejlesztésben támogatják az Or-

szágos Széchényi Könyvtárt. Az aláíró könyvtárak köréből alakult egy kisebb munkacsoport, amely az OSZK és a KIFÜ részvételével 2017. jan. 23–26. között Mátraházán rendezett workshop keretében kezdte meg az új Országos Könyvtári Platform tervezését.

6. Az ODIR (Országos Dokumentum- és Információs Szolgáltató Rendszer) elnevezés időközben OKP-re (Országos Könyvtári Platform) módosult.
7. Az OKP tervezésének része annak eldöntése is, hogy a közös katalóguson (adatbázison) belül oldjuk-e meg a jövőben a részdokumentumok (időszaki kiadványok cikkei és tanulmánykötetek tanulmányai) bibliográfiai feltárását is, más dokumentumtípusokkal együtt, vagy önálló cikkadatbázist alakítunk ki. Akármelyik mellett döntünk is, az adatbázis kezelőrendszerül az OSZK-t és a közös katalógust kiszolgáló szoftverrendszert célszerű használni.
8. Pozitív fejlemény, hogy az OSZK IT-fejlesztése keretében jelentős összeget sikerült elkülöníteni a megvalósításhoz szükséges legfontosabb szabványosítási feladatok megoldásának céljára.

Beérkezett: 2017. február 6.

Nyílt bibliográfiai adatok a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Könyvtárában

A Magyar Nemzeti Múzeum Központi Könyvtára (MNMKK) elérhetővé tette online katalógusa összes bibliográfiai rekordját a CC0 1.0 „Közkinccs nyilatkozat” értelmében. Ezentúl az adatok szabadon használhatók, újrahazsnozíthatók, továbbterjeszthetők, de fel kell tüntetni a könyvtárra utaló következő linket: <http://mnmu.hu/hu/muzeum/konyvtar/nyilt-bibliografiai-adatok>.

A múzeum könyvtára a www.magyarmuzeumok.hu oldalon részletes leírást közölt a nyílt hozzáférési filozófiát és gyakorlatot képviselő Open Data mozgalomról, melynek legalapvetőbb célkitűzése, hogy az adatok mindenfajta szabadalmi és szerzői jogi, illetve bármely egyéb korlátozástól mentesen szabadon hozzáférhetőek legyenek.

Az elvekkel és a mozgalom ajánlásaival egyetértve az európai országok nemzeti könyvtárai 2011 októberében csatlakoztak a kezdeményezéshez.

Néhány további jelentős könyvtár, melyek ugyancsak nyíltá tették adataikat: British Library – National Bibliography dataset, Hochschulbibliothekszentrum des Landes Nordrhein-Westfalen (HBZ), LIBRIS (svéd közös katalógus).

Open Data a könyvtárban – Hírlevél. 2017. január 2.

Corvinus Kutatások repozitórium

A Budapesti Corvinus Egyetem Egyetemi Könyvtárában a Corvinus Kutatások repozitórium 351 tétellel gyarapodott 2016 folyamán, így jelenleg több mint 2100 teljes szöveggel hozzáférhető tételt tartalmaz.

Az év során összesen 177.056 alkalommal töltötték le a publikációkat a világ minden tájáról, a legnépszerűbb művek több mint 1000 letöltést értek el.

<http://www.lib.uni-corvinus.hu/content/corvinus-kutatasok-repozitorium-2016-szamokban>

Kovács Máté és a Könyvtártudományi Tanulmányok

BÉNYEI Miklós

A most olvasható tanulmány Kovács Máté születésének 110. évfordulója tiszteletére rendezett emléknapon (2016. november 11-én, Hajdúszoboszlón) elhangzott előadás szerkesztett változata.

Kovács Máté egész életműve egyértelműen tanúsítja, hogy pályafutásának minden állomásán kiváló szervezőnek bizonyult. Már középiskolai tanárként és még inkább a debreceni Nyári Egyetem titkáráként és főtítkáráként felvillantotta ilyen irányú képességeit. Ezeket először közoktatási vezetőként, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban magas rangú főtitkárként, később államtitkárként teljesítette ki.¹ S folytatta a Debreceni Egyetemi Könyvtár élén, ahol felelevenítette korábbi tudományos ambícióit is. Könyvtárigazgatóként hamar felismerte, hogy egy tudományos könyvtár dolgozói felkészültségük révén alkalmasak kutatói tevékenység folytatására is, és ezzel jelentős mértékben hozzájárulhatnak a szorosabban vett könyvtári szakfeladatok színvonalas ellátásához. Sikerült kijárnia, elintéznie, hogy akkor egyedülálló módon a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára – az ő szerkesztésében – évkönyvet adjon ki, egyes esztendőben két kötetet is, 1953–1957

között összesen hét kötetet. Miután a könyvtár magasán kvalifikált munkatársai mellé álltak, rövid idő alatt fontos könyvtártudományi műhelyt teremtett.² Noha konkrétan nem fejtette ki, mit ért könyvtártudomány alatt, a kifejezést következetesen használta, és tartalmát elég pontosan körülhatárolta. A „könyvtártudomány” tudomány voltát mindvégig hangsúlyozta, és ehhez a nézetéhez, felfogásához a belső és külső támadások ellenében is haláláig ragaszkodott.³ Ezen az elméleti-módszertani bázison állva, sőt megerősödve az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének vezetőjeként ugyanezt az álláspontot képviselte. Itt egy újabb könyvtártudományi műhely alakult ki körülte, elsősorban a tanszék főállású és mellékállású oktatóiból. A budapesti műhely – mint ahogy *Sebestyén György* részletesen kimutatta – számottevő eredményeket, köztük maradandó értékeket produkált.⁴ Gondoljunk csak professzor úr bibliológiai alapvetésére⁵, vala-

mint könyv- és könyvtártörténeti értekezéseire⁶, az írásbeli közlés folyamatáról és társadalmi jelentőségéről és összefüggéseiről kifejtett téziseire,⁷ a magyar könyv- és könyvtártörténeti szöveggyűjtemény máig sűrűn forgatott két kötetére,⁸ *Sallai István és Sebestyén Géza* (ő is a tanszék oktatója volt) nemzetközi visszhangot kiváltó könyvtáros kézikönyvének második kiadására,⁹ *Szentmihályi János és Vértessy Miklós* egyetemes bibliográfiai útmutatójára,¹⁰ *Kőhalmi Béla* tájékoztató-történeti áttekintésére¹¹ vagy a később befejezett dolgozatokra, mint például *Fülöp Géza* kandidátusi értekezésére.¹²

Szakmai berkekben is kevésbé ismert, hogy Kovács Máté nemcsak tanszékvezetőként az egyetemen, hanem a könyvtáros szervezetekben is szorgalmazta a könyvtári kutatásokat, azok felkarolását, támogatását. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnökségi tagjaként 1965 és 1970 között a Tudományos Bizottság vezetője volt, s egyebek között rögtön javasolta egy évkönyv kiadását, de ez – ma még ismeretlen okokból – csak később valósulhatott meg.¹³ Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanácsban az elnöki tisztség mellett vállalta a könyvtártudományi és kiadványi szakbizottság elnökségét is.¹⁴ Bár az OKDT iratanyaga egyelőre nem kutatható (remélhetőleg nem kallódott el, csak lappang valahol),¹⁵ Kovács Máté kéziratok hagyatékában az elnöksége időszakából meglehetősen sok dokumentum fennmaradt eredeti vagy másolati példányban.¹⁶ Az iratok arról tanúskodnak, hogy többször kezdeményezte a könyvtárakban folytatott vagy folytatható, a mai (vagyis a mindenkori jelenbeli) könyvtári munka mindennapjainak gyakorlatát érintő tudományos kutatásokat, illetve azok eredményeinek közzétételét. Ha belenézünk a korabeli szakbibliográfia tételeibe, látható, hogy ekkoriban, a hatvanas évek első és mások felében már elég kiterjedt a hazai szerzők és a feldolgozott témák köre.

Az OKDT élén első teendői közé sorolta a könyvtártudományi kutatások 1963–1965. évi programjának, a koordinálás lehetőségeinek megvitatását, amire 1962 decemberében került sor.¹⁷ Hazánkban első ízben történt meg a könyvtártudományi kutatások tervezése.¹⁸ A Tanács döntése nyomán a Művelődésügyi Minisztérium 1963. január 2-án meghirdette a könyvtártudományi pályázatot¹⁹, amelynek eredményeit, sorsát egyszer jó lenne tüzetes vizsgálat tárgyává tenni.

Kovács Máté másokkal együtt²⁰ felismerte, hogy a rendelkezésre álló publikációs fórumok nem elegendőek. A könyvtárügy vezető munkatársai és tes-

tületei, valamint a minisztériumi irányítók érthető módon változtatni kívántak ezen. Amikor az OKDT ügyvezető elnöksége 1966. január 22-én a Tanács kiadványairól és azok távlati tervéről tárgyalt, az előadó *N. Rácz Aranka* javaslatai között felvetődött egy könyvtártani vagy/és könyv- és könyvtártörténeti tanulmánykötet-sorozat ötlete, ekkor még *Tanulmányok a könyvtárügy, a bibliográfia és a dokumentáció köréből* címmel. A stencilezett meghívóra Kovács Máté ceruzával ráírta, feltehetően mint véglegesnek ajánlott címet: „OKDT Évkönyve fél éves”.²¹ Három héttel később, 1966. február 11-én a professzor úr előterjesztésében az OKDT megvitatta és jóváhagyta a könyvtártudományi kutatások aktuális, 1966–1970-re érvényes ötéves programját.²² A rendszeres időközönként megjelenő tanulmánykötet majdani tartalmát a kutatási terv szelleméhez kívánták igazítani.

Világosan mutatja ezt Kovács Máté egyik, 1968. február 14-én kelt gépirata, amely az 1968-ra vonatkozó javaslatokat foglalta össze, *Az OKDT kiadványi tevékenysége* címmel. Itt a következőket írta: „A tanulmánykötetek célja, hogy publikációs lehetőséget adjon olyan nagyobb kiérlelt tanulmányoknak, amelyek folyóiratba nem férnek bele és önálló kiadványként való megjelentetésük nem indokolt. Itt megjelentethetők lesznek a Tanács valamely fórumán megtárgyalt és közlésre érdemes témák tanulmány formájában való feldolgozásai, az országos kutatási tervben elkészült fontosabb tanulmányok és a legsikerültebb pályaművek. A tanulmánykötetek lehetnek vegyes tartalmúak, de közölhetnek egyes nagyobb témakörökre vonatkozó tanulmányokat is.”²³ Eleinte úgy volt, hogy az első, vegyes tartalmú kötet 1967-ben jelenik meg; az imént idézett szövegben úgy említi, hogy „sajtó alatt van”.²⁴ Egy korábban, valószínűleg még 1967 nyarán keletkezett feljegyzésén már a kiadvány közelebbi – majdani – címét is megjelölte: *Könyvtártudományi Tanulmányok 1967*. Ugyanitt az előzetes tartalomjegyzék is olvasható.²⁵ A cím kérdése nyilván hosszas, kemény és sokágú – az ismert feljegyzések szerint nem is elsősorban testületi üléseken lefolytatott – vitákban dőlt el.

Végül az OKDT úgy döntött, hogy olyan évkönyvet ad közre, amely címében is hordozza a könyvtártudományi jelzőt. Tehát az a Kovács Máté által is határozottan és következetesen képviselt, a nyugati-európai, az észak-amerikai és az ekkor taktikai okokból is gyakran hivatkozott szovjet szakirodalomban általánosnak mondható felfogás kerekedett felül, hogy a könyvtári munka elméleti és történeti vonatkozásainak, külföldi kapcsolatainak és az olvasási folyamat

szociológiai, pszichológiai, pedagógiai vizsgálata tudomány. Noha sehol sem esett erről szó, a későbbi recenziók, kritikák sem utaltak rá, voltaképpen a döntés egy újabb, ezúttal jóval tágabb munkatársi gárdát mozgósító könyvtártudományi műhely lehetőségét hordozta magában. Kovács Máténak valóban volt ilyen szándéka, a fennmaradt levelek arra utalnak, hogy elsősorban a tanszéki munkatársait, volt egyetemi hallgatóit és doktoranduszait, valamint a könyvtárigazgatók kutatói hajlamot mutató csoportját kívánta megnyerni az ügynek.²⁶ Mindazonáltal ez a törekvése – bocsássuk előre – csak részben, töredékesen valósult, valósulhatott meg, mert sokféle szempontot, sokféle érdeket figyelembe kellett vennie, és váratlan, korai halála is megakadályozta a kiteljesedést.

Mivel a rendelkezésre álló terjedelem kötött, nincs mód az évkönyv – az egyszerűség kedvéért nevezzük csak így, hisz a kortársak is így nevezték – történetének részletes ismertetésére, főleg nincs beható tartalmi elemzésére, ezúttal, legalábbis egyelőre csupán a vázlatos áttekintésre tehető kísérlet.

Az évkönyv-sorozat elindítása nem ment könnyen. Sőt, az 1967-es kötetről hamar le kellett mondani. (A felkért vagy kijelölt – mert a profilírozott kiadói struktúrában a könyvtári kiadványok eleve hozzá tartoztak – Népművelési Propaganda Iroda igazgatója, Nemes Iván az 1967. február 11-én Kovács Mátéhoz intézett levelében meg sem említette az adott évre tervezett kiadványok között.)²⁷ Az OKDT könyvtártudományi és kiadványi szakbizottsága 1967. június 28-án kész tényként vette tudomásul, hogy az évkönyv csak 1968-ban jelenhet meg. Kovács Máté akkor elfogadott elképzelései szerint 1969-ben jubileumi kötet születne az ELTE Könyvtártudományi Tanszéke fennállásának 20. évfordulója alkalmából az oktatók tanulmányaiból és a hallgatók legjobb szakdolgozataiból.²⁸ Ilyen formában azonban sem ez, sem a Tanács által 1970-re tervezett tematikus kötet (A közművelődési könyvtárak problémái köréből) nem valósult meg.²⁹

Kovács Máté 1967 őszi kétszer is levelet küldött a Népművelési Propaganda Iroda igazgatójának a következő évben kiadandó kötet tárgyában. Október 26-án azt közölte, hogy a „*tervebe vett tanulmányok egy része elkészült, más része pedig remélhetőleg néhány héten belül szintén kész lesz.*” Ezért kérte a szerződések megkötését;³⁰ november 27-én a saját tanulmányára vonatkozó szerződést küldte vissza azal, hogy december közepére befejezi a közleményt, egyúttal jelezte, hogy három újabb tanulmány készül

(ezek közül Páldy Róbert írása nem jelent meg). Tudatta azt is, hogy a két szerkesztő (ő és Rácz Aranka) látták, véleményezték a beérkezett dolgozatokat, de szaklektorok közreműködését is javasolta, kérte.³¹ Az 1968-as kötet közzététele sem lehetett zökkenőmentes. Noha 1968. április 26-án a Művelődésügyi Minisztériumban a Molnár János miniszterhelyettes vezette főosztályvezetői értekezlet előtt Kovács Máté a közeljövő kiadványtermékeként emlegette a tanulmánykötetet³², az OKDT 1968. november 11-én kelt körlevelében még mindig „*sajtó alatt van*” kitéllel szolt az immár Könyvtártudományi Tanulmányok című kötetről. Jelezte, hogy a következő kötetek előkészítése is folyik. Az alighanem propagandaanyagként szétküldött körlevél a kiadvány célját az alábbiakban fogalmazta meg (egyébként ennek hangütéséből is kicseng a fentebb említett műhely-teremtés szándéka): „*A tanulmánygyűjtemények olyan nagyobb terjedelmű cikkeket adnak közre, amelyek elsősorban a mai magyar könyvtári kultúra, bibliográfia és dokumentáció fontos problémáit igyekeznek megvilágítani, alapos tényfeltárás alapján elmélyedő elemző és értékelő munkával. Szívesen vennénk, ha közreműködésére is számíthatnánk és kérjük, hogy a közlésre szánt és javasolt témáról előzetesen tájékoztatni, ill. elkészült, de még nem közölt tanulmányát az OKDT Könyvtártudományi Tanulmányok szerkesztőségének eljuttatni szíveskedjék.*” Megadta a pontos címet is, az ELTE Könyvtártudományi Tanszék professzori irodáját.³³ Közben, ez év júliusában megírta a kötet, illetve a sorozat bevezetőjét; július 22-én levélben küldte át a társszerkesztőnek, Rácz Arának, aki a Művelődésügyi Minisztériumban dolgozott. Három kérése is volt: mutassa meg a gépiratot Kondor Istvánnak, a Könyvtárosztály vezetőjének (nemigen tett észrevételt, mert nyomtatásban változatlanul jelent meg a szöveg); a Népművelési Propaganda Irodának írja meg, hogy az egyes tanulmányokból készítsenek száz-száz különlenyomatot; a kötetet 800 példányban nyomassák.³⁴ A NPI nyomdája késlekedett, Kovács Máté csak 1969. január 5-én tudta visszaküldeni a bevezető és saját tanulmánya korrektúráját. Komoly aggodalommal, mert rengeteg hibát talált; kissé bosszúsán meg is jegyezte: „*Ilyen munkával nem lehet a nyilvánosság elé lépni. Levonás előtt feltétlenül látni szeretném az egész kötet anyagát.*”³⁵

Az eleve ennek szánt sorozat első kötete Könyvtártudományi Tanulmányok 1968 címmel, az OKDT 26. számú kiadványaként, a Népművelési Propaganda Iroda gondozásában jelent meg 1968-as impressz-

szummal.³⁶ Valójában jóval később, 1970 legelején, a Magyar könyvtártörténeti kronológia adata szerint január 8-án látott napvilágot.³⁷ A vaskos, mintegy 610 oldalnyi könyvet az OKDT elnöke, Kovács Máté és titkára, Rácz Aranka szerkesztette. (Ők voltak egyben a lektorok is.) Az indítás indokairól és a tervekről, elképzelésekről Kovács Máté a *Bevezető* lapjain tájékoztatta a szakmabelieket, az olvasókat. Meggyőzően érvelt egy ilyen szakkiadvány szükségessége mellett. Kifejtette, hogy míg a nagy múltú, igen színvonalas *Magyar Könyvszemle* az írás-, a könyv-, a sajtó- és a könyvtártörténet tényeit, folyamatait taglaló közleményeknek ad helyet, a *Könyvtáros* a könyvtári publicisztika egyre igényesebb orgánuma. A szakágazati lapok az illető szakterület problémáival foglalkoznak, a könyvtárelmélet általános kérdéseit elemző tanulmányok egyetlen közlési helye a *Könyvtári Figyelő*, ez viszont folyóirat lévén, csak a kisebb terjedelmű, egy nyomdai ívnél rövidebb írásokat fogad el. Bízott abban, hogy a könyvtárosok szívesen adnak tudományos igényű, terjedelmesebb írásokat e tanulmánygyűjtemény (és folytatása) számára. (Természetesen az akkori politikai-ideológiai elvárásoknak megfelelően leszögezte, hogy a témák feldolgozása a marxista társadalomtudományi szemlélet alkalmazásával fog megtörténni.) A szerkesztők átfogóbb, részletesebb, elemzőbb, akár két ívnél is hosszabb, kifejezetten elméleti tanulmányokra gondoltak. A sorozat darabjai évente-kétévente, majd esetleg sűrűbben jelennének meg. Felvillantotta a tematikus összeállítások későbbi esélyét, és szólt az előre elkészülő különlenyomatok szükséges voltáról is. Úgy vélte, „a gyűjteményes kötet egyesítheti magában az önálló kiadvány, a sorozat és a folyóirat előnyeit”, vagyis „mint kiadványfajta tehát rugalmas forma, sok lehetőséget rejt magában”. A vállalkozástól többféle hasznot reméltek: a publikációs lehetőségek bővülését, a könyvtárosok szakmai önképzésének előmozdítását, a könyvtári gyakorlati munka minőségének továbbfejlesztését, és – magától értetődően – azt, hogy „segítője lehet a könyvtártudományi szakkutatás fejlődésének.”³⁸

Az első kötet tartalma és tematikai összetétele világosan jelezte, hogy a sorozat képes, illetve képes lesz a magyar könyvtári kultúra egészét átfogni. A nyolc tanulmány közül az első tudományelméleti témát dolgozott fel (Kovács Máté: A könyvtárszociológia alapproblémái³⁹), egy a szakkönyvtáraknak a tájékoztatásban játszott szerepével (*Pataky Ernő*⁴⁰), egy az egyetemi könyvtárak szolgáltatásainak elemzésével (*Héberger Károly*⁴¹), egy a közművelődési könyvtá-

rak gazdasági működésével (*Urbánné Horváth Júlia és Urbán László*⁴²), egy a járási könyvtárak fejlesztésével (*Kertész Gyula*⁴³), egy a vidéki bejáró munkások művelődési helyzetével (*Varga Béla*⁴⁴), egy a kis-községek könyvtári ellátásával (*Katsányi Sándor*⁴⁵) foglalkozott, az utolsó történeti közlemény az 1947-es könyvtári törvénytervezet alapelveiről (*Sebestyén Géza*),⁴⁶ amelynek időszerűségét az adta, hogy már ekkor megkezdődött a hatályos könyvtári törvényerejű rendelet előkészítése. Ezt a sokszínűséget⁴⁷ és a könyvtárügy egységének demonstrálására irányuló törekvést⁴⁸ emelte ki a kritika is (*Pálvölgyi Endre*, illetve *Kiss István*); s az előbbi recenzius célzott a tematikus szerkezet várható előnyeire.⁴⁹ Az egyes tanulmányok fogadtatása viszont ellentmondásos.⁵⁰

A második kötet, a *Könyvtártudományi Tanulmányok 1969* szintén jókora időbeli késéssel jelent meg: 1970-es impresszummal ugyan, de csak 1971 áprilisában.⁵¹ A szerkesztők ugyanazok, ám bekapcsolódott egy harmadik lektor is, *Futala Tibor* a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtárosztályától.⁵² Kovács Máté valamikor 1970 elején-tavaszán küldte át az *Előszó* gépelt szövegét a minisztériumba a frissen megjelent 1968-as kötet kíséretében.⁵³ A rövid előszó elején megnyugodva állapította meg, hogy a szerzők mindegyike „mai könyvtári kultúránk valamely fontos területét vagy problémáját igyekszik elemezni és megvilágítani.” Előjáróban három körülményre akarta felhívni az olvasók figyelmét. Először is arra, hogy „a közlemények [...] a szerzők személyes érdeklődését, felfogását és értékelését tükrözik”, ugyanakkor (és ez a második megjegyzése) az itt közölt írások „nagyobb részét az illetékes szakmai testületek előzetesen megvitatták.” Harmadszor arra utalt, hogy sikeresnek látszó kísérlet történt („egy lépéssel közelebb jutotunk”) a tematikus szerkezet megvalósulása felé.⁵⁴ A kötet első, valamivel terjedelmesebb része ugyanis a könyvtárosképzés és -továbbképzés tárgykörét ölelte fel hat szakértő tollából. Kovács Máté tanszékvezető professzorként az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődését és a jelen megoldandó feladatait foglalta össze.⁵⁵ *Csendes János* a középfokú, azaz a tanítóképző intézetekben folyó képzésről,⁵⁶ *Vadász Ferencné* pedig a szakmai továbbképzésről⁵⁷ írt. A teoretikus hajlamú *Csűrű István* tanulmányának címét érdemes szó szerint idézni: „Az ismeretközlési folyamat ellentmondásai és a könyvtári-információs tevékenység”.⁵⁸ Lényegesen gyakorlatiasabbak a minisztérium munkatársai: *Futala Tibor* a közművelődési könyvtárosok pálya-követelményeiről⁵⁹, *N. Rácz Aranka* – itthon alighanem elsőként, széles körű

nemzetközi kitekintéssel – a gyermekkönyvtárosok hivatásáról és képzésükről értekezett.⁶⁰ A második rész tartalmilag inkább az első kötet folytatása volt. A négy tanulmány igencsak izgalmas kérdéseket feszegetett. *Galántai Béla* a tudományos-technikai forradalomnak a könyvtárakra gyakorolt hatását vizsgálta,⁶¹ érintőlegesen sejtetve a már kibontakozóban lévő számítástechnikai áttörés távlatait. *Wallshausen Gyula* a könyvtárvezetés nálunk addig alig tárgyalt elméletét tekintette át.⁶² *Arató Attila* és *Simon Zoltán* a kiemelt községi könyvtárak akkor sokakat izgató helyzetét vette szemügyre a nagyközségi megyékben.⁶³ *Iszlai Zoltán* egy máig aktuális témával, a felnőttnevelés és a közkönyvtár összefüggésével kapcsolatban kívánt néhány gondolatot papírra vetni.⁶⁴ Első ízben kapott helyet a sorozatban bibliográfia, az egyetemi könyvtárszakon készült szakdolgozatok és ún. kisdoktori disszertációk jegyzéke (*Dér Mária* és *Voit Krisztina* összeállítása),⁶⁵ egyébként ennek a műfajnak is lett folytatása. A kritikai visszhang összességében ismét kedvező volt, bár volt aki – nevezetesen *Bereczky László* – hiányolta a könyvtárosképzés témakörének összefoglalását.⁶⁶ Kiss István az oktatás ügyét rendkívül időszerűnek tartotta, hiszen az – még sokan emlékezhetünk rá – éppen a „forrongás állapotában” volt.⁶⁷

Még 1969 nyarán úgy volt, hogy a sorozat harmadik kötete a korábbi elgondolásoknak megfelelően évfordulós tematikával lát napvilágot. Kovács Máté 1969. július 23-án körlevélben kért írásokat,⁶⁸ pár hét múlva, augusztus 13-án a Népművelési Propaganda Iroda igazgatóját is ilyen értelemben tájékoztatta.⁶⁹ Egy másik, kézzel, ceruzával írt feljegyzése – amely az 1970-es iratok között található – a közlendő tanulmányok címét is felsorolta. (A leendő szerzőket nem.)⁷⁰ A hagyaték 1972-es palliumába beosztott kézzel, ceruzával rögzített iratai között is akad egy, amelyik a *Könyvtártudományi Tanulmányok 1970* cím alatt jelzi, ő mit akart közzétenni az évfordulós kötetben: „*A magyar olvasási kultúra alakulása a szocializmus alapozásának időszakában*”.⁷¹

Vagy a várt dolgozatok nem születtek meg – nincs nyomuk legalábbis a kéziratos hagyatékban –, vagy a kiadó (a nyomda) tétlenkedett, a harmadik kötet egészen eltérő tartalommal jelent meg. Noha az évkönyv-jelleg egyelőre megmaradt, ez már műfajilag lényegesen különbözött az első kettőtől. Az OKDT elnöksége – nyilván a Művelődésügyi Minisztérium könyvtárosztályával egyetértésben, egyeztetve, hisz az előszót az osztályvezető, Kondor Istvánné jegyezte – úgy határozott, hogy az 1970. december 15–17-én

lezajlott III. országos könyvtárügyi konferencia teljes dokumentumanyagát (továbbra is Kovács Máté és Rácz Aranka szerkesztésében) a sorozat harmadik darabjaként *Könyvtártudományi tanulmányok 1970* címmel adja közre.⁷² Így is történt, bár a kiadvány megint késve, 1971-es impresszummal⁷³, de csak 1973-ban, vagyis az alapító szerkesztő halála után hagyta el a nyomdát⁷⁴. Kétségkívül fontos forrásközlés (tézisek, ajánlások, megnyitó beszéd és bevezető előadás, a vita összefoglalása, a zárszó)⁷⁵, a szakértő bizottságok által összeállított előkészítő anyagok jó része tanulmány-értékű⁷⁶, sőt két valódi tanulmány⁷⁷ is olvasható, és hozták a kapcsolódó cikkek, tanulmányok bibliográfiáját⁷⁸ is, de végül mégis csak erőltetettnek látszik a sorozatba illesztése. Az egyetlen ismertetés szerzője, *Kiss Jenő* ezt nem helytelenítette, viszont hibául rótta fel a késedelmes közzétételt, a hozzászólások kihagyását és az egyéni szerzőktől származó előkészítő tanulmányok közötti válogatást, továbbá azt a formai bakit, hogy az ülések pontos idejét és helyét nem közölték.⁷⁹

A következő, negyedik kötet (*Könyvtártudományi Tanulmányok 1971–1972*) írásai csak két év alatt gyűltek össze, és újabb két esztendő elteltével, 1974. június 17-én kerülhettek az olvasók kezébe.⁸⁰ Noha Kovács Máté neve még mindig szerkesztőként szerepelt a címlapon – igaz, kereszttel jelölve –, ő már alig-alig végzett érdemi munkát. Igaz, 1971. szeptember 23-án az OKDT nevében szétküldött egy körlevelet, amelyben a könyvtárak kutatási tervei alapján kéziratos iratokat kért.⁸¹ Két másik feljegyzésében az 1971-es kötetet a gyermek- és ifjúsági olvasóknak és könyvtáraiknak, az 1972-est *A könyvtárak az országos információ-rendszerben* címmel kívánta kiadni. Még 1973-ra is tervezett; a Népművelési Propaganda Iroda igazgatójához 1972. augusztus 14-én írt levelében egy vegyes tartalmú tanulmánygyűjteményt jelzett, egy másik feljegyzésében *A könyvtárak és a könyv-, folyóirat-, hírlapkiadás és terjesztés közös kérdései* címmel tematikus kötetben gondolkodott.⁸²

A napvilágot látott kötetben elmaradt az előszó, nem sikerült folytatni a tematikus szerkezetet sem, sőt tartalmilag ez a leginkább heterogén kötet (szakirodalmi igények regionális ellátása, iskolai könyvtárak fejlődése, a nemzetközi szabványosított könyvszámolás hazai bevezetése, reportállomány-katalógus számítógépes előállítás, a magyar nyelvű műszaki tezausz, könyvtár-statisztikai összefüggések, szabadidő és olvasás, a mai falu könyvtári ellátása).⁸³ Az első recenzens, *Vértesy Miklós* kedvezően nyilatkozott a közlemények színvonaláról és a kötet tartalmi

sokoldalúságáról.⁸⁴ Csúry István szintén elismerte, hogy a sorozat „hivatást teljesít”, de kétségbe vonta a „könyvtártudomány” létét, szerinte sem a német történelmi megközelítés, sem a pragmatikus amerikai library science, sem – és ez az előzmények után⁸⁵ kissé érthetetlen, megkésett vágás az elhunyt Kovács Máté felé – „a pozitívista szcientizmus ízlése szerint körülhatárolt bibliológia” szempont nem fogadható el.⁸⁶ (A szovjetek által preferált marxista felfogást nemigen volt ildomos bírálni.)

Az OKDT sorozata Kovács Máté halála után is folytatódott egy ideig. Ugyanakkor jól érzékelhető profilváltás ment végbe. Az ötödik kötet – *Könyvtártudományi Tanulmányok 1975 – Az egyetemi és főiskolai könyvtárak 2. országos konferenciájának anyaga* alcímmel ismét egy szakmai rendezvény előadásait és hozzászólásait tartalmazta.⁸⁷ Közben felerősödtek azok a szkeptikus hangok, amelyek szerint tulajdonképpen könyvtártudomány nincs, csupán könyvtári kutatások,⁸⁸ kissé precízebben, tudományos módszerekkel végzett, új elméleti eredményeket is hozó könyvtártani és más szaktudományok területén folytatott vizsgálódások léteznek.⁸⁹ Közbevetőleg azért megjegyzendő, hogy a kételkedők hivatalos úton vagy nyomtatásban közzétett írásban nem kifogásolták a Könyvtártudományi Tanszék vagy a Könyvtártudományi és Módszertani Központ elnevezést, mint ahogy egyszer még a most tárgyalt sorozat címét is meghagyták.

Még a professzor úr halála előtt az OKDT átszervezte a szakbizottsági rendszerét, és 1972. április 25-től kezdve – kifejezetten a Művelődésügy Minisztérium Könyvtárosztályának kérésére⁹⁰ – már csak Kutatáspolitikai szakbizottságot működtetett, vagyis elhagyták a „könyvtártudományi” jelzőt.⁹¹ Mindazonáltal az új, az évtized második felére érvényes kutatási program előkészítő tanulmányait (és magát a programot) a borítólapon még *Könyvtártudományi Tanulmányok 1973–1975* címmel, de a már itt is feltüntetett, tehát erőteljesen hangsúlyozott *Könyvtári kutatások* alcímmel jelentették meg, 1978-ban. A címlapon már ez utóbbi volt a főcím, és alatta a *Tanulmányok a könyvtári kutatások fejlesztésének koncepciójához és távlati programjához* az alcím.⁹² A kiadványt a szakbizottság új elnöke, Havasi Zoltán szerkesztette, és ő írta az előszót is. Meglepő módon nem szólt az előzményekről, meg sem említette Kovács Máté nevét. Mintha a bevezetés is, a kutatási program is, a közlemények többsége is azt sugallná, tudatosan eltérnek az előző elnök szemléletétől. A viszonylag karcsú, még háromszáz oldalt sem számláló kötetben

csak egyetlen írás foglalt állást Kovács Máté könyvtártudományi öröksége mellett, bár *B. Nagy Ernő* sem hivatkozott rá.⁹³

E már-már elfelejtett sorozat emlékezetbe idézése talán arra is figyelmeztethet – elsősorban a könyvtár- és információtudomány elméleti vonatkozásai iránt vonzódó fiatalabb kutatókat –, hogy érdemes és célszerű lenne alaposabban feltárni a „könyvtártudomány” megítélésének történeti alakulását, különösen az elmúlt fél évszázadban. Ha ez megtörténne, pontosabban láthatnánk a Könyvtártudományi Tanulmányok, egyáltalán Kovács Máté helyét a magyar könyvtári kultúra, közelebbről a hazai könyvtártudomány vagy – akinek úgy tetszik – a magyarországi könyvtári kutatások fejlődésében. Addig is megkockáztatható az az állítás, amit talán a mostani futólagos áttekintés is érzékeltetett, a sorozat tevőleges, érzékeny és hasznos hozzájárulás volt a magyar könyvtártudományi gondolkodás, és ezen keresztül a magyarországi könyvtári gyakorlat továbbfejlesztéséhez; utólag visszanezve az itteni közlemények egy része joggal tekinthető a mai könyvtár- és információtudomány előzményének. Több évtized távlatából is igazolódni látszik Kovács Máté óhaja, amelyet a sorozat második kötetében, az előszó zárómondataként így fogalmazott meg: „Reméljük, hogy ezek a tanulmányok az olvasókat a felvetett problémák továbbgondolására és további vizsgálatára ösztönzik és ezzel is előbbre juthatunk feladataink kimunkálásában.”⁹⁴

Jegyzetek

1. BÉNYEI Miklós: Kovács Máté életútja. In: Bényei Miklós: Kovács Máté. Bp.: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2005. 13–30. p.
2. BÉNYEI Miklós: Kovács Máté és a Debreceni Egyetemi Könyvtár Évkönyve = Könyvtári Figyelő, 56. évf. 2010. 2. sz. 277–284. p., különösen a 280. és 282. p.
3. Uo. 278–280., 282. p.; KOVÁCS Máté: Vita a Debreceni Egyetemi Könyvtár évkönyve körül = Magyar Könyvszemle, 1957. 3. sz. 297–301. p.
4. SEBESTYÉN György: Kovács Máté, az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanszékvezető professzora, 1956–1972. In: Hangodi Ágnes (szerk.): A jövő a múlt és a jelen egységére épül. Emlékkötet a száz esztendeje született Kovács Máté tiszteletére. Debrecen: Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára, 2007. 65–90. p. Valamivel korábban: SEBESTYÉN György: Az egyetemi könyvtárosképzés ötven éve. Az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének rövid története. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2007. 92–102. p.
5. KOVÁCS Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudo-

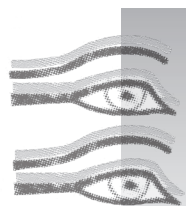
- mánypolitikában = Magyar Könyvszemle, 1961. különszám. 7–31. p. – Történeti ismertetése, részben elemzése: FÜLÖP Géza: Könyvtártudomány és bibliológia. Kovács Máté könyvtárelméleti koncepciója In: Suppné Tarnay Györgyi (szerk.): Könyv és könyvtár XVIII. Kovács Máté emlékének. Debrecen : Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, 1997. 41–52. p. Korábban közzé téve a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros-ban (1996. 12. sz. 19–28. p.).
6. KOVÁCS Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti időszakában 1–3. = Magyar Könyvszemle, 1960. 3. sz. 229–254. p., 1960. 4. sz. 361–391. p., 1961. 1. sz. 1–43. p.; Szabó Ervin a magyar szocialista művelődéspolitikában és könyvtári kultúrában = Könyvtáros, 1968. 9. sz. 507–514. p.; Könyvtáraink másfél évtizede = Könyvtáros, 1961. 5. sz. 257–262. p., A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. In: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Budapest : Gondolat, 1963. 15–40. p.
 7. Gutenberg és a modern ember világa = Nagyvilág, 1968. 4. sz. 636–638. p.
 8. A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Szerk. Kovács Máté. Bp. : Gondolat, 1963. 758 p., 20 t.; A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében 1849-től 1945-ig. Szerk. Kovács Máté. Bp. : Gondolat, 1970. 722 p. – A szöveggyűjtemény két kötetéről és a kéziratban maradt harmadik kötetéről részletesebben TÓTH Gyula: Adalékok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében című kötetek keletkezéséhez, Kovács Máté történeti és elméleti munkásságához. In: Hangodi Ágnes (szerk.): A jövő a múlt és a jelen egységére épül. Emlékkötet a száz esztendeje született Kovács Máté tiszteletére. Debrecen : Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára, 2007. 163–178. p.
 9. SALLAI István – SEBESTYÉN Géza: A könyvtáros kézikönyve. 2., átd., bőv. kiad. Bp.: Gondolat, 1965. 831 p., 21 t.
 10. SZENTMIHÁLYI János – VÉRTESY Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához. Budapest : Gondolat, 1963. 730 p.
 11. KÖHALMI Béla: A tudományos tájékoztatás fejlődése hazánkban 1945–1965. Budapest : Népművelési Propaganda Iroda, 1967. 574 p.
 12. FÜLÖP Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1978. 292 p.
 13. BÉNYEI Miklós: Kovács Máté és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete = Könyvtári Figyelő, 58. évf. 2012. 4. sz. 783–784. p.
 14. PATKÓSNÉ HANESZ Andrea: Kovács Máté könyvtárpolitikai tevékenysége az Országos Könyvtárügyi Tanács és az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács tükrében. In: Hangodi Ágnes (szerk.): A jövő a múlt és a jelen egységére épül. Emlékkötet a száz esztendeje született Kovács Máté tiszteletére. Debrecen : Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára, 2007. május 19-én nevezték ki az Országos Könyvtárügyi Tanács elnökének; ezzel a feladattal az 1962. május 17-én létrehívott Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanácsban is megbízták. A szakbizottság már 1964 júniusában is működött (ld. Gerő Gyula: Magyar könyvtártörténeti kronológia 996–2007. Bp. : Országos Széchényi Könyvtár, 2009. 1. köt. 240–241., 270., 285. p.).
 15. A sajtóközlemények alapján szórványos adalékokat közöl Patkósné i.m. 27–37.p., valamint Gerő Gyula i.m. (A szóban forgó szakbizottságról: 1. köt. 285., 288., 289., 294., 296., 297., 307., 316. p.).
 16. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fond 210/160–172. – Ebben a tucatnyi palliumban a kézirattári számozás szerint 869 dokumentumot őriznek változó terjedelemben (egyőtől akár harminc oldalig). Ehhez még hozzávehetjük az Országos Könyvtárügyi Tanács korábbi éveiből származó iratokat (nyolc palliumban): OSZK Kézirattára, Fond 210/152–159. – A Fond 210/172. palliumában kifejezetten az OKDT évkönyveivel kapcsolatos, 1967 és 1969 között keletkezett dokumentumokat őrzik (41 iratot).
 17. Gerő Gyula, i. m. 275. p.
 18. A megállapítást Kovács Máté tette az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 1966. február 11-i ülésén. (Jegyzőkönyv, OSZK Kézirattára Fond 210/164. 30. sz. irat 11. p.)
 19. Gerő Gyula, i. m. 275., 276. p.
 20. „Az utóbbi években a könyvtárosok közül egyre többen és egyre nyomatékosabban sürgették a szakmai publikációk körének bővítését” – írta Kovács Máté (Bevezető a Könyvtártudományi Tanulmányokhoz. In: Könyvtártudományi Tanulmányok 1968. Budapest : Népművelési Propaganda Iroda, 1968 [1970]. 5. p.) Hasonló gondolatok körben mozog Rácz Aranka felszólalása az OKDT 1968. február 29-i ügyvezető elnökségi ülésén. (Jegyzőkönyv az OKDT 1968. febr. 29-i kibővített ügyvezető elnökségi ülésén, OSZK Kézirattára Fond 210/166. 14. sz.)
 21. Meghívó az OKDT ügyvezető elnöksége 1966. január 22-i ülésére (OSZK Kézirattára Fond 210/164. 11-12. sz.)
 22. A könyvtártudományi kutatás távlati programja, 1966–1970. Témajegyzék = Könyvtári Figyelő, 1966. 4. sz. 204–209. p. Vö. N. RÁ CZ Aranka: Az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács munkaterve = Könyvtáros, 1966. 4. sz. 189–190. p. Ezt az OKDT 1966. február 11-i ülésén vitatták meg (Gerő Gyula, i. m. 296. p.).
 23. Az OKDT kiadványi tevékenysége /Javaslat/ (OSZK Kézirattára Fond 210/166. 12. sz.)
 24. Uo. – Az irat mellékletében található az 1967-es kötet tar-

- talomjegyzéke. – Pataky Ernő, Héberger Károly, Kertész Gyula, Varga Béla, Katsányi Sándor és Sebestyén Géza tanulmánya megjelent az elsőként napvilágot látott 1968-as kötetben, Kovács Máté viszont nem vette be *A könyv és az olvasás társadalmi funkciója* című dolgozatát.
25. Könyvtártudományi Tanulmányok 1967. (OSZK Kézirattára Fond 210/172. 1. sz.) Tíz tanulmányt tervezett, ezek közül az első, 1968-as évkönyvben négy dolgozat (Pataky Ernő, Varga Béla, Kertész Gyula, továbbá Urbán László és felesége tollából) meg is jelent. Kovács Máté ide *A magyar könyvtárügy rendszere a szocializmus viszonya között* címmel kívánt írni. Iszlai Zoltán és N. Rác Aranka tanulmánya az 1969-es évkönyvben látott napvilágot. Papp István és Szentmihályi János (A bibliográfiai tevékenység koordinálásának lehetőségei és problémái), Sente Ferenc és Urbán László (Bejáró munkások művelődési viszonyai), Verseggy György (A politikai irodalom és a politikai irodalom iránti igény a közművelődési könyvtárakban) tervezett írásai nem kerültek be a sorozatba.
 26. A kéziratok hagyatékban fellelhető ilyen tartalmú levelek: Hoványi Gábor levele Kovács Máténak, 1968. szept. 5. (Három osztályozási probléma: az elemzés, a rendelés és a szerep-jelölés c. disszertációját küldi); Koger Tamás (Megyei Könyvtár, Tatabánya) levele az OKDT-hoz, 1968. december 9. (nem tud küldeni semmit); Iszlai Zoltán levele Kovács Máténak, 1967. július 5., 1968. november 12., 1968. december 8. (később, az 1968-es évkönyvben megjelent tanulmányáról); Galántai Béla (Dunaújváros) levele Kovács Mátéhoz, 1969. jan. 7. OSZK Kézirattára Fond 210/172. 17., 24., 2., 22–23., 27. sz.
 27. A Népművelési Propaganda Iroda igazgatója, Nemes Iván levele Kovács Mátéhoz, az OKDT elnökéhez 1967. február 11-én (OSZK Kézirattára Fond 210/165.). Az OKDT 1967. március 10-i elnökségi ülésének napirendjén szintén csak az 1968-as tanulmánykötet szerepelt. (OSZK Kézirattára Fond 210/165.)
 28. Meghívó az OKDT Könyvtártudományi és Kiadványi Szakbizottságának 1967. június 28-i ülésére, Előterv az OKDT 1968–1970. évi kiadványaihoz, 1967. június 28., Kiadványterv 1967–1970. évekre, 1967. augusztus 7. OSZK Kézirattára Fond 210/165. 59., 80., 81. sz. – A hallgatói kötetet eredetileg 1969-re tervezte: Az OKDT kiadványi tevékenysége (Javaslat). OSZK Kézirattára Fond 210/166. 12. sz. Hagyatékában látható ennek előzetes tervezete (tartalomjegyzéke), ahol a tanszéki munkatársak mindegyikét felsorolja, továbbá négy doktori disszertációt és öt szakdolgozatot. (Könyvtártudományi tanulmányok 1969. OSZK Kézirattára Fond 210/172. 34. sz.)
 29. Előterv az OKDT 1968–1970. évi kiadványaihoz, 1968. június 28., Kiadványterv 1967–1970. évekre, 1967. augusztus 7. (OSZK Kézirattára Fond 210/165. 59., 80., 81. sz.) Az 1968 elején keletkezett tervvázlatban 1970-re egy részben hasonló tematikájú évfordulós kiadványra gondolt: „*A felszabadulás 25. évfordulójára szánt kiadvány a magyar közművelődési könyvtárak fejlődéséről az elmúlt 25 év alatt.*” (Az OKDT kiadványi tevékenysége /Javaslat/. OSZK Kézirattára Fond 210/166. 12. sz.)
 30. Az OSZK Kézirattára Fond 210/172. 3. sz. A levélben felsorolta a leendő cikkeket, amelyek egy kivételével meg is jelentek a Könyvtártudományi Tanulmányok 1968 című kötetben. A kivétel Kovács Máté írása: ekkor még *A könyv és az olvasás társadalmi funkciója* címmel akart tanulmányt írni.
 31. Az OSZK Kézirattára Fond 210/172. 5. sz. A szerződés – uo. 4. sz. – az előbbi jegyzetben említett tanulmányról szólt. Kovács Máté hagyatékában a Katsányi Sándor, Urbánné Horváth Júlia és Urbán László, Páldy Róbert (A vidéki városok könyvtári ellátása – ez végül is nem jelent meg a sorozatban), valamint Varga Béla dolgozatáról készült „Megjegyzések” maradtak fenn 1967. június 14., 17. 18-i dátummal. Héberger Károly tanulmányáról már korábban, 1967. ápr. 20-án hosszabb, hét oldalas véleményt írt. (OSZK Kézirattára Fond 210/172. 8–11., 7. sz.)
 32. Meghívó Molnár Jánoshoz főosztályvezetői értekezletre, 1968. ápr. 26. Melléklete: Az OKDT feladatai, szervezete és tevékenysége (OSZK Kézirattára Fond 210/166. 25. sz.) Az előterjesztést az OKDT elnöksége április 3-án tárgyalta *Tájékoztató az OKDT tevékenységéről* címmel. (OSZK Kézirattára Fond 210/166. 17. sz.)
 33. [Cím nélküli stencilezett körlevél], 1968. november 11. (OSZK Kézirattára Fond 210/166. 79. sz.)
 34. Bevezető a Könyvtártudományi Tanulmányokhoz; [Gépirásos üzenet] Rác Aránaknak, 1968. július 22. (OSZK Kézirattára Fond 210/172. 12–13. sz.)
 35. Kovács Máté levele a Népművelési Propaganda Iroda műszaki osztályvezetőjéhez, Fehérvári Tiborhoz, 1969. január 5. (OSZK Kézirattára Fond 210/172. 26. sz. A kiemelés Kovács Mátétól származik)
 36. Könyvtártudományi Tanulmányok 1968. Szerk. Kovács Máté, Rác Aranka. Budapest : Népművelési Propaganda Iroda, 1968 [1970]. 612 p.
 37. Uo. 327. p. – Említi Patkósné i. m. 35. p. – Az évkönyvsorozat megindulásának tényéről az OKDT körlevélben tájékoztatta a könyvtárakat és a szakirodalmi tájékoztatási intézményeket. Kiemelték, hogy a tanulmányok egy része az országos könyvtártudományi pályázatokra készült. [Cím nélküli stencilezett körlevél]. (OSZK Kézirattára Fond 210/166. 89. sz.) Mivel a dokumentumon nincs dátum, viszont az 1968-as iratokhoz sorolták be, nem kizárt, hogy még 1969 legvégén készült, esetleg pár nappal a kötet tényleges megjelenése előtt.

38. KOVÁCS Máté: Bevezető a Könyvtártudományi Tanulmányokhoz. In: Könyvtártudományi Tanulmányok 1968. Budapest : Népművelési Propaganda Iroda, 1968 [1970]. 5–11. p. Az idézetek: 10., 10., 11. p.
39. Könyvtártudományi Tanulmányok 1968. Bp.: Népművelési Propaganda Iroda, 1968 [1970]. 13–112. p.
40. PATAKY Ernő: A szakkönyvtárak és szerepük a tájékoztatásban. Uo. 113–206. p.
41. HÉBERGER Károly: Az egyetemi könyvtárak tevékenységének és szolgáltatásainak elemzése. Uo. 207–296. p.
42. URBÁNNÉ HORVÁTH Júlia – URBÁN László: A közművelődési könyvtárak működésének gazdasági elemzése. Uo. 297–361. p.
43. KERTÉSZ Gyula: A járási könyvtárak fejlesztése és problémái. Uo. 363–459. p.
44. VARGA Béla: Az Ajka környéki bejáró üzemi munkások művelődési helyzete. Uo. 461–545. p.
45. KATSÁNYI Sándor: Kisközségek könyvtári ellátása. Uo. 547–580. p.
46. SEBESTYÉN Géza: Az 1947-es törvénytervezet. Uo. 581–612. p. – Érdekes adalék, hogy az OKDT ügyvezető elnökségi ülésén, 1968. február 29-én Kovács Máténak meg kellett győznie a jelenlévők egy részét (elsősorban Barabási Rezsőt, a KMK akkori igazgatóját), hogy az 1947-es törvénytervezet valóban elkészült, és az 1956-os törvényerejű rendelet több vonatkozásban merített belőle. (Jegyzőkönyv az OKDT 1968. febr. 29-i ügyvezető elnökségi ülésén. OSZK Kézirattára Fond 210/166. 13. sz.)
47. PÁLVÖLGYI Endre: Könyvtártudományi Tanulmányok 1968 = Könyvtári Figyelő, 1970. 2. sz. 170. p.
48. KISS István: Könyvtártudományi Tanulmányok = Könyvtáros, 1970. 5. sz. 304. p.
49. PÁLVÖLGYI Endre, i. m. 175. p.
50. Uo. 170–175. p., KISS István, i. m. 304–306. p., TÓTH András: Könyvtártudományi Tanulmányok 1, 1968. In: Magyar Könyvszemle, 1971. 2–3. sz. 241–243. p.
51. Könyvtártudományi Tanulmányok 1969. Szerk. Kovács Máté, Rácz Aranka. Budapest : Népművelési Propaganda Iroda, 1970 [1971]. 734 p. A megjelenés időpontja: Gerő Gyula, i. m. 338. p. – Rácz Aranka 1971. február 3-án azt írta Kovács Máténak: „Az 1969-es tanulmányköteteket a hazai folyóiratoknak megküldtem ismertetésre”. (OSZK Kézirattára Fond 210/169. 2. sz.) Lehet, hogy a Művelődésügyi Minisztériumban dolgozó Rácz Aranka hamarabb megkapta a kiadótól (vagy a nyomdától) a recenzens példányokat: talán innen ered az időbeli eltérés Gerő Gyula közlésétől.
52. Kovács Máté szerkesztői/lektori észrevételei („Vélemény”) közül a hagyatékban található a Wallerhausen Gyula, Futala Tibor és Csendes János, valamint („Megjegyzések”) Iszlai Zoltán dolgozatáról írottak. (OSZK Kézirattára Fond 210/172. 35., 36., 37., 38–39. sz.)
53. A küldeményt a miniszterhelyettesnek címezte a név feltüntetése nélkül. (OSZK Kézirattára Fond 210/172. 40–41. sz.)
54. KOVÁCS Máté: Előszó. In: Könyvtártudományi Tanulmányok 1969. Budapest : Népművelési Propaganda Iroda, 1970 [1971]. 7–8. p. Az idézetek: 7. és 8. p.
55. KOVÁCS Máté: Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és főbb kérdései. Uo. 9–130. p.
56. CSENDES János: A középfokú könyvtárosképzés kérdései. Uo. 319–379. p.
57. VADÁSZ Ferencné: A könyvtárosok szakmai továbbképzése. Uo. 381–453. p.
58. Uo. 131–189. p.
59. FUTALA Tibor: A könyvtárosszállás követelményei a közművelődési könyvtárak felsőfokú munkaköreiben. Uo. 191–236. p.
60. N. RÁ CZ Aranka: A gyermekkönyvtárosok hivatása és képzésük problémái. Uo. 237–318. p.
61. GALÁNTAI Béla: A könyvtár a tudományos-technikai forradalom korában. Uo. 455–505. p.
62. WALLESHAUSEN Gyula: A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései. Uo. 507–596. p.
63. ARATÓ Attila – SIMON Zoltán: A kiemelt községi könyvtárak helyzete a nagyközséges megyékben. Uo. 597–637. p.
64. ISZLAI Zoltán: A felnőttek nevelése és a közművelődési könyvtár. Uo. 639–679. p.
65. DÉR Mária – VOIT Krisztina: Az egyetemi könyvtárszakon készült szakdolgozatok és disszertációk jegyzéke. Uo. 681–734. p.
66. BERE CZKY László: Könyvtártudományi tanulmányok 1969 = Könyvtári Figyelő, 1971. 2. sz. 177–178. p.
67. KISS István: Könyvtártudományi tanulmányok = Könyvtáros, 1971. 6. sz. 366–368. p., az idézet: 366. p.
68. OKDT [stencilezett körlevele], 1969. július 23. (OSZK Kézirattára Fond 210/167. 27. sz.)
69. Kovács Máté levele Nemes Ivánnak, a Népművelési Propaganda Iroda igazgatójának, 1969. augusztus. 13. (OSZK Kézirattára Fond 210/167. 28. sz.)
70. Könyvtártudományi Tanulmányok 1970. (OSZK Kézirattára Fond 210/168. 16. sz.)
71. OSZK Kézirattára Fond 210/170. 93. sz.
72. Könyvtártudományi Tanulmányok 1970. A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia teljes dokumentumanyaga. Szerk. Kovács Máté, Rácz Aranka. Budapest : Népművelési Propaganda Iroda, 1971. 508 p., Kondor Istvánné: Előszó. Uo. 13–14. p.
73. Kovács Máté egyik kéziratos feljegyzésében a könyvtárügyi konferencia iratait a Könyvtártudományi Tanulmányok 1971 című kötetben gondolta megjelentetni (OSZK Kézirattára Fond 210/170. 94. sz.), de hát ez nem elsősorban rajta múlt.

74. Gerő Gyula, i.m. 335. p.
75. Gosztonyi János művelődésügyi miniszterhelyettes: Megnyitó beszéd. Uo. 17–19. p., Kondor Istvánné: Könyvtárosok és társadalom. Uo. 20–29. p., A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia tézisei. Uo. 31–68. p., Kondor Istvánné, a Könyvtárosztály vezetőjének vitázó összefoglalása. Uo. 72–77. p., Bíró Vera, a Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztálya vezetőjének zárszava. Uo. 78–80. p., A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia ajánlásai. Uo. 81–90. p.
76. Könyvtár és közművelődés. Uo. 93–111. p., Könyvtár és oktatás. Uo. 113–191. p., Könyvtár és tájékoztatás – tudomány és termelés. Uo. 193–288. p., A könyvtárosok és dokumentálók képzése és továbbképzése. Uo. 289–331. p., Országos központi szolgáltatások. Uo. 333–409. p.
77. ÓNODY Miklós: Könyvkiadás, könyvterjesztés és a közművelődési könyvtárak. Uo. 413–442. p., HALÁSZ Béla – KATSÁNYI Sándor: A könyvtárhasználói szokások változásai. Az információ iránti igényváltozások tükrében. Uo. 443–476. p.
78. A III. Országos Könyvtárügyi Konferenciával kapcsolatos cikkek, tanulmányok bibliográfiája. Uo. 477–484. p.
79. KISS Jenő: Könyvtártudományi Tanulmányok 1970 = Könyvtári Figyelő, 1973. 2. sz. 219–221. p.
80. Könyvtártudományi Tanulmányok 1971–1972. Szerk. Kovács Máté, Rácz Aranka. Bp.: Népművelési Propaganda Iroda, 1973 [!1974]. 349 p. A megjelenés dátuma Gerő Gyula, i.m. 374. p.
81. OKDT körlevél, 1971. szeptember 23. (OSZK Kézirattára Fond 210/169. 47. sz.) Ő maga *A bibliológiai gondolkodás alakulása a magyar szakirodalomban* címmel akart tanulmányt írni a kötetbe.
82. Kovács Máté levele Nemes Ivánhoz, a Népművelési Propaganda Iroda igazgatójához, 1972. augusztus 14. (Könyvtártudományi Tanulmányok 1973. OSZK Kézirattára Fond 210/170- 92., 97. sz.)
83. B. NAGY Ernő: A szakirodalmi igények regionális ellátása. Uo. 7–66. p., ARATÓ Ferenc: Iskolai könyvtáraink fejlődése. Uo. 67–130. p., DOMANOVSKY Ákos: A nemzetközi szabványosított könyvszámozás (ISBN) ismertetése és javaslat bevezetésére Magyarországon. Uo. 131–152. p., OROSZ Gábor: Reportállomány katalógusának előállítás számítógépes eljárással. Uo. 153–166. p., SCHIFF Ervin: A magyar nyelvű általános műszaki tezaurusz. Elvek és megvalósítás. Uo. 167–181. p., URBÁN László: Könyvtárstatisztikai összefüggések. Uo. 183–228. p., DÉR Mária: Szabadidő és olvasás. Uo. 229–281. p., KUNTÁR Lajos: Könyv, könyvtár és a mai falu. Uo. 283–318. p.
84. VÉRTESY Miklós: Könyvtártudományi Tanulmányok 1971–1972 = Könyvtáros, 1974. 11. sz. 690. p.
85. CSÜRY István az 1960-as években nem kifogásolta a „könyvtártudomány” kifejezés használatát, noha olykor voltak maliciózus megjegyzései. Példaként ld. Jegyzőkönyv az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 1966. február 11-i üléséről (Az OSZK Kézirattára Fond 210/164. 30. sz. 12. p.): „a könyvtártudományi kutatások terve olyan, mint egy könyvtártudományi kézikönyv tartalomjegyzéke”. Az OKDT 1971. okt. 14-i, debreceni ülésén is visszafogottan nyilatkozott e kérdésben. (Jegyzőkönyv az OKDT ülésén, 1971. okt. 14. OSZK Kézirattára Fond 210/169. 65. sz.)
86. CSÜRY István: Könyvtártudományi Tanulmányok 1971–72 = Könyvtári Figyelő, 1975. 4. sz. 458–463. p., az idézetek: 463., 458. p.
87. Könyvtártudományi Tanulmányok 1975. Az egyetemi és főiskolai könyvtárak 2. országos konferenciájának anyaga. Szerk. Csüry István [et al.]. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, 1976. 251 p. A konferenciát 1975. szeptember 2-4-én tartották, a kiadvány 1977 elején látott napvilágot. (Gerő Gyula, i. m. 387. p.)
88. Ennek jelei már Kovács Máté életében is mutatkoztak, mint például az OKDT 1971. okt. 14-i ülésén, bár itt még nem volt éles a szembenállás. (Jegyzőkönyv az OKDT ülésén, 1971. október 14-én, Debrecenben. OSZK Kézirattára Fond 210/169. 65. sz.)
89. KATSÁNYI Sándor: Könyvtári kutatások = Könyvtáros, 1978. 11. sz. 689–690. p. – A nézeteltérések észlelhetők voltak az OKDT Kutatáspolitikai Szakbizottságának 1972. április 25-i alakuló ülésén is, bár a hosszú vitában nem vetődött fel az a kérdés, hogy tudomány-e a könyvtártudomány. (Jegyzőkönyv, OSZK Kézirattára Fond 210/170. 12. sz.)
90. Kondor Istvánné, a Művelődésügyi Minisztérium osztályvezetője levele Kovács Mátéhoz (OKDT elnöke, 1972. január 28. OSZK Kézirattára Fond 210/170. 1. sz.)
91. Gerő Gyula, i. m. 350. p.; Jegyzőkönyv a kutatáspolitikai szakbizottság alakuló üléséről, 1972. április 25. (OSZK Kézirattára Fond 210/170. 12. sz.)
92. Könyvtártudományi tanulmányok, könyvtári kutatások. Tanulmányok a könyvtári kutatások fejlesztésének koncepciójához és távlati programjához. Szerk. Havasi Zoltán. Budapest.: Népművelési Propaganda Iroda, 1978. 293 p.
93. B. NAGY Ernő: A könyvtári kutatások személyi tényezői. In: Könyvtártudományi Tanulmányok 1973–1975. Könyvtári kutatások. Bp.: Népművelési Propaganda Iroda, 1978. 37. p.
94. KOVÁCS Máté: Előszó. In: Könyvtártudományi Tanulmányok 1969. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda, 1970 [!1971]. 8. p.

Beérkezett: 2016. december 15.

Az információtudomány létrejötte és Horváth Tibor információtudományi eszméinek gyökerei¹

CSÍK Tibor

A nyugati kultúrában az ismeretmegőrző intézmények, kiemelten a könyvtári hálózat és az általa nyújtott szolgáltatások minősége is alapvető értékmérőnek számít. A ma könyvtárügyét három diszciplináris paradigma határozza meg: a 19. században létrejött könyvtártudományi – bibliográfiai, az 1930-as évekre kidolgozott dokumentációs és az 1950-es években megszülető információtudományi. A magyar szakmai közéletben a könyvtári, bibliográfiai tevékenység elméleti alapjainak korszerűsítése az 1960-as években kezdődhetett meg. A hazai könyvtártudomány megújításában, illetve az információtudomány eredményeinek megismertetésében és recepciójában meghatározó szerepe volt Horváth Tibornak (1935–2011).² A megújulás magában foglalta a klasszikus dokumentáció elméletének és gyakorlatának (pl. a lyukkártyás és mikrofilmes technika) újbóli megismertetését, majd a digitális számítógépekhez kötődő információkezelés könyvtári alkalmazásának átültetését. A teljességre törekvés igénye nélkül szeretnék arra rávilágítani, hogy Horváth Tibor kiket és milyen eszméket, gondolatokat tekintett meghatározónak az információtudomány területén.³

Bevezető

Valamennyi diszciplinának követnie kell a tudományos ismeretek változását és meg kell felelnie a társadalom támasztotta elvárásoknak. A XIX. században megszületett könyvtártudomány a század harmadik negyedében a *Suzanne Briet* által tipográfiai robbanásnak nevezett jelenséggel szembesült: a nyomtatott kiadványok számában és változatosságában óriási gyarapodás volt tapasztalható. A század végére az új médiumok révén az ismereteket már nem csak nyomtatott formában lehetett rögzíteni és terjeszteni. A XX. század első harmadában a társadalom egyre szélesebb

rétege igényelte a kulturális javakhoz való hozzáférést. Ugyanakkor az ipari termelés és a szolgáltatások területén, valamint a közéletben való részvételhez egyre differenciáltabb tudás vált szükségessé. Az elsődleges szakirodalom, a legújabb tudományos és műszaki eredményeket közreadó folyóiratcikkek száma is óriási és folyamatos növekedést mutatott. Az exponenciális növekedés azonban csak részben volt magyarázható az egyre népesebb kutatói társadalommal. A kutató-fejlesztő tevékenység intézményesült, és a tudományos, műszaki ismeretek „előállítói” a megkövetelt eredményeket szakfolyóiratcikként, szabadalomként stb. ismertethették el. Ezzel össze-

függésben a tudományos életben és az ipari kutatásban egyre fontosabbá vált a munkát megalapozó – a kiinduló ismereteket és a legfrissebb eredményeket tartalmazó – közlemények rendelkezésre állása.

Az ismeretmegőrzés hagyományos intézményei – a levéltár, a könyvtár, a szabadalomtár – mellett kifejlődtek olyan vállalkozások, illetve szolgáltatások, melyek a szakirodalmat sokkal mélyebben vagy a felhasználó céljaihoz igazodva tárták föl (pl. referáló lapok, indexelő szolgáltatások). A kutatás és a fejlesztés háttereként egyre nélkülözhetetlenebbé váltak a szakkönyvtárak speciális szolgáltatásaikkal. A tudományos és ipari fejlesztésen túl, a szolgáltatások és a közintézmények tevékenységéhez kapcsolódóan is létrejöttek és működtek irat- és adattárak.

A kihívásokra választ kereső gondolkodók közül *Paul Otlet* (1868–1944) volt az egyik legnagyobb hatású. Nemcsak eszméi és jövőképe bírnak jelentőséggel, hanem munkájának „eredményei” is máig hatóan jelen vannak. Az általa indított dokumentációs mozgalom az 1937-ben Párizsban megrendezett világkonferenciával érte el csúcspontját. A második világháború után az Egyesült Államok gyakorolt döntő befolyást a nyugati kultúrára és tudományos életre. *Vannevar Bush* (1890–1974) mára szimbóllummá vált cikkében lesújtóan vélekedett az ismeretek rendszerezésében és a keresésben alkalmazott eljárásokról, főlrőva, hogy nem támogatják a tudomány és a technika fejlődését. A hidegháború óriási lökést adott a hadászati használatú technológiák kutatásának és meghatározó módon járult hozzá – *Derek de Solla Price* terminusával élve – a *Nagy Tudomány* fejlődéséhez. A tudásrepresentáláshoz kapcsolódó fejlesztések eredményeként az 1960-as évekre új diszciplína született, melyet *információtudománynak* (information science) neveztek el.⁴

A magyar tudományos élet képviselői a XIX. és a XX. század fordulóján még tevékeny résztvevői a könyvtárügy megújításának, a dokumentációs technikák kidolgozásának. Az első világháború azonban törést hozott a magyar könyvtárügyben. A könyvtártudomány két világháború közötti helyzetét jól mutatja, hogy a rendelkezésre álló szakembergárda ellenére a hazai felsőoktatásban nem jött létre önálló tanszék. Az 1945 után berendezkedő hatalom elsődlegesnek a szovjet mintára kialakított népkönyvtárakat tekintette. A könyvtárnak a lenini elvnek megfelelően a kommunista pártnak alárendelt és annak felelős intézménynek kellett lennie, a könyvtáros feladata pedig az olvasók irányítása, áthatva a bolsevik eszme és pártosság szellemével, alávétve a kommunista nevelésnek.⁵

Az 1956-os forradalom és szabadságharc után, a diktatúra enyhülésével adódott lehetőség a magyar könyvtártudomány kiépítésére. A munka háttérét biztosító intézmények közül érdemes kiemelni az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékén⁶ túl az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központját és az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központot. E két utóbbi helyen nemcsak a tudomány műveléséhez szükséges szellemi műhely jött létre, hanem mindkét intézmény folytatott oktatási tevékenységet is.

Az információtudomány azonban nem illeszkedett a népkönyvtári direktíván alapuló rendszerbe, és meghaladtatta tette a neohumanista eszméken alapuló könyvtártudományi modellt⁷. Az új információs technikák pedig az Egyesült Államok katonai fejlesztéseihez kapcsolódtak, és a kiépült adatbázisok is elsősorban ezeket a kutatásokat szolgálták. Ezért a Keleti Blokk országaiból sem mindegyiket, s azokat is csak korlátozottan és késéssel engedték hozzáférni az „információkhoz”. Magyarországon részben hiányoztak, részben hézagok voltak a tudományos eredményeket, a szellemi javakat föltároló tudásbázisok, ahogy a szükséges számítógépes háttér sem állt rendelkezésre. Az ország és a szakma helyzetével Horváth Tibor tökéletesen tisztában volt. Mégis minden lehetőséget elkövetett azért, hogy létrejöjjön egy, a nemzet érdekeit szolgáló tudásgazdaság és a tudományos kutatások, fejlesztések hosszú távú stratégiája. És hitte, hogy a megvalósításban kulcsszerepe lesz a könyvtáraknak.

A régi Európa hagyománya

Paul Otlet 1892-ben megjelent esszéjében olyan világbiibliográfiát vizionál, amely már nem a könyvek szintjén, hanem megfelelő gondolati egységeként vette volna számba a tudást. „*Hiszünk abban, hogy az ismeretek kellően rendszerezett és részletekbe menő szinoptikus kivonata óriási haszonnal járna.*” – írta.⁸ Egy ilyen bibliográfiának a társadalom számára szabadon hozzáférhetőnek kellene lennie, és a szellemi munkában való nemzetközi együttműködés alapja és eszköze volna. Otlet és *Henri La Fontaine* (1854–1943) 1895-ben megalakítja az *Office International de Bibliographie* (IIB – Nemzetközi Bibliográfiai Intézet) nevű szervezetet a világbiibliográfia nemzetközi együttműködéssel történő összeállítására.

Otlet 1903-ban megjelent tanulmányában egy új ismeretkör, a dokumentáció alapjait fektette le.⁹

Felfogásában az emberi tudás és az annak rögzítésére, átadására használt hordozó szétválasztandó. A dokumentumok az ismeretek és a művészi közlés tárgyasult, közreadást szolgáló formája. A célt pedig abban jelölte meg, hogy a dokumentumokat összegyűjtve és számba véve, a bennük főlhalmozott tudást ismeretelemenként föltárjuk. Nem pusztán reprezentálásról van szó, hanem az ismeretrészek, tények új összefüggésbe, más szerkezetbe helyezésének lehetővé tételéről is. A dokumentáció alkalmazási területébe éppúgy beletartozik az emberiség tudásának repertorizálása¹⁰ – az Egyetemes Könyv, a folyamatosan épülő Enciklopédia vagy Summa létrehozása –, mint a különböző intézményekben – ideértve a vállalatoknál, igazgatási szerveknél – folyó dokumentátori tevékenység.

A dokumentáció mellett azonban Otlet feltételezte egy könyvekkel foglalkozó tudomány létét is. Az általa *bibliológiának* nevezett diszciplína felöleli az összes könyvhöz kapcsolódó tudást: a könyvek előállítását, forgalmazását; a könyv- és könyvtártörténetet; az ún. bilioökögráfiát (bibliocographie), melynek tárgya a könyvtár mint intézmény működésének valamennyi aspektusa (épület, szervezés, közönségkapcsolat stb.); a könyvművészetet és bibliofilát (beleértve az állományvédelmet); valamint a bibliográfiai tevékenységet – a bibliográfiák, repertóriumok készítésének elméleti és gyakorlati ismereteit, a számbavétel és a feltárás eljárásait. „*A könyvtudomány nem foglalhatja magában a dokumentumok tényleges tartalmának tanulmányozását. Ez a különféle diszciplínák dolga.*”¹¹

A világháború előtti korszak eredményeinek bemutatására és az Európából indult dokumentációs eszme összegzésére az 1937-ben, Párizsban megrendezett Egyetemes Dokumentációs Világkongresszus (Congrès Mondial de la Documentation Universelle) adott lehetőséget.¹² A kongresszuson és a kapcsolódó nemzetközi kiállításon 45 országból mintegy 460 résztvevő volt jelen. A rendezvény támogatói között volt Otlet és La Fontaine szervezete, amelynek megváltozott elnevezése híven tükrözte a koncepcióváltást: az IIB neve 1931-től Institut International Documentation (Nemzetközi Dokumentációs Intézet), 1937-től *Federation Internationale de Documentation* (FID – Nemzetközi Dokumentációs Szövetség). A kongresszus illő tisztelettel adózott Otlet munkássága előtt, különösen is a dokumentáció elméletének kidolgozása (*Traité de documentation* 1934.), a nemzetközi szabványosítás és az intellektuális kooperáció támogatása területén. A tartalmi

föltárás alapeszközeként irányításával fejlesztették ki az Egyetemes Tizedes Osztályozást, melynek legfrissebb, francia nyelvű teljes kiadása 1932-re elkészült, a német és az angol pedig folyamatban volt. A kongresszus teljes mértékben igazolta Otlet-nak a mikrofilmtechnika fejlesztésébe vetett hitét. (Sur une nouvelle forme de livre: le livre microphotographique, 1908., valamint La conservation et la diffusion internationale de la pensée, 1925. Robert Goldschmidt társszerzővel).

Ahogy az Egyesült Államokban gondolták

Még nem ért véget a második világháború, amikor Vannevar Bush megjelentette *As we may think* című cikkét.¹³ Bush a háború alatt azt a hivatalt vezette (Office of Scientific Research and Development), amely koordinálta a hadviselést támogató fejlesztéseket, többek között az atombombát létrehozó Manhattan Projektet.¹⁴ Híres cikke megjelenésével egy időben Rooseveltnak küldött jelentésében a tudományt mint a hadviselés területét jelölte meg, és a kutatások támogatását, intézményi összefogását javasolta.¹⁵ Bush esszéjében a tudományos haladás szempontjából lényeges kérdésre mutatott rá. A kutatási eredmények átadásának és ismertetésének módszereit ósdinak és a cél elérésére alkalmatlannak ítélte. Az új gondolatok fölhasználásának és továbbvitelének akadályát a publikációk óriási számában és változó minőségében, valamint a megtalálásukhoz alkalmazott módszerek elavultságában látta. Mindez jelentős tudományos eredmények elvesztésével jár, ahogy az *Johann Georg Mendel* genetikai törvényeivel történt.¹⁶ Az adatrögzítésre és -továbbításra, valamint a leválogatáshoz azonban új eszközök állnak rendelkezésre. Egy részük új műszaki fejlesztés, a többit már alkalmazzák az iparban és a kereskedelemben.

Bush a könyvtárak vonatkozásában két fő problémát látott. A könyvtárak lemaradtak a leválogatás gépesítésében, hiányoznak a számukra kifejlesztett berendezések. Az általuk alkalmazott indexelési, osztályozási eljárások mesterkéltek, s a rendszerben mindennek szigorú szabályok meghatározta helye van. Az eligazodáshoz ismerni és alkalmazni kell a szabályokat, majd a sikeres keresés után kilépni a rendszerből, majd egy új utat követve ismét belépni.

Bush eszmefuttatásában nem tett javaslatot az osztályozási, indexelési eljárások fejlesztésére. Azt hangsúlyozta, hogy a folyamatok gépesítéséhez már rendelkezésre állnak a technológiák. A tudáselemek új összefüggésbe helyezésének lehetőségére és fontos-

ságára, mint láttuk, Otlet is fölhívta a figyelmet. Bush viszont egy gépet ajánlott a gondolkodás, a mentális folyamatok támogatására, egy olyan masinát, amely a kor valamennyi technikai vívmányát integrálta. A „találomra” *Memex*nek nevezett szerkezet nemcsak a hagyományos indexelést kezeli, hanem képes rögzíteni az egyéni asszociációkat a mikrofilmen tárolt könyvtárnyi irodalom, a leírások és a kommunikáció tételei között, sőt gyorsan utánanézni bárminek.

Otlet és Bush elképzeléseiben közös, hogy mind a ketten felbontják a művek, közlemények szellemi egységét, és nem az egészet, hanem az azt alkotó tudáselemeket, gondolatokat tekintik kiindulásnak a megismerés szempontjából. Közös továbbá az is elgondolásukban, hogy – mai kifejezésekkel élve – az információátvitelt és -visszakeresést a fotómechanikus technológiára kívánták alapozni. Otletnek az emberi tudás inventáriumából megmaradt a *Mundaneum* és az *ETO*, míg Bushnak az emberi gondolkodást egyénre szabottan szolgáló gépezete, a *Memex* csak rajzon létezik.¹⁷ A két belga – Otlet és La Fontaine¹⁸ – eszméi jól szimbolizálják az európai szellem nyitottságát és szociális érzékenységét, ahogy a tudásmegosztás intézményi és technológiai hátterét kívánták megteremteni. Bush a mérnöki tudományok embere, számára az információtechnológiai fejlesztések a nemzetvédelem céljait szolgálják éppúgy, ahogy a tudásvagyon számbavételének és átadásának, az információs csatornáknak az ellenőrzése is.

Egyik leghíresebb tanítványa az a *Claude Elwood Shannon* (1916–2001), aki 1949-ben lefektette a matematikai információelmélet alapjait.¹⁹ Műve terminológiáját technikai problémák tárgyalásához dolgozta ki, átvéve a termodinamika alapfogalmaiból a nyílt (és zárt) rendszert, az entrópiát, definiálva a redundancia és a zaj fogalmát stb. A kommunikációs rendszerek hatékonyságának mérését célzó munkája azonban óriási hatással volt a tudomány egészére, mert annak fogalmait a legkülönbözőbb tudományágak alkalmazzák a saját területükön (például az ismeretelmélet, a biológia, a nyelvészet, a lélektan, a gazdaságtudomány és a politikai filozófia).

Horváth Tibor nagy súlyt helyezett arra, hogy valamennyi könyvtároshallgató ismerje és értse az ún. Shannon-entrópiafüggvény lényegét és lássa a bibliográfiai tevékenységhez kapcsolódó vetületeit. Shannon elmélete mellett mindig kitért *Gábor Dénes* (1900–1979) Nobel-díjas fizikus információfelfogására is. Gábor a kvantummechanika határozatlansági relációjából kiindulva a

Fourier-analízis alkalmazásával alkotta meg kommunikációelméletét, melynek része volt az információ mennyiségének definiálása.²⁰ A *logon*nak nevezett információkvantum alapjaiban tért el Shannon-féle, választáson nyugvó, bináris mennyiségtől, és lehetőséget nyitott az információ szemantikai szemléletű mérésének.

A technológia úttörői és a paradigma megszületése

Az 1950-es évektől sorra jelentek meg azok a gondolatok, melyek megalapozták az információtudományt. A kutatások a Bush által megszabott úton haladtak tovább, így elsősorban technológiai fejlesztések voltak. Az úttörők (trail blasers) közül érdemes kiemelni néhányat, akiket Horváth Tibor meghatározónak tartott, és akikre hivatkozott. 1950-ben *Calvin Northrup Mooers* (1919–1994) a téma szerinti keresést kutatva bevezette az információkeresés / információ-visszakeresés (information retrieval) fogalmát, és előrevetítette a számítógépes visszakeresést és a szétosztó hálózatokat.

Mortimer Taube (1910–1965) a könyvtáros szakma igazi magvetője volt. Dolgozott a washingtoni Kongresszusi Könyvtárban, tanított a felsőoktatásban, vezette az *Oak Ridge National Laboratory* – ahol az atombombák „alapanyaga” készült és a legfontosabb alkalmazott kutatások folytak – dokumentációs rendszerének kialakítását. Munkásságában a tartalmi analízis központi helyet foglal el, ő dolgozta ki a mellérendelő indexelés elméletét, és alkalmazta a számítógép alapú *Uniterm rendszer*ben. De a számítógépes információátvitelt és -visszakeresés területén is elismert meglátásai voltak (pl. Boole-operátorok használata).²¹

Hans Peter Luhn (1896–1964), a német származású mérnök egyszerű, mégis zseniális újításai talán a legismertebbek a szakma berkein kívül is. Olyan gépi indexelési eljárásokat dolgozott ki, amelyek a közlemények címéből, szövegéből vonták ki a témára utaló szavakat. (A KWIC-ről a kémikusok azt tartották, hogy a legnagyobb felfedezés a kémcső óta).²² Lefektette továbbá az automatikus kivonatkészítés alapjait, és megfogalmazta, hogy a szövegben szereplő szavak előfordulási gyakorisága és a mondaton belüli relatív helyzete alapján meghatározható és mérhető a mondat szignifikanciája. Az ő nevéhez fűződik továbbá a szelektív információterjesztés (selective information dissemination) elve.

Allen Kent (1921–2014) elsősorban tudományszerve-

zőként, az *Encyclopedia of library and information science* című nemzetközi összefogással készülő kiadvány szerkesztőjeként ismert. Ő is részt vett titkos kutatásokban, majd az 1950-es években a tartalmat jelölő ismérvek dokumentumbeli viszonyának leírására szerepjelölőket (role indicators) dolgozott ki James Whitney Perry (1907–1971) szerzőtársával. Kent révén indult az első felsőoktatási kurzus a gépi információkeresés témakörében, ő írta az első tankönyvet e tárgyban, és tevékenyen közreműködött számítógépes információszolgáltató rendszerek fejlesztésében is.²³ A számítógépes visszakeresés eredményességének²⁴ mérésére kidolgozták a relevancia, pontosság (precision) és teljesség (recall) fogalmát, melyek a hazai könyvtárosképzés szerves részévé váltak.

Horváth Tibor tudományos munkásságára az egyik legnagyobb befolyással Gerard Salton (1927–1995) volt. Az ugyancsak német származású Salton a gépi információvisszakeresés, az automatikus osztályozás és a dinamikus könyvtár elméletének máig meghatározó alakja. Műveiben nemcsak magasabb szintre emelve összegződnek az információtudomány addigi, legfontosabb eredményei, hanem saját fejlesztéseivel új irányt is adott annak. Horváth Tibor biztos ítélettel ismerte föl Salton korszakos jelentőségét a könyvtár- és információtudomány egészére.²⁵ Salton jelentőségét jól mutatja, hogy az ő doktorandusza volt Amitabh Kumar (Amit) Singhal (1968–)²⁶ szoftverfejlesztő, aki a Google-nál a rangsorolási algoritmus (ranking algorithm) – a találatok megjelenítési sorrendjét, rangsorolását végző szoftver – fejlesztését vezette. Salton az emberi gondolkodás, a megismerési folyamat immanens részét képező osztályozást matematikai modellek révén, számítógéppel kívánta elvégeztetni.²⁷ Az általa kidolgozott vektortérmodell alapján megszülettek azok a számítógépes algoritmusok, melyek meg tudják határozni a szövegek tárgyát, és képesek azokat tematikus hasonlóságuk alapján rendezni, valamint kifejlesztett egy információfeldolgozó és -visszakereső rendszert (SMART – System for the Mechanical Analysis and Retrieval of Text).²⁸

1957-ben a Szovjetunió fellőtte az első Szputnyikot, ami mélyen megrendítette az Egyesült Államok saját katonai és tudományos helyzetéről kialakított képét. A következő évben Hubert Humphrey (1911–1978), a későbbi alelnök kijelentette, hogy vége az „új tudomány korszakának”, és elérkezett az információs kor (information age). A bejelentett egyértelművé tette, hogy a politika milyen irányú fejlesztéseket kíván támogatni.

A döntéshozók számára Alvin Martin Weinberg (1915–2006), az Oak Ridge National Laboratory igazgatója foglalta össze a teendőket 1963-ban a *Tudomány, kormányzat és információ* címet viselő jelentésében.²⁹ A Weinberg-jelentésként ismert dokumentum máig érvényes elvárásokat fogalmaz meg. A tudományos munkának értékes és integráns része az információfeldolgozás, az információk visszakereshetővé tétele, és a publikáció készítőire e tekintetben felelősség hárul. Ezért a közleményeket kulcsszavakkal, kivonattal kell ellátniuk a szerzőknek a szakmai közösség támogatásával, bekapcsolódva a teauruszfejlesztésekbe. Az információkezelés technikáinak elsajátítása mind a főiskolai, egyetemi, mind a tudományos képzésnek részét kell képeznie. A megfelelő információellátás megköveteli az átvívó hálózatot, a specifikus információs központokat és repozitóriumokat, az információfeldolgozás gépesítését, beleértve a Kongresszusi Könyvtár anyagának visszakereshetővé tételét is, új számítógépes elemző és visszakereső eljárások fejlesztését, különös tekintettel a hivatkozások indexelésére.

Érdekes adalék a jelentés fogadtatásához, hogy a tudományos és szakkönyvtárak szervezete (Special Libraries Association) milyen élesen reagált: a jelentés szerint a könyvtárosok és az információs szakemberek adják át munkájukat a tudósoknak, lépjenek ki az állásukból, és vonuljanak kolostorba. A jelentés megjelenésének 25 évfordulójára írt cikkében³⁰ Weinbergnek még mindig magyarázkodnia kellett: a hangsúly azon van, hogy az információ része a tudománynak, nem pusztán a könyvtáros dolga.³¹

Az információtudomány létrejöttét jól jelképezi az amerikai dokumentációs szervezet névváltoztatása. 1937-ben – az Egyetemes Dokumentációs Világkongresszus előtt néhány hónappal – alakult meg *American Documentation Institute* (ADI) néven. 1963-ban változtatta meg a nevét, amely *American Society for Information Science* (ASIS) lett. A következő paradigmaváltás idejét is jól mutatja, hogy a társaság 1990-ben kiegészítette nevét, ekkortól *American Society for Information Science & Technology* (ASIS&T). 1963-ra a fejlesztéseknek számos kézzelfogható eredménye is lett, például Eugene Garfield (1925–2017) elkészítette hivatkozási indexét, a *Science Citation Indexet*, a *National Library of Medicine* (US) megszervezte offline szolgáltatását a *MEDLARS-t* (Medical Literature Analysis and Retrieval System). Szinte minden év hozott valami újat, 1966-ban kezdeményezte a *Library of Congress* a *MARC* kidolgozását, majd üzembe he-

lyezték az első online keresőrendszert, a *DIALOG*-ot a Lockheed, repülőgépeket, rakétákat és űreszközöket gyártó cégnél stb.

A 60-as évek végére már minden készen állt ahhoz, hogy az Egyesült Államok megvalósítsa a tudományos ismeretek számbavételét és forgalmazásának ellenőrzését. Az amerikai gyakorlatnak megfelelően a működtetés üzleti vállalkozás formájában történt, amelyben a nagyvállalatok (hadi és számítógépes stb.) és az állami támogatás (intézmények és projektek stb. révén) játszott döntő szerepet. Az az európai gondolat, mely nemzetek közötti együttműködéssel, független szervezetek révén kívánta megvalósítani a szellemi javak összegyűjtését, leírását és a társadalom egésze számára rendelkezésre bocsátását, végleg a múlt egyik lelkesítő eszméjévé vált.

Információ és tudomány Angliában

A világháború után a könyvtár- és információtudományi fejlesztéseket három tényező határozta meg. Angliában is folytak kutatások a kódfejtés, a számítógép-fejlesztés és az információfeldolgozás területén, elég csak utalnunk *Alan Mathison Turing* (1912–1954) munkásságára. A brit könyvtártudományra óriási hatással volt *Shiyali Ramamrita Ranganathan* (1892–1972) fazettás elveken nyugvó, ún. kettőspontos osztályozása. Az elméleti kutatásokat összefogta és mintegy intézményi keretet biztosított a nem rendszeres időközönként, de folyamatosan megtartott tudományos kongresszus és az Osztályozáskutató Csoport (Classification Research Group – CRG) működése.

Az első konferenciát 1948-ban a *Royal Society* rendezte (The Royal Society Scientific Information Conference). A tanácskozás után 1952-ben munkacsoportként alakult meg a CRG. Az alakuló ülésen szinte mindenki jelen volt, aki a szakmában számított.³² A nevében az osztályozás szó szerepel, és valóban, az eszmeccserék középpontjában a tartalmi föltárás és visszakeresés állt, de valamennyi információs problémát fölvetettek, megvitatták és az eredményeket közzétették.

Brian Campbell Vickery (1918–2009) az információtudomány szinte valamennyi lényeges területével foglalkozott, és gondolatai, munkássága máig vonatkoztatási pontnak számít. Nevéhez fűződik a fazettás osztályozás általános elméletének kidolgozása, meghatározó közleményei jelentek meg az információvisszakeresés témakörében, és nagyon fontosak a szintetizáló, az információtudományt rendszerbe

foglaló monográfiái. A tezaurusz elnevezést is sokan hozzá kötik, de kifejlesztésében az amerikaiaknak meghatározó szerepük volt.³³

Janson Farradane (1906–1989), eredeti szakmáját tekintve vegyész, a háború alatt olyan kutatásokban vett részt, amelyek a háborús erőfeszítéseket összehangoló minisztériumnál (Ministry of Supply) és a haditengerészetnél (Admiralty) folytak. Farradane lényeglátóan és nagyon meggyőzően tudta bemutatni az információkezelés fontosságát a tudományos kutatásokban.³⁴ Meghatározó alakja volt a tudományszervezésnek, az intézményi keretek megteremtésének, kiemelkedő szerepe volt *Institute of Information Scientist* (Chartered Institute of Library and Information Professionals elődszervezete) 1958-as megalakításának. Ő tekinthető az információtudomány névadójának, mert 1963-ban ilyen címmel hirdette meg egyetemi kurzusát (City University, London).³⁵ Horváth Tiborra nagy hatással volt Farradane munkássága, különösen az általa kifejlesztett, ún. relacionális indexelés.

Cyril William Cleverdon (1914–1997) nem tartozott a CRG-hez, mégis az osztályozás / indexelés hatékonyságát, a visszakeresés eredményességét vizsgálva mind módszerei, mind eredményei alapvetésnek bizonyultak. A mérés és az értékelés elmélete nélkül nem beszélhetünk valódi tudományról. Cleverdon nyomán indult meg az információtudományban az értékelélmélet kidolgozása. Az alapfogalmak (relevancia, teljesség, pontosság) meghatározása nem egyszerű folyamat, építeni kell a korábbi alkalmazásokra (vö. Kent és Perry is használta a teljességet és a pontosságot), és nem kerülhetők el a viták. (Pl. Mortimer Taube a relevanciát pszeudomatematikai mutatónak tartotta.) Horváth Tibor elsők között hívta föl a figyelmet a vizsgálatok eredményeit tartalmazó, ún. Cranfield-jelentések,³⁶ majd a követővizsgálatról készült Aberystwyth-jelentés (közreműködött *Michael Edward Keen*) korszakos jelentőségére.

Donald MacCrimmon MacKay (1922–1987) agykutató a megismerés, különösen a tudományos megismerés szempontjából vizsgálta az információ mérhetőségének kérdését, és információelmélete az ún. szemantikus információhoz kötődik.³⁷ Valódi információnak azt tekinti, ami változást idéz elő a meglévő ismeretben, reprezentációban. A kommunikáció során egy már meglévő reprezentáció replikálása, lemásolása történik. A reprezentációkat a tudományos megismerés hozza létre. MacKay a Shannon-féle matematikai információelméletből és Gábor mérési eljárásából kiindulva³⁸ háromféle információt hatá-

roz meg: a szelektívet, a strukturálist és a metrikus információt. A szelektív lényegében azonos Shannon információ fogalmával. A strukturális információ a megfigyelés (kísérlet) eredményeként létrejött új ismeret leírásához, reprezentálásához kötődik. A strukturális információ arra utal, hogy a reprezentáció „megszerkesztéséhez” egy rendszerben hány független tulajdonság, dimenzió szükséges (szabadságfok), egysége a *logon*. A metrikus információ tartalma egy tulajdonságnak, dimenzióknak adott mérés szerinti megadása, egysége a *metron*. MacKay információ-elmélete alapvető befolyással volt Horváth Tibor eszméire; idézte a tudásban bekövetkezett változás mérhetősége gondolatának kifejtésekor az információ kvantálása kapcsán, és erre építette az ismeretek könyvtári reprezentálásának elveit.

Derek William Austin (1921–2001) tevékenyen részt vett a CRG munkájában, de legismertebb alkotása a British Library számára kidolgozott indexelési eljárás, melynek neve *Preserved Context Index System* (PRECIS)³⁹. Horváth Tibor maga is foglalkozott a szintaktikai relációk leképezésének, a tartalmi reprezentációban való megjelenítésének kérdésével. A PRECIS-ben az osztályozásméleti kutatások olyan összegzését látta, melyre a gyakorlatban is optimálisan működő információ-visszakereső rendszer építhető. Ezért vállalkozott az indexelési rendszer magyarországi meghonosítására kidolgozva a PRECIS-nek a magyar nyelv grammatikájához igazodó változatát, és az Országos Pedagógiai Könyvtárban a gyakorlatban is bevezetve az indexelést.

Horváth Tibor felfogása szerint az osztályozó ismérvek tartalmának és megnevezésének pontos meghatározása, valamint a köztük lévő jelentésbeli kapcsolat leírása nem elégséges a téma pontos megjelöléséhez. A föltárásnak ugyanis nemcsak a tartalmi hasonlóságot, hanem az egyediséget is vissza kell adnia. Ez azonban az ismérvek között, a dokumentumban meglévő viszonyok leírása nélkül lehetetlen. Az információ nyelv lényeges kérdése tehát szintaktikai természetű. A probléma történetének bemutatásakor meggyőzően bizonyította, hogy egy fejlődési íven helyezkedik el a CRG 1955-ös kiáltványa, melyben a fazettás osztályozást tekintették az információkeresés alapjának, mely Vickery fazettaelmélete, Farradane relacionális indexelése és Austin szövegösszefüggést megtartó rendszere. Ugyanakkor mindig hangsúlyozta, hogy az arisztotelészi kategóriatantól kiindulva azonos eredmény adódik.

A számítógépes fejlesztések azonban nem a Farradane vagy Austin meghatározta úton haladtak tovább. Az

indexelés szintaxisa helyett a számítógépes információ-visszakeresésre és a természetes nyelv gépi feldolgozására tevődött át a hangsúly. A számítógéptudomány, ezen belül is a számítógépes nyelvészet nagy alakja, *Karen Ida Boalthe Spärck Jones* (1935–2007) kutatásai fő irányát valószínűségszámítási elvekre építette, visszanyúlva Luhn azon elgondolásához, amely a szavak előfordulási gyakoriságára alapozza azok szignifikanciáját. Ígéretes doktori értekezése 1964-ben a szinonímia és a szemantikus osztályozás tanulmányozásával foglalkozott.⁴⁰ Munkássága termékenyítőleg hatott nemcsak az információ-visszakeresés technológiájára, hanem a könyvtári alkalmazásra is. Legtöbbet idézett matematikai eljárása az ún. *inverz dokumentumgyakoriság* (inverse document frequency), amely egy szó egyediségét, specifikusságát a dokumentumban való előfordulási gyakoriságának inverze alapján súlyozza és alkalmazza a visszakeresésben.⁴¹

A kontinens

A háború után az európai kontinens nem tudta visszanyerni azt a meghatározó szerepet, amelyet a 1930-as évek végén vitt. Az elektronikus adatfeldolgozás technológiája válik egyre fontosabbá, és a korábbi technikák az 50-es évektől folyamatosan vesztenek jelentőségükből. A dokumentáció terminus technicus is háttérbe szorul, és a 60-as években átadja helyét az információ-tudománynak (information science). Otlet és La Fontaine szervezete, a Federation Internationale de Documentation (FID) tovább működik, de tevékenységi köre leszűkül, s a gyűjteményépítést már nem tudta vállalni. A fő kutatások az Egyetemes Tizedes Osztályozás fejlesztéséhez kapcsolódnak, melyek a szervezeten belül a Központi Osztályozási Bizottság (CCC) és az Osztályozáskutatás (CR) keretében tartoztak. Az Egyesült Államok a Szovjetunió szervezeten belüli befolyását túl nagyra ítélte, ezért fenntartásokkal kezelte azt. A FID 1988-ban beemelte nevébe az információ szót (Fédération Internationale d'Information et de Documentation), majd 2002-ben feloszlott.

A francia gyakorlatban a háború után is meghatározó volt a dokumentáció mellett a klasszikus bibliográfiai hagyomány, melynek legnagyobb hatású képviselője *Louise-Noëlle Malclès* (1899–1977). A Sorbonne könyvtárosa és tanára munkásságából a tájékoztatási források bibliográfiája⁴² és a bibliográfiai munkához készített tankönyve⁴³ hazánkban is nagy elismerésnek örvendett. Horváth Tibor Malclès műveit a tájé-

koztatás és a bibliográfiai tevékenység intellektuális csúcának tekintette. Nemcsak azért, mert egyaránt megfelelt a szakmai és tudományos elvárásoknak, hanem mert az európai tudományosság alapján álló, biztos ítélettel válogatta, rendszerezte és mutatta be a forrásokat. (Tudta azt is, hogy a tájékoztató munkában az ilyen szellemi igényesség nehezen egyeztethető össze a szolgáltatás gyorsaságával.) Malclès Európában a szellemi javak egységes számbavételét a nemzeti bibliográfiák révén látta megvalósíthatónak.

A franciaországi fejlesztések a dokumentációs mozgalom kijelölte úton indultak tovább. Az irányzatot nem kisebb szellemi nagyság, mint a *Madame Documentation*nak nevezett *Renée Marie Hélène Suzanne Briet* (1894–1989)⁴⁴ képviselte, aki nagy elismertségnek örvendett az Egyesült Államokban. A francia fejlesztések, köztük a dokumentációval foglalkozók is az 1939-ben alapított nemzeti kutatóközpont, a *Centre National de la Recherche Scientifique* (CNRS) keretében folytak. Horváth Tibor a francia kutatások közül *Jean-Claude Gardin* (1925–2013) munkásságát emelte ki. Gardin a régészet és a nyelvészet területén is maradandót alkotott, de vezette a CNRS automatikus dokumentációt kutató szekcióját is. Az 1960-as évek elejére az EURATOM támogatásával kifejlesztett egy *Syntagmatic Organization Language* (SYNTOL) nevű indexelési eljárást, mely sok tekintetben megújította a dokumentációs nyelv elméletét.⁴⁵

A Szovjetunióban a 60-as évekig az osztályozási rendszerek filozófiai alapozású kutatása két területen folyt. *Bonifatij Mihajlovics Kedrov* (1903–1985) az emberi ismeretek tudományfelosztáson alapuló rendszerezését dolgozta ki a marxizmus-leninizmus filozófiai elveinek megfelelően az anyag „mozgásformái” szerint, *Jevgenyij Ivanovics Samurin* (1889–1962) óriási munkával a dialektikus történeti materializmus elveinek megfelelően az emberi társadalom fejlődési formái szerint írta meg az osztályozás történetét. A monográfia tejjességre törekvően és alaposan dolgozza fel az anyagát, ezért számos nyelvre lefordították, és kivonata képezte a hazai osztályozástörténet kiindulását.⁴⁶

1952-ben a szovjet tudományos akadémia részlegként *VINITI* névvel a tudományos és technikai információk kezelésére létrehozta egy intézetet. Az „össz-orosz” intézet nemcsak a Szovjetunió és a szocialista országok kutatási eredményei gyűjtését és referálását tekintette feladatának, hanem volt úgy, hogy a világ több mint 100 országából származó 60

féle nyelven íródott dokumentumot dolgozott föl. A Weinberg-jelentés külön említi, milyen jól szervezett a tudományos eredmények nyilvántartása a Szovjetunióban.

Az intézetet *Alexander Ivanovics Mihajlov* (1905–1988) vezette 1956-tól egészen haláláig. (Ő volt a FID aligazgatója is 1969–1976 és 1981–1988 között.) Mihajlov az 1960-as években egy új tudományág, az informatika alapjait rakta le.⁴⁷ Fölfogásában az informatika tárgya a tudományos információ szerkezete és tulajdonságai (függetlenül annak tartalmától); vizsgálta a tudományos információs tevékenységet, annak elméletét, történetét, módszereit és szervezeteit. A gyakorlat során módosításra volt szükség: elhagyták a tudományos információra vonatkozó megköttést, és kiterjesztették tárgyát a társadalom valamennyi fontos területéről származó információra. A számítástechnika központi szerepet kapott; és a vizsgálatba bevonták az információ reprezentációját, feldolgozását és kommunikációját. A Mihajlov-féle koncepció máig érezhető befolyást gyakorolt a hazai tudományos életre.

A 30-as években a német szakemberek aktívan részt vettek Otlet és La Fontaine bibliográfiai intézetének munkájában.⁴⁸ Az intézet megválasztott alelnöke *Hugo Andres Krüss* (1879–1945), a legtekintélyesebb könyvtár, a Porosz Állami Könyvtár (Preussische Staatsbibliothek) igazgatója (1925–1945) volt. Krüss elnökkölt a Német Szabványügyi Bizottság (Deutscher Normenausschuss) részeként működő könyvtári szakbizottságban (Fachnormenausschuss für Bibliothekswesen, FNA) is, amely mintegy dokumentációs hivatalként működött. A német szakemberek a második világháború kitöréséig tevékeny részt vállaltak a nemzetközi dokumentációs és könyvtári fejlesztésekben, és a háború alatt is folyt a szabványok kidolgozása. A nemzetiszocialista korszakban a könyvtárügy egyre inkább átpolitizálódott: központosító intézkedéseket fogantatosítottak és végrehajtották a zsidóellenes rendelkezéseket. A háború miatt összeomlott a külföldi könyvek és folyóiratok kereskedelme, ezért az angolszász tudományos dokumentumok beszerzése csak harmadik országból volt lehetséges.⁴⁹ Az 1941-ben létrehozott dokumentációs társaságban (Deutsche Gesellschaft für Dokumentation, DGD) ott voltak a minisztériumok és a hadsereg képviselői, s az elvárás a katonai és tudományos igények kielégítése volt.⁵⁰

A második világháború után a nyugati hatalmak által megszállt területen 1948-tól működhetek újra a könyvtárosszervezetek.⁵¹ A felsőoktatásban az 50-es

évek közepétől a darmstadti műszaki egyetemen, majd a Berlini Szabadegyetemen indult dokumentációs kurzus. A létrehozott szövetségi államban teljesen hiányzott az angolszász országokban is magától értetődő központi szervezet, a meghatározó szellemi műhely – és vélhetően a nemzetvédelmi fejlesztések is. Az intézményi diverzifikáció és a szakmai ellentétek hátráltatták a német tudományos eredmények megszületését. Szövetségi szintű programok csak a 70-es években indultak (pl. a Programm für Förderung der Information und Dokumentation, IuD-Programm 1974 és 1977 között). A német dokumentáció- és információtudomány is a 70-es évekre épült újjá, jórészt az angolszász utat követve. Horváth Tibor legtöbbször *Dagobert Soergel* (1940–) munkáira, különösen a szövegen belüli fogalmi kapcsolatok reprezentációjának matematikai formulázására,⁵² továbbá *Gernot Wersig* (1942–2006) dokumentációs nyelvről és a teauruszokról szóló műveire hivatkozott.⁵³

Rendszer és diszciplína

Horváth Tibor információtudományi eszméi a diszciplína az első nagy korszakának, a 1960-es 70-es évek tudományos eredményeiben gyökereznek. Az emberi tudásról, a tudományos ismeretekről alkotott felfogását is ezen időszak elméletei befolyásolták. Kurzusának elmaradhatatlan részei voltak a rendszerekről, a rendszerelmétről tartott előadások. Vonatkoztatási pontja *Ludwig von Bertalanffy* (1901–1972) általános rendszerelmélete és tudományfilozófia elvei voltak,⁵⁴ rendszer- és a tudományelméleti felfogására meghatározó befolyással voltak *Kenneth Ewart Boulding* (1910–1993)⁵⁵ gondolatai, amelyeket szigorúan számon is kért hallgatóitól. Hasonlóan kezelte *Thomas Kuhn* (1922–1996) művét,⁵⁶ amelyet nemcsak történeti szempontból tartott fontosnak, hanem a tudományos megismerés általános elveit is ennek kapcsán tárgyalta. Kategorikusan elutasította viszont a paradigmaelmélethez kapcsolódó relativizmust és az áltudományos fejtegetéseket, felhívta a figyelmet Kuhn pontos értelmezésére. *Derek John de Solla Price* (1922–1983) a tudományról, a tudomány mérhetőségéről szóló írásait a könyvtár- és információtudomány alapműveinek tekintette,⁵⁷ és vizsgálta-tott is belőle. Előszóval hozott példákat olyan törvényszerűségekre, melyek több diszciplínában is érvényesek, és érvelt a tudomány egysége mellett (például *Benôit B. Mandelbrot* (1924–2010) működése és fraktálmélete).

Horváth Tibor az osztályozás – indexelés elméletét

az alkalmazott nyelvtudományhoz sorolta. A nyelvi „rendszer” leírásában *Avram Noam Chomsky* (1928–) nyelvelméletéből⁵⁸ és transzformációs generatív grammatikájából indult ki, a legnagyobb hatással azonban *Charles J. Fillmore* (1929–2014) munkái gyakorolták rá. Fillmore-nak a generatív grammatika elméletéhez kapcsolódó fejlesztéseit maga Chomsky is elismerte. Önálló elméletében már az igének a mondatban betöltött meghatározó szerepéből kiindulva dolgozta ki az igékhez kötődő mély eseteket.⁵⁹ Horváth Tibor Fillmore esetrendszere alapján elemezte a mondat szemantikai szerkezetét, és e szerint tárgyalta az indexelés szintaktikai kérdéseit is.

Horváth Tibor mélységesen hitt abban, hogy az ismereteket mindenki számára szabadon hozzáférhetővé kell tenni, s a könyvtárak fő feladatát abban látta, hogy ezt biztosítsák mind a köz információellátása, művelődése, mind az oktatás, a tudományos kutatás számára, és legyenek a társadalmi igazságosság eszközei is. A nagy „álmódózók” – *Otlet, Ranganathan, Michael Gorman* (1941–)⁶⁰ – megfogalmazta alapértékek szerint szigorúan ítélte meg a könyvtári rendszer egészét és a szabályozó normatív dokumentumokat. Úgy vélte, hogy az üzleti alapú információipar és a technológiai vállalkozások egyre nagyobb tényérése miatt meg kell erősíteni információgazdálkodás nemzeti intézményeit, közöttük a könyvtárakat is.

Horváth Tibor szerint a könyvtár- és információtudomány alapjaiban csak a természettudományok szigorú elveit lehet érvényesíteni. Azt vallotta, hogy a könyvtár- és információtudománynak – mint a tudományos megismerés más területeinek – szerves része legyen az egzakt mérés és az egyedi jelenségek szakszerű leírásán túl a szabályszerűségek megállapítása. Azon kevés szakemberek egyike volt, aki a diszciplínáról teljes képpel bírt, és el tudta azt helyezni az élő tudomány organikus egészében. A tudományokról alkotott felfogásában központi szerepe volt az organikus egység – az *arbor scientiae* – elvének és a görög bölcelet alkalmazta axiomatikus levezetésnek.

Áttekintésünkben csak válogatva mutathattuk be azokat a tudományos eszméket, melyekre támaszkodva Horváth Tibor meg kívánta újítani a hazai könyvtár-tudományt, de a válogatás tökéletesen érzékeltette, hogy milyen biztos ítélettel választotta meg azokat a tudósokat, akik – sokszor egymással is vitában állva – kialakították az információtudományt. Azt is bizonyította, hogy Horváth Tibor elgondolásai teljes mértékben kapcsolódtak a tudomány fő sodrához, és a szerzők, iskolák szétartó álláspontjától függetlenül egységként, összefüggéseiben tudta láttatni a tudo-

mányos eredményeket. Meggyőződése volt, hogy a tudományt szolgálni csak tudományos eszközökkel és módszerekkel lehet. Ezért a magyar könyvtárügy számára elengedhetetlennek tartotta egy szigorú elveken alapuló tudomány kiépítését.

Jegyzetek

A cikk írója valamennyi elektronikus forrást 2016. november 12-én használta.

1. A tanulmány korábbi, rövidített változata a *Könyv és Nevelés* folyóirat 2011. 4. számának mellékletében olvasható *A könyvtartudomány megújulása. Horváth Tibor információtudományi eszméinek gyökerei* címmel (http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/a_konyvtartudomány_megujulasa_horvath_tibor_informaciotudományi_eszmeinek_gyokerei)
2. BARÁTNÉ HAJDU Ágnes: Az ismeretszervezés dinamizmusa, különös tekintettel az Egyetemes Tizedes Osztályozásra = *Könyv és Nevelés*. 13. évf. 2011. 4. sz. Mell. (http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/az_ismeretszervezes_dinamizmusa_kulonos_tekintettel_az_egyetemes_tizedes_osztalyozasra)
3. Horváth Tibor tudományos közleményeinek bibliográfiája megjelent a korábban említett folyóirat-mellékletben, az egyes közleményekre nem hivatkozunk. – Borostyániné Rákóczi Mária (összeáll.): Dr. Horváth Tibor publikációi = *Könyv és Nevelés*, 13. évf. 2011. 4. sz. Melléklet (http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/dr_horvath_tibor_publikacioi)
4. FARKAS-CONN, Irene: *From documentation to information science*. New York (NY): Greenwood Press, 1990.
5. SEBESTYÉN György: *Az egyetemi könyvtárosképzés ötven éve. Az ELTE Könyvtartudományi Tanszékének rövid története*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2001. 42–43.p.
6. Uo. 63–105.p. – TÓTH Gyula: Fél évszázad története és a Kovács Máté-kutatások helyzete, feladatai = *Könyvtári Figyelő*, 55. évf. 2009. 3. sz. (<http://ki.oszk.hu/kf/2010/10/fel- evszazad-tortenete-es-a-kovacs-mate-kutatasok-helyzete-feladatai/>)
7. VARJAS Béla: *A könyvtartudomány elvi alapja és rendszere = Magyar Könyvszemle*, 71. évf. 1955. 1–2. sz. 1–22. p. (http://real-j.mtak.hu/2602/1/MagyarKonyvszemle_1955.pdf)
8. OTLET, Paul (1892): Something about bibliography In: Rayward, W. Boyd (ed., transl.): *International organisation and dissemination of knowledge: Selected essays of Paul Otlet*. Elsevier for the International Federation of Documentation. Amsterdam (et al.), 1990. 19. p. – „We believe that a very systematic and very detailed synoptic outline of knowledge would have enormous advantages.”
9. Uo. 1990. 71–86.p.; az eredeti mű: OTLET, Paul: *Les Sciences bibliographiques et la Documentation = Institut*

International de Bibliographie Bulletin, 8. 1903. 254–271.p., RAYWARD, W. Boyd: *General introduction. Knowledge organisation and a new world polity: the rise and fall and rise of the ideas of Paul Otlet* = *Transnational Associations/Associations Transnationales*, 2003. 1–2. (június) 4–15. p.

10. „This Book, the „Bibliion”, the Source, the permanent Encyclopedia, the Summa, will replace chaos with a cosmos. It will constitute a systematic, complete and current registration of all the facts relating to a particular branch of knowledge. It will be formed by linking together materials and elements scattered in all relevant publications. It will comprise inventories of facts, catalogues of ideas and the nomenclature of systems and of theories. It will condense various scientific data into tables, diagrams, maps, schemas. It will illustrate them by drawings, engravings, facsimiles, and documentary photographs. It will be like a great cadastral survey of learning, in which all developments in knowledge will be reported and recorded day by day. This function will devolve on specialists, or keepers, whose duty will no longer be to preserve documents, but the actual knowledge they contain. Readers, abstracters, systematisers, abbreviators, summarizers and ultimately synthesizers, they will be persons whose function is not original research or the development of new knowledge or even teaching existing systematic knowledge. Rather their function will be to preserve what has been discovered, to gather in our intellectual harvests, to classify the elements of knowledge.” OTLET (1903) 83–84. p. – RAYWARD, W. Boyd: *European modernism and the information society*. Introduction. In: Rayward, W. Boyd (ed.): *European modernism and the information society. Informing the present and understanding the past*. Ashgate. 2008. 15. p.
11. Otlet (1903), 71–73.p.
12. RAYWARD, W. Boyd: *The International Exposition and the World Documentation Congress, Paris 1937. = Library Quarterly*, 53. vol. 1983. 3. no. 254–268.p. – Az 1937-ben alapított American Documentation Institute (ADI) elnöke kijelentette, hogy a világ dokumentációja még a legelszigeteltebb és legindividualistább tudós számára is elérhetővé válik. A francia nemzeti könyvtár és a chicagói egyetem bemutatta mikrofilm-eljárását, Emanuel Goldberg pedig mikrofilm-sokszorosító kameráját. – Herbert George Wells (1866–1946) író fölveti egy olyan enciklopédikus tudástár létrehozását, mely a világ polgárainak részvételével készülne.
13. BUSH, Vannevar: *As we may think = Atlantic Monthly*. 1945. 7. no. <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1945/07/as-we-may-think/3881/>
14. Tudósok, mérnökök százai dolgoztak Bush irányításával, többek között Neumann János (1903–1957) a digitális számítógép fejlesztésében, Nibert Wiener (1894–1964), a kibernetika kidolgozója, William Frederick Friedman (1891–1969) kriptográfus, matematikus. – Az informatikai fejlesztések szorosan kapcsolódtak a titkosírás, kódolás megfejtésének (cryptoanalysis) gépesítéséhez a katonai hírszerzés számá-

- ra. Bővebben: BURKE, Colin B.: *Information and secrecy. Vannevar Bush, Ultra, and the other Memex*. Metuchen (NJ). Scarecrow Press, 1994. és Burke, Colin B.: *It wasn't all magic: The early struggle to automate cryptanalysis, 1930s-1960s*. S.I. Center for Cryptology History National Security Agency (USA), 2002. (<https://www.nsa.gov/news-features/declassified-documents/cryptologic-histories/assets/files/magic.pdf>)
15. BUSH, Vannevar: *Science – The endless frontier*, (1945.12.) – (<http://www.nsf.gov/about/history/vbush1945.htm>)
 16. Mendel-szindróma: az 1866-ban publikált genetikai szabály viszhangtalan maradt, 1900-ban újból felfedezte három tudós, Hugo de Vries, Carl Correns és Erich von Tschermak.
 17. GYÖRGY Péter: *MEMEX. A könyvbe zárt tudás a 21. században*. Bp.: Magvető, 2002. 185–204. p.
 18. Érdekes adalék, hogy Otlet olyan nagypolgári családból származott, amelyben katolikus párti szenátor, költő és természettudós egyaránt volt. La Fontaine szabadegyetemen szerezve diplomáját lett a nemzetközi jog professzora, szocialista politikusként a szenátus tagja, az 1913-as Nobel-békedíj kitüntettetje. A sors fintora, hogy a díj átvételekor tartott beszéde idején tört ki az első világháború. Szellemi körükhöz tartozott többek között Patrick Geddes, Le Corbusier, Otto Neurath, H.G. Wells.
 19. A magyarul is megjelent változata: SHANNON, Claude E. – WEAVER, Warren: *A kommunikáció matematikai elmélete. Az információelmélet születése és távlatai*. Bp.: OMIKK, 1986.
 20. GABOR, Dennis: Theory of communication = *The Journal of the Institution of Electrical Engineers*, 93. vol. 1946. 429–457.p. A logon definiálása a 435. oldalon. (<http://wearcam.org/gabor1946.pdf>)
 21. TAUBE, M. (et al.): Unit terms in coordinate indexing = *American Documentation*, 3. vol. 1952. 4. no. 213–218. p.
 22. LUHN, H. P.: Keyword-in-context index for technical literature In: *Theory of subject analysis. A sourcebook*. Ed. L.M. Chan (et al.) Littleton (CO): Libraries Unlimited, 1985. 168–180.p.
 23. PERRY, James W. – KENT, Allen: *Documentation and information retrieval. An introduction to basic principles and cost analysis*. Cleveland (OH). Press of Western Reserve University, Interscience Publisher, 1957. (<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.b4212408;view=1up;seq=6>)
 24. PERRY, James W. – KENT, Allen – BERRY, Madeline M.: Machine literature searching X. Machine language; factors underlying its design and development = *American Documentation*. 6. vol. 1955. 4. no. 242–254. p. (doi:10.1002/asi.5090060411)
 25. Külön cikkben lenne érdemes föltárni, mi mindenben támaszkodott Horváth Tibor Salton elgondolásaira.
 26. SINGHAL, Amitabh Kumar: *Term weighting revisited*. <http://dl.acm.org/citation.cfm?id=266733> Ithaca (NY): Cornell University, 1997. – Doktori értekezés. Singhal jelenleg a Google alelnöke.
 27. SALTON, Gerard: *Automatic information organization and retrieval*. New York: McGraw-Hill, 1968.
 28. Salton, Gerard (ed.): *The SMART retrieval system. Experiments in automatic document processing*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1971. – A klaszterelemzésen nyugvó keresésről 223–242.p.
 29. WEINBERG, M. Alvin: *Science, government, and information. The responsibilities of the technical community and the government in the transfer of information*. 1963. (<http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED048894.pdf>) – Weinberg maga is tudós atomfizikus, Wigner Jenő barátja.
 30. WEINBERG, Alvin Martin: Science, government, and information : 1988 perspective = *Bulletin of the Medical Library Association*, 77. vol. 1989. 1. no. 1–7. p.
 31. „but the report was not really aimed at the library community. It was aimed much more at the scientific community and at the agencies that supported science.” Uo. 4. p.
 32. „Derek Austin, Eric Coates, Jason Farradane, Robert Fairthorne, Douglas Foskett, Barbara Kyle, Derek Langridge, Jack Mills, Bernard Palmer, and Jack Wells, Brian Vickery” BROUGHTON, Vanda: Brian Vickery and the Classification Research Group. The legacy of faceted classification. 2011. (http://www.iskouk.org/sites/default/files/ISKOUK-2011_VandaBroughton.pdf)
 33. 1960-ban jelent meg a Thesaurus of ASTIA descriptors – Armed Services Technical Information Agency
 34. FARRADANE, J.: Towards a true information science = *The Information Scientist*, 10. vol. 1976. 3. no. 91–101.p.
 35. SHAPIRO, F. R.: Coinage of term information science = *Journal of American Society for Information Science*. 46. vol. 1995. 5. no. 384–385.p.
 36. CLEVERDON, Cyril: Report on the testing and analysis of an investigation into the comparative efficiency of indexing systems. Cranfield: The College of Aeronautics, 1960. – Számos más témába vágó dokumentum a SIGIR archívumában (<http://sigir.org/resources/museum/>).
 37. MacKay információelméletéről szóló legfontosabb írásainak gyűjteménye: MacKAY, Donald M.: *Information, mechanism and meaning*. Cambridge (USA): MIT Press, 1969.
 38. MacKAY, Donald M.: The structural information-capacity of optical instruments = *Information and Control*, 1958. 1. no. 148–152.p.
 39. AUSTIN, Derek: *PRECIS. A manual of concept analysis and subject indexing*. London: Council of the British National Bibliography, 1974.
 40. SPARCK Jones, Karen: Synonymy and Semantic Classification. (Thesis published as a book). Cambridge: Cambridge Language Research Unit, 1964. és Edinburgh: Edinburgh University Press, 1986. (Edinburgh information technology series, 1)
 41. SPARCK Jones, Karen: A statistical interpretation of term specificity and its application in retrieval = *Journal of*

- Documentation*, 28. vol. 972. 1. no. 11–21. p. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.115.8343&rep=rep1&type=pdf>
42. MALCLÈS, Louise-Noëlle: *Les sources du travail bibliographique*. 1–3. tom. Genève: Droz, 1950–1958. [Tome 1. Bibliographies Générales. 1950; tome 2. Bibliographies spécialisées, 1952; tome 3. Bibliographies spécialisées en sciences exactes et techniques, 1958.]
 43. MALCLÈS, Louise-Noëlle: *Cours de bibliographie à l'intention des étudiants de l'Université et des candidats aux examens de bibliothécaire*. Genève: Droz, 1954.
 44. BRIET, Suzanne: *Qu'est-ce que la documentation?* Paris: Ed. documentaires industrielles et techniques, 1951.
 45. GARDIN, J.-C. (et al.): *Le Syntol. Étude d'un système général de documentation automatique*. Bruxelles: Presses Académiques Européennes, 1964. 4 vol., Gardin, J.-C. (1967): *Recherches sur l'indexation automatique des documents scientifiques = Revue d'Informatique et de Recherche Opérationnelle*, 1.6. 27–46. p.
 46. ŠAMURIN, Evgenij. I. (1977): *Geschichte der bibliothekarisch-bibliographischen Klassifikation*. Bde. I-II, München. Saur. [A fordítás alapjául szolgáló kiadvány megjelenési ideje 1955 és 1959.]
 47. MIHAJLOV, A. I. – CERNYJ, A. I. – GILAREVSKIJ, R. S.: *Informatika novoe nazvanie teorii naučnoj informacii = Naučno-Tehničeskaâ Informaciâ*, 12. 1966. 35–39. p.
 48. OCKENFELD, Marlies – SAMULOWITZ, Hansjoachim: *Libraries and documentation in Germany. A long-lasting conflict*. In: Rayward, W. Boyd (ed.) – Bowden, Mary Ellen (ed.): *The history and heritage of science and technological information system. Proceedings of the 2002 conference*. ASIST. S. I. 2004. 310–326.p.
 49. RICHARDS, Pamela Spence: *Der Einfluß des Nationalsozialismus auf Deutschlands wissenschaftliche Beziehungen zum Ausland*. In: Estermann, Monika – Knoche, Michael (Hrsg.): *Von Götschen bis Rowohlt. Beiträge zur Geschichte des deutschen Verlagswesens. Festschrift für Heinz Sarkowski zum 65. Geburtstag*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1990. 233–259.p.
 50. BEHREND, Elke: *Technisch-wissenschaftliche Dokumentation in Deutschland von 1900 bis 1945 unter besonderer Berücksichtigung Verhältnisses von Bibliothek und Dokumentation*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1995. 134–146.p.
 51. ADGD magánegyesületként alakult újjá 1948-ban Kölnben, egy Bismarck nevű szállodahajón. A társaság kezdetben a jelentéktelen tagi hozzájárulásból és az ipari vállalatok alkalmi ráfordításából, állami támogatás nélkül működött.
 52. SOERGEL, Dagobert: *Mathematical analysis of documentation systems. An attempt to a theory of classification and research request formulation. Information Storage and Retrieval*, 7. vol. 1967. 3. no. 129–173.p. – Az MA-dolgozat tanulmányváltozata., Soergel, Dagobert 1971: *Dokumentation und Organisation des Wissens. Versuch einer methodischen und theoretischen Grundlegung am Beispiel Sozialwissenschaften*. Berlin: Duncker und Humblot, 1971. (Ordo Politicus, 13.) – A doktori disszertáció könyvváltozata.
 53. WERSIG, Gernot: *Information – Kommunikation – Dokumentation. Ein Beitrag zur Orientierung der Informations- und Dokumentationswissenschaft*. München: Verlag Dokumentation, 1971. – A doktori disszertáció könyvváltozata, Wersig, Gernot: *Klassifikation und Thesaurus als Dokumentationsprachen*. In: Lutterbeck, Ernst [Hrsg.]: *Dokumentation und Information: Auf dem Weg ins Informationszeitalter; 27 Fachleute berichten über Probleme und Methoden, über den gegenwärtigen Stand und zukünftige Entwicklungen*. Frankfurt am Main: Umschau, 1971. 73–102.p. – Vö. Reiner Kuhlen: *könyvtári schisma*
 54. BERTALANFFY, Ludwig von (1951): *General system theory. A new approach to unity of science (Symposium)*, *Human Biology*, 1951. 23. évf. Dec. 303–361.p.
 55. BOULDING, K. E.: *General systems theory – The skeleton of science = Management Science*, 2. 1956. 3.197–208.p. (<http://pespmc1.vub.ac.be/books/Boulding.pdf>)
 56. KUHN, Thomas: *The structure of scientific revolutions*. Chicago (IL). The University of Chicago Press, 1962. (Magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Ford. Bíró Dániel. Budapest: Gondolat, 1984.
 57. PRICE, Derek J. de Solla: *Little science big Science*. New York (NY): Columbia University Press, 1963.
 58. CHOMSKY, Noam: *Aspect of theory of syntax*. Cambridge (MA): MIT Press, 1965.
 59. FILLMORE, Charles J.: *The case for case*. In: Bach, Emmon – Harms, Robert T.(eds.): *Universals in linguistic theory*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968. 1–88. p. (<http://linguistics.berkeley.edu/~syntax-circle/syntax-group/spr08/fillmore.pdf> ; <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED019631.pdf>) – Fontos megemlíteni, hogy Fillmore 1968-tól többször is járt Magyarországon, és munkássága nagy hatást gyakorolt a tudományos életre, különösen a magyar nyelvtudományra.
 60. Gorman tudós könyvtáros (library scholar, bibliothecarius doctus), az American Library Association (ALA) elnöke 2005-2006-ban. A Horváth Tibor idézte írás: GORMAN, Michael: *Five new laws of librarianship = American Libraries*, 26. 1995. 784-785.p. (http://wiki.lib.sun.ac.za/images/1/17/Michael_Gorman_-_Five_new_laws_of_librarianship.pdf) – Témába vágó könyvének ALA-kiadása: Gorman, Michael: *Our enduring values. Revisited. Librarianship in an ever-changing world*. ALA Editions, 2015.

Beérkezett: 2017. január 10.

Megszólított elődök

„Könyvtárosnak való vagyok, ez érdekelt engem”

Walleshausen Gyula (1923-2010)

KISZL Péter – PATKÓSNÉ TÓTH Zsuzsanna

Előzmények

Marót Miklós (1928–2006), a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) Olvasószolgálati Osztályának vezetője, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárának (ELTE EK) főigazgató-helyettese,¹ *Borsa Gedeon* (1923–), az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) tudományos főmunkatársa, a Régi Magyarországi Nyomtatványok bibliográfiai szerkesztőségének vezetője,² *Kozocsa Sándor* (1904–1991), az OSZK bibliográfiai, később referenz osztályának vezetője³ után *Walleshausen Gyulát* (1923–2010), a gödöllői székhelyű Agrártudományi Egyetem⁴ Központi Könyvtárának és a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Könyvtárának főigazgatóhelyettesét, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának főigazgatóját mutatjuk be jelen közleményünkben. A páratlan szakmai korképek *Vértesy Miklóssal* (1907–1991), az ELTE EK Ritkaságtárának vezetőjével, illetve *Csapodi Csabával* (1910–2004), a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Könyvtár Kézirattára és Régi Köny-

vek Gyűjteménye osztályvezetőjével és *Csapodiné Gárdonyi Klárával* (1911–1993), az OSZK Kézirattárának vezetőjével válnak majd teljessé e folyóirat hasábjain.

A *Könyvtári Figyelő* 2016. évi 2. számában útjára bocsátott sorozatunk célja *Voit Krisztina* (1940–2010), az *Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar* (ELTE BTK) *Könyvtártudományi Tanszéke*⁵ egykori vezetőjének, a könyvtártudományi doktori program alapítójának hagyatékában fellelt, szakmánk meghatározó személyiségeivel – valószínűleg az 1980-as évek derekán⁶ – készült, eddig publikálatlan pályainterjúk szerkesztés utáni közlése.⁷

Az egykori beszélgetések – életrajzi és a tudományos munkásságot érzékeltető bevezetővel, bibliográfiával, valamint a keletkezésük óta eltelt évtizedekre is tekintettel, a befogadást segítő magyarázó jegyzet-apparátussal ellátott, némileg átdolgozott – szakmai közösség elé tárását hivatásbeli kötelességünknek érezzük. Egyrészt tisztelgésként neves elődeink előtt, másrészt pedig újabb adalékokkal szolgálni a könyvtártörténet számára.

Walleshausen Gyula (1. fotó) rendkívül gazdag szakmai pályafutását a Könyvtáros *Sorsok és pályák* sorozatában nyugdíjba vonulása apropóján egy terjedelmes interjúval mutatta be.⁸ Az ugyancsak 1985-ből származó, harmincegy oldalas gépiratunk szerkesztést (és olykor jelentősebb rövidítést is) követő nyilvánosságra hozása azonban így is különös fontossággal bír, mert a két beszélgetés nem egyezik meg, különböző súlypontú riportokról van szó: anyagunkban számos olyan szakmai elem, visszaemlékezés található, amelyet a másik nem tartalmaz. Walleshausen életéről tényszerűen tudósítanak a 2010-ben megjelent nekrológok⁹ is, melyek hasznos kiindulópontul szolgáltak kutatásainkhoz.

1. fotó

*Walleshausen Gyula portréja
(Koósne Török Erzsébet felvétele)*

„Fejlődnek is a könyvtárak – vagy csak növekednek?”¹⁰ – a könyvtáros és közgazdász Walleshausen Gyula szakmai pályafutása

Walleshausen Gyula, a hazai könyvtárügy 20. századi emblemikus képviselője 1923-ban Baján született,¹¹ középiskolába a Ciszterci Rend Bajai III. Béla Gimnáziumába¹² járt. Felsőfokú tanulmányait 1946–1949 között a Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán¹³ (1948-tól Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem¹⁴), 1958–1963 között pedig az ELTE BTK-n (munka mellett, levelező tagozaton) végezte. Közgazdasági és könyvtárosi diplomájából gyökerező egyedi gondolkodásmódja mindvégig kivételes katalizáló

hatást fejtett ki könyvtáros-körökben; nem is csoda, hiszen e szakpárosítás ma is ritkaságszámba megy. Az ELTE BTK Könyvtártudományi Tanszékén a könyvtárigazgatás elméleti kérdéseiről 1966-ban írt disszertációjával¹⁵ szerzett egyetemi doktori fokozatot. 1997-ben sikerrel zárult történelemtudományi kandidátusi minősítő eljárása,¹⁶ melynek eredményeképpen az MTA II. Filozófia és Történettudományok Osztálya Egyetemtörténeti Albizottságában és az MTA IV. Agrártudományok Osztálya, Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottságában is tagként tevékenykedett. Kutatási területei természetesen mindezekhez igazodtak, egyrészt könyvtári irányultságúak (könyvtári tájékoztatás, dokumentumok feltárása, könyvtáros etika, hálózati együttműködés, könyvtárvezetés, innováció), másrészt mezőgazdasági művelődéstörténet-központúak (agrártörténetírás kezdetei,¹⁷ vadászat-vadgazdálkodás története,¹⁸ a hazai agrár-felsőoktatás múltja¹⁹) voltak.

Korán elköteleződik a könyvtárosság mellett, hiszen már 1946-ban közgazdászhallgatóként a Bank- és Kereskedelemtechnikai Tanszék könyvtárkezelője, majd a gyűjtemény vezetésével is megbízták. Ekkor építette ki pályáját meghatározó szakmai kapcsolatait a nagyobb budapesti könyvtárakkal és neves könyvtárosokkal.

1946-tól 1951-es kitelepítéséig (amikor segéd-munkásként, kubikusként dolgozott)²⁰ a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárosa. A kényszerszünet után, 1953 novemberében tért vissza szakmájának gyakorlásához. Kezdetben a Gödöllőn működő Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának könyvtárosa, később osztályvezető és általános igazgatóhelyettes. A gyűjteményszervezés mellett irányította a rekatalogizálást, az egyetemtörténeti különgyűjtemény kialakítását, kiadványokat szerkesztett, módszertani anyagokat dolgozott ki,²¹ valamint elindította a könyvtárhasználati oktatásokat, koordinálta a könyvtár egyetemen belüli, főépületben való új elhelyezését, nem utolsósorban az intézmény tudományos arculatának kialakítását. 1949–1950-ben könyvtárosképző tanfolyamon²² is tanít.

1971–1978 között a KSH Könyvtárának igazgatóhelyetteseként a tárolókönyvtári koncepció és kooperáció motorja.²³ Mindvégig a könyvtári hatékonyságnövelés szorgalmazója, különösen foglalkoztatta a könyvtári állománynövekedés, valamint a könyvtárépítéssel. Nem riadt vissza a nagy gyűjtemények egybeolvasztásának gondolatától és az automatizálástól, hangsúlyozta a gyarapodás és a selejtezés kiegyenlítését, a mikrofilmezés, majd a

számítástechnika lehetőségeit. A könyvtári innovációs törekvések egyik üttörője, aki sosem rejtette véka alá a problémákat: „*Nagykönyvtáraink többségének szorongatott helyzete közismert: a dolgozók egymás hegyén-hátán aprócska, sötét szobákba zsúfolódva, egymástól könyéknyire katalogizálnak, decimálnak, tájékoztatnak, huzatos folyosón katalógust szerkesztenek, közben kupacokat rakosgatnak földről szekrényre, egyik sarokból a másikba. Az olvasók pedig olykor fél lábon ácsorogva, hunyorogva keresgélnek a katalógusokban; a szekrények között féloldalt kúszva gombjuk pattan, ruhájuk szakad. Utána sorszámba várnak az olvasóterem előtt, s ha végre helyhez jutnak, bosszúsán veszik tudomásul, hogy a kért művet csak holnap-holnapután kaphatják meg, – hacsak nem porosodik hozzáférhetetlenül, a forgalomtól időtlen időig kivonva valahol egy láda mélyén. S mit tesz ilyenkor a kutató? Felkeresi a másik nagykönyvtárat – és kezdődik az egész előlről. A helyhiány okozza a legtöbb álmatlan éjszakát a vezetőknél: a dolgozókkal még szót értenek, de hogyan adjanak számat az állományról, amely szétszórt raktárakban az ide-oda rakosgatás, csomagolás és célszerűtlen tárolás következtében rongálódik, kallódik; rengeteg energiát, munkaerőt köt le feleslegesen, s mindez még hozzá jóval több költséget emészt fel, mint egy új épület! Ember legyen a talpán, aki ilyen körülmények között korszerűen tudja a munkát megszervezni!*”²⁴

A megoldást azonban nem feltétlenül új könyvtárépületek emelésében, hanem – Ranganathanhoz kapcsolódva – a könyvek, az olvasók, a könyvtári dolgozók, valamint az épület és a berendezés tekintetében bizonyos felső határ megállapításában látta.²⁵ A nemzeti könyvtár növekedését szükségszerűnek tartotta, de a nyilvános gyűjtemények jelentős részét – nem a közösség sérelmére, sőt, inkább annak érdekében – „befagyasztásra” ítélte, egyúttal komplex, rendszerszemléletű fejlesztést sürgetett az állomány gyarapodásának (és következményeinek) kordában tartására: „*A fejlesztés elmaradásának következményeit és ennek súlyos terhét azonban gyakran csak a következő generáció érzi. Jó néhány nagykönyvtár került abba a helyzetbe, növekedését ellensúlyozó fejlesztése elmaradt, s ma nincs más kiút, mint az építkezés, a bővítés.*”²⁶

A KSH-ból a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemre távozott igazgatónak, s 1985-ben főigazgatóként vonult nyugdíjba. A Dimitrov téri²⁷ központi épületből a Zsil és Kinizsi utca sarkára történő költözést ő tervezte és vezényelte le, majd az új falak között korszerű szolgáltatásokat vezetett be, ezzel

nemzetközileg is jegyzett közgazdaságtudományi információs központtá vált a gyűjtemény.²⁸ Nyugdíjasként sem pihent, napi rendszerességgel, rendkívül aktívan részt vett a Szent István Egyetem (SZIE) Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár munkájában, szinte életének utolsó percéig.

Gazdag publikációs jegyzéke közel kettőszáz tételt számlál, írásainak színvonala hűen tükrözi komoly szakmai elhivatottságát, ugyanakkor olvasmányosak, közérthetőek. Modern felfogását, a szakma fejlődését katalizáló szerepét kortársai is elismerték: „*Wallshausen Gyula nagy felkészültséggel, bőséges irodalmi apparátussal és gyakorlati utalásokkal tárgyalja a könyvtárvezetés napi és hosszú távra is kiható elvi kérdéseit. Kétségtelen értékei között külön is meg kell említeni azt, hogy az ilyen elvi jellegű problémafelvetések nagyon termékenyen szoktak hatni a szakirodalomra, s ezen keresztül a gyakorlatra is. A szerző egyik nagy érdeme, hogy olyan témával foglalkozik, amely eddig fontosságánál kisebb mértékben foglalkoztatta a könyvtárosainkat és a könyvtárak irányítóit.*”²⁹

Oktatói működésének elismeréseként a SZIE 2009-ben címzetes egyetemi tanárrá fogadta, melyben szerepet játszott, hogy az agrár-felsőoktatásban a kezdeményezésére indult el a bibliográfia és a könyvtárhasználat tanítása. Előadásai mindig haladó szellemben, az elérhető legfrissebb hazai – és amennyire mód kínálkozott rá, hiszen több nyelven is beszélt – külföldi szakirodalom, illetve alkalmazás maradéktalan ismeretét tükrözték. Már 1974-ben a jövőkutatás és a könyvtárak kapcsolatáról számolt be a pécsi vándorgyűlésen. Éleslátását bizonyító és ma is figyelemre méltó mondataiból néhányat emlíünk: „*Számolni kell egy sereg technikai újdonságnak, az elektronikus számítógépeknek, a távközlésnek, a mikromásolatoknak nagyarányú térhódításával. Az előrejelzések egy része a könyvek szaporodását jósolja: egy amerikai tudós szerint 2000-ben egy tudományos könyvtárban legalább tízmillió egységnek kell lennie. Mások viszont arra számítanak, hogy a könyvnek csak a tartalma fog megmaradni, a formáját elvetik. [...] 1984-ben létrejön az egyetemi disszertációk világbankja, 1995-ben az információk nagy részét már csak egy példányban készítik el, 2000-re eltűnik a könyvtárakból a papír.*”³⁰

Szakmai közéleti szerepvállalása is termékenyen alakult. A Magyar Könyvtárosok Egyesülete (MKE) tagjaként beválasztották az elnökségbe, 1965–1982 között az ellenőrző bizottság vezetője, szakértői anyagok szerzője és országos rendezvények szervezője.

Jó példa erre az 1975. évi egri vándorgyűlés előkészítésében végzett tevékenysége, ahol központi témaként a könyvtáros hivatás és a könyvtáros etika jelent meg.³¹ 1983–1987 között az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának³² elnöke.³³ Munkásságát folyamatosan, számos elismeréssel honorálták: 1955-ben Miniszteri Dicsérettel, 1963-ban Kiváló Dolgozó, 1965-ben Szocialista Kultúráért kitüntetéssel, majd 1969-ben ismét Miniszteri Dicsérettel, 1977-ben pedig a Szocialista Kultúráért kitüntetéssel;³⁴ 1980-ban Szabó Ervin-díjat kapott. Utóbbi laudációjából idézünk: „*A felszabadulás utáni könyvtárosok első nemzedékének egyik legtevékenyebb és legismertebb alakja, aki a negyvenes-ötvenes évek fordulóján gyors fellendülésnek indult tudományos és szakkönyvtárügy fejlesztéséből is kivette részét. [...] Minden munkahelyén [...] az elméletileg megalapozott szakmai tevékenység kialakításában, a szervezet és a munkafolyamatok tudományos igényű korszerűsítésében tűnt ki.*”³⁵ 2013-ban Walleshausen részére posztumusz Kosáry Domokos-díjat ítélte oda a SZIE Szenátusa, valamint a gödöllői gyűjtemény egy olvasóterme is a nevét viseli, és egy állandó kiállítás is máig őrzi emlékét: műveiből és személyes tárgyaiból láthatnak összeállítást az érdeklődők.

„Szívesebben írok, mint beszélek” – időrendi válogatás Walleshausen Gyula könyvtártudományi publikációiból³⁶

WALLESCHAUSEN Gyula: Üzemgazdasági dokumentáció = Gazdaság, 4. évf. 1949. 19. sz. 1165–1169. p.

WALLESCHAUSEN Gyula – CSAPODI Csaba: Egyetemes Tizedes Osztályozó rendszer. 3-as főosztály, 65-ös osztály. Budapest, Országos Könyvtári Központ, 1951. 23 p. (Könyvtáros és dokumentáló tanfolyam, 19.)

WALLESCHAUSEN Gyula: A szakkatalógus szerkesztése = Magyar Könyvszemle, 71. évf. 1955. 4. sz. 320–325. p.

WALLESCHAUSEN Gyula (összeáll.): A mezőgazdasági tudományos kutatás és tájékoztatás segédkönyvei. Szerk. Kosáry Domokos. Gödöllő – Budapest, Mezőgazdasági Kiadó. 1957. 55 p. (Az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai, 4.; A kutatás és tájékoztatás segédkönyvei, 2.)

WALLESCHAUSEN Gyula: Szakkönyvtárosi továbbképző tanfolyam tervezete = Magyar Könyvszemle, 74. évf. 1958. 3. sz. 287–289. p.

TORDAYNÉ PÁTER Erzsébet – WALLESCHAUSEN Gyula: Még egyszer a mezőgazdasági bibliográfiáról = Magyar Könyvszemle, 74. évf. 1958. 4. sz. 374–377. p.

WALLESCHAUSEN Gyula: Tapasztalatok az agrárfelsőoktatási könyvtárak együttműködése terén = A Könyvtáros, 8. évf. 1958. 2. sz. 111. p.

FEKETE Béla – WALLESCHAUSEN Gyula: Az Agrártudományi Egyetem Könyvtára. Gödöllő, 1959. 31 p.

WALLESCHAUSEN Gyula: A mezőgazdasági könyvtárügy történetéhez = Magyar Könyvszemle, 76. évf. 1960. 3. sz. 326–332. p.

WALLESCHAUSEN Gyula: Könyvtárügyünk irányításának rendszere [bibliográfia 41 tétel] = Könyvtári Figyelő, 11. évf. 1965. 1. sz. 17–31. p.

WALLESCHAUSEN Gyula: A vezetés és igazgatás korszerű tudományos megalapozása és a vezetőképzés gyakorlata = Magyar Tudomány, 10. (72.) évf. 1965. 10. sz. 689–691. p.

WALLESCHAUSEN Gyula: Az új irányítási rendszer és a könyvtárak. Gondolatok Csűry István: A könyvtárügy szerepe és fejlődési tendenciái az új gazdasági mechanizmusban c. tanulmányához = Könyvtári Figyelő, 13. évf. 1967. 3. sz. 108–113. p.

WALLESCHAUSEN Gyula: Haladó hagyományaink: mezőgazdasági biográfiai irodalmunk helyzete = Agrártörténeti Szemle, 10. évf. 1968. 3–4. sz. 552–560. p.

WALLESCHAUSEN Gyula: A mezőgazdasági tájékoztatás segédkönyvei. Budapest, Mezőgazdasági és Élelmezéstudományi Minisztérium Információs Központ – Országos Mezőgazdasági Könyvtár. 1968. 127 p.

WALLESCHAUSEN Gyula: A referenz munka külföldi irányzatai = Könyvtári Figyelő, 14. évf. 1968. 2. sz. 185–219. p.

WALLESCHAUSEN Gyula: A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései. Budapest, [s.n.] 1970. 88 p.

WALLESCHAUSEN Gyula: Három nagy könyvtár társasraktára Törökbálinton = Könyvtári Figyelő, 19. évf. 1973. 2. sz. 175–179. p.

WALLESCHAUSEN Gyula: Stručni bibliotekarski časopisi u Madjarskoj. Beograd, Društva bibliotekara SR Srbije. 1973. 657–661. p. (Klny.: Bibliotekar)

WALLESCHAUSEN Gyula: Számok faggatása = Könyvtári Figyelő, 19. évf. 1973. 5. sz. 531–535. p.

WALLESCHAUSEN Gyula: Jövő kutatás és a könyvtárak jövője. In: SZÉKELY Sándor (szerk.): A Magyar Könyvtárosok Egyesületének Évkönyve 1974. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda. 1975.

26–36. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Az orvostudományi szakkönyvtári hálózat = Könyvtári Figyelő, 20. évf. 1974. 5. sz. 451–463. p.

WALLESHAUSEN Gyula – ZÁCHNÉ RUTHNER Mária: Periférikus kiadványfajták a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat gyakorlata alapján = Könyvtári Figyelő, 20. évf. 1974. 2. sz. 112–120. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Merre haladjanak az agráregyetemi könyvtárak? = Felsőoktatási Szemle, 24. évf. 1975. 9. sz. 527–530. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Könyvtároshivatás – könyvtárosetika. In: SZÉKELY Sándor (szerk.): A Magyar Könyvtárosok Egyesületének Évkönyve 1975. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda. 1976. 21–28. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Hivatásetika hétköznapi tetteinkben. In: PÁL Ernő (szerk.): Hivatása, könyvtáros. Egy pálya örömei és gondjai, Pest megyei tapasztalatok tükrében. Budapest, OSZK KMK; Szentendre, Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár. 1978. [!1979.] 55–61. p.

HEGEDŰS Péter – WALLESHAUSEN Gyula: A könyvtárirányítás trendjei az Egyesült Államokban = Könyvtári Figyelő, 25. évf. 1979. 4. sz. 399–403. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Levél Földi Tamáshoz a közgazdasági információ ügyében = Könyvtári Figyelő, 25. évf. 1979. 4. sz. 358–362. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Fejlődnek is a könyvtárak – vagy csak növekednek? (Gondolatok az innovációról) = Könyvtári Figyelő, 27. évf. 1981. 6. sz. 405–413. p.

WALLESHAUSEN Gyula: A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárának épülő otthonáról = Könyvtári Figyelő, 27. évf. 1981. 4. sz. 262–267. p.

WALLESHAUSEN Gyula: A közgazdasági tájékoztatás fejlesztési feladatai. In: KOVÁCS Dezső (szerk.): A Magyar Könyvtárosok Egyesületének Évkönyve 1981. Budapest, Népművelési Propaganda Iroda. 1982. 88–91. p.

WALLESHAUSEN Gyula: A szakreferensi rendszer = Könyvtári Figyelő, 28. évf. 1982. 2. sz. 117–132. p.

WALLESHAUSEN Gyula: „Olvasószolgálat – szabadpolc” modell a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárában = Könyvtári Figyelő, 30. évf. 1984. 1. sz. 29–33. p.

FÉNYES Miklós – WALLESHAUSEN Gyula: Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának 1982–1983. évi működéséről. = Könyvtári Figyelő, 30. évf. 1984. 4. sz. 393–397. p.

WALLESHAUSEN Gyula: A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem központi könyvtára. Múlt, jelen és jövő (I. rész). = Egyetemi Szemle, 6. évf. 1984. 4. sz. 39–53. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Egy új könyvtáráépület „belakásának” tapasztalatai. = Könyvtáros, 35. évf. 1985. 1. sz. 43–45. p.

WALLESHAUSEN Gyula – HUSZÁR Ernőné – HEGEDŰS Péter: A MKKE központi könyvtára (jelen és jövő). = Egyetemi Szemle, 7. évf. 1985. 1. sz. 133–155. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Bevezető [az egyetemi könyvtári célszámhoz] = Könyvtári Figyelő, 31. évf. 1985. 5. sz. 463–466. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának 1984–1985. évi működéséről = Könyvtári Figyelő, 32. évf. 1986. 3. sz. 303–306. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának 1986–1987. évi működéséről. = Könyvtári Figyelő, 34. évf. 1988. 4. sz. 293–295. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Egyetemi könyvtár – Könyvtárpolitika = Könyvtári Figyelő, 35. évf. 1989. 1. sz. 9–15. p.

WALLESHAUSEN Gyula: A mezőgazdasági könyvkiadás és könyvtárügy kezdetei = Agrárkönyvtári Hírvilág, 9. évf. 2002. 4. sz. 9–16. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Hajdani vélemény a könyvtárosi etikáról = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 14. évf. 2005. 6. sz. 13–15. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Egy kvietált könyvtáros a hivatásetikáról és az 1975-ös egri vándorgyűlésről = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 52. évf. 2005. 6. sz. 273–279. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Denis professzor és tanítványa, Festetics György = Könyvtári Figyelő, 54. évf. 2008. 1. sz. 64–74. p.

WALLESHAUSEN Gyula: Kosáry Domokos, a tudományszervező könyvtárigazgató. Szerk. Koósné Török Erzsébet. Gödöllő, Szent István Egyetem Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár. 2009. 59 p.

„Ha egy könyvtáros holnap is csak azt teszi, amit tegnap csinált, előbb-utóbb elenyészik, elpusztul az állománya, használói elmaradónak a könyvtárból, dolgozói pedig másutt kilincselnek majd könyvtárosi állás után” – interjú Walleshausen Gyulával³⁷

Kérdező: *Walleshausen Gyula, a Közgazdasági Egyetem könyvtárának főigazgatója, könyvtári életünkben fontos szerepet játszott, több intézményben dolgozott, sok újdonságot vezetett be, a könyvtáros egyesületben több mint tíz évig irányítónak dolgozott. Szeretnénk pár szót hallani az újításokról, miket tart a legértékesebbnek, legkövetendőbbnek, és hogyan valósította meg az általa elképzelt újításokat a gyakorlatban.*

Walleshausen Gyula: Az újdonságok mindig foglalkoztattak, a történeti érdeklődésem is megvolt, sőt a kettőt nagyon szívesen összekötöttem. *Sebestyén Gézával*³⁸ a halála előtti időben sokszor volt alkalmam tárgyalni. Mindig a három, köteleespéldány jogú könyvtár³⁹ együttműködését szorgalmaztam, és az egyik beszélgetés alkalmával, talán egy évvel a halála előtt, szó esett *Szinnyei József*nek egy kis cikkéről, a *Könyvtári emlékekről*,⁴⁰ amely érdekes történetekről, a múlt század második felének könyvtári állapotáról szólt. Gézának mondtam, hogy neki meg kéne írni a folytatást. *Sebestyén Géza* nagyon kedvesen megírta a vállam, majd azt mondta: ő már nem fogja megírni, majd megírom én. Nem tudom, hisz lehet, hogy csak magam találom érdekesnek azt, ami velem történt. Mi az, ami hazai talajon újdonság, s mi, ami nemzetközi téren is az? Például újdonságnak éreztem: először foglalkoztam a könyvtárvezetés elméleti kérdéseivel,⁴¹ majd a jövőkutatással, a könyvtárak jövőjével. Erről a pécsi vándorgyűlésen tartottam előadást.⁴² Következő évben, 1975-ben, Egerben a könyvtáros hivatásról és könyvtárosi etikáról.⁴³ Később a szakreferensi rendszer⁴⁴ következett. Erről Magyarországon nem sokan írtak még átfogóan. NSZK-beli tanulmányutamon tapasztaltam, hogy a németek is nagy érdeklődéssel olvasták, hallgatták azt az eszmecserét, amelyet Konstanzban folytattunk a témáról. Megemlítem még az innovációt, a növekedés és fejlődés dialektikáját *Ranganathan* ötödik törvényével⁴⁵ kiegészítve. Gyakorló könyvtárosnak tartom magam, ha valami problémán töprengtem, előtte szakirodalom-kutatást végeztem. Így született az elmélet nagyon is gyakorlati kérdésekben. Egy könyvtárost persze leginkább a gyakorlat érdekli, illetve a gyakorlat mutatja meg, hogy jó szakember-e vagy sem.

Kérdező: *Néhány gyakorlati példát említenél?*

Walleshausen Gyula: Ilyen volt a gödöllői régi gyűjtemények reorganizálása, majd a keszthelyi, magyaróvári és debreceni hajdani gazdasági akadémiák állományának egységes gyűjteménnyé szervezése, melyeket a meglévő katalógusok alapján végeztünk el. Olyan jól sikerült, hogy *Sebestyén Géza*, amikor meglátta, a Széchényi könyvtárban is alkalmazta módszerünket: a régi müncheni katalógust lefotóztatta, megfelelő méretűre kicsinyítette, majd beosztotta egy szabvány katalógusba. Más példát is tudok mondani. Gödöllőn 1959-ben kezdtem az irodalomkutatás oktatását, ami a Műegyetemen is ugyanebben az évben honosodott meg. A kötelespéldányra vonatkozó jogszabály⁴⁶ előkészítésében is részt vettem. A gödöllői könyvtárnak a belső átalakítása, új helyre költöztetése vagy a törökbálinti raktárépítkezés szintén szép gyakorlati munka volt.

Kérdező: *És mennyiben érvényesült az újítások keresésében a történeti szempont?*

Walleshausen Gyula: A múltba visszatekintve, 1946-ban, még közgazdász hallgatóként kezdődött a pályafutásom. Negyvenhat tavaszán, május végén kerültem a *Nyárády-féle*⁴⁷ Bank- és Kereskedelemtechnikai Tanszékre, ami később átalakult Számviteli Tanszékké. Itt egy nagyon jól szervezett kis könyvtár volt, ahol könyvtárkezelői megbízatást kaptam. Egy ragyogó könyvtárossal, *Tiszai István* tanársegéddel dolgozhattam, aki talán két éve ment nyugdíjba mint az ÉTK igazgatója.⁴⁸ Korszerű könyvtárban tevékenykedhettem, kb. háromezer kötettel, kitűnő katalógussal, nagy forgalommal. A cédulakatalógus akkor még úgy készült, hogy a nyolc nagy társkönyvtár jelzése is rajta volt, egy-egy kóddal a 75x125 mm-es cédula alján. Ez mutatta, hogy a tanszéki könyvtáron kívül melyik fővárosi gyűjteményben található meg a könyv. *Tiszai* jól ismerte a hallgatókat, egyedül végezte a teendőket, majd az 1946/47-es tanévben váratlanul, szinte egyik napról a másikra távozott a könyvtárból. Akkor *Nyárády József* szólt nekem, hogy vezessem a könyvtárat. Az első három – kényszerű feszültségben telt – hét⁴⁹ után azonban rájöttem, hogy könyvtárosnak való vagyok, ez érdekelt engem. Elkezdtem a szakirodalom tanulmányozását, kerestem külföldi kézikönyveket, szenvedélyesen gyűjtöttem a könyvtári szakirodalmat. Az antikváriumok államosításával sikerült beszereznem például *Schneider* kézikönyvét,⁵⁰ *Petzholdt*,⁵¹ *Gulyás*⁵² és *Ferenczi*⁵³ munkáit.

Szenvedélyesen olvastam és kerestem a kollégák társaságát, elmentem a Fővárosi Könyvtárba,⁵⁴ az Egyetemi Könyvtárba, a nevesebb könyvtárakat sorba jártam, és a kollégákkal igyekeztem kapcsolatba lépni, az elsők között *Káplány Gézával*.⁵⁵ 1950–51-ben került sor az első címléirási szabvány kidolgozására,⁵⁶ akkor jobban megismertem a hatalmas tudással bíró *Goriupp Aliszt*,⁵⁷ valamint *Szász Károlyt*.⁵⁸ Ott volt rendszeresen *Kovács Máté*,⁵⁹ aki már korábban is dolgozott könyvtárosként, de akkor mint debreceni egyetemi könyvtárigazgató. Kovács nagyon lelkiismeretesen felkészült a tárgyalásokra. 1951 júniusáig, a kitelepítésemig vettem részt ebben a munkában.

Az első cikkem 1949-ben jelent meg *Üzemgazdasági dokumentáció* címmel a *Gazdaság* 19. számában.⁶⁰ Ebben az időben tanítottam is, bár nem hiszem, hogy nagyon jó pedagógus lettem volna. Sokszor kellett beszélni, szerepelni, előadásokat tartani, az első felsőfokú könyvtárosképző tanfolyamon már előadó is voltam. *Csapodi Csabával*⁶¹ közösen oktattuk a hármas főosztályt, és én még az ETO hatvanötös osztályát is.

Ebben az időben *Veredy Gyulával*⁶² szinte naponta volt alkalmam találkozni, aki akkor az Országos Dokumentációs Központban⁶³ működött mint *Lázár Péter* igazgató⁶⁴ kiváló tanácsadója és a Széchényi Könyvtárban osztályvezetőként is. A Dokumentációs Központban sűrűn láttuk egymást, munkaidő végeztével, Lázár Péterrel hármasban folytattunk beszélgetéseket, aki rendkívül nagy tudású volt. Veredy Gyula a decimális rendszert remekül ismerte.

1948-ban megalakult a Közgazdasági Egyetem Központi Könyvtára,⁶⁵ 1949-ben került oda *Haraszthy Gyula*⁶⁶ igazgatónak, aki az Alkotmány utcában működő volt Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtárának továbbfejlesztése okán kereste a könyvtárosokat. Így kerültem az igazgatása alá. Sok kedves, kellemes emlék fűződik hozzá. Nagyon kiegyensúlyozott, emberséges igazgatónak bizonyult, ezt akkor is láttam, amikor 1951 után nem a könyvtáros mesterséggel foglalkoztam, hanem a kitelepítés következtében fizikai munkára kényszerültem a Hortobágyon. Haraszthy Gyula mindent megpróbált, hogy onnan visszahozzon engem, nem rajta múlt, hogy nem sikerült. Kovács Máté is sokat próbált tenni az érdekében, sajnos eredménytelenül.

A központi könyvtárba tehát 1949 végén vagy 1950 elején kerültem. Az első dolgom volt, hogy könyvtárosként az egész intézményt megismerjem. Akár hiszed, akár nem, az akkori állomány – nyolcvanezer

kötet volt talán – minden egyes kötetét kézbe vettem. Minden este ott voltam hatig, fél hétig is. Minden könyvet leemeltem a polcra és legalább belenéztem, különösen az úgynevezett nullás különgyűjtemény érdekelt, a bibliográfiák és a könyvtartani szakirodalom. Ezt mind, az utolsó darabig kézbe vettem, átlapoztam. Rengeteg cédulát őrzök még ma is, amit annak idején írtam ki. A Szemere utca 6. szám előtt járva még mindig sokszor emlékezem vissza a kamarai könyvtárra, melynek a bejárata a Külkereskedelmi Minisztérium főbejáratánál nyílt. A földszinten lévő helyiségeket Szabó Ervin rendezte be falba épített polcokkal.

Kérdező: *A negyvenes évek végén kezdődött a magyar könyvtáraknak egy igen nagy újítása, a dokumentáció. Említetted, hogy 1949-ben jelent meg első cikked éppen a dokumentációról. Szeretnénk valamit arról hallani, hogy a dokumentációs központ munkájában milyen részed volt, mivel foglalkoztatott ott.*

Walleshausen Gyula: 1949-ben, amikor ezt a cikket megírtam, az akkor megjelent dokumentációs központ felállítására vonatkozó kormányrendelet⁶⁷ inspirált. Akkor alakult az Országos Dokumentációs Központ, majd a szakmai dokumentációs központok egymás után.⁶⁸ Olvastam Káplány Géza tanulmányát,⁶⁹ kapcsolatba is kerültem vele, ő is rendkívül nagy tudású ember volt, és nagyon kedves, emberi magatartását tekintve. Az Országos Dokumentációs Központban egyébként bedolgozóként vettem részt a munkában, és hallgattam a nagyokat, Lázár Pétert, aki vezetőként munkát is adott, valamint Káplány Gézát, Veredy Gyulát. Rengeteget tanultam tőlük. Mondhatom azt, hogy minden nap megfordultam a központban, hiszen a Szemere és a Vécsey utca közel található egymáshoz. A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség⁷⁰ munkájába is beeláthattam egy kicsit, amit Veredy Gyula és Káplány Géza jól ismert, mindketten részt vettek a tevékenységében, jártak külföldi konferenciákra a 30-as, 40-es években.⁷¹

Kérdező: *A kamarai könyvtárat mikor költöztették át a Dimitrov térre, és Te is részt vettél ebben a munkában?*

Walleshausen Gyula: Nem gondoltam volna, hogy a következő költöztetés is az én feladatom lesz... A Szemere utcában nem maradhatott a könyvtár, messze volt az épülettől, elég körülményes volt bejutni a Külkereskedelmi Minisztériumon keresztül, nem

felelt meg egyetemi könyvtári célnak. A Dimitrov téren akkor már kiszemelték a volt vámpalotát, amelyet egyetemi funkcióra átalakítottak. 1950 nyarán már meg is kezdtük a Szemere utcában a csomagolást *Vonó Ferenc*ccl, a könyvtár oszlopos tagjával, aki még a kamarai könyvtári korszakból maradt ott. A gyűjteményben dolgozott még *Solt László*,⁷² aki később elkerült a műszaki könyvtárhoz. A költözés részleteit Haraszthy Gyula leírta a *Könyvtárügyi Szemlé*ben.⁷³ Probléma volt a fuvarozóval, először teljesítménybérben, majd órabérben történt a megállapodás, de egyik sem vált be, aztán valamiféle kompromisszum született, így a munkások végül már az állomány rongálása nélkül dolgoztak. A vámház első emeleti raktárában az új vakolatról patakozott a víz. Hatalmas edényekben ipari sót helyeztünk el, ami magába szívta a vizet. Féltünk, hogy megromlónak a könyvek, leperegnek a gumiarábikummal ragasztott raktári jelzetek, rozsdásodik minden. De hát költözni kellett, mert ha nem tettük volna, azt sabotázként értékelik. Amikor befejeződött a költözés, hozzáláttunk a könyvtár regisztrálásához, az olvasóterem berendezéséhez, a honfoglaláshoz. Egy hideg téli napon, talán 1951 januárjában vagy februárjában leemelték az ablakokat és ajtókat a szobában, amelyben dolgoztam és nem volt fűtés. Vitték festeni – ilyen epizódokra is emlékszem. 1951 őszén nyitották meg a könyvtárat, de akkor én már nem dolgoztam ott. 1951-től 1953-ig sanyarú korszak következett számomra, mert nem működhettem könyvtárosként. 1953 őszén, amint a rendelet⁷⁴ megengedte és a mentesítő papír megérkezett, már bent voltam a könyvtárban. Akkor már nem Haraszthy Gyula, hanem *Szekeres Pál*⁷⁵ volt az igazgató, aki nagyon szívesen visszavett volna, de státusszal nem rendelkezett. Órabéresként dolgoztam, talán hat hétig. Gödöllőn egy albérleti szobában laktunk a feleségemmel. Ezt megtudta az akkoriban Gödöllőre költözni készülő agráregyetemi könyvtár vezetője, *Magyari Beck Vladimir*,⁷⁶ aki éppen könyvtárosokat toborzott. Viszonylag gyorsan ment, 1953. november 27-én kezdtem Gödöllőn a munkát az ottani négy-öt fővel működő kis fiókban vagy mondhatni kirendeltségben, amely fogadni készült a budapesti állományt. Az állapotok megmosolyogtatón alakultak, például a katalógusok és a címleírás minősége is hagyott némi kívánnivalót. Magyari Beck legfőbb feladatomból szabta, hogy előkészítsem az 1954 őszére tervezett kiköltöztetést.⁷⁷ A központi könyvtár anyagát és két jelentős gyűjteményt, a debreceni és a keszthelyi mezőgazdasági akadémia könyvgyűjteményét, amelyeket 1949-ben

hoztak Budapestre, kellett feldolgozni. A régi leltárkönyvek alapján végeztük a revíziót, ellenőriztük a teljességet. Ehhez a könyveket raktári jelzetük alapján sorba rendeztük, és ezzel egy időben a katalóguscédulákat is növekvő sorrendbe helyeztük. Két betanított munkás csinálta ezt órabérben, az egyik a leltárkönyvet és a katalóguscédulákat kezelte, a másik a könyvet vette kézbe és bemérte a „csacsifán”, hogy hány centi; attól függően lett A-B-C vagy egyéb jelű a könyv, ez döntötte el, hogy milyen jelzetet kap. A leltárkönyvbe és a katalóguscédulára is ráírták a kapott jelzetet, valamint a könyv gerincére is felkerült. Ezzel a módszerrel, nagyság szerint elhelyezve raktuk a polcokra a köteteket. A szakok szerinti tárolás utólag már nem volt lehetséges, a régi könyvekre ugyanis nem írtak semmiféle szakjelzetet. A keszthelyi anyaggal kezdtük, A-B-C mérettel, majd a debreceninel folytattuk E-G-H stb. mérettel és betűjellel. Később ehhez jött a magyaróvári könyvtár anyaga is. Ezeknek a cédulái más méretűek voltak, le kellett vágni szabványosra, amekkora a szabványos keszthelyi és debreceni volt. 1954 őszére használhatóvá tettük a betűrendes katalógust. Ez döntő fontosságú volt, így kísérhetők voltak a másodpéldányok is. Néha három-négy példányt is találtunk, ezek közül megmaradt a keszthelyi anyag, mert a Keszthelyi Akadémia volt a törzsállomány. Közben felállították a könyvtárakat, illetve egyetemeket, főiskolákat Debrecenben, Keszthelyen, Magyaróváron. A magyaróvári anyagot elég gyorsan elvitték, de ahogy később hallottam, nem sokat törődtek vele, nem dolgozták föl, évekig állt rendezetlenül. A többi is hasonlóan járt. Az anyag egy része később a Mezőgazdasági Múzeumba került, másik része a fölőspéldány jegyzékre. Kezdetben egyébként idegen volt számomra az egész ismeretkör, a mezőgazdasági tematika.

Kérdező: Arra is kíváncsi volnék, milyen volt ott az egyetemi élet, a szakoktatás, milyen mértékben használták a könyvtárat, milyen dokumentációs tevékenységet folytattak, tehát a könyvtár belső életéről mondj valamit.

Walleshausen Gyula: Az egyetem felfutó korszakában lehettem Gödöllőn, nagyon érdekesek voltak a kezdeti évek. Akkoriban még Budapestre helyeződött az Agráregyetem súlypontja, a kiköltözést 1954-re tervezték, először a Mezőgazdaság-tudományi Karral. Ezekben az években kellett a könyvtárat felállítani, megszervezni, sőt később új helyiségekbe költöztetni. Az ötvenes évekből talán megemlítem a

szakirodalom-kutatás oktatásának megkezdését. Az ismert *Szentmihályi–Vértesy*-féle kézikönyv⁷⁸ mezőgazdasági részét én állítottam össze. Az első kézirattal 1955-ben, határidőre el is készültem. Sajnos a kiadás késlekedett, már két éve őriztem a fiókomban, közben új címekkel egészítettem ki, részben külföldi bibliográfiákból, részben, amit megrendelt az Országos Mezőgazdasági Könyvtár. Így gazdagodott az anyag. 1957-ben még mindig nem volt annyira érett, hogy egy önálló kiadványt lehetett volna ebből szerkeszteni. Magyarországon akkoriban ilyen segédkönyv még nem jelent meg. Sem mezőgazdasági, sem más egyéb referens mű. Külföldön ugyan elég nagy számban adtak ki munkákat, de azok nemigen jöttek be Magyarországra. *Kosáry Domokos*,⁷⁹ a könyvtár akkori igazgatója mégis szorgalmazta a megjelentetést a könyvtár egyik sorozatában.⁸⁰ (Később ezt az anyagot adtam közre átdolgozva a Szentmihályi–Vértesy szerkesztésében.) A könyvtár ugyanis 1954–1955-től több sorozatban jelentette kiadványait.⁸¹ Ezek közül az egyik az agrártörténeti sorozat volt. *Kosáry Domokos* indította *Gödöllőn az Agrártörténeti Szemlét*,⁸² annak az első évfolyamát maga szerkesztette.

Visszatérve az oktatásra, az olvasóteremben láttam, hogy a hallgatók milyen nehezen gyűjtik össze az anyagot a szakdolgozatukhoz, nem ismerték az anyaggyűjtés módszereit, nem tudtak arról, hogy létezik referáló folyóirat, bibliográfia, hogy segédkönyvek vannak. Ezért kezdtem el szakirodalmi tájékoztató előadásokat tartani nekik. Ezek kezdetben kerekasztalszerű olvasótermi beszélgetések formájában indultak, négy-öt diákkal. Akkor sikere lett a kezdeményezésnek, hogy később már az oktatók és a KISZ⁸³ is kérte az előadásokat. 1959-ben Magyarországon, tudomásom szerint elsőként indult, a Műegyetemmel egy időben, a szakirodalom-kutatás oktatása. Erről a témakörrel az 1960/1961-es tanévben kiállítást is rendeztem, és ezt a 1961-es gödöllői országos bibliográfiai konferencia⁸⁴ résztvevői is láthatták.

1957 őszén beteg lettem és a klinikán ért a hír, hogy *Kosáry Domokos* letartóztatták.⁸⁵ Ekkor kezdtem el gyűjtögetni a vezetés szakirodalmát és később közel száz oldalas tanulmányom jelent meg.⁸⁶ *Fekete Bélát*, az agrokémiai tanszék adjunktusát bízták meg a könyvtár vezetésével, majd valamikor a 60-as években a mostani igazgatót, *Lőrincz Gyulát*⁸⁷ – egy kandidátusi fokozattal rendelkező agrármérnököt – nevezték ki.

A 60-as évek végén az egyetem építkezése kapcsán először arról volt szó, hogy a könyvtár új épületet

kap, végül egy szépen kialakított épületrész lett belőle. A belső átalakításnak a munkáit még én tartottam kézben, *Tombor Tiborral*⁸⁸ konzultáltam előzetesen a tervekről. Nagyon jól sikerült kis könyvtár volt, napfényes, nyugalmas hely. Tizennyolc szép esztendő után, 1971. április 1-jén jöttem el a könyvtártól mint igazgatóhelyettes, és *Bibó István*⁸⁹ nyugdíjba vonulásával a KSH Könyvtárnak az igazgatóhelyettese lettem.

Ez eléggé rossz időszak volt az életemben.⁹⁰ *Dányi Dezsővel*⁹¹ az előzetes beszélgetések igen kellemesen alakultak, rendkívül nagy tudású, szellemes, sokoldalú embert ismertem meg benne. Jó társalgó, de egy kicsit régi stílusú vezető volt, úgy is mondanám, hogy paternális stílussal irányította a könyvtárat. Egy lükettető könyvtári élet után kerültem ebbe a könyvtárba, ahol csak lézengtek az olvasók. A könyvtár rendkívül elavultan működött, annak ellenére, hogy a harmadik köteles példányos könyvtár volt. *Kovács Máté* szerint a KSH egyébként azért kapta a könyveket, hogy kiadvány-statisztikákat készítsen róluk. Elhatároztam, hogy tisztázni kell a könyvtárak gyűjtőkörét a válogatások közben tapasztalt sok bizonytalanság miatt és a három kötelespéldány jogú könyvtárnak a kapcsolatát, és annak megfelelően kell szétosztani a beérkezett köteles példányokat. Ki mit tart meg, ki mit gyűjt intenzívebben, mi tár fel stb. Felkerestem *Sebestyén Gézát*, aki nagy örömmel ráállt arra, hogy egy kooperációs kört alakítsunk. Két összejevetelt tartottunk, és bizonyos haladást el is értünk. Sajnos, ahogy elkerültem onnét, tudomásom szerint ezt a munkát nem folytatta senki. Valamit a könyvtár belső életéről? Íróasztalcseré. A könyvtárban minden ősszel szeptemberben a dolgozók már előre nevettek, meg reszkettek is, hogy most milyen íróasztalcseré következik be. Ugyanis *Dányi Dezső* – minden évben, hogy a munka jobban menjen – munkakörcserét hajtott végre, vagy fél munkakör-cserét és íróasztalt cseréltetett egy csomó dolgozóval. Hát ez humoros volt, persze ettől a munka egyáltalán nem ment jobban.

Mi történt még? Az építkezések! A könyvtár helye elfogyott, a raktárak régen beteltek. Siralmas állapotok uralkodtak, külső raktárakat kellett bérelni. Ezek a pincehelyiségek, amelyek a faskamrákhoz voltak hasonlóak, gyakran beáztak. Ilyen feladat volt – mert ez a 17 raktár is hozzám tartozott, és ha valahol beázás volt, rögtön szaladnom kellett –, hogy egy új épület emelése érdekében tegyek lépéseket. De még mielőtt az új épület tervezéséhez hozzáláttunk volna, egy szerencsés véletlen hozzásegítette a könyvtárat a

törökbálinti raktárvárosban egy szelvény építéséhez. Ez a törökbálinti raktárváros eredetileg iparvállalatok tárolási gondjain kívánt volna segíteni. Elég sok cég, az AUTOKER-től a Könyvterjesztő Vállalatig épített ott társas formában. Egy főmérnök keresett fel, aki az ÉGSZI-nek⁹² a megbízásából toborozta a partnereket. Gyorsan sikerült dűlőre jutnunk pénzügyi téren, és a szükséges keret is nagyon hamar a rendelkezésünkre állt. Sőt, mivel ebben fantáziát láttam, megkerestem az Akadémia könyvtárának megbízott igazgatóját, *Rejtő Istvánt*,⁹³ aki nagyon gyorsan bejelentette a csatlakozási szándékát. Aztán a műszaki könyvtárból *Benedek Jenő*⁹⁴ is, akihez tartozott a könyvtár akkoriban. Sőt, Benedek Jenő még egy kis válaszcikket⁹⁵ is írt az én tervezetemre, amit a *Könyvtári Figyelő*ben írtam le.⁹⁶ Végül a Széchényi Könyvtár is csatlakozott ehhez a törökbálinti társuláshoz. Úgyhogy ennek a három könyvtárnak, illetve négy nagy könyvtárnak a közös raktári vállalkozása volt az első lépés ahhoz, hogy majd valamikor az anyagot ott egybe is olvassák.⁹⁷

A törökbálinti építkezéssel párhuzamosan készítettük Tombor Tiborral a KSH új könyvtáráépületének programját, az anyagi fedezet meg is volt rá, 120 millió forint. Megindult már a mérnöki tervezés is, a jelenlegi épülettől két percre, egy garázs helyén álmodtuk meg az új könyvtárat. Elkerülésem után senki nem mozgatta ezt az építkezést, ez is kútba esett és a könyvtár maradt a régi helyén, ma is olyan nyomorúságos körülmények között, mint korábban. Azaz, hogyha a törökbálinti raktárvárosban nem vásárol meg a könyvtár egy szelvényt, nem is tudom, hogy mi lenne.

Kérdő: Mikor és milyen körülmények között került el a Statisztikai Hivatal Könyvtárából?

Walleshausen Gyula: 1977 decemberének utolsó napjaiban *Berend T. Iván*,⁹⁸ a Közgazdasági Egyetem rektora felhívott, és azt mondta, szeretne velem találkozni. Elmondta, hogy mivel a központi könyvtárnak nincs igazgatója, engem kérne fel a feladatra. Nem volt nagyon nehéz döntenem, mert ezt a könyvtárat ismertem, innen indultam el. A létszáma akkor 50–60 fő körül lehetett. Tudtam ugyanakkor, hogy súlyos gondok is vannak: szervezetlenség és pusztuló állomány a raktárakban. Tudtam azt is, hogy közgazdasági információs központ szerepkörét kellene, hogy betöltsa a könyvtár, de ezt csak részben tudta megvalósítani. Bibliográfiákat összeállított, de nem produkálta azt, amit egy ilyen méretű könyvtárnak

produkálnia kellett volna. Azt is tudtam, hogy 1971-ben *Miszi László*⁹⁹ távozott a könyvtár éléről, utána *Gyenge Erzsébet*¹⁰⁰ következett, majd egy megbízott igazgató.¹⁰¹ 1978. január 16-án, amikor az állást elfoglaltam, az elmúlt hét év alatt a negyedik igazgatója voltam a könyvtárnak. Alig kerültem ide, körbejártam a könyvtár minden helyiségét, az egyetem épületét is, és azt néztem, hogy vajon hogyan, milyen irányban tudna terjeszkedni a könyvtár, mert a zsúfoltság rettenetes volt. Az állomány a puskapor-száraz raktárban hevert, ott tologatták le-fel a polcokat, rakosgatták át az anyagot. Persze ez mind-mind pusztulással járt, sok könyvünk tönkrement a régi kamarai anyagból, mert elporladt. Mint később kiderült, a raktár relatív páratartalma mindössze 38–39% körüli volt. Amikor idekerültem, még páratartalom-mérővel sem rendelkezünk a könyvtárban. Eléggé elszomorodtam, mert úgy láttam, hogy ebben az épületben a terjeszkedés csak nagyon nagy áldozatok árán válna lehetségessé.

A két utolsó könyvtár, ahol dolgoztam, a KSH Könyvtár és a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára döbbsentett rá: Ranganathan ötödik törvénye szerint a könyvtár egy állandóan növekvő szervezet, ám nem szükségszerű, hogy ez kizorítsa az olvasót és a könyvtárosokat. Ha a könyvtár folyamatosan korszerűsödik, akkor kordában lehet tartani, és ellensúlyozni lehet ezt a növekedést.¹⁰² Erről is írtam, és a könyvtárban is sokat beszélgettünk, és azzal a büszke tudattal vonulok nyugdíjba, hogy a munkatársaimnak a modernizálás gondolatával sikerült azonosulniuk. Ha egy könyvtáros holnap is csak azt teszi, amit tegnap csinált, előbb-utóbb elenyészik, elpusztul az állománya, használói elmaradoznak a könyvtárból, dolgozói pedig másutt kilincselnek majd könyvtárosi állás után. Nyugodt lelkiismerettel adom át a stafétát, mert itt a Zsil utca és a Kinizsi utca sarkán sikerült egy nagyon szép kivitelű, korszerű felfogásban épült könyvtárat tető alá hozni, olyan könyvtárat, amelynek híre van, most már határokon túl is.

Kérdő: Hálásan köszönöm a beszélgetést, saját magam és a magyar könyvtárosok nevében kívánom, hogy nyugdíjazásod ne szakítsa meg a munkásságod, úgy tudom, nagyon sok feldolgozni való kéziratod és megkezdett munkád van. Ezeket minél hamarabb fejezd be!

Walleshausen Gyula: Köszönöm szépen. Szívesebben írok, mint beszélek.

Az interjú jegyzeteihez felhasznált irodalom

Akadémiai kislexikon 1–2. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.

GERŐ Gyula (összeáll.): Magyar könyvtártörténeti kronológia 1996–2007. 1–3. köt. Budapest, OSZK, 2009.

Magyar irodalmi lexikon 1–3. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963–1965.

Magyar nagylexikon. 1–19. köt. Budapest, Magyar Nagylexikon Kiadó, 2003–2004.

Új magyar életrajzi lexikon. Budapest, Magyar Könyvklub, 2001.

Továbbá: *Gujzer Zsuzsanna* (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár), *Hay Diana* (MTA Könyvtár és Információs Központ), *Kissné Bognár Krisztina* és *Koósné Török Erzsébet* (Szent István Egyetem Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár), valamint *Lukácsné Varga Judit* (Budapesti Corvinus Egyetem Egyetemi Könyvtár) e-mail útján történt szíves közlései.

Jegyzetek a teljes szöveghez

Az elektronikus dokumentumok letöltési ideje: 2017. január 19.

1. KISZL Péter – PATKÓSNÉ TÓTH Zsuzsanna: „Szép szellemi szolgálat ez”. Marót Miklós (1928–2006) = Könyvtári Figyelő, 26. (62.) évf. 2016. 2. sz. 231–244. p.
2. KISZL Péter – PATKÓSNÉ TÓTH Zsuzsanna: Borsa Gedeon, az ízig-veéig bibliográfus = Könyvtári Figyelő, 26. (62.) évf. 2016. 3. sz. 362–376. p.
3. KISZL Péter – PATKÓSNÉ TÓTH Zsuzsanna: „A Széchényi Könyvtár nemcsak kenyeret adott nekem évtizedekig, hanem hivatást is”. Kozocsa Sándor (1904–1991) = Könyvtári Figyelő, 26. (62.) évf. 2016. 4. sz. 512–522. p.
4. Az egyetem elnevezése: 1945-től 1949-ig Magyar Agrártudományi Egyetem; 1949-től 1989-ig Agrártudományi Egyetem, Gödöllő; 1989. szeptember 1-jétől 1999. december 31-ig Gödöllői Agrártudományi Egyetem; 2000. január 1-jétől Szent István Egyetem, Gödöllő.
5. Ma a Könyvtár- és Információtudományi Intézet szervezeti egysége: <http://lis.elte.hu>
6. A Wallerhausen-interjú keletkezése pontosan 1985-re datálható. Részletek a beszélgetés befejezéséből: Wallerhausen Gyula: „...azzal a büszke tudattal vonulok nyugdíjba...” Kér-

dező: „...kívánom, hogy nyugdíjazásod ne szakítsa meg a munkásságod...”

7. Riporteri névmegjelölés hiányában az interjú készítőjét és hangszalagról papírra rögzítőjét (a szövegek esetenkénti hiányossága, pontatlansága miatt szerkesztőről nem beszélhetünk) teljes bizonyossággal megállapítani nem lehetséges (a keletkezési körülményeket Borsa Gedeon sem tudta felidézni). A magnóról történt „személytelen” legépelés után a szövegek gondozására egy esetben sem került sor, ezért is nehéz a szerzőség megállapítása (elválik a riporter, a kérdezett, a gépelő és a szerkesztett formában évtizedek után közlő szerzők személye). Gerő Gyula – a Marót beszélgetés kivételével – az interjú készítőjének egyértelműen Vértessy Miklóst tartja, ezt a kérdésfeltevések alapján Borsa Gedeon esetében mi is bizonyítottuk, s már most előre jelezzük, hogy a Vértessyvel foglalkozó gépirat minden bizonnyal öninterjú. A Voit-hagyatékra mint lelőhelyre magyarázatként Gerő további megállapítását tartjuk lényegesnek kiemelni: „A nyolcvanas évek közepén Voit Krisztina a saját ötlete vagy mások ösztönzése alapján valamiféle oral history archívumot tervezett, természetesen a felvett szövegek közlésének szándékával is.”
8. VÉGH Ferenc: „Elenyészik az a könyvtár, amelyik ma is csak azt teszi, amit tegnap...” Beszélgetés dr. Wallerhausen Gyulával = Könyvtáros, 35. évf. 1985. 10. sz. 588–594. p. (Sorsok és pályák interjúsorozat)
9. Pl.: KOÓSNÉ TÖRÖK Erzsébet – KISSNÉ BOGNÁR Krisztina: In memoriam dr. Wallerhausen Gyula. (Baja, 1923. július 19. – Gödöllő, 2010. április 22.) = Könyvtári Levelezőlap, 22. évf. 2010. 5. sz. 16–17. p. http://epa.oszk.hu/00300/00365/00105/pdf/EPA00365_Konyvtari_Levelezo_Lap_2010_05_16-17.pdf és KOÓSNÉ TÖRÖK Erzsébet: Wallerhausen Gyula (1923–2010) = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 19. évf. 2010. 7. sz. 43–44. p.
10. WALLESHAUSEN Gyula: Fejlődnek is a könyvtárak – vagy csak növekednek? (Gondolatok az innovációról) = Könyvtári Figyelő, 27. évf. 1981. 6. sz. 405–413. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00258/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1981_06_405-413.pdf
11. Édesapja, id. Wallerhausen Gyula (1878–1943) bajai orvos, Móra Ferenc sógora, azaz Móra feleségének, Wallerhausen Ilonának (1880–1953) a bátyja. Forrás: LENGYEL András: Tömörkény István hatvannyolc levele. In: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. Irodalom- és művészettörténeti tanulmányok 2. Szerk. LENGYEL András. Szeged, Móra Ferenc Múzeum. 1999. 111. és 113–114. p. http://epa.niif.hu/01600/01609/00033/pdf/MFME_EPA01609_1999_irod.pdf

12. III. Béla Gimnázium, Baja: <http://www.bajabela.sulinet.hu>
13. Mai Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem: „*Költségvetési csökkentésre hivatkozva a kormányzat megszavaztatta az országgyűléssel az 1934. évi X. törvénycikket a M. kir. József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem megalakításáról. Az új intézmény a József Műegyetemet, a soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskolát, az Állatorvosi Főiskolát és a Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kart egyesítette magában. Az új egyetemen öt kart (mérnök és építészmérnöki; gépész- és vegyészmérnöki; bánya-, kohó- és erdőmérnöki; mezőgazdasági és állatorvosi; közgazdaságtudományi) szerveztek.*” Forrás: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem. Az egyetem múltja, története. <https://www.bme.hu/egyetem-multja-tortenete>
14. 1948-ban jött létre a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karából. 1953-tól Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, 1990-től Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 2000-től Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, 2004-től napjainkig Budapesti Corvinus Egyetem. Forrás: Budapest Corvinus Egyetem. A közgazdászképzés története. <http://www.uni-corvinus.hu/index.php?id=p100017>
15. WALLESCHAUSEN Gyula: A könyvtárgazgatás elméleti kérdései a szocializmus viszonyai között. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK. 1966. 134 p.
16. „*Walleshausen Gyula A magyaróvári agrárfelsőoktatás története az első világháború végéig (1818–1918) című munkája alapján a történelemtudomány kandidátusa.*” Forrás: Akadémiai Értesítő, 46. évf. 1997. augusztus 15. 8. sz. 78. p. http://real-j.mtak.hu/8379/1/MTA_AkademiaiErtesito_1997.pdf Az eljárás alapjául a következő kötet egyes részei szolgáltak: WALLESCHAUSEN Gyula: A magyaróvári agrárfelsőoktatás 175 éve, 1818–1993. Mosonmagyaróvár, Pannon Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Kar. 1993. 314 p. (Bár 1994. december 31-ével megszűnt a Tudományos Minősítő Bizottság és a kandidátusi fokozat, a folyamatban levő ügyekre a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1983. évi 24. számú törvényerejű rendelete a tudományos fokozatokról és a tudományos minősítésről, illetve a Minisztertanács 38/1983. (XI. 3.) MT rendelete a tudományos fokozatokról és a tudományos minősítésről szóló 1983. évi 24. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról volt érvényben.)
17. Pl.: WALLESCHAUSEN Gyula: Agrártörténet-írásunk kezdetei a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemléig. In: BUZA János et al. (szerk.): Agrártörténet – agrárpolitika. Tanulmányok Szuhay Miklós emeritus professzor tiszteletére. Budapest, Budapesti Corvinus Egyetem; Miskolc, Miskolci Egyetem. 2006. 105–118. p.
18. Walleshausen Gyula maga is vadászott, többek között elkészítette vadászársága történetét (WALLESCHAUSEN Gyula: A jászfelsőlőszentgyörgyi Vörös Sarok Vadászárság története. Jászfelsőlőszentgyörgy, Vörös Sarok Vadászárság. 2007. 194 p.), de számos egyéb, kapcsolódó témájú publikációja is megjelent (pl. WALLESCHAUSEN Gyula: Erzsébet királyné és falkavadászatai. Budapest, Nimród Alapítvány és Nimród Vadászújság. 1998. 119 p.). Bővebben: HELTAI Miklós – KOÓSNÉ TÖRÖK Erzsébet: Dr. Walleshausen Gyula (1923–2010) = Nimród. 101. évf. 2013. 8. sz. 40. p. <http://www.vmi.info.hu/news/WGY-nimrod.pdf>
19. Pl.: WALLESCHAUSEN Gyula: Tanították-e a XVII. században a mezőgazdaságtant a nagyszombati jezsuita egyetemen? 1. Nyomozás egy százéves tévedés ügyében = Magyar Felsőoktatás, 3. évf. 1993. 5. sz. 19–20. p. és WALLESCHAUSEN Gyula: Tanították-e a XVII. században a mezőgazdaságtant a nagyszombati egyetemen? 2. Nyomozás egy százéves tévedés ügyében = Magyar Felsőoktatás, 3. évf. 1993. 6. sz. 29–30. p.
20. 1951 nyarán Budapestről is megkezdődtek a tömeges kitelepítések. A Rákosi-rendszerben a politikailag megbízhatatlannak és/vagy osztályellenesnek (ehhez elég volt annyi is, hogy a háború előtt a társadalom felsőbb rétegéhez tartoztak) nyilvánítottakat vidékre deportálták. 1953 júliusában Nagy Imre kormányának rendelkezése alapján elhagyhatták kényszerlakhelyüket, de vagyonukat nem kapták vissza. Ld. pl. DESSEWFFY Tibor – SZÁNTÓ András: „Kitörő Éberséggel.” A budapesti kitelepítések hiteles története, Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó. 1989. 212 p.
21. A fejezetben külön nem hivatkozott munkákat a válogatott bibliográfia tartalmazza.
22. Minden bizonnyal az Országos Könyvtárügyi Központ által szervezett országos tanfolyamról van szó. Ld. KÉGLI Ferenc: Adalékok könyvtárügyünk homályos éveiről 1945–1949. Az Országos Könyvtári Központ első évei és a körzeti könyvtárak szervezése = Könyvtári Figyelő, 26. (62.) évf. 2016. 1. sz. 43. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00307/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2016_1_034-069.pdf
23. Walleshausen a hálózati együttműködést a lehető leghalványabban értelmezte, melyre jó példa a békéscsabai Sebes György Közgazdasági és Kereskedelmi Szakközépiskola könyvtárának támogatása: N. Á.: Hasznos kezdeményezés a KÖZGÉ könyvtárban = Békés Megyei Népiújság, 35. évf. 1980. november 4. 259. sz. 6. p. https://library.hungaricana.hu/hu/view/BekesMegyeiNepujasag_1980_11/?query=walleshausen&pg=29
24. WALLESCHAUSEN Gyula: Három nagy könyvtár társasráktára

- Törökbálinton. = Könyvtári Figyelő, 19. évf. 1973. 2. sz. 175–176. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00212/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1973_02_175-179.pdf
25. Ld. RANGANATHAN, S. R.: Könyvtártudomány és tudományos munkamódszer = Könyvtári Figyelő, 4. évf. 1958. 1. sz. 1–28. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00124/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1958_01_01-28.pdf
26. WALLESHAUSEN Gyula: i. m. 1981. 412. p.
27. Ma Fővám tér.
28. Ld. WALLESHAUSEN Gyula: Egy új könyvtárépület „bela-kásának” tapasztalatai = Könyvtáros, 35. évf. 1985. 1. sz. 43–45. p.
29. TAKÁCS József: Walleshausen Gyula: A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései. [Ismeretetés.] = Magyar Könyvszemle, 87. évf. 1971. 4. sz. 373. p. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00283/pdf/MKSZ_EPA00021_1971_87_04_353-374.pdf
30. VÉRTESY Miklós: A könyvtáros egyesület pécsi vándorgyűlése = Könyvtáros, 24. évf. 1974. 12. sz. 710. p.
31. A könyvtárosetikáról tárgyal a könyvtárosegyesület idei vándorgyűlése. = Könyvtáros, 25. évf. 1975. 7. sz. 415. p.
32. Ma Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma: <http://ekk.org.hu>
33. Ld. FÉNYES Miklós – WALLESHAUSEN Gyula: Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának 1982–1983. évi működéséről = Könyvtári Figyelő, 30. évf. 1984. 4. sz. 393–397. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00274/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1984_4_393-397.pdf; WALLESHAUSEN Gyula: Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának 1984–1985. évi működéséről = Könyvtári Figyelő, 32. évf. 1986. 3. sz. 303–306. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00285/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1986_3_303-306.pdf és WALLESHAUSEN Gyula: Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsának 1986–1987. évi működéséről = Könyvtári Figyelő, 34. évf. 1988. 4. sz. 293–295. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00297/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1988_4_293-295.pdf
34. Kiténtetések = Könyvtáros, 27. évf. 1977. 11. sz. 667. p.
35. Szabó Ervin-díjas könyvtárosok 1980. = Könyvtáros, 30. évf. 1980. 11. sz. 654. p.
36. Walleshausen Gyula jelentős számú, agrár- és neveléstudományi műveit, illetve a recenziókat, könyvismertetéseket nem vizsgáltuk, sorozatunk korábbi darabjaihoz igazodva – területi okokból – kizárólag a könyvtártudományi munkákat listázzuk.
37. A közlés Walleshausen Gyula fia, ifj. Walleshausen Gyula megkeresésével történt.
38. SEBESTYÉN Géza (1912–1976) az OSZK főigazgató-helyettese 1958–1976 között. Jóború Magda két éves távolléte (1966–1968) idején főigazgatói jogkörök birtokában vezette az intézményt.
39. 1929. évi XI. törvénycikk a múzeum-, könyvtár- és levéltárügy némely kérdéseinek rendezéséről 32. §-a szerint ingyenes köteles példányra jogosult gyűjtemények: (1) Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtár, (2) Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, (3) Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, (4) Magyar Országgyűlés Könyvtára. <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7775>
40. SZINNYEI József: Könyvtári emlékek 1. = Fővárosi Lapok, 24. évf. 1887. 94. sz. 679–681. p. és SZINNYEI József: Könyvtári emlékek 2. = Fővárosi Lapok, 24. évf. 1887. 95. sz. 687–689. p.
41. WALLESHAUSEN Gyula: A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései. Budapest, 1970. 88 p.
42. VÉRTESY Miklós: A könyvtáros egyesület pécsi vándorgyűlése = Könyvtáros, 24. évf. 1974. 12. sz. 709–711. p.
43. WALLESHAUSEN Gyula: Egy kvietált könyvtáros a hivatás-etikáról és az 1975-ös egri vándorgyűlésről = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 52. évf. 2005. 6. sz. 273–278. p. http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=3982&issue_id=463
44. WALLESHAUSEN Gyula: A szakreferensi rendszer = Könyvtári Figyelő, 28. évf. 1982. 2. sz. 117–132. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00260/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1982_02_117-132.pdf
45. Ld. WALLESHAUSEN Gyula: i. m. 1981.
46. 1986. évi II. törvény, 17/1986. (VIII. 20.) MM rendelet, 7001/1986. MM irányelv. Bővebben: SONNEVEND Péter: A tudományos célú köteles példányok szolgáltatását szabályozó törvény koncepciója = Könyvtári Figyelő, 4. (40.) évf. 1994. 2. sz. 175–181. p. http://ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/1994/2/sonnevend_h.html
47. NYÁRÁDY József (1891–1986) a Magyar királyi József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar egyetemi tanára.
48. TISZAI István 1979–1983 között az Építésügyi és Tájékoztatásügyi Központ (ÉTK) igazgatója.
49. „...Hogyan is lettem én könyvtáros? Mi motiválta sorsomat? A válasz furcsán hangzik; a kényszer! Legalábbis: három héttig.” „...Engem tehát a véletlen és a kényszer lökött a pályára, de az érdeklődés tartott meg rajta...” – írja 1978-as vissza-

- emlékezésében Walleshausen, és részletesen beszámol, hogy Káplány Géza kétkötetes „megváltó” munkája, „élete legizgalmasabb olvasmánya” (KÁPLÁNY Géza: Könyvtárak korszerű rendezése és fejlesztése. 1. köt. Vezérfonal tudományos- és kísérleti intézeti-, műszaki-, ipari-, üzemi-, egyesületi- és magánszakkönyvtárak szakszerű kezelésére. Az előszót írta FITZ József. 2. köt. Az egyetemes decimális osztályozórendszer rövidített magyar nyelvű kiadása. Budapest, A Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete, 1943. 168, 117 p.) segítette őt tanszéki könyvtárasként a pályakezdésben. Forrás: WALLESCHAUSEN Gyula: Hivatásetika hétköznapi tetteinkben. In: PÁL Ernő (szerk.): Hivatása, könyvtáros. Egy pálya örömei és gondjai, Pest megyei tapasztalatok tükrében. Budapest, OSZK KMK; Szentendre, Pest Megyei Művelődési Központ és Könyvtár, 1978. [1979.] 55–57. p.
50. SCHNEIDER, Georg (1876–1960) német könyvtáros, bibliográfus. Említett műve: SCHNEIDER, Georg: Handbuch der Bibliographie Leipzig, Hiersemann. 1930. 674 p.
 51. PETZHOLDT, Julius (1812–1891) német könyvtáros, 1840–1886 között az Anzeiger für Literatur der Bibliothekswissenschaft évkönyvek szerkesztője.
 52. GULYÁS Pál (1881–1963) irodalomtörténész, bibliográfus, a budapesti egyetem (ma ELTE) egyetemi tanára, a Magyar Könyvszemle szerkesztője, 1934–1937 között az OSZK igazgatója, az MTA rendes tagja.
 53. FERENCZI Zoltán (1857–1927) irodalomtörténész, könyvtáros, a budapesti egyetem (ma ELTE) egyetemi tanára, 1899–1925 között az Egyetemi Könyvtár igazgatója, az MTA rendes tagja.
 54. Ma Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
 55. KÁPLÁNY Géza (1880–1952) a Technológiai Intézet Könyvtára (az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár – OMIKK elődje) igazgatója, 1923–1930 között a könyvtár kezdeti harmincezer kötetes állományát ETO szerint egyedül rendezte.
 56. MNOSZ 3424-52 (később MSZ 3424) Könyvtári címléírasi szabályok
 57. GORIUPP Alisz (1894–1979) az OSZK főosztályvezetője.
 58. SZÁSZ Károly (1905–1980) a FSZEK osztályvezetője.
 59. KOVÁCS Máté (1906–1972), könyvtáros, művelődéspolitikus, államtitkár, egyetemi tanár, 1949–1956 között a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója, az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének vezetője 1956-tól haláláig. Szellemi hagyatékát ápolja a Kovács Máté Alapítvány: <http://kovacsmatealapitvany.hu>
 60. WALLESCHAUSEN Gyula: Üzemgazdasági dokumentáció = Gazdaság, 4. évf. 1949. 19. sz. 1165–1169. p.
 61. CSAPODI Csaba (1910–2004) irodalomtörténész, könyvtáros, a budapesti egyetem (ma ELTE) egyetemi tanára, az OSZK, az Egyetemi Könyvtár, az Országos Könyvtári Központ munkatársa, majd az MTA Könyvtárában a Kézirattár és a Régi Könyvek Gyűjteménye vezetője.
 62. VEREDY (1945 előtt Witzmann) Gyula (1897–1976) a Fővárosi Nyilvános Könyvtár (ma FSZEK) főkönyvtárosa, majd az OSZK osztályvezetője, osztályozási szakember, akinek úttörő szerepe volt az ETO hazai elterjesztésében.
 63. Az 1949–1950-ben működött Országos Dokumentációs Központ (ODK) feladatait később az Országos Könyvtári Központ vette át.
 64. LÁZÁR Péter gépészmérnök, közgazdász, az Országos Tervhivatal osztályvezetője, az Országos Dokumentációs Központ igazgatója, az OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ osztályvezetője, 1964–1981 között az Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ főigazgatója, a Tudományos és Műszaki Tájékoztatás főszerkesztője. Az UNESCO osztályvezetője, a FID alelnöke.
 65. Az 1948. évi LVII. törvény a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem létesítéséről megalakította a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetemet és annak könyvtárát a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára, a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar Könyvtára, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdasági kari könyvtára állományából. Forrás: Budapesti Corvinus Egyetem Egyetemi Könyvtár. Kis könyvtártörténet. <http://www.lib.uni-corvinus.hu/eng/node/1685>
 66. HARASZTHY Gyula (1910–1990) könyvtáros, az Egyetemi Könyvtár munkatársa, a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, 1951–1954 között az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének vezetője, az MTA Könyvtárnak igazgatója, majd nyugdíjazásáig az OSZK főosztályvezetője.
 67. 4.118/1949. (VI. 29.) Korm. rendelet Országos Dokumentációs Központ létesítése és szakmai Dokumentációs Központok szervezése tárgyában. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KI-1949_01/?pg=81 (A már említett 1950-es megszüntetéséről szól: 261/1950. (X. 29.) MT rendelet az Országos Dokumentációs Központ megszüntetése tárgyában. <http://mnl.gov.hu/download/file/fid/36613>)
 68. PI. Műszaki Dokumentációs Központ, Mezőgazdasági Dokumentációs Központ, Orvostudományi Dokumentációs Központ, Közgazdasági Dokumentációs Központ. Bővebben: KÉGLI Ferenc: Hatvan éve alakultak meg a szakmai dokumentációs központok = Könyvtári Figyelő, 19. (55.) évf. 2009.

3. sz. 445–457. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00072/pdf/kf_00143_2009_03_445-457.pdf
69. Valószínűleg ezek közül tesz említést: KÁPLÁNY Géza: A dokumentáció célja és feladatai. Hazai szakkönyvtárak alkalmasságának kérdései a dokumentációt illetően. Budapest, 1942. 36 p. vagy KÁPLÁNY Géza: A dokumentáció problémái. Budapest, Technológiai Könyvtár Barátainak Egyesülete, 1940. 20 p.
70. Az alapításában 1895-ig visszanyúló, ma már nem létező Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (Fédération Internationale de Documentation – FID). A harmincas években „Káplány Géza, a Technológiai Könyvtár igazgatója (ez volt az OMIKK elődje) részt vett a nemzetközi dokumentációs konferencián. Az ETO magyarországi elterjedésének előfutára a Dewey Osztályozást elsőnek a Budapesti Kereskedelmi Kamara könyvtárában meghonosító Szabó Ervin, a könyvtár vezetője volt. Ezt a rendszert vitte át a Fővárosi Könyvtárba is. Szabó levelezésben állt Otlet-val. A Kamara Dewey-katalógusa a II. világháború után a Közgazdaság-tudományi Egyetem Könyvtárába került. Az ETO ügyét felkarolta a Magyar Racionalizálási Bizottság elnöke, Kelemen Móric is. Hazánk formálisan 1948-ban lett a FID tagja, amikor Lázár Péter vezetésével megalakult a rövid életű Országos Dokumentációs Központ. Lázár élete végéig hű maradt a FID-hez és az ETO-hoz is. Munkájában elsősorban Jánsszky Lajos, az ETO vonatkozásában Veredy Gyula és Babiczky Béla voltak a segítségére. Lázár töltötte be a legmagasabb tisztséget a FID-ben, amit magyar elért: alelnök volt. Itthon a FID Lázár nyugdíjba vonulásával tért vesztett. Az „abgang” nem volt csúnya. 1985-ben a FID megalakulásának 90. évfordulója alkalmából rendezett ülésen a FID elnökével és főtítkárával, a Művelődésügyi Minisztérium pedig államtitkári szinten képviseltette magát.” Forrás: FÖLDI Tamás: Búcsú a FID-től. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 48. évf. 2001. 4. sz. 162. p. http://tmt-archive.omikk.bme.hu/show_news.html?id=1107&issue_id=37
71. Ld.: LÁZÁR Péter: A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség és Magyarország = Könyvtáros, 35. évf. 1985. 10. sz. 608–613. p.
72. SOLT László 1949-től a Magyar Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárosa. Forrás: Meghívó a Közgazdaságtudományi Egyetem Tanácsának 1949. évi március hó 9-én tartandó ülésére. https://library.hungaricana.hu/hu/view/KOZGAZBCE_ET_1949/?pg=41
73. HARASZTHY Gyula: A Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára = Könyvtárügyi Szemle, 2. évf. 1951. 3–4. sz. 7–18. p.
74. 1034/1953. (VII. 26.) MT határozat a rendőrhatalósági őrizet alá helyezés (internálás) intézményének megszüntetéséről, valamint a kitiltások feloldásáról. „Az 1953. július 24-én megtartott Minisztertanácsi értekezlet négy pontban foglalta össze az internálás és a kitelepítés megszüntetéséről szóló döntését. Elsőként leszögezték, hogy a rendőrhatalósági őrizet alá helyezés (internálás) intézménye megszűnik, és az erre vonatkozó jogszabályok hatályukat veszítik. A következő két pontban utasítja a belügyminisztert, hogy az internálásokat, a kitelepítéseket 1953. október 31-ig fel kell oldani. A negyedik pontban rögzítette azt, hogy a határozat nem érinti az egyes városokban való letelepedés engedélyhez kötéséről szóló jogszabályok hatályát.” Forrás: BANK Barbara: Egy internálótábor utóélete – avagy a recski internálótábor újraindítására tett kísérlet 1955-ben = Jogtörténeti Szemle. 15. évf. 2013. 3–4. sz. 6. p. <http://majt.elte.hu/Tanszekek/Majt/TanszekiKiadvanyok/doc/JSZ20130304.pdf>
75. SZEKERES Pál (1904–1965) a Központi Technológiai Könyvtár, a Szegedi Egyetemi Könyvtár és a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem könyvtárának igazgatója.
76. MAGYARI BECK Vladimír (1911–2002) mezőgazdasági mérnök, 1951–1954 között az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója, a Mezőgazdasági Gépészmérnöki Kar egyetemi docense.
77. A részletekért ld. a SZIE Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár honlapját: A gödöllői könyvtár kialakítása. <http://lib.szie.hu/page/213-a-godolloyi-konyvtar-kialakitasa>
78. SZENTMIHÁLYI János – VÉRTESY Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához. Budapest, Gondolat Kiadó, 1963. 730 p.
79. KOSÁRY Domokos (1913–2007) Széchényi-nagydíjas történész, a budapesti egyetem (ma ELTE) tanszékezet vezető egyetemi tanára, 1954–1957 között a gödöllői Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának igazgatója, a Pest Megyei Levéltár és az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1990–1996 között az MTA elnöke. Bővebben: KOÓSNÉ Török Erzsébet – KISSNÉ BOGNÁR Krisztina: A könyvtáros, a tudományszervező könyvtárigazgató. 100 éve született Kosáry Domokos = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 60. évf. 2013. 11–12. sz. 480–493. p. <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/638/639>
80. WALLESHAUSEN Gyula: A mezőgazdasági tudományos kutatás és tájékoztatás segédkönyvei. Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 1957. 55 p. (Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának kiadványai)
81. A hat sorozat: (1) Bibliográfiák, (2) Új szerzemények jegyzéke, (3) Agrártörténeti tanulmányok, (4) A kutatás és tájékoztatás segédkönyvei, (5) Agrártörténeti tanulmányok, (6) Egyéni életművek bibliográfiája

82. Agrártörténeti Szemle = Historia rerum rusticarum. Gödöllői Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára, 1957–2002.
83. Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség, a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) ifjúsági szervezete
84. HARASZTHY Gyula: A magyar nemzeti bibliográfia fejlődése a gödöllői bibliográfiai konferencia után = Magyar Könyvszemle, 82. évf. 1966. 1. sz. 83–88. p. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00262/pdf/MKSZ_EPA00021_1966_82_01_083-095.pdf
85. Bővebben: 56-os Ki kicsoda. Magyar Távirati Iroda Zrt. 2006. Kosáry Domokos. <http://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=2772>
86. WALLESCHAUSEN Gyula: A könyvtárvezetés főbb elméleti kérdései. Budapest, 1970. 88 p.
87. LŐRINCZ Gyula 1961–1986 között a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtárának igazgatója.
88. TOMBOR Tibor (1909–2000) könyvtáros, az Országos Műszaki Könyvtár Múzeum utcába történő költöztetésében, a palota könyvtárrá való alakításában jelentős szerepe volt. Az Országos Könyvtárügyi Tanács Könyvtárépítési Szakbizottság elnöke, az OSZK királyi palotába költöztetésénél fontos közreműködő, szervező-tervező.
89. BIBŐ István (1911–1979), politikus, jogász, történész, könyvtáros, 1951–1957 között az Egyetemi Könyvtár, 1963–1971 között a KSH Könyvtár munkatársa, a Szegedi Egyetem egyetemi tanára.
90. Leölkes Lajosné visszaemlékezése szerint: „Walleshausen Gyula nem sokáig dolgozott itt. Kitűnő könyvtáros, kedves, jóindulatú ember volt, de nem akart itt maradni. Nem passzolt az egyéniségéhez, ami itt folyt; inkább általános művelődési könyvtárba szeretett volna kerülni. Aztán a Közgázra ment mégis. De még azt is jobban szerette, mint ezt. Ezt ugyanis nem találta. Az ő igazgatóhelyettesi időszaka alatt kaptuk meg a törökbálinti raktárát. A hivatalos statisztikán – azaz a könyvtár lelkén – kívül minden oda kerülhetett, ami nem fért már az itteni raktárba.” Forrás: RÓZSA Dávid – LENCSÉS Ákos: Három visszaemlékezés a KSH könyvtárának harminc évéről = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 21. évf. 2012. 2. sz. 48. p. http://epa.oszk.hu/01300/01367/00198/pdf/EPA01367_3K_2012_02_42-59.pdf
91. DÁNYI Dezső (1921–2000) demográfus, könyvtáros, történész, 1960–1983 között a KSH Könyvtár igazgatója.
92. Építésgazdasági és Szervezési Intézet
93. REJTŐ István (1928–1991) 1961-től 1988-as nyugdíjazásáig az MTA Könyvtárának munkatársa, 1968-tól igazgatóhelyettes, Rózsa György 1969–1975 közötti genfi ENSZ könyvtár-vezetői távollétében megbízott igazgató.
94. BENEDEK Jenő (1916–2004) 1964–1980 között az Országos Műszaki Könyvtár igazgatója.
95. BENEDEK Jenő: A törökbálinti társasraktár mint központi tároló-szolgáltató raktári lehetőség = Könyvtári Figyelő, 20. évf. 1974. 1. sz. 75–76. p. http://epa.oszk.hu/00100/00143/00216/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1974_01_075-076.pdf
96. WALLESCHAUSEN Gyula: i. m. 1973.
97. „...1975 elején a törökbálinti raktár polcai megtelnek három nagykönyvtár anyagával, és megkezdődik az együttműködés – s nem is kell gazdag fantázia ahhoz, hogy e vállalkozás széles horizontú lehetőségeit elképzeljük!” Forrás: WALLESCHAUSEN Gyula: i. m. 1973. 179. p. A nagyobb könyvtári állományok egybeolvasztásával, a gyűjtemények racionalizálási okokból történő összevonásával kapcsolatban vö. Zsidai József jóval későbbi, nagy szakmai vihart kavart tanulmányával (ZSIDAI József: Javaslat a magyar könyvtári szervezet átalakítására és a költséggazdálkodás racionalizálására. = Könyvtári Figyelő, 6. (42.) évf. 1996. 1. sz. 30–43. p. <http://ki.oszk.hu/kf/1996/10/javaslat-a-magyar-konyvtari-szervezet-atalakitasara-es-a-koltseggazdalkodas-racionalizalasara>), az adott lapszámban közölt, arra adott reakciókkal. <http://ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/1996/1/tartalom.html>
98. BEREND T. Iván (1930–) közgazdász, történész, egyetemi tanár, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora 1973–1979 között. Az MTA tagja, Kossuth díjas. Jelenleg az Amerikai Egyesült Államokban él.
99. MISZTI László (1914–1986) könyvtáros, irodalomtörténész, 1958–1971 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatóhelyettese, 1971–1980 között az Egyetemi Könyvtár főigazgató-helyettese.
100. GYENGE Erzsébet (1931–1977) 1971–1977 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának igazgatója.
101. NEMÉNYI István (1910–?) 1976–1977 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának megbízott igazgatója.
102. „...Meddig növelhetők a könyvtárak? Nincs határ?” – teszi fel a kérdést Walleshausen 1981-ben. Forrás: WALLESCHAUSEN Gyula: i. m. 1981. 6. p.

Beérkezett: 2017. január 31.

RDA-kitekintés

Példák az angol-amerikai katalogizálási szabályzat európai átültetéseire

DANCS Szabolcs

Nem oly rég jelent meg írásom a Tudományos és Műszaki Tájékoztatás hasábjain az új anglo-amerikai katalogizálási szabályzat, a Resource Description and Access (RDA) franciaországi átültetéséről¹. Jelen cikkemben további jó gyakorlatok ismertetésére vállalkozom. A nem titkolt célom ezúttal is az, hogy mintá(ka)t szolgáltassak a szabályzat hazai implementálásához.

Az RDA bevezetése német nyelvterületen²

Az RDA németországi, ausztriai, illetve Svájc németajkú területein való bevezetését célzó projekt 2011 őszén indult, és 2015 végén zárult. A megvalósításban 16 intézmény vett részt. Az eredményességhez nagyban hozzájárult, hogy a német nyelvterület országai sok éve együttműködnek a könyvtári szabványosítás terén. Az együttműködés mindenekelőtt egy közös könyvtári szabványosítási bizottság, a *Standardisierungsausschuss* felállításában öltött testet. Ez a szervezet vállalta magára az RDA átültetésének levezénylését.

Előkészületek

A projekt messze nem volt előzmények nélküli: az említett szabványosítási bizottság és a Német Nemzeti Könyvtár Könyvtári Szabványosítási Irodája immár 2001 óta dolgozott egy ún. nemzetközi leíró szabvány bevezetésén. Ennek része

volt a műszaki feltételek megteremtése, vagyis a MARC21 formátumnak mint közös technikai nyelvnek a bevezetése. Ezt követte a szabvány lefordítása, amit a Német Nemzeti Könyvtár vállalt magára. Miután az érintettek egyetértettek abban, hogy a korábbi szabványok nem felelnek meg az új kor követelményeinek, az említett 16 intézmény munkacsoportokat szervezett, hogy meghatározzák az átállás szükséges feltételeit. Emellett döntés született, hogy az RDA implementálásának lehetséges foratókönyvei³ közül melyiket ültetik át a gyakorlatba. Az első foratókönyv arra az esetre vonatkozik, amikor az adatok relációs vagy objektumorientált adatbázisban tárolódnak az FRBR és FRAD fogalmi modelleket leképező struktúrában, míg a második és harmadik foratókönyv arra az esetre szól, amikor az RDA-adatok a könyvtári alkalmazások által konvencionálisan használt adatbázis-struktúrában tárolódnak. Ezekben az esetekben az adatok bibliográfiai és besorolási rekordokban, illetve – a 2. foratókönyv esetében – holding rekordokban tárolódnak. A 2. foratókönyv szerinti implementációkban emellett kapcsolat áll fenn a bibliográfiai állományok és a besorolási állományok között, míg a 3. foratókönyvnél ez hiányzik. A szabványosítási bizottság a 2., a legelterjedtebb foratókönyv implementálása mellett tette le a voksát. A kérdés azután persze mélyebb megvitatást igényelt. Néhány a felmerülő problémák közül: a művek és kifejezési formák adatelemeinek felvétele; az eddig hierarchikusan leírt többkötetes monográfiák során alkalmazandó leírási mód. (Az RDA az információforrások háromféle leírási módját különbözteti meg: átfogó, analitikus, hierarchikus, ahogy azt az RDA Toolkitről szóló fejezet ismerteti⁴).

A „D-A-CH” projekt

Az RDA teljes körű elemzését és adoptálását megelőzően az illetékes munkacsoport kiválasztotta a németajkú országokra érvényesnek tekintett szabványos adatelemek körét, amely egyfelől az RDA-ban alapelemként definiált elemeket foglalta magában, valamint a munkacsoport által további kötelező elemként (*Zusatzelemente*) meghatározottakat. 2013 októberében két elemkészletet publikáltak: az egyik a besorolási adatok, a másik a bibliográfiai rekordok vonatkozásában fogalmaz meg minimumkövetelményeket. Az adatkészleteket a későbbiek során frissítették.

Ezután kezdődhetett meg az RDA fejezetről fejezetre történő, részletekbe menő elemzése, adott esetben a

szabályok hozzáigazítása a német nyelvi és kulturális környezethez. Az RDA esetenként alternatív és opcionális megoldásokat is megfogalmaz, a munka része volt ezek megvitatása, illetve a leginkább megfelelőnek ítélt megoldások elfogadása. Az így kialakított szabályzatot végül a szabványosítási bizottság elé terjesztették, majd 2014 augusztusában publikálták a nemzeti könyvtár weboldalán, illetve „D-A-CH” címen (*Anwendungsrichtlinien für den deutschsprachigen Raum, D-A-CH AWR*) az RDA-Toolkitben. A D-A-CH nem pusztán a szabályokat ismerteti, hanem magyarázatokkal és példákkal is segíti a katalogizálót, illetve kapcsolódik hozzá egy wiki, amelyet a nemzeti könyvtár gondoz.

Műszaki implementálás

A műszaki implementálás mindenekelőtt a formátumkezelést illetően vetett fel tisztázni valókat. Meg kellett vizsgálni, az RDA bevezetése miként hat az adatsere-formátumokra (a MARC21-re, illetve annak német megfelelőjére, a MAB 2-re), illetve az egyes IKR-ek adatstrukturálásra használt (ún. katalogizálási) formátumaira (pl. Aleph Sequential, PICA). 2014 januárjában létrejött a technikai áttüktetésért felelős munkacsoport. A fő kérdés, amire választ kellett találniuk: miként lehet az RDA-t különféle formátumokban implementálni. A munkacsoport elsősorban a MARC21-re koncentrált, valamint feladatának is tekintette a MARC21 formátum következetes alkalmazásának elterjesztését. Emellett – a szállítókkal együttműködve – ajánlásokat fogalmaztak meg a lokális rendszerek üzemeltetői számára, valamint próbálták megtalálni az RDA szerinti katalogizálást támogató műszaki eszközöket, lehetőségeket. Végül mintegy 40 ponton kellett változtatni az adatformátumokon ahhoz, hogy megfeleljenek az RDA szerinti katalogizálás kritériumainak. Az *előállításra*, *megjelenésre*, *terjesztésre* és *gyártásra* vonatkozó közlések egy új MARC-mező (264) bevezetését tették szükségessé. A *tartalom típusára*, az *információközvetítés módja szerinti típusra* és a *hordozó típusára* vonatkozó adatok közlésére a 336, 337 és 338 mezőket hozták létre. Elemezték továbbá a *művek*, *kifejezési formák*, *megjelenési formák* és *példányok* között fennálló kapcsolatokat, valamint az előbbi entitások és a *személyek*, *testületek* és *családok* közötti kapcsolatokat, mindezek alapján további változtatásokat eszközöltek, hogy lehetővé váljon a kapcsolatjelölők rögzítése.

RDA-tudatosítás

Már a projekt elindulását megelőzően alapozó kurzusokat és információs napokat tartottak, amelyek keretében a résztvevő intézmények könyvtárosaikat megismertették az RDA alapjaival, az RDA Toolkit használatával és az FRBR-modellel. Az implementálásról tájékoztatták a széles szakmai közönséget, az RDA munkacsoport tagjai konferencia-előadásokat tartottak a katalogizálók és az érdeklődő kollégák számára, folyamatosan beszámolva a projekt előrehaladásáról. 2014 májusától külön munkacsoport foglalkozott a képzésekkel. Még 2012 decemberében állt fel az a munkacsoport, amely azért volt felelős, hogy bevezesse a besorolási állományok RDA-alapú építését, ami 2014 októberében indult el az integrált besorolási állomány (*Gemeinsame Normdatei*, GND) vonatkozásában. Ez azt is jelentette, hogy már 2014 első negyedében készen állt egy olyan, az FRBR-t, az RDA-t és az RDA Toolkitet ismertető általános bevezető anyag, amely arra szolgált, hogy felkészítse a besorolási adatokért felelős katalogizálókat az átállásra. A képzésért felelős munkacsoport végül 2014 decemberében tette közzé, hogy milyen modulokban, tematikus csoportosításokban képzei el a munkatársak továbbképzését:

1. Alapok és bevezetés (FRBR, RDA Toolkit, a szabályzat 0. fejezete, szabványos elemkészletek),
2. Az RDA-katalogizálás alapjai – elmélet (új elemek, előnyben részesítendő adatforrások, a szabályzat 1. fejezete, leírás (transzkripció) vs. rekord stb.),
3. Az RDA-katalogizálás alapjai – gyakorlat (összetett leírás, a megjelenési formák, kifejezési formák, művek és a köztük lévő kapcsolatok leírására szolgáló elemek rögzítésére vonatkozó szabályok),
4. Besorolási adatok (a besorolási adatok teljes körű RDA szerinti rögzítését igénylő iránymutatások és szabályok),
- 5A. RDA haladóknak – monográfiák (többrészes monográfiák, integrált információforrások, gyűjteményes kiadványok, reprodukciók, konferencia-kiadványok stb.),
- 5B. RDA haladóknak – folytatólagosan megjelenő információforrások (folytatólagosan megjelenő információforrások és művek, al sorozatok, alkotók stb.),
6. Speciális területek (ritka könyvek, vallási könyvek, zeneművek stb.).

Az oktatási anyagokat az egyes témákért felelős il-

letes munkacsoportok készítették el, de szigorúan a lefektetett új katalogizálási szabályok gyakorlati tesztelését követően. (Így például a rész-egész típusú kapcsolatok kidolgozásáért felelős munkacsoport állította össze a gyűjteményes kiadványok és többrészes monográfiákra vonatkozó tananyagot.) A munkacsoportok a projekt során egy példatárat is létrehoztak. Az oktatási anyagokat formátumsemleges megközelítésben készítették el, a későbbiekben további kisebb munkacsoportok jöttek létre abból a célból, hogy azokat „lefordítsák” a projektben résztvevő intézményekben használt formátumok nyelvére. A további frissítéseket követően végül 2015 márciusában véglegesítették az anyagot, amelyet azután CC-BY-NC-SA (Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!) licenc alatt adtak közre.

Az RDA átültetése hivatalosan 2016. január 1-ével valósult meg. Azóta a németajkú országokban az új szabályzat szerint katalogizálnak a könyvtáros kollégák. Külön munkacsoportok foglalkoznak az RDA használatának kiterjesztésével a levéltárak és múzeumok világára, mindenekelőtt az FRBRoo kezdeményezést⁵ véve alapul.

A projekt, tegyük hozzá, csak az első lépést jelentette, messze nem az RDA teljes körű bevezetését. Az implementálás szakasza egyben a 2. lépésre való felkészülést rejtette magában. A nemzeti könyvtárak kijelölték a katalogizálás három szintjét: a 3. szint az RDA alapelemeit tartalmazza; a 2. a korábban kiválasztott, a németajkú országokra érvényesnek tekintett szabványos adatelemeket; míg az 1. az RDA-ban fellelhető összes leíró elemet. Az első szakaszban a 2. szintben meghatározott elemkészletet alapul véve kezdték el a katalogizálást.

Az RDA átültetése Dániában⁶

Út a döntésig

A Dán Kulturális Ügynökség (Kulturstyrelsen) a Dán Kulturális Minisztérium alá tartozó szervezet, amelynek hatásköre a könyvtárügy alakítására is kiterjed. Munkáját – többek között – egy Bibliográfiai Tanácsadó Testület (BTT) segíti. Az Ügynökség mondja ki a végső szót abban a kérdésben is, hogy a dán könyvtárak közössége a jövőben melyik katalogizálási szabályzatot alkalmazza.

2011 júliusában a BTT ülésén létrehozta egy munkacsoportot azzal a megbízással, hogy megvizsgálja, a dán könyvtárak számára milyen következmények-

kel járna az RDA-ra való áttérés. A munkacsoport bő egy év elteltével publikálta konklúzióit. Az egy esztendő alatt mélyrehatóan elemezték, hogy az átállásnak milyen következményei lehetnek általában a katalogizálásra, a danMARC2 formátum használatára, a könyvtári dokumentumok rendezésére stb. Az utóbbi azért is különösen érdekes, mert korábban Dániában a besorolási rekordok használatának nem volt hagyománya. Végül nyolc lehetséges forgatókönyvet vázoltak fel, amelyek csakúgy magukban foglalták az eddigi katalogizálási szabályok megtartásának lehetőségét, mint az RDA-ra való teljes átállását. A végső konklúzió kimondta, hogy sem az RDA elvetése, sem a 100 százalékos átvétele nem jelent megoldást.

2012 szeptemberében a Dán Bibliográfiai Tanács (DBT) egy „köztes út” mellett tette le a voksát: ennek értelmében a dán könyvtárak az RDA angol változatának használatát célozzák meg, kiegészítve azt egy dán profillal, amely a terminológia dán nyelvű változatát tartalmazza. (Az RDA hivatalos fordítási politikája⁷ számol azzal a lehetőséggel, hogy vannak nyelvközösségek, ahol a katalogizálók az angol vagy az RDA Toolkitben megtalálható egyéb nyelvek valamelyikének magas szintű ismeretével rendelkeznek. Ilyenkor a leginkább kifizetődő megoldás a referenciaanyag kizárólagos lefordítása, amely nem igényli licenccij megfizetését.) A Bibliográfiai Tanács ajánlásaként megfogalmazott „köztes megoldás” része a danMARC2 formátum megtartása, mindaddig legalábbis, amíg a BIBFRAME kezdeményezést nem ismerik meg közelebbről. Egy újabb munkacsoport jött létre annak a problémának a kiküszöbölésére, hogy a máshol keletkezett RDA-rekordokat addig is tudják hasznosítani, amíg az átállás meg nem történik. Ahogy Franciaországban, úgy Dániában is külön munkacsoport foglalkozik az RDA-nak a zenei dokumentumok területén való alkalmazásával.

Az illetékesek tehát megértették, hogy az RDA irányába való elmozdulás szándéka a könyvtári szektor kifejezett támogatásával találkozhat, és külföldön is hasonló tendenciának lehetünk tanúi. Minden arra utal, hogy a Dán Kulturális Ügynökség az átállás mellett dönt majd, amely döntést követi majd az ütemezés lefektetése, a felmerülő költségek kikalkulálása. Az átállásra előreláthatóan 2018-ban kerül sor.

Főbb kihívások

Az átállás több szempontból is kihívásokat tartogat a szokásos munkafolyamatok tekintetében. Az

FRBR-alapú megközelítés az entitások és kapcsolataik meghatározására épít, míg a hagyományos dán katalogizálási gyakorlat az FRBR-értelemben vett megjelenési forma (manifesztáció) leírását helyezi középpontba. Lépéselőny jelent azonban, hogy az FRBR-sugallta szemléletet a dán kollégák már évek óta magukévá tették a közös katalógus (www.bibliotek.dk) építése során.

Megoldandó probléma, hogy Dániában a nevek, testületek, címek besorolási rekordjait csak korlátozottan használták, akkor is leginkább a kontrollált index létrehozásának eszközeként. 2012-ben egy külön munkacsoport jött létre, hogy az authority kontroll kérdését a nemzeti stratégia szintjén kezelje, illetve felmérje, milyen következményekkel jár egy országosan alkalmazható nemzeti besorolási adatrepozitórium létrehozása. Jóllehet a Dán Könyvtári Központ az utóbbi években készített besorolási rekordokat a nemzeti bibliográfia leírásaihoz, de ezt csak korlátozott mértékben tette. Ezek a rekordok a VIAF-ba is bekerültek.

A danMARC2 formátum – némi változtatásokkal – egy ideig tovább használható, ugyanakkor az már most látszik, hogy a formátum és az RDA között nem lehetséges teljes átjárás, ezért idővel mérlegelni kell a BIBFRAME-re való áttérést. Utóbbival ugyancsak külön munkacsoport foglalkozik. Dánia emellett két szakemberrel is képviselteti magát a European RDA Interest Group (EURIG) szervezetben. Ez a legalkalmasabb módja annak, hogy artikulálja elképzeléseit az RDA fejlesztéséért felelő Joint Steering Committee for Development of RDA (JSC) felé. A dán kollégák azt remélik, hogy a szabályzat nemzetközi szabvánnyá növi ki magát, és az IFLA is nyíltan, támogatóan lép majd fel a világban való elterjesztése érdekében.

Az RDA Szlovákiában

Szlovákiában zajlik az RDA-ra való átállás előkészítése. 2016-ban a nemzeti könyvtár megjelentett két módszertani kiadványt a katalogizálók munkáját támogatandó: az egyik témája a könyvek MARC21 formátumban való leírása tekintettel az RDA szabályaira⁸, míg a másik a személynevek besorolási rekordjainak elkészítését mutatja be hasonló megközelítésben⁹. 2016 őszén szemináriumot szerveztek, ahol az előbbi témák mellett a cikkek RDA-alapú leírására is kitértek.¹⁰ Az RDA fordítása várhatóan 2017 tavaszára készül el, a bevezetést 2019-re tervezik.¹¹ (Csehországban 2015 májusától vezették be az RDA szerinti katalogizálást.¹²)

Zárszó

Az IFLA Katalogizálási Bizottsága 1969-ben kezdeményezte a nemzetközi szabványos bibliográfiai leírás szabályzatainak (ISBD = International Standard Bibliographic Description) kidolgozását, a cél – már ekkor is – a bibliográfiai leírás során keletkező információk gyors és hatékony cseréjének, megosztásának előmozdítása volt.¹³ Az ISBD-k alapján itthon megalkotott MSZ 3424 szabványcsalád és a kapcsolódó MSZ 3440 szabványcsalád alkalmazását, ahogy arra Berke Barnabásné is utal¹⁴, élénk szakmai vita övezte. Azt reméljük, hogy az RDA hazai átültetése ugyancsak széles szakmai érdeklődést vált majd ki, egyszersmind sikerül megteremteni azokat a szervezeti kereteket, amelyek lehetőséget biztosítanak a gyakorló (vagy jelenleg épp nem gyakorló) katalogizáló munkatársak, a tapasztalt (vagy éppenséggel tapasztalatlan, ugyanakkor lelkes) könyvtáros (és informatikus) kollégák szaktudásának hatékony „becsatornázására”.

Jegyzetek

1. DANCS Szabolcs: A Bibliográfiai Átállás programja – az RDA franciaországi átültetése = Tudomány és Műszaki Tájékoztatás, 63. évf. 2016. 9. sz. 344–352. p.
2. Fő forrás: ALIVERTI, Christian – BEHRENS, Renate – SCHAFFNER, Verena: RDA in Germany, Austria, and German-speaking Switzerland – a new standard not only for libraries = J LIS.it, 2016. 7. vol. 2. no. 253–278. p. – <http://leo.cineca.it/index.php/jlis/article/download/11702/10846> (Megtek.: 2017. január 2.)
3. DELSEY, Tom: Letter to Joint Steering Committee for Development of RDA. 2009. "RDA Database Implementation Scenarios," July 1. – <http://www.rda-jsc.org/archivedsite/>

docs/5editor2rev.pdf (Megtek.: 2017. január 2.)

4. RDA Toolkit – <https://access.rdatoolkit.org/> (Megtek.: 2017. január 2.)
5. <http://www.ifla.org/node/10171> (Megtek.: 2017. január 2.)
6. Az ismertetés fő forrásai: CATO, Anders – FOG, Henriette – THORBORG, Susanne: RDA in Denmark = Scandinavian Library Quarterly, 2015. 48. vol. 1–2. no. 22–23. p. – <http://slq.nu/?article=volume-48-no-1-2-2015-18> (Megtek.: 2017. január 2.); CATO, Anders – HANSEN, Hanne Hørl: Status report on RDA in Denmark – <http://dom.lndb.lv/data/object/304136.pdf> (Megtek.: 2017. január 2.)
7. http://www.rdatoolkit.org/sites/default/files/translation_policy_for_rda_current.pdf (Megtek.: 2017. január 2.)
8. http://www.snk.sk/images/Informacie_pre/Kniznice_a_knihovnikov/Metodika_pre_NB/NB_Metodika_Knihy_RDA_2016.pdf (Megtek.: 2017. január 2.)
9. http://www.snk.sk/images/Informacie_pre/Kniznice_a_knihovnikov/Metodika_pre_NB/NB_Metodika_Autority_RDA_2016.pdf (Megtek.: 2017. január 2.)
10. http://www.snk.sk/sk/udalosti/144-katalogizacne-pravidla-rda-metodicky-seminar-pre-kniznice-zapadneho-slovenska/event_details.html (Megtek.: 2017. január 2.)
11. Személyes tájékoztatás alapján.
12. Forrás: Národní knihovna České republiky: Výroční zpráva, 2015, 14–15. p. – <https://www.nkp.cz/soubory/ostatni/vz2015.pdf> (Megtek.: 2017. január 2.)
13. Bővebben lásd: BERKE Barnabásné: Könyvtári és szakirodalmi tájékoztatási (dokumentációs) szabványok, szabályzatok In: Könyvtárosok kézikönyve. 5. köt. Segédletek. Szerk. Horváth Tibor – Papp István. Bp. : Osiris, 2003. 63–109. p.
14. Ld. BERKE, 94. p.

Könyvtári Minőségi Díj és Minősített Könyvtár cím

2017. január 22-én Hoppál Péter államtitkár a magyar kultúra napján rendezett ünnepségen minősített közművelődési intézményi és könyvtári díjakat és címeket adott át. *Minősített Könyvtár* címmel tüntették ki a tiszaiújvárosi Derkovits Kulturális Központ Hamvas Béla Városi Könyvtárát, a keszthelyi Fejér György Városi Könyvtárát, a százhalombattai Hamvas Béla Városi Könyvtárát, a miskolci II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtárát, a ceglédi Kossuth Művelődési Központ és Könyvtárát, a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárát, valamint a győri Széchenyi István Egyetem Egyetemi Könyvtárát.

A Könyvtári Minőség Díjat a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára vihette haza.

<http://www.kormany.hu/emberi-eroforrasok-minisztteriuma/kulturaert-felelos-allamtitkarsag/hirek>

Katalist, 2017. január 23. – Gerencsér Judit híréből

Orosz könyvtárak a változó világban

SONNEVEND Péter

Az oroszországi helyzetről az átlagos hazai polgár ritkán hallhat lényeges dolgokat.¹

Az orosz könyvtárakkal szakmáknak ma már alig van kapcsolata, a Könyvtártudományi Szakkönyvtárban elérhető orosz könyvtári szaklapokat is kevesen forgatják, ezért tartjuk fontosnak, hogy az oroszországi könyvtárak helyzetéről és teljesítményéről időről időre képet adjunk.* Az alábbiakban – elsősorban orosz internetes források alapján – néhány érdekesnek tűnő mozaikot igyekszünk felmutatni. A szakmai adatok előtt érzékeltetjük a társadalmi hátteret is.

Népesség és oktatás

Az Oroszországi Föderáció (továbbiakban: OF) lakossága az elmúlt időszakban (konkrétan: 2012-ig) folyamatosan csökkent: 2000-ben 147 millió (kerekítve mindenütt), öt év múlva 144, 2010-ben 143. 2014-ben viszont ismét 144 millióra nőtt². Eközben

a határokon túlról, főként Közép-Ázsiából szinte folyamatos volt a korábbi orosz nemzetiségű lakosság bevándorlása, ami elősegítette azt, hogy a csökkenő tendencia ne legyen még meredekebb. A demográfiai helyzet fenyegetését jól jelzi, hogy a vizsgált időszakban a 0–24 év közötti korosztályok összegzett létszáma (ismét kerekítve) 50-ről 40-re, azaz 10 millióval csökkent. A közoktatásban tanulók létszámára ebből 7 milliós veszteség jut. Eközben 1989 és 2015 között 4,5 millió lakos emigrált, főként nyugati országokba: közöttük bizonyára sok a magasabb végzettségű (zömük természettudós, mérnök, informatikus), illetve a tehetősebb nyugdíjas.

Az országban ma 40 ezer általános és középiskola, illetve 33 ezer templom működik. A nemzetközi PISA-felmérések terén az OF átlag alatt teljesít. 2012-ben a 65 résztvevő ország matematikából átlagosan 494, az OF csupán 482 pontot ért el (32. hely, itt Magyarország: 477 pont), szövegértésből ugyanekkor 496

* Korábban hasonló körkép jelent meg a szerző tollából a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros 2000. 5. (<http://ki.oszk.hu/3k/2012/09/orosz-konyvtarakrol/#more-2294>), valamint a Könyvtári Figyelő 2007. 4. (<http://ki.oszk.hu/kf/2010/10/oroszorszagikonyvtari-korkep-valsag-utan/#more-493>) számában.

pontos átlag mellett csak 475-öt, Magyarország: 488 pont).

2016 decemberében elérhetővé váltak a 2015-ös PISA-felmérés adatai: sikerült az átlaghoz felzárkózni. Matematikából szépen javított az ország (a korábbi 482 helyett 494 pont, míg Magyarország változatlan: 477 pont), szövegértésből a kapott eredmény még erősebb javulást mutat (475 helyett 495 pont, míg Magyarország itt csúnyán rontott: 488-ról 470 pontra). Ehhez nem kívántatik kommentár.

A nemzetközi folyamatokat követve jelentősen bővült a felsőoktatásban való részvétel². Az oktatási rendszer állami finanszírozása 2000-től és 2013-ig a GDP 2,9%-ról 4,3%-ára nőtt (Magyarország: 4,4%); ebből a legnagyobb részt (2%) a közoktatás kapja, de erősödött a felsőoktatásra fordított arány is (0,3-ról 0,8%-ra). Nominálisan az oktatási ráfordítás 215 milliárd rubelről 2888 milliárdra nőtt, míg állandó áron (csak) 552 milliárdra, a különbség egyben jelzi az időszak magas inflációját is. A felsőoktatási intézmények száma közel másfél évtized alatt 969-ről újabb százszal nőtt, s közülük mintegy 400 ad lehetőséget doktori tanulmányok folytatására is. Eközben a hallgatók létszáma 4,74 millióról 5,65 millióra emelkedett. Tehát egy intézmény hallgatói létszáma átlagosan ötezer körül mozog, ez nemzetközi összehasonlításban elég alacsony szám.

Az elfogadott kandidátusi és doktori disszertációk között rengeteg a plagizált tartalmú mű: a legújabb adatok szerint például a Duma 25 képviselőjét, továbbá a kulturális minisztert is e kevéssé jeles „teljesítmény”-ben érték tetten (http://www.disszert.net.org/publications/c_sh_p.htm).

A teljes kulturális ágazat költségvetési részesedése 0,4-ről csaknem 0,6%-ra emelkedett. Azonban az egy főre számított 57 eurós kulturális kiadással – az Eurostat számításai szerint – az OF 2013-ban Európában csak Portugáliát, Romániát, Bulgáriát és Görögországot tudta megelőzni.

Hosszú ideje erős infláció érvényesül: az ENSZ statisztikai adatszolgáltatása szerint a fogyasztói árszínvonal 2000 óta a négyszeresére emelkedett. A GDP 2015-ben 3,7%-kal, a lakossági reáljövedelem ennél is jobban csökkent.³

Információs társadalom

2005 és 2013 között száz lakosra számítva 86-ról 183-ra nőtt a mobiltelefonok száma. Míg 2005-ben csak a vállalatok 53%-a élt az internet lehetőségeivel, ezek aránya nyolc évvel később már 87%-ot ért

el. 2016-os adat szerint az országban már 80 millió ember használja az internetet.

A magánszemélyek körében a napi vagy majdnem napi internethasználat 2013-ra a 16 éven felüliek 43%-át érte el, azóta arányuk nyilván tovább emelkedett (az EU átlaga 2016-ban 60%). Még mindig 29%-os az internetet soha nem használók aránya. A telepített széles sávú elérés 100 lakosból átlag 14 számára biztosított (az Észak-Kaukázusban csak 4 körül). Jobb az arány a mobilkészülékekkel történő internetezés terén: itt a megfelelő szám már 64. Érzékelhetők a különbségek a városi és falusi lakosság esélyei között (az internethálózat 88, illetve 67%-ban adott).

Az infokommunikációs iparágak (IKT) a nemzeti összterméknek alig 3%-át állítják elő. Ami még meglepőbb, a külföldi befektetések e téren már 2011-től – a szankciók életbe lépését jóval megelőzve – csökkenni kezdtek. Az export és import egyenlege drámaian negatív az IKT terén: 2012-ben 0,218 milliárd USA dolláros exporttal szemben 5,828 milliárd import. Utóbbinak bő háromnegyede Kínára jut, ami külön is jelzi a két nagy ország modernizációs fáziskülönbségét.

Az illetékes miniszter 2016 decemberében azt állítja, hogy az országnak, ahol jelenleg 400 ezer programozó tevékenykedik, még egymillió ilyen tudású szakemberre lenne szüksége, de ezek kiképzése másfél-két évtizedet igényel.⁴

Könyv- és lapkiadás

Az oroszországi könyvkiadás zsugorodása folytatódik. Az éves könyv- és brosúra-választék a 110 ezer fölötti számával ugyan jelentősnek tűnik, ám ebből a brosúrák tesznek ki 17–18%-ot, míg az összes példánymennyiségnek (485 millió körül) már 30%-át. Egy könyvjellegű kiadvány átlagos példányszáma négyezerre csökkent (1995-ben még 14, 2000-ben pedig 8 ezer volt az átlagos példányszám). Gondolatban – a jobb megértés végett – osszuk el a négyezres számot 14-gyel (a lakosságszám ennyiszer nagyobb a hazainál), s az eredmény: ez nálunk átlagosan 285 példányt jelentene. Az új kormányzati kulturális stratégia az egy főre jutó 3–4 példányt 2030-ig hét kötetre kívánja emelni, ám a stratégia arról semmit nem mond, milyen eszközökkel és módszerekkel (a kulturális stratégia ráadásul a legújabb válságos időszak előtt született, ugyanakkor a legújabb híradások a jövőre tervezett kormányzati ráfordítások közel 20%-os csökkentését jelzik).

Rendkívül magas a kifejezetten kis példányszámú kiadványok száma. Az összes kiadvány fele ezer példányban, illetve ez alatt jelenik meg. Egy konkrét példa: a mai Oroszország hivatalos szinten talán legfontosabb írója, *Szolzenyicin* (születési centenáriumán, 2018-ban minden róla fog szólni): az ő harminc kötetes életmű kiadása alig néhány ezres példányszámban látott napvilágot (a *Vörös kerék* című regényfolyam 2007-ben napvilágot látott egyik kötete még öt, a 2010-es újabb kötet már csak háromezer példányban jelent meg). Tétélezzük fel, hogy ennek csak felét veszik meg magánemberek vagy külföldi intézmények, akkor mindössze 1500–2500 példány juthatott el a könyvtárakba, miközben az országban közel 2500 város van összesen 107 millió lakossal. Százezres vagy e feletti példányban 2015-ben mindössze 319 könyv jelent meg.

A könyvek és brosúrák tartalmi csoportosítása a leg egyszerűbb módon: 222 millió tankönyv, oktatási segédlet, 160 millió szép- és gyermekirodalom, 100 millió szakkönyv. Évente egy lakosra kevesebb, mint egy szakkönyv jut (beleértve az ismeretterjesztő műveket is). A megjelenés helye szerint a már 12 millió lakosú főváros, Moszkva viszi el az összes kiadvány (címek) felét, s az összes példány 90%-át. Pedig van még 12 milliós lélekszámú város. A kétesen magas szintű koncentráció a kiadók szintjén is megjelenik: a tíz legnagyobb kiadóra jut az összes kiadvány bő ötöde, s az összes példány bő kétötöde. A húsz legnépszerűbb – 2014-ben legtöbbször – kiadott író körében *Dosztojevszkij*, *Remarque* és *L. Tolsztoj* képviseli az értékeket (12., 15. és 17. helyen). Arat a kommersz: *S. King*, az erotikus regényeivel elhíresült angol *E. L. James* és orosz társaik a „nyerők”.

Egy átlagos (300 oldalas) könyv ára 500 rubel (7 euró) fölé emelkedett. Csökken a könyvesboltok száma: a 12 milliós Moszkvában már csak 226 van, míg például Párizsban 700. Az egész országban 25 évvel ezelőtt 8500 könyvesbolt volt, ma mindössze 1500. (Igaz, a plázákban kaphatók bestsellerek.)

Az utóbbi években lendületesen növekszik az e-könyvek piaca, meghaladva a 3 milliárd rubel értéket, bár még csupán a teljes forgalom 2–3%-át teszi ki, míg orosz adatok szerint az európai átlag jelenleg 6–7%. Európa közel ugyanannyiért adja a nyomtatott könyvet, mint az e-könyvet, orosz földön viszont az utóbbi átlag felébe kerül az előbbinek.

Az országban mintegy háromezer tudományos folyóirat jelenik meg, összesen 3,15 millió példányban, tehát egy folyóirat átlagosan csak ezer példányban lát napvilágot. A háromezerből csupán 350 cím ke-

rült bele 2015-ben az Elsevier meglehetősen szigorú szűrőként működő SCOPUS adatbázisának 21,5 ezres választékába, vagyis a SCOPUS-ban az orosz címek 1,6%-ot képviselnek. A 24 könyvtár- és bibliográfia-tudományi folyóirat együttes példányszáma 36 ezer, az átlagos példányszám 1500. Például az Orosz Állami (volt Lenin) Könyvtár által gondozott tekintélyes *Bibliotekovegyenyie* példányszáma az elmúlt években 1000–1300.⁵

A 140 tudományos-ismeretterjesztő folyóiratra szintén mintegy 3 millió példány jut: itt legalább meghaladja az átlagos példányszám a 20 ezret. Az 5–600 általános, női és családi magazinra ezzel szemben 32 millió példány jut. A felséges nép (minden második családra jut egy képes magazin) szórakoztatása zavartalan.

Az újságok száma 11 ezer, összes példány: 247 millió, vagyis az átlagos példányszám 22 ezer.

Az alapítás után negyven évvel, 2015 decemberében végre az Orosz Federáció is belépett az ISSN-tagországok körébe.⁶ A sajátos orosz környezetben a kurrens nemzeti bibliográfia nem nemzeti könyvtári, hanem könyvkamarai feladat, így az Orosz Könyvkamara lett az ISSN nemzeti központja (ld. <http://www.bookchamber.ru/issn.html>).

Könyvtárak: néhány általános adalék

A legfrissebb elérhető adatok szerint a közkönyvtárak száma 38 ezer (1992: 57 ezer, 2009: 47 ezer, 2013: 40 ezer), az iskolaiké pedig 40 ezer (hét éve még 80 ezer). Előbbiek összesített állománya 800 millió fölött (1992: 1060, 2009: 934, 2013: 850 millió) van. A gazdasági krízis kezdete (2009) óta a központi költségvetés levette kezét a helyi könyvtárak támogatásáról. Ez azt jelenti, hogy egy járási vagy községi könyvtár elsősorban a helyi önkormányzat pénzeiből részesedik: minden más forrás minimálisra zsugorodott, helyben viszont igen eltérő prioritások és lehetőségek vannak. 2010-ben még egy olyan jelentős területi könyvtár is, mint Orjol város Tudományos Könyvtára (300 ezer városi lakos, 25 ezer beiratkozott olvasó, 120 könyvtári dolgozó, 600 ezres állomány) mindössze 200 ezer rubelből – magyar forintban ez kb. 1,2 millió – gyarapíthatott.⁸

Az olvasók száma a közkönyvtárakban az 1990-es évek elején 70 millió volt (a statisztikák kozmetikázása nyilván nem volt ismeretlen módszer), majd öt év múlva 60 millióra eszketett, s azóta jóval e szint alá csökkent.

A közkönyvtárak körében 2014-ben 55, 2015-ben

már 61% rendelkezik internet-hozzáféréssel. Egy minisztériumi beszámoló szerint a lakosság 31%-a beiratkozott olvasó. A Levada közvélemény-kutató intézet felmérése viszont csak 18–20%-os könyvtári olvasói arányt jelez.

Az országos könyvtárpolitika azzal számol, hogy a közkönyvtárak hagyományos könyvgyűjteményi funkcióiból kilépve hármas szerepkörrel fejlődhetnek a jövőben: a) kulturális örökség őrzése; b) szabadidő központ; c) aktív szolgáltatás az internet használói számára.⁷

Az Orosz Elektronikus Könyvtár (OEK) és más digitális könyvtárak

Az OEK (Nacionalnaja elektronnaja biblioteka) munkálatai 15 éve indultak, a legfrissebb adatok szerint a tartalma 1,6 millió „példány” (nem deríthető ki, ez hány művet jelent). Egy új elnöki rendelet szerint 2016-ban 11 ezer „aktuális” tudományos művel kell bővülnie. Az OEK használata növekszik: 2010-ben 2 millió látogató, 2013-ban 3,2 millió, 2014-ben 3,5 millió, 2015-ben 9,5 (!) millió, 2016 első negyedében: 2,9 millió. A Duma az 1994-es könyvtári törvényt kiegészítve 2016 nyarán előírta az országos digitális könyvtári rendszer megteremtését. Időközben az EK központi szervere Szentpétervárról átkerült Moszkvába. 2015 óta az Orosz Állami Könyvtár, az RGB felelős megvalósításáért. Több tucat könyvtár és egyéb közgyűjtemény (múzeum, levéltár) igyekszik szolgáltatni digitális anyagait az OEK számára, ám igen gyakori gond e téren is a szerzői jogok tisztázatlansága. Az OEK anyagát – szerződés alapján – felhasználó könyvtárak száma megközelíti a másfél ezret. Számos könyvtár pedig gépi katalógusát kínálja fel az OEK számára.

Lényeges fejlemény, hogy a kötelezpéldányokról szóló törvény nyári kiegészítése előírja minden kiadvány elektronikus példányának beszerzését is, egyidejűleg a papíron szolgáltatott példányok számát az eddigi 16-ról 9-re csökkentették.

E példákkal csupán ízelítőt adtunk: számos digitális könyvtár csak most bontogatja a szárnyait, sok közülük térítést kér, és nem kevés a nem legális tartalmat kínáló is. Egyes becslések szerint ma a nem legális („kalóz”) tartalmak aránya 90%-os.

Az új orosz valóságba belefér, hogy Sz. Anurjev, az egyik vezető kiadói szakember – a LitRes digitális könyvtár (750 ezer jogtiszta e-könyv, ebből 100 ezer orosz nyelvű, https://vk.com/litres_biblioteka) tulajdonosa és irányítója – egy szakmai konferenci-

án élesen kritizálta a drága és nem hatékony állami projektet.

A nyílt hozzáférés terén az egyik legsikeresebb orosz digitális könyvtári projekt neve: Cyberleninka <https://cyberleninka.ru/>, mely tudományos cikkek és más anyagok ingyenesen használható, bárki által, bárhol elérhető tárháza (az elnevezés az alapító fiatal emberek saját választása, a projektnek semmi köze a korábbi Lenin Könyvtárhoz). A legfrissebb adatok szerint állománya meghaladja az 1,13 millió egységet, a jelenlegi kb. 150 ezer használó havi (egyedi) látogatásainak száma 3 millió körül jár (három évvel ezelőtt még: a tartalom egy millió tanulmány, havi két millió látogatás). A digitális repozitóriumok nemzetközi értékelése szerint a projekt a világ 10–12-ik legsikeresebb ilyen vállalkozása. A tudományirányítás is felismerte a Google Scholarral együttműködő rendszerben rejlő lehetőségeket a szellemi teljesítmény objektív (nem ágazati elfogultságokat tükröző) értékelése szempontjából.

A Jelcin Elnöki Könyvtár (JEK – www.prlib.ru) létrehozása 2007 januárjában kezdődött közvetlenül Putyin elnök rendeletére, 2009 májusában vált működőképpé. Státusa: ez a harmadik nemzeti könyvtár (a moszkvai és szentpétervári két hagyományos nagykönyvtár mellett). A legfrissebb adatok szerint állománya elérte a fél milliós nagyságrendet. Ma a világban tucatnyi fiilálé (London, Berlin, Prága stb.) működik, ezek egyike Budapesten az Orosz Kulturális Központban: a JEK állománya tehát lényegében csak korlátozottan nyilvános, csupán az egyik befogadott intézmény erre a célra létesített olvasótermének gépein érhető el (Budapesten ráadásul mindössze heti pár órában)⁹.

Aki a legfontosabb orosz írók alapvető műveit keresi, annak ajánlható ez a digitális könyvtár: <http://rulibrary.ru/>.

Országos (központi) könyvtárak

A központi kormányzat alárendeltségében nyolc (2011-ben még kilenc) könyvtár működik: köztük a két nemzeti, az Orosz Állami (orosz rövidítése: RGB) és az Orosz Nemzeti (volt Szaltikov-Scsedrin, rövidítése: RNB) Könyvtár, továbbá az országos műszaki, az idegen nyelvű („Inosztranka”), a történettudományi, ifjúsági, illetve gyermekkönyvtár stb.

Ezek fontosabb összegzett adatai 2011-ben és 2015-ben:

- állomány: 94,6 – 97,4 millió,
- éves gyarapodás: 1,1 – 0,9 millió,

- olvasók száma: 0,83 – 0,97 millió,
- látogatások száma: 3,2 – 3,1 millió,
- a weboldalakat felkeresők száma: 20,8 – 15,5 millió (vajon miért e csökkenés?),
- dolgozók száma: 5 ezer – 4 ezer (ezen belül diplomások: 2350 – 2340 fő).

E számok igen keveset árulnak el a nagy könyvtárak meghatározó súlyáról, s vezető munkatársaik intellektuális és kapcsolati tőkéjéről. Utóbbiról egy példa: a tavaly elhunyt *Je. Genyijeva* (1946–2015) nemcsak közel 25 évig igazgatta az idegen nyelvű könyvtárat, s volt több évig első IFLA-alelnök, hanem kitűnő angol irodalomtörténész, tengernyi közéleti funkció viselője is, miközben írók (*L. Ulickaja* stb.) és tudósok tekintették barátjuknak.¹⁰ A két hagyományos nemzeti könyvtár sorsát érintő döntés született ez év elején: a moszkvai RGB főigazgatója, a matematikus-informatikus *A. Viszluj* lett a szentpétervári RNB vezetője (az RGB élén jelenleg megbízott személy áll).

Említést érdemel, hogy 2014-ben az országos műszaki könyvtár (GPNTB) hirtelen arra kényszerült, hogy pár hónap alatt elhagyja a város központjában lévő patinás épületét, s a nem túl könnyen elérhető, csaknem külvárosi, ipari környezetben kell új életet kezdenie (a magyar olvasó nyilván emlékszik az OMIKK analóg történetére 2001-ből). A „városfejlesztési” szándékok ott sem mindig kedveznek a könyvtáraknak...

A legnagyobb oroszországi könyvtárakról szólva nem lehet megkerülni az állományt tekintve negyedik legnagyobb gyűjteményt, a társadalomtudományok nemzetközileg is jelentős könyvtárát és tájékoztatási intézményét, az INION-t. Az akadémia társadalomtudományi könyvtárát súlyos tragédia érte: 2015. január végén hatalmas, 48 órán át dúló tűz pusztította el a 14 milliós állomány 15%-át, az épület helyreállítása is hosszú időbe telik. Idén júliusban már a harmadik vezetőt nevezték ki az élére. Az orosz könyvtárak gondjairól valamennyit elárul az a tény, hogy a tűz után sikerült ugyan újraéleszteni a könyvtár szervert, mely 1985-ben (!) készült, s épp kora miatt a modern gépekkel és programokkal igen nehezen hozható szinkronba. 2016 szeptemberében döntöttek az épület helyreállítását célzó építészeti tervekről. 900 tonnányi sérült állomány várja lefagyasztva a majdani restaurálást. Az 1988-as leningrádi akadémiai könyvtári tűz után a nálunk is nagyra becsült *D. Lihacsov* akadémikus ezt írta: a kulturális intézmények csak akkor születhetnek újjá, ha könyvtáraik megmaradnak...

Szakmai egyesületek

A legtekintélyesebb orosz szakmai szervezet, az Oroszországi Könyvtári Egyesülés (Rosszizszkaja bibliotyechnaja asszociacija – RBA) 1994-ben született közel húsz létező könyvtári egyesület összefogásának köszönhetően, végül a hivatalos bejegyzésre 1995 novemberében került sor. Tavaly ősszel, a húszéves évfordulón *V. Firszo*v, az RBA elnöke kifejezte reményét, hogy 2017-ben az IFLA világkonferenciája Szentpétervárra jön. Az IFLA idei döntése azonban végül Wroclawnak kedvezett (Wroclaw idén Európa „kulturális fővárosa”), s aligha tévedünk nagyot, ha e mögött a politikai légkör változásának is (némi) szerepe lehetett. Az RBA a magyar Informatikai és Könyvtári Szövetség típusát idézi: ott is csak jogi személyek (könyvtárak, oktatási intézmények stb.) képezik a tagságot. Orosz földön nem ismeretes a Magyar Könyvtárosok Egyesületéhez hasonló, a szakembereket összefogó szerveződés. Az RBA nem túl számos külföldi partnere közt van az ALA, az amerikai könyvtáros egyesület, továbbá a volt szovjet köztársaságok utódállamainak néhány testvérszervezete.

A Független Államok Szövetsége (FÁK) tagjainak könyvtári szervezetei hozták létre az Eurázsiai Könyvtári Gyűlést (Bibliotyechnaja Asszambleja Jevrazii – BAE), amely idén volt húszéves, és a térség kulturális és könyvtári együttműködését hivatott támogatni. Jelenleg az azerbajdzsáni nemzeti könyvtár vezetője tölti be az elnöki pozíciót. A BAE idén tavasszal tartott moszkvai konferenciáján nyolc állam képviselői úgy döntöttek, hogy létrehozzák az „egységes információs térséget”.

2015-ben a LIBKOM krími konferenciáján hozták létre a *Jövő Könyvtárai* elnevezésű új egyesületet, elnöke és alelnökei a központi, illetve a nemzeti könyvtárak vezetői lettek. Az elnök elsődleges célnak határozta meg, hogy a könyvtárak, könyvkiadók és könyvkereskedők közti megértést elősegítsék. A messzi távolból csak találgatni lehet, miért nem volt elég az RBA-n belül egy ilyen szerepkörű új szekció létrehozása?¹¹

Médiahasználat és olvasók, olvasás

A kérdés élénk érdeklődést kelt, sok-sok adat forog közközen, s ezek lényege: csökken az olvasás vonzereje, egyre olvad az olvasók aránya. Legújabbán már parlamenti (Duma) bizottsági tárgyalás napirendjén is szerepelt, ahol riasztó adatok hangzottak

el. Az Oroszországi Könyves Szövetség (Rosszizszkij Knyizsnij Szozjuz) elnöke szerint hiába kerül a gyerekek olvasása alapján az ország a világban dobogóra (nem tudni, miben áll a „dobogós hely”, teheti hozzá az ismertetés írója), ha a felnőttek 70%-a soha nem olvas könyvet. Ha a család nem támogatja az olvasást, akkor nem lesz eredmény.

Egy három éve készült alapos felmérés szerint éves szinten a felnőttek 23%-a esetében eredményez az olvasás hat vagy több könyvet, miközben 44% egész évben egyetlen könyvet sem vett kezébe. A helyzet a 90-es években kezdett romlani, majd az ezredforduló óta a negatív tendencia tovább erősödött.

Televíziót a felnőtt (16 év feletti) lakosság 94%-a néz, bár csak 10%-a tartja ezt az elfoglaltságot hasznosnak. A Deloitte & Touche CIS (Moszkva) kitűnő felméréséből emelünk át pár adatot. 2012–2015 között az átlagos médiahasználat 8%-kal nőtt. A 16–24 éves korosztályban 26%-kal csökkent a tévézés, a 16–19 évesek kétharmada él már e-könyvek olvasásával. A teljes válaszolói kör átlaga szerint a nyomtatott média igénybevétele 17, a nyomtatott könyveké 9%-kal, míg a rádióhallgatás 7%-kal, a tévézés 5%-kal esett vissza. A felmérés a vizsgáltak körében 44–44%-ot mért mind a nyomtatott, mind az e-könyvek olvasását illetően.

A gyerekolvasás esélyeiről közöl érdekes adatokat a Biblioteka című országos folyóirat friss száma. A szépirodalom adja a friss kiadványok választékának mintegy ötödét, míg a gyermek- és ifjúsági irodalom az összesben 4%-kal kap helyet. Az átlagos példányszám itt is három, ötezer példány, miközben csak Moszkvában közel fél millió 11 év feletti gyermek tanul a közoktatásban. A legtöbbet megjelenő gyermekirodalmi szerző máig *Korney Csukovszkij* (1882–1969): 2015-ben 132 kiadás 2,4 millió példányban, a rangsorban a kilencedik az első külföldi szerző, *Andersen* (53 kiadás – 534 ezer példány), míg például *J. Rowling*, a Harry Potter-sorozat szerzője 10 kiadvánnyal szerepel a 14. helyen (347 ezer példány). Mivel a gyermekkönyvek több mint 60%-a is Moszkvában lát napvilágot, a vidék ellátása több mint fogas kérdés.

Igen keveset tudunk az információs hálózaton élő ifjúság irodalmi érdeklődéséről és aktivitásáról. E témát feszegeti egy új tanulmány a Levada közvélemény-kutató központ folyóiratában *L. Boruszjak* tollából. Mint kiderül, orosz földön lenyűgöző létszámú felületeket éltnek az egy-egy íróat favorizáló közösségek. A elsőket (legtöbb érdekeltet felmutatókat) idézzük: a korábban már említett E. L. James – 900, P.

Coelho – 580, Sz. Jeszenyin – 350, J. Rowling – 250 ezer pártoló a VKontaktye elnevezésű orosz közösségi oldalon. A *VKontaktye* tíz éve jött létre, 2007-ben 100 ezer felhasználója volt, mára pedig nemcsak az OF, hanem Európa legnagyobb közösségi oldala lett átlagos napi 70–80 millió látogatóval, értéke ennek megfelelően dollármilliárdokban mérhető.

A mai orosz könyvtári hálózat számos fontos intézményében élénk olvasás- és könyvtár-szociológiai munka folyik, érdemes lenne egyszer csak erre koncentrálni. Itt csupán az egyik országos könyvtár, a moszkvai ifjúsági könyvtár (orosz rövidítése: RGBM) rendkívül tartalmas évkönyveire van módunk kitérni. Idén már a tizedik tanulmánykötet jelent e címen: „Szociológus és pszichológus a könyvtárban”. Szerkesztője *M. M. Szamohina*, az egyik legismertebb szakember. *O. Froszt* a 2010-ben megjelent kötetben a cseljabinszki körzet (oblaszty) könyvtáraiban végzett felmérést összegzi. 842 fő, mind 16 és 29 év közötti, válaszolt kérdéseikre. A városi és falusi könyvtárhasználók körében érdekes különbség, hogy míg a városiaknál már teljes az internethasználat, falun a körülmények ezt még akadályozzák. Ezért nem meglepő, hogy ott a televízió (még) az információkhoz jutás egyik legfontosabb forrása, míg a városiaknál az internet 55–41 arányban átvette a vezetést. Meglepő, hogy mindkét körben a család szerepe egészen minimális: városiaknál – 11, falusiaknál – 7). A könyveket ugyanilyen sorrendben 56–42 arányban jelölték, itt a beszámoló olvasója a felmérés helyének (vagyis a könyvtárnak) „vonzerejétől” nem tud eltekinteni.¹²

A LIBNET: a legjelentősebb országos könyvtári projekt

A kilencvenes évek elején lendületet vett az oroszországi nagykönyvtárak számítógépesítése. A hatékonyság növelése érdekében 1992-ben hozzáláttak a közös gépi katalógus létrehozásához. Különösen az ezredforduló után sikerült komolyabb eredményeket elérni. A legfrissebb adatok szerint (2016. szeptember 23.) a közös katalógus tartalma: 12,86 millió leírás, 2,16 millió adat az authority file állományban, 2003 óta összesen 7,3 millió leírás importálása a központi adatbázisból. Egy évvel korábban (2015. szeptember 16.) az analóg adatok: 12,18 – 2,1 – 6,4 millió. (Az egy év alatt átvett mindössze 900 ezer leírás nem tűnik igazán meggyőzőnek.) 2011 novemberében az illetékes főhatóság, a Kulturális Minisztérium jóváhagyta a LIBNET fejlesztési kon-

cepcióját a 2011–2020-as időszakra. Itt nem térhetünk ki a szervezés részleteire, de annyit említünk, hogy meghatározó a 2001-ben az RGB-ben létesített központi szervezet (LIBNET Országos Információs Központja): ennek alapja a korábbi hagyományos országos központi könyvkatalógus. Újdonság, hogy mintaként az OCLC-t nevezik meg (kérdés, a mai feszült orosz–amerikai politikai kapcsolatok közepette ezt lehet-e még hangoztatni). Hasonlóan elsőrendű feltétel a megfelelően felkészített szakemberek közreműködése: ma már közel száz könyvtár harmadfél-száz minősített katalogizáló munkatársa építi a közös adatbázist. Az országos műszaki könyvtár (GPNTB) égisze alatt a műszaki tudományokat felölelő központi katalógus szintén tartalmaz legalább egy millió rekordot. Másrészt a koncepció az összes könyvtártípusra ki kíván terjedni, egészen az iskolai könyvtárakig, épp az OCLC mintájára. Ma viszont az adatbázis fejlesztésére jogosított szakemberek döntő hányada a vezető területi közkönyvtárak munkatársai közül kerülnek (ezek a kulturális minisztérium szakmai alárendeltségében működnek), s elenyészően kevés például a felsőoktatási szakember. Ebből az a feltételezés kínálkozik, hogy a főhatósági korlátok még igencsak „elevenek”: más szóval, mintha eltérő lenne a kulturális ágazat és az oktatási minisztérium könyvtárügye.¹³

Kis hungarikum

2014 kora tavaszán két hölgy érkezett Moszkvából az Országos Széchényi Könyvtárba: a moszkvai *Biblioteka v skole* (Iskolai könyvtár) című folyóirat szerkesztői. Említésre érdemes, hogy a lap az orosz rendszerváltozás (1991) után létrejött magánkiadó (www.1september.ru) sikeres vállalkozása, melynek működését és szerepét az iskolai képzésben és szakmai továbbképzésekben a *Könyvtári Figyelő* 2014. 3. száma is bemutatta.¹⁴ Igen intenzív napok eredményeként látogatóink gazdag „zsákmányra” tettek szert, amely hamarosan megtöltötte a Biblioteka v skole 2014. novemberi, tematikus magyar számát (korábban finn tematikus szám is készült már). Az orosz irodalom magyar fordítóitól iskolai könyvtárosokig sok hazai képviselő – és téma – megjelent e számban, melyet a moszkvai magyar kulturális intézetben mutattak be 2014 novemberének végén. Az orosz – magyar könyvtári kapcsolatok sajnálatos megritkulása idején különösen öröndetes egy ilyen jelenség.

Összegzés

A fenti szerény körkép jelzi, hogy az oroszországi könyvtárügy jelentős változási szakaszt él át: változnak az olvasók, a dokumentumok, a technika, következésképp a funkciók is. Ugyanakkor egyre jobban „szakad” is az ország: a legjobb helyzetben lévő könyvtárak a modern eszközök (RFID, digitális könyvtár stb.) birtokában magabiztosan nézhetnek a jövőendő változások elé, míg a kisebb intézményekben az elemi problémák (szerény gyarapítás, számítógép, internet, megélhetést biztosító fizetés stb.) is megoldhatatlannak tűnnek. Már pedig az utóbbiak felhasználói is közel százmillió nagyságrendet képviselnek.

Utóhang – elnöki sajtótájékoztató

2016. december 23-án Putyin elnök három és félórás sajtótájékoztatója keretében olyan kérdést is kapott a vége felé, hogy mi lesz a könyvtárakkal, hisz egyre zsugorodik a gyarapítási keretük. Az elnök úgy reagált, hogy igyekeznek elősegíteni a könyvtárak teljes körű újjászülését, hogy mindenki lapozhasson könyvet, olvasson, élvezze az illusztrációkat. Ugyanakkor a hagyományos könyvet egyre inkább szorongatják az új hordozók és az internet. Ezért a könyvtárak jövője az lehet, hogy *multimédia-központokká* válnak, ahol a könyvek mellett biztosított az internethasználat is.

Jegyzetek

Az elektronikus dokumentumok megtekintése: 2017. január 3.

1. Emeljük ki a kevés kivétel egyikét, SZILÁGYI Ákos: Túlírányított demokrácia. Oroszlecke. Pozsony : Kalligram, 2011. 332 p. című könyvét, amely a putyini állam számunkra igen tanulságos „természetrajzát” adja.
2. A hivatalos orosz statisztikák 2014-re vonatkozóan kezdik hozzáadni az annektált Krím és Szevasztopol város együtt kb. 2,3 milliós népességét az országos számhoz. Mi ezért általában megállunk 2014-nél.
3. Digest of educational statistics in the Russian Federation 2014. Statistical data book. Moscow : National Research University, 2014. 74 p.; <https://www.hse.ru/en/primarydata/edstat2014>; az ENSZ-adat forrása: <http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=Russian%20Federation> ; PISA 2012 Key findings. 44. p. <https://www.oecd.org/pisa/>

- keyfindings/pisa-2012-results-overview.pdf; a 2015-ös PISA-eredmények itt:
<https://www.oecd.org/publications/pisa-2015-results-volume-i-9789264266490-en.htm>
4. Information society indicators in the Russian Federation. Data book. Moscow : National Research University, 2014. 320 p. <https://www.hse.ru/en/primarydata/isi2014> ; MINKOMSVÁZI, G.: Rossii nužen million ajtišnikov; <https://www.gazeta.ru/tech/news/2016/12/05/ni416843.shtml>
 5. BAZENKOVA, A.: Russia's book industry shrinks as Russians stop reading = Moscow Times, 29 July, 2015. <https://themoscowtimes.com/articles/russias-book-industry-shrinks-as-russians-stop-reading-48632>.
 Az e-könyvek kiadásáról: <http://www.internationalpublishers.org/market-insights/country-reports/281-ipa-country-report-russia-s-publishing-market-in-2015>; legfrissebb adatok: <http://bookind.ru/events/4424/> Egy akadémiai történettudományi folyóirat (Rossijskaâ istoriâ, ISSN 0869-5687) idei legfrissebb (4.) számának példányszáma 659. Egy másik komoly történész folyóiraté (Žurnal rossijskih i vostočnoevropejskih istoričeskikh issledovanij) 500. A kommunista párt központi lapja, a Pravda 40 éve 10 millió feletti példányban látott napvilágot, ma mindössze 100 ezret ér el.
 6. Az új ISSN-központról: <http://pro-books.ru/news/3/17552>
 7. A könyvtárak száma és az átlagos könyvkiadási példányszámok jelentős eltérését már a parlamentben is szóvá tették: <http://www.duma.gov.ru/news/274/1756385/#photo2>
 Az oroszországi könyvtárstatisztika problematikájáról alaposabb elemzés: ABRAMOVA, M.: Čto otrazaüt količestvennye pokazateli? „Kolücie voprosy na zlobu dnâ = Biblioteka, 2016. 5. no. 3–7. p. – Az új könyvtárpolitikai irány – a szabadidő-központokká való átalakítás – inkább komikus mellékszövege, hogy mikor a közelmúltban a kulturális miniszter a Moszkva közkönyvtáraiból kikerülő 3 millió kötetet (!) sajtó útján ajánlotta a hadsereg laktanyái számára, Sz. Sojgu miniszter, Putyin elnök egyik fő bizalmasa, nyomban válaszolt: erre semmi szükség, az orosz hadsereg kitűnő garnizoni könyvtárakkal rendelkezik az egész ország területén.
 8. GENIEVA. Je.: Prodolzhaem „igrat’ v mâč”: o smyslah i bibliotekah = Bibliotekovedenie, 2015. 1. no. 72. p. <http://www.buninlib.orel.ru/lib-rary/lib-oblast2.htm> – Egy friss felmérés szerint a lakosság közel egy ötöde (18%) a szükséges állami megtakarítás lehetséges „áldozatai” között második helyre teszi a kulturális ágazatot (első az államigazgatás 36%-kal). Tehát „nem fáj” érte annyira a fejük, mint az egészségügyért, oktatásért vagy honvédelemért. <https://wciom.ru/index.php?id=236&uid=115873>
 9. Meždunarodnaâ naučno-praktičeskaâ konferenciâ: Rumâncevskie čteniâ. 12. 04. 2016. Rossijskaâ gosudarstvennaâ biblioteka. <http://www.aselibrary.ru/video/conference43/conference437182/>; <http://cyberleninka.ru/about> ; http://repositories.webometrics.info/en/top_portals http://strf.ru/material.aspx?CatalogId=221&d_no=117457#.V-5J0sk6fIV; http://cyberleninka.ru/OA_native_adv.pdf; <http://www.council.gov.ru/events/news/69727/> ; OEK használati statisztika: <http://www.rsl.ru/ru/s410/nebstat> ; ANUREV, S.: Trendy razvitiâ ëlektronnyh resursov v bibliotekah. = Naučno-tehničeskie biblioteki, 2016. 2. no. 35–37. p. http://www.gpntb.ru/ntb/ntb/2016/2/NTB2_2016_%D0%905_3.pdf [http://asozd2.duma.gov.ru/addwork/scans.nsf/ID/386417E0652FED7C43257E470026A1A7/\\$File/794026-6.PDF?OpenElement](http://asozd2.duma.gov.ru/addwork/scans.nsf/ID/386417E0652FED7C43257E470026A1A7/$File/794026-6.PDF?OpenElement); http://www.rsl.ru/datadocs/doc_8417ko.pdf; friss adat a JEL-ről: <http://bookind.ru/events/4424/>
 A Cyberleninka-ról érdekesítő információkat tartalmaz az alapítókval folytatott 2016. decemberi interjú: http://www.chaskor.ru/article/biblioteka_svoimi_rukami1228
 10. Genyijeva képes volt ellenállni a kormányzati szintről érkező nyomásnak, hogy az Inostranka amerikai részlegét zárja be. Erre csak halála után került sor. Mint ahogy gyorsan felszámolták a török részleget is. Vajon most, hogy az orosz–török vezetők újra megérteni látszanak egymást, utóbbit újra fogják alapítani?
 Az INION : https://en.wikipedia.org/wiki/Institute_of_Scientific_Information_on_Social_Sciences_of_the_Russian_Academy_of_Sciences - a wikipédia cikkének orosz változata jóval bővebb információt nyújt. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/11383676/A-million-rare-documents-damaged-in-Moscow-library-fire.html>; Ehhez hasonlítható pusztító tűz volt 1988 elején az akadémia leningrádi természettudományi könyvtárában: <http://www.nytimes.com/1988/04/01/world/library-lost-400000-books-in-soviet-fire.html> Lihacsov 1988-as írása: „Gorkie mysli posle požara” – Késérő gondolatok a tűzvész után <http://www.lihachev.ru/pic/site/files/polemika/gorkiemysli.pdf> ; új hírek az INION-ról: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=2801872>
 11. <http://www.rba.ru/content/about/history/20year/index.php>; <http://bae.rsl.ru/>
 12. <http://utro.ru/news/2016/09/21/1298224.shtml>; <https://rg.ru/2013/06/07/knigi.html>; Deloitte: Media consumption in Russia: key trends. Moscow, Jan. 2016. 24p. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/ru/Documents/technology-media-telecommunications/media-consumption-in-russia-2015-en.pdf> ; PORÂDKINA, Mariâ: Krug detskogo čteniâ: sostoânie, problemy, perspektivy = Biblioteka, 2016. 2. no. 70–77. p. ; BORUSÁK, L.: Molodež obsuždaet

literaturu. Analiz massovyh soobšestv VKontakte. = Vestnik obšestvennogo mneniâ. = 2016. 3–4. no. 130–148. p. (konkrét adataink a 137. oldalon – <http://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2016/07/vom-3-4-2015.pdf>); Itt vannak összegyűjtve az olvasás- és könyvtár-szociológiával foglalkozó műhelyek: <http://www.library.ru/1/sociolog/researchers/>. A 2009-ben szemléletében tökéletesen megújult – s ma talán a legkorszerűbb eszméket képviselő – országos ifjúsági könyvtár (RGBM) 2015 tavaszától havi internetes folyóiratot is közzétesz az ifjúság kérdéseiről http://gazeta.rgub.ru/?page_id=389; A „Szociológus és pszichológus a könyvtárban” című tanulmánykötetek e-könyvként érhetők el a kiadó könyvtáron keresztül. A 10-ik kötet: <http://www.rgub.ru/ebook/?id=364#0>. 2013-tól az országos gyerekkönyvtár is hasonló szemléleti megújulást indított el. Erről az épp említett kötetben számol be Koloszova, J. (68–71. p.). Csak röviden említjük, hogy 2015-ben a szakma megünnevelte a nálunk is nagyra értékelt Valerija Sztjelmah 80-ik születésnapját. Az „olvasásszociológia klasszikusa” címmel írtak méltató cikket életművéről, s az írás tartalmazza fonto-

sabb műveinek bibliográfiáját is. ZAHAROVA, E. V.: Klasszik szociológiai čteníâ = Bibliografiâ i knigovedenie, 2015. 1. no. 139–145. p. – Sztjelmah 2013-as interjúja a múltbeli és a jelen olvasásáról is hallatlanul érdekes gondolatokat tartalmaz: Otnošenie k knige sil'no izmenilos'. <http://urokiistorii.ru/memory/arc/51818>

13. <http://www.rba.ru/content/about/doc/libnet.pdf> = LIBNET fejlesztési koncepció. 2011–2020. 2011. 42. p.; LIBNET központ: <http://www.nilc.ru/?p=center>. Az OCLC-ről írá- sunk: OCLC, a világkönyvtár: egy laikus jegyzetei. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2014. 11–12. sz. 35–43. p. <http://ki.oszk.hu/3k/2014/12/oclc-a-vilagkonyvtar/>
14. GROMOVA, Olga: A tájékoztatástól a képzésig – szakfo- lyóiratokra épített továbbképzés. Egy oroszországi projekt története és tanulságai. (Ford. Hegyközi Ilona) = Könyvtári Figyelő, 2014. 3. sz. 374–380. p.; Orosz iskolai könyvtári fo- lyóirat magyar száma = Könyvtári Figyelő, 2014. 4. 491. p.

Beérkezett: 2017. január 5.

Együttműködési megállapodás az ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézet és a Csorba Győző Könyvtár között

Az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet és a pécsi Csorba Győző Könyvtár 2016 decemberében együttműködési megállapodást kötött. A kooperáció kiemelt területeként a Csorba Győző Könyvtár szakmai gyakorlatokat szervez a Könyvtár- és Információtudományi Intézet hallgatói számára, hogy az elméletben tanultak után a gyakorlatban is megismerjék a közkönyvtári munkát és bekapcsolódjanak a kistérségi mozgókönyvtári ellátást végzők munkájába is.

A megállapodás szövege itt olvasható:

<http://elte-lis.blogspot.hu/2016.12/szakmai-egyuttmukodesi-megallapodas.html>

Katalist, 2016. december 19. – az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet tájékoztatása alapján

Megalakult az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár

Az ELTE Szenátusának V/2017. (I. 16.) és VI/2017. (I. 16.) határozatai értelmében 2017. február 1-jétől az ELTE Egyetemi Levéltár és a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Könyvtár és Levéltár is az Egyetemi Könyvtár részeként működik tovább, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár néven. A csatlakozó intézmények kialakult jó gya- korlata és fejlesztési elképzelései több pontban is kiegészítik egymást, megalapozva a jövőbeni sikeres együttműködés és fejlődés lehetőségét.

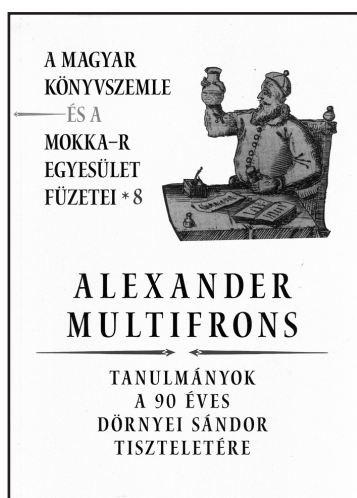
Katalist, 2017. február 3. – Részlet a főigazgatói tájékoztatóból

Emlékkönyv Dörnyei Sándor tiszteletére

A régikönyves kutatások publikációs fóruma 2008-ban új instrumentummal gazdagodott: a terület patinás orgánuma, a *Magyar Könyvszemle* és a *MOKKA-R Egyesület* közös sorozatot indított elsősorban olyan tanulmányok megjelentetésére, amelyek terjedelme meghaladja a folyóirat közlési lehetőségeit. A rendszeresen megjelenő vállalkozásban közreadott tomosok között akadnak alapvető monográfiák (*Borsa Gedeon: Andreas Hess*, 2013; *Viskolcz Noémi: Nádasdy Ferenc (1623–1671) nyomdái*, 2015), különböző tudományos konferenciákon elhangzott előadások szerkesztett változata (*A MOKKA-R Egyesület 2007. december 17-i felolvasóülésének anyaga*, 2008; *Biblia Hungarica philologica*. Magyarországi Bibliák a filológiai tudományokban, 2009; *Sylvae typographicae*. Tanulmányok a Régi Magyarországi Nyomtatványok 4. kötetének (1656–1670) megjelenése alkalmából, 2012) és jeles kutatók tiszteletére kiadott emlékkönyvek, közkeletű német elnevezésükkel *Festschriften* (*Magistrae discipuli*. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére, 2009; *Crescit eundo*. Tisztelgő tanulmányok V. Ecsedy Judit 65. születésnapjára, 2011). A sorozat decemberben napvilágot látott nyolcadik egysége tartalmában a harmadik csoportba tartozik, *Dörnyei Sándor* 90. születésnapja alkalmából tisztelői jelentették meg az *Alexander multifrons. Tanulmányok a 90 éves Dörnyei Sándor tiszteletére* című, illetve alcímű emlékkönyvet.

Dörnyei Sándor csaknem hét évtizede a magyar könyvtárügy meghatározó személyisége. Kétségtelenül nem tartozik szakmánk sztárolt, karizmatikus egyéniségei közé, inkább kissé a háttérbe húzódva végezte és végzi nélkülözhetetlen bibliog-

Alexander multifrons : tanulmányok a 90 éves Dörnyei Sándor tiszteletére / szerk. Perger Péter. – Budapest : Argumentum Kiadó ; OSZK, 2016. – 214 p.

(A Magyar Könyvszemle és a Mokka–R Egyesület Füzetei; 8.) ISBN:978-963-446-781-6

ráfusi és fontos tudományos kutatói munkáját. A *Pázmány Péter Tudományegyetemen* szerzett 1948-ban bölcsészdoktori oklevelet. Tanulmányaira meghatározó hatással voltak az *Eötvös Kollégium* tagjaként töltött évek, sokoldalúságát, a tudományos munka iránti elkötelezettségét, kritikai gondolkodását és igényességét köszönheti a kollégiumnak. 1949-től az OSZK, 1950-től az *Országos Könyvtári Központ*, majd az OKK megszűnte után ismét a nemzeti könyvtár munkatársa volt. 1957-ben a forradalomban viselt szerepe miatt elbocsátották, a következő évben az *Országos Orvostudományi Könyvtárba* került, 1965-től pedig nyugdíjba vonulásáig, 1986-ig az *Országos Gyógyszerészeti Intézet* dokumentációs kiadványának lett szerkesztője. 1986-tól az OSZK *Régi Magyarországi Nyomtatványok* szerkesztőségének tagja.

Dörnyei Sándor meghatározott szakterületbe nehezen besorolható kutató, erre utal az emlékkönyv címe is: Alexander multifrons, vagyis sokarcú, sokoldalú Sándor. A kötetben közölt bibliográfia tanúsága szerint mintegy másfélszáz közleményt – kötetet, tanulmányt, cikket – publikált, témájuk szerint akad közöttük orvostörténeti, bibliográfiai, sajtótörténeti, könyv- és nyomdatörténeti. Mégis, egy szakterület a sok közül markánsabban jelenik meg; mégpedig az orvostörténet és az orvosi bibliográfia. Talán nem véletlenül, bár az életrajz alapján arra következtethetünk, hogy az orvosi könyvtárgy, orvosi bibliográfia művelése a nemzeti könyvtárból történt eltávolítása után lett egyfajta menedékké, életének meghatározó részévé, és lett „*gályapadból laboratórium*” – hogy Németh Lászlót idézzük, aki a szépirodalomból száműzve fordításokból élt az ötvenes években, és megkísérelte a napi robotot izgalmas kísérleti műhellyé változtatni. De sokoldalúsága, szerteágazó érdeklődése, erudíciója miatt személyisége nagyon is alkalmas az orvostörténet és az orvosi bibliográfia művelésére. Az orvostörténésznek ugyanis polihisztornak kell lenni.

Az eredetileg orvosi végzettségű, enciklopédikus tudású Németh László az orvostörténetet a történelem egyik segédtudományának látta, amely azonban nemcsak színes adatokkal gazdagítja a históriát, hanem – és ez a fontosabb feladata – egy másik szempontból, egy másik magatartásból, életmegnyilvánulásból: a betegségből, pontosabban a betegséghez közelítő orvos problémafölvetéséből értelmezi a kultúra lényegét: „*Az orvostörténet, mint az orvostudomány története, a kor elméleti leleményét, probléma-forgató bátorságát mutatja meg; mint kiváló orvosok története, a szentek és vezetők mellett az egyes korszakok legirracionalisabb alakjait*” – írta *Orvostörténet és szellemtudomány* című 1934-es tanulmányában. Az orvoslás, a gyógyítás többféle tudományterület szintézise, az európai újkortól alapvetően természettudományos alapozottságú, ám kezdeti, a mágiával, varázslással, vagyis a természetfölötti szférával való kapcsolatából sok mindent megőrzött; ha mást nem is, legalább a csodavarást, a gyógyulás hitét a legreménytelenebb helyzetekben. Racionalitás és misztika: az európai kultúra e kettős, összefonódó, egymást feltételező dichotomikus alapvonása (gondoljunk arra, hogy a középkori misztika egyidőben virágzott a skolasztika racionalitásával, *Avilai Szent Teréz* kortársa *Montaigne*, *Swedenborg* egyidőben élt *Voltaire*-rel) világosan kirajzolódik az orvoslás történetében. A görögöknél kialakuló két irányzat végső soron a mai orvostudományi paradigmákban is felismerhető. *Aszklépiosz* és a nevéhez köthető teória a gyógyítás nem természettudományos, kevésbé racionális elemeit hangsúlyozza, a kü-

lönféle pszichoszomatikus orvosi iskolák képviselői a görög orvosisten kései utódai. Az aszklépiádákban, vagyis a gyógyító szentélyekben folyó inkubáció, a feltehetően hipnotikus eredetű és talán kábítószerrel is elősegített templomi alvás mint terápia mellett kezdett kialakulni egy másik orvosi szemlélet, a Kr. e. V. században élt és egyébként nem kevésbé mitologikus személy, *Hippokratész* racionális, a tapasztalaton alapuló irányzata. Az „orvostudomány atyja” persze nem csak a nevéhez kötött, 52 írást tartalmazó gyűjtemény révén emblematikus alakja a gyógyításnak. Személyéhez kapcsolja az utókor az orvoslás etikai követelményrendszerének megfogalmazását. A híres „Eskü” az egyik legbehatóbban elemzett orvosi forrás; nem véletlenül. Biztos, hogy nem egy személy által és nem is egy időben állítottott össze; századok során, különböző korok etikai normáinak hatására alakult ki, végső formájában már a középkori Európa keresztény szellemiségét tükrözi az öngyilkosság segítésének (értsd: az eutanáziának) és az abortusznak a tilalmával.

Mennyi mindennel kapcsolódik az orvoslás! A Németh László-i tézis nyomvonalán vázlatosan érintettük a mitológiát, a kereszténységet, az etikát, a kémiát, a fizikát – és még mennyi kötődése van az orvostudománynak! Nem véletlen, hogy az orvostörténet-írás népszerű és fontos diszciplína, nehezen áttekinthető mennyiségű szakirodalommal. Dörnyei Sándor ennek a diszciplínának lett elsősorban művelője, illetve forrásanyagának feltárója orvostörténetész bibliográfusként. A magyar bibliográfiai írás jelemzője, hogy kiemelkedő művelőinek neve fogalommal vált; elég, ha csak annyit mondunk: *Szabó Károly*, *Szinnyei, Petrik*, *Kosáry* – és egy-egy alapvető bibliográfiai vállalkozás idéződik fel tudatunkban. A Dörnyei név is egyfajta fogalommal, az orvosi bibliográfia ideájává vált az idők során.

A *Perger Péter* szerkesztésében napvilágot látott kötet tanulmányai az ünnepelt munkásságának megfelelő fejezetekben sorakoznak. Az írások szerzői pályatársai, tisztelői, olyan kutatók, akiknek működése kapcsolódik Dörnyei Sándor életművéhez. *Az orvostörténetész* című részben nyolc publikáció kapott helyet. *Deák Eszter* forrástanulmányában gróf *Széchenyi Ferenc* orvosától, *Kiss Józseftől* közöl három levelet, amelyek bepillantást engednek a főúr és értelmiségi alkalmazottja XVIII. századi viszonyába. *Körmendy Kinga* cikkében egy, az egykor az esztergomi székesegyházi könyvtárban, jelenleg az osztrák nemzeti könyvtárban található orvosi vonatkozású kódexet mutat be, *Madás Edit* pedig az OSZK-ban ör-

zött Ernst-kódexben található csodás gyógyulást taglalja. *P. Vásárhelyi Judit Samuel Spielenberger*, Lőcse és Szepes vármegye későbbi főorvosa XVI. század végi peregrinációjáról közöl eddig ismeretlen adatokat, illetve egy új bibliográfiai tétellel gazdagítja az RMK 3. kötetét. *Katarina Pekarová* tanulmányában a XIX. század végén megszervezett iskolaorvosi szolgálat működését mutatja be a mai Szlovákia területén, *Sarbak Gábor* a *Remete Szent Pál* közbenjárására bekövetkezett csodás gyógyulásokat ismerteti XVI. század források alapján. *Szelestei N. László* az egykori Vas vármegyei főorvos, *Komáromi János Péter* 1760-ban íródott nyugdíjazási kérelmét közli, és az orvostörténeti egység utolsó közleményében *Varjassy Péter* a leprások középkori elkülönítést vázolja. Tágabban ehhez a tartalmi részhez köthető három írással *Az orvosi bibliográfus* elnevezésű egység, melyben *Deáky Zita* módszertani jellegű írásában az orvosi értekezések néprajzi szempontú forrásértékét vizsgálja, *Kapronczay Katalin* az orvosi bibliográfia és biográfia XVI–XVIII. századi darabjait mutatja be, külön kitérve *Weszprémi István* magisztrális munkájának jelentőségére. *Kiss László* a magyar-cseh orvosi kapcsolatokat tárgyalja, írásában az 1770 és 1849 között a hazai orvosi karon benyújtott csehországi orvosok disszertációját és pályáját elemzi. A gyógyítás témájához sorolható *A gyógyszerészet-történetész* elnevezésű rész is, melyben szintén három tanulmány kapott helyet. *Dobson Szabolcs* írásában azt a folyamatot veszi górcső alá, amelynek során a patikákban készített gyógyszereket kiszorították a gyógyszergyárak által előállított termékek, *Hendi Fanni* és *Korondi Ágnes* társzerzőként jegyzett közleményükben a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött egyik ősnymtatványban fennmaradt kéziratos XVI. századi receptgyűjteményt elemeznek. Hasonló kérdést taglal a *Kisdi Klára* és *Lauf Judit* szerzőpáros írása, a tanulmány az Esztergomban található és egykor *Filipec János* püspök pontifikáléjában megőrzött orvosi recepteket mutatja be.

Az orvostörténeti vonatkozású kutatások mellett Dörnyei Sándor maradandó érdemeket szerzett a régi szerzői hungarikák bibliográfiai feltárásában; munkásságának erre a területére utal *A hungarica-bibliográfus* című fejezet két írása. *Perger Péter Zsámboky János* egy eddig ismeretlen *Plautus*-kiadását és annak egy XVI. századi hazai olvasóját mutatja be. *Szvorényi Róbert* közleményében *Eperjesi Serédy Márton* eddig publikálatlan és az 1670-es években keletkezett magyar nyelvű versét közli.

Három tanulmány olvasható *A sajtó barátja* elneve-

zés alatt. A *Péter Mihály – Péter H. Mária* szerzőpáros írása az Erdélyi Múzeum Egyesület Orvosi Szakosztálya által megindított *Értesítő* című periodikumot mutatja be. *Rózsa Mária* a Habsburg-monarchia német nyelvű sajtójában publikáló orvosokat tárgyalja, *V. Ecsedy Judit* közleménye pedig egy 1793-ban megindítani szándékozott, de megghiúsult, soha meg nem jelent újság tervezetét ismerteti. A köszöntő írások következő egysége *A minden iránt érdeklődő humanista*, ebben a részben öt tanulmány olvasható. *Csobán Endre Attila* Zsámboky egy 1603-as kiadású munkájának díszcímlapján látható orvosi és alkímiai szimbólumokat tárgyalja, *Gazda István* a *Magyar Tudós Társaság* felkérésére *Vörösmarty Mihály* és *Czuzor Gergely* által írt és 1848-ban kiadott nyelv-könyveit taglalja, *Kovács Eszter* pedig *Rumer Gergely* (1570–1627) jezsuita szerzetes irodalmi működését vázolja. *Magyar László András* *Műveltség* című esszéjében azt a kérdést boncolgatja, hogy mi okozza a műveltség jelenkori válságát. Kissé lehangoló, ugyanakkor roppant gondolatgazdag és tartalmas írásában a válság alapvető okát abban látja, hogy

napjainkban az emberekre nem hasznos munkaerőként és közösségalkotó lényként van szükség, hanem a javak pusztá fogyasztójaként. *Perjámosi Sándor* cikkében a szegedi Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének 1920-as megalakulását és kezdeti működését vázolja.

A szaktanulmányokon túl egy személyes hangú köszöntő is helyet kapott a kötetben. A tomus első szerkezeti egysége *A jó barát* című, melyben az egykori Eötvös-kollégista társ és barát, a népzene kutató *Sárosi Bálint* köszönti Dörnyei Sándort, és idézi fel, hogy az ünnepelt az ő munkáját is segítette sajtótörténeti kutatásaival.

Dörnyei Sándor írásainak bibliográfiája, rövidítések jegyzéke, személy- és helynévmutató, valamint a jókívánságaikat küldő személyek jegyzéke teszi teszi teljessé a kötetet, melynek írásai magas szakmai színvonalon gazdagítják a tágan felfogott művelődéstörténeti szakirodalmat, és méltó módon köszöntik az ünnepeltet.

Pogány György

Tipográfia régtől fogva. A nagyváradi nyomdászat 450 éves története

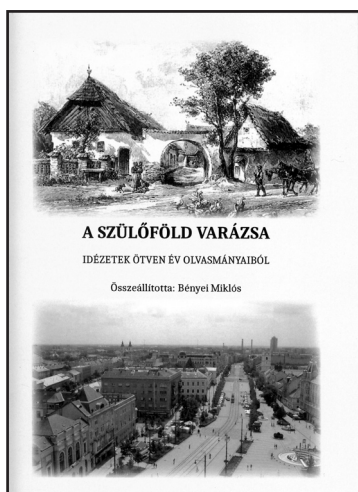
Öt évszázad történetét foglalja össze a *Tipográfia régtől fogva. A nagyváradi nyomdászat 450 éves története* című díszalbum, melyet a magyar kultúra napján mutattak be a nagyváradi Sonnenfeld-házban.

A díszalbum két szerzője és szerkesztője, *Boka László*, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos igazgatója és *Emődi András*, a Királyhágómelléki Református Egyházkerület levéltárosa is részt vett a könyvbemutatón. A szerkesztőkkel *Lakatos Attila* történész beszélgetett a kötetéről, melyben a 16. század tipográfiatörténetét *Bánfi Szilvia* (könyv- és nyomdásztörténész, OSZK), a 17. századét *V. Ecsedy Judit* (irodalom-, könyv- és művelődéstörténész, OSZK), a 18. századét *Emődi András* dolgozta fel.

Boka László a 20. századdal foglalkozott 1948-al bezárólag, míg a 19. századot feldolgozó tanulmány kuriózum, mert a szerkesztők *Naményi Lajos* (1868–1905) történész tanulmányát emelték be a kötetbe, mely már 115 éves ugyan, de ennél teljesebb leírás azóta sem született a korról.

Az OSZK–Argumentum közös kiadásában 2016 végén megjelent album nagyváradi bemutatója után 2017 márciusában az OSZK-ban is kerekasztal-beszélgetést tartottak a kötetről.

<http://www.oszk.hu/node/3086>

A szülőföld varázsa : idézetek ötven év olvasmányaiból / összeáll., szerk. Bényei Miklós. – Győr : MKE Helyismereti Könyvtárosok Szervezete, 2016. – 50 p.

A genius loci

Jeles elmék gondolatai Bényei Miklós válogatásában

Bényei Miklós ötven évet töltött a helyismereti és helytörténeti kutatómunka szolgálatában. Aki elolvassa az ismertetett füzetet, az talán megérti, miért.

Amikor megkaptam *A szülőföld varázsa* című ötven oldalas gyűjteményt, nem volt világos, miféle ismertetőt tudok erről letenni az asztalra. Idézetgyűjtemény? Miért kell ismertetni? Elolvastam (többször), megpróbáltam megérteni, talán sikerült. Természetesen nem a szöveg megértése okozott nehézséget, hanem elsősorban az, hogy a digitális, virtuális korban miért hoz létre valaki egy nyomtatott idézetgyűjteményt a helyismereti, helytörténeti elkötelezettségről, amelyet elektronikusan sokkal egyszerűbb (legalábbis technikailag) összeállítani. Később persze rá kellett jönnöm, hogy ezek a szövegek csak így olvashatóak, így érik el azt, hogy fontosnak találjuk a tartalmukat. Egy igazi, valódi helyismereti kutató görcsővén keresztül rendszerezve, válogatva ez a gyűjtemény összefoglalja egy tudományterület eszmeiségét, életszerűségét és kutatásának létjogosultságát.

Mi az a helyismeret, helytörténet? Miből táplálkozik?

A varázsszó mindenkihez eljut, aki helyismerettel, helytörténettel foglalkozik: genius loci – a hely szelleme. Igazából azonban soha nem lehet meghatározni pontosan, hogy mit jelent valójában ez a fogalom. Elsősorban talán az érzés ... vagy valami más ...

Jómagamban is már szinte gyermekkoromtól fogva érelődik ez az érzés, de máig nem állt igazán össze a kép. Mi ez az érzés? Emberek, tárgyak, épületek, helyszínek, események vagy csak emlékek, gondolatok, érzések?

Genius loci – a hely szelleme, ahogy mondják. A hely szelleme azonban csak tőlünk válik valóvá, a cselekedeteinktől, tetteinktől éled fel. A hely szelleme attól válik élővé, hogy élünk és teszünk.

Ha sokat ismételjük, akkor még talán meg is értjük, hogy a hely szelleme tesz bennünket azzá, amik vagyunk, vagy éppen elválaszt minket attól a közegtől, amelyben éppen létezünk. Minden mindig attól függ, hogy mikor, hol és hogyan tudjuk magunkévá tenni az adott hely szellemét valamilyen síkon, térben és időben.

Bényei Miklós most arról „ír-olvas”, hogy miként élte meg az elmúlt évek (nem kevés: ötven) változásait, vagy nem-változásait abban a hitben és valóságban, hogy részese lehet az egyetlen elképesztő „végtelen” történetnek: a helytörténet véget nem érő folyamatának, amelyek mindennapjainkat is meghatározzák.

Miért fontos ez a füzet? Vannak, akik csak gondolkodnak. Vannak, akik írnak is. Bényei Miklós jelen esetben is mindkettőt megteszi, mégpedig olyan módon, hogy összegyűjti azokat a gondolatokat, amelyek a helyismereti, helytörténeti kutatások témakörében bármikor meghatározóak lehettek még akkor is, ha éppen nem olvasta ezeket mindenki. Teszi ezt az elmúlt ötven év szakmai alázatával és tudományosságával, és olyan módon, hogy az itt olvasott idézetek közel kerülhetnek a mindennapi emberhez.

Miért fontos ez a közeledés? A helyismeret, helytörténet a mindennapi emberről szól elsősorban. Arról, hogy miként, hogyan élünk, élünk, és talán egy kicsit a jövőről is, hiszen a múlt mindig el van bújtatva valahol a jelenben és a jövőben, a jövőben pedig mindenkor ott rejlik a múlt bölcsessége. Másrészt pedig ez a tudományterület kapocs a történelemhez és szinte minden tudományághoz, hiszen a történelem és a tudománytörténet valahol ebből is táplálkozik.

Mindezeket figyelembe véve nehéz kiragadni mondatokat ebből a gyűjteményből, de azt, hogy *mikor és hol vagyunk otthon*, azt jól példázza a Mikes Kelemen-től származó idézet: „*úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont.*”¹

A könyvismertető tiszte, hogy írjon az ismertetett mű fizikai megjelenéséről is. Egy rövid, ötven oldalas műről van szó. A szerző a bevezető után valóságsszerűen, időrendben (szerzői névmutatóval ellátva), az idézett személyek születési sorrendjében építi fel a gyűjteményt, amint ő is megfogalmazza: „A tematikai tagolásnak és a betűrendnek sem láttam értelmét”. És valóban, a gyűjteményt olvasva, a kronológiai sorrendnek köszönhetően számot vehetünk azokkal a gondolatokkal, amelyeket a gyűjtemény összeállítója kiválasztott: hogyan fejlődött, jutott előre és miképp teljesedett ki az a gondolat, hogy hagyományainkat megőrizzük, és „Szülőföldként azt a tájat fogadjuk szívünkbe, ahol még viaszpuha szúzi agyunkba a világról az első élményeket fogadtuk be.”²

Bölcs Salamon példabeszédétől kezdve napjainkban is élő személyek gondolatait is olvashatjuk. A több mint 140 idézet ékesen mesél az otthon és a szülőföld szeretetéről, és a jelenkor embereit is tanítja a valódi értékek tisztelésére.

A gyűjteményben megjelenő gondolatok inspirálnak arra, hogy örökségünket feldolgozzuk, közzétegyük, és talán majd értékeljük is.

Egy dolog azonban kimaradt a kötetből. Bényei Miklós a helyismeret, helytörténetírás mestere, emblemikus alakja már évtizedek óta. Az ő nevét nem találjuk a füzet névmutatójában, mindazonáltal egy általam fontosnak tartott mondattal szeretném rá felhívni a figyelmet, és egyúttal kiegészíteni az ilyen módon hiányos idézetgyűjteményt: „*egy-egy nemzet, ország múltja, jelene jelentékeny részben a helyi jelenségekből, folyamatokból tevődik össze, és ez utóbbiak, tehát a mikrostruktúrák beható tanulmányozása, részletező, szinte mikroszkopikus feltárása mintegy feltétele a makro világ, vagyis az ország, a nemzet kellően árnyalt története bemutatásának, a hatékony kormányzati politikának.*”³

Ez az idézet természetesen csak kiragadott példa a sok-sok megjelent tanulmányból, közleményből⁴, de híven tükrözi azt a gondolkodásmódot, amelyet a szerző a gyűjtemény összeállításában is követett.

Sajnálatos módon egyre kevesebb számban jelennek meg helyismereti kutatásokhoz kötődő általános elméleti munkák, illetve ezek kutatási módszertanát alkalmazó tudományos közlemények.

„A szülőföld varázsa” olyan gyűjtemény, amely nemcsak a helyismereti kutatások, írók, kutatók által megfogalmazott gyöngyszemeket tárja elénk, hanem útmutatást és erőt ad a jövő helyismereti kutatásainak népszerűsítéséhez is. Mindezek mellett pedig elgondolkodtat arról, mikor és mit kell tennünk azért, hogy megőrizzük azt a kulturális örökséget, amelyet az elmúlt korok hagyományoztak ránk, hogy méltó módon gazdálkodjunk ezzel az örökséggel.

Czeglédi László

Jegyzetek

1. A szülőföld varázsa : idézetek ötven év olvasmányából. Összeáll. Bényei Miklós. – Győr : MKE Helyismereti Könyvtárak Szervezete, 2016. – p. 12.
2. Uo. p. 32.
3. Bényei Miklós: Helyismeret, helytörténet. – Eger : Líceum Kiadó, 2008. – p. 9.
4. Bényei Miklós: „Eltéphetetlen kötelék” : régi-új gondolatok a helyismereti tevékenységről. – Eger : Líceum Kiadó, 2012. – 234 p.

PLIHÁL Katalin

Nyomtatott magyar föld- és éggömbök 1840–1990 / Plihal Katalin. – Budapest : Zrínyi Kiadó, 2016. – 232 p. + DVD-ROM
ISBN 978-963-327-711-9

A föld- és éggömb – az oktatás eszköze, a lakás dísze...

Magyarországon az Országos Széchényi Könyvtár vállalkozott elsőként arra, hogy a magyar nyelvű föld- és éggömbökből önálló kiállítást rendezzen. A *Nyomtatott magyar föld- és éggömbök a kezdetektől napjainkig* című gyűjteményes kiállítás 2010. október 2-től 2011. március 31-ig volt megtekinthető. A kiállítás kurátorának, Plihal Katalinnak érdeme, hogy – a magyarországi és osztrák egyházi és világi közgyűjteményekben fellelhető anyagokból és magángyűjtőktől (Császi Tamás, Korányi G. Tamás, Cseri József, akik féltett kincseiket bocsátották önzetlenül rendelkezésre) kölcsönözve – nagyszerű anyag tárult elének a várbeli kiállításon, melynek anyagát, a hazai nyomtatott glóbuszok készítésének másfél évszázados történetét most forrásértékű, szép kiadványba szerkesztve mutatja be.

*

Az első fennmaradt földgömb abból az évből – 1492-ből – származik, amelyben Kolumbusz felfedezte Amerikát. A kéziratos glóbusz egy nürnbergi városatya és kereskedő fiának, *Martin Behaim*nak a munkája. Az 51 cm átmérőjű „földalma” napjainkban a nürnbergi Német Nemzeti Múzeum gyűjteményét gazdagítja.

Az első nyomtatott 12 cm átmérőjű – fametszetes – földgömböt pedig *Martin Waldseemüller* készítette 1507-ben. A gömb szegmenseinek térképi képe, amelyen először szerepelt az *America* név, az ugyanabban az évben Strasbourgbán megjelent, 12 lapból álló, nagy formátumú világtérképének, a *Universalis Cosmographianak* egyszerűsített tartalmú kicsinyített nyomata. (Az eredeti nyomatok a Minneapolisi Egyetem könyvtárában találhatóak.)

A reneszánsz fellendülés Magyarországon a glóbuszkészítésben is éreztette hatását. Mátyás király részére *Hans Dorn* domonkos szerzetes 1480 körül éggömböt készített. A sárgarézbe gravírozott csillaggömb napjainkban a krakkói Jagelló Egyetem gyűjteményében látható.

A 16–17. században, a reneszánszt követő barokk korban a földgömb a főúri udvarok kedvelt játékszere, díszes érdekessége lett.

A 18. század elejére a földgömb megújódott, mert a pedagógia tudománya felismerte benne a szemléltetőeszközt. A glóbuszokban az iskolák az oktatás segítségét látták, és egyre nagyobb számban igényelték. Pest városa például 1757-ben a piarista gimnázium számára 48 guldenért két Doppelmayer-féle földgömböt vásárolt. Az első magyar iskolai földgömböt *Szablik István* piarista tanár készítette 1784-ben. A debreceni református főiskolán a togátus diákok 1791-ben a földrajz oktatását segítő, 100 cm kerületű földgömböt szerkesztettek. A kéziratos glóbusz ma a kollégium múzeumában látható.

A 19. század fordulóján már sok különféle glóbusz volt az iskolákban. A tanárok maguk készítették kéziratos földgömböket, mert az 1777-es

Ratio Educationis már előírta a földgömbök iskolában való alkalmazását.

1840-ben *Nagy Károly*, ez a külföldön tanult és a világot bejárt matematikus és gazdasági szakértő, egy 12 coll átmérőjű (kb. 32 cm) mintagömböt készített *Jüttner* osztrák ezredes két lábnyi átmérőjű tekéje után angol és francia térképek segítségével. Ez az első nyomtatott földgömbünk.

A földgömböket Bécsben sokszorosították a magyar iskolák számára. Majd még ugyanebben az évben egy hasonló nagyságú éggömböt is szerkesztett, amelyen 1600 csillagot tüntetett fel. A Magyar Tudományos Akadémia javaslatára a föld- és éggömböt magyar nyelvű felirattal látta el. A földgömb felirata az *Első magyar földteke, a legújabb kútfolk után* volt.

A *Hírnök* 1840. évi 77. száma örömmel adta hírül a magyar közönségnek, hogy az első magyar földtekék elkészültek, és hogy *Batthyány Kázmér* gróf bőkezűségéből minden olyan iskola ajándékkal kapja azt, amelyben a *földdiratot nagyobb terjedelemben tanítják*. Fel is sorolta 83. számában ezeket az iskolákat, és bizony nem volt ez több 44-nél.

Az éggömböt Batthyány rendelkezése a párizsi *Charles Dien* készítette, aki magát a gömb feliratában magyarosan *Dien Károlynak* nevezte. A földgömbök felhasználásához *Vállas Antal*, korának tehetséges, hányatott életű csillagásza gyakorlati utasításokat írt. Az *égi és földtekék használata* című nagyszerű munka később matematikai és földrajzi alapanyaggá vált.

Az abszolutizmus idején cseh, osztrák és német glóbuszok kerültek a magyar oktatási intézményekbe. Ez a helyzet az 1867. évi kiegyezést követően sem változott, mert magyar földgömböket sorozatban senki sem állított elő. A kiegyezés után a magyar iskolának a prágai *Felk* cég százával szállított magyarított föld- és éggömböket. A külföldi gömbök magyar felirattal való ellátásáról *Gönczy Pál*, az Oktatásügyi Minisztérium államtitkára gondoskodott. A földgömbök két típusban, három különböző nagyságban, 8, 12 és 18 col (21, 31,6 és 47,4 cm) átmérővel kerültek forgalomba. A gömbök tartozéka volt egy fokbeosztásos meridián kör és horizonti kör naptárral. A drágább, teljes felszerelésű, három falában álló glóbusz lábai közé kompasz volt erősítve.

Gönczynek kortársa volt *Hunfalvy János*, a pesti egyetem földrajzprofesszora. Hunfalvy az 1860-as évek végén külföldi példák és adatok alapján tervezett egy 24 cm átmérőjű glóbuszt. A gömb címe: *A Föld a legújabb felfedezésekkel, magyarította Hunfalvy János* bizonyítja, hogy munkája lényegében átdolgozás volt. A gömböt a már jól bevált *Felk*

cég kivitelezte. Mind *Gönczy*, mind *Hunfalvy* földgömbjei – egyetlen kivétellel – csak egy kiadásban láttak napvilágot.

A forgalomba hozott glóbuszok elfogytak, elhasználódtak, de pótlásukról senki sem gondoskodott. Ebben közrejátszott, hogy *Gönczy* magyarított gömbjeit komoly kritika fogadta. A földgömbök sorsa végleg megpecsételődött, amikor egy 1908-ban kiadott közoktatásügyi rendelet *fogyatékos és avult tartalma, valamint a magyar közjogba ütköző hibái miatt* a magyar iskolákból a még meglevő darabokat kitiltotta. *Kogutowicz Manó* mögött már elismerésre méltó térképészeti munkásság állott, amikor 1896-ban glóbuszok gyártásába fogott. (Az egykori katonatiszt *Csáky Albin* közoktatásügyi miniszter támogatásával 1890-ben alapította intézetét, amely kezdetben csak a bécsi *Hölzl* cég fiókvállalata volt. 1892-re a budapesti intézet *Kogutowicz és Társa* cégnév alatt önállósította magát, majd a cég 1901-ben átalakult Magyar Földrajzi Intézet Rt. néven.)

A Földrajzi Társaság elnöke az 1897-es közgyűlésen örömmel jelentette, hogy elkészültek az első 25,5 és 51 cm átmérőjű földgömbök. *Kogutowicz* nagyobbik, 51 cm-es földgömbjét teljes felszereléssel is ellátta, úgyhogy tökéletesen alkalmas volt glóbuszgyakorlatokra, sőt a budapesti egyetem geográfus professzorával, *Cholnoky Jenő*vel egy gyakorlatokat és feladatokat tartalmazó füzetet is íratott. Ezt a gömböt később *Indukció-földgömb* címen palafelülettel és piros fokhálózattal is forgalomba hozta.

Kogutowicz földgömbjei a legkényesebb igényeknek is megfeleltek, úgyhogy külföldi iskolák is használták. Ezért a századfordulón be is rendezkedett a Földrajzi Intézet német, olasz és szlovén nyelvű glóbuszok gyártására is. A magyar kartográfia külföldi elismerésének csúcspontján állt a századfordulón, termékei párizsi kiállítási aranyérmet hoztak.

Az első világháború utáni években megállt a gömbkiadás. Az intézet elvesztette önállóságát. Az iskolák és a nagyközönség igényeinek kielégítésében kényeszerű szünet állt be.

Csaknem négy évtizeden át *Kogutowicz* földgömbjeinek segítségével folyt a magyar földrajzoktatás, míg az 1920-as évek végén *Turner István* alapította *Domborművű Térképészeti Műintézet* új földgömbök szerkesztésébe és forgalmazásába kezdett. *Turner* 1930-ban elsőnek kis, nem tudományos célokra szolgáló 11 és 17 cm átmérőjű földgömböket, majd egy évvel később 20 és 25 cm-eseket hozott forgalomba. Még 1930-ban készült el 32 cm átmérőjű domborművű földgömbje. A gömb szerkesztésében részt vett

Kogutowicz Károly, a névírást Takács József tervezte, a nyomdai munkák pedig a katonai térképészet ott-honában, a M. Kir. Állami Térképészeti Intézetben készültek. Az 1:40 millió méretarányú, hét színnel nyomott, domborított földgömb különlegesen értékes taneszköze lett a magyar iskoláknak. Több változatban, felszeretlenül, fél meridián körrel és teljesen felszerelve is forgalomba került. Politikai testvérkiadása 1937-ben jelent meg. A 32 cm átmérőjű gömb teljesen új névrajzzal jelent meg. Névrajza azt a helyesírást használja, amelyet az ÁTI Kisatlasz, ami nem véletlen, hiszen szerzőjük azonos. Ezt a gömböt Kókai Lajos könyvkiadója adta ki, aki a harmincas évek végén kezdett bekapcsolódni a térképkiadásba és akinek számos értékes kartográfiai mű napvilágra hozatala köszönhető. Ilyen modern és ilyen gazdag névrajzú földgömbje még nem volt a magyar térképírásnak.

A magyar kartográfiának hat évtized alatt két glóbusz-sorozata jelent meg, a kisebb és nem tudományos értékű gömböktől eltekintve mintegy tizenhat változatban.

A második világháborút követően, 1951-ig a régi nyomtatott átalakítva adtak ki gömböket. Az átalakítás abból állt, hogy a politikai tartalomra átrajzolták a háború utáni változásokat, és a névrajzban az ismeretesebb nevek helyesírását helyesbítették.

Az államosítás után a gömböket Fővárosi Neon Földrajzi Tanszerosztálya név alatt az államosított Turner-féle dombortérképészet készítette a tulajdonosból alkalmazottá változtatott Turner István irányításával. (A meglepő új név magyarázata: ez az állami cég volt a szomszédja a Tisza (ma Balzac) utcában a dombortérképészetnek.) Az újonnan szerkesztett gömb-sorozat első darabjai 1954-ben készültek el. A földgömbkészítésben 1953-tól szerkesztői munkatársként Füsi Lajos dolgozott. A 11, 17, 20, 25, 32 és 40 cm átmérőjű fizikai földrajzi és politikai tartalmú glóbuszok 1957-ig folyamatosan készültek.

Profiltisztítás eredményeként a Fővárosi Neon Tanszerosztálya minisztertanácsi döntésre átkerült az 1954-ben alapított Kartográfiai Vállalathoz, így lett 1959-től a vállalatnak glóbuszkészítő és térképkiadó üzem.

Az 1964-től új földgömb-sorozat indult. A nyugalomban vonult Turner István (1960-tól az ELTE Térképtudományi Tanszéke munkatársaként vett részt az egyetemen egyedi tematikus földgömbök szerkesztésében) a Kartográfiai Vállalat felkérésére megszervezte 13 cm-es, majd 25 cm átmérőjű politikai gömbök kiadásának munkáit. Mindkét glóbusz a nagyközönség számára készült, de csak néhány évig forgalmazták, azóta szinte nyomtalanul eltűntek.

A következő évtizedekben az érdeklődők „ellátására” kis számban, csak NDK-s kooperációban készültek vállalati földgömbök. Említésre csak az 1986-ban készült, saját tervezésű, 40 cm átmérőjű szétszedhető Föld-modell méltó, melyet a Nemzetközi Térképészeti Társulás 1989-ben innovációs elismerésben részesített.

A szépen illusztrált, angol nyelvű összefoglalóval ellátott dokumentumkötet 150 évet fog át Nagy Károly 1840-es földgömbjétől a Kartográfiai Vállalat utolsó szétszedhető földgömbjéig. Benne szerepel a térképtörténetek által ismert mind a 102 nyomtatott magyar glóbusz.

A kötet DVD-melléklete az ELTE Térképtudományi Tanszéke munkatársainak, Gede Mátyás és kollégái, Márton Mátyás, Nemes Zoltán és Ungvári Zsuzsanna munkáját dicséri. Nekik köszönhető, hogy a kiállításon megismert 102 magyar földgömb közül 72 nagyítható és körbeforgatható, virtuálisan kézbe vehető formában tárul elénk lehetővé téve, hogy a Google Earth alkalmazásához kapcsolódva összevethessük a régi földrajzi térképeket a mai Föld képével. Például, hogy megtaláljuk a korabeli földrajzi nevek napjainkban használt megfelelőit. A DVD az egykori földrajzi feladatgyűjteményeket, a földgömbökkel kapcsolatos gyakorlatokat is kínálja az olvasóknak.

*

Ismereteim szerint ehhez hasonló kiadvány a térképírásban még sehol sem látott napvilágot. Meggyőződésem, hogy akik ezt a művet kézbe veszik, a DVD-mellékletet használják, különleges élményt kapnak.

A kötet forrásértékű.

Klinghammer István

Könyvtár- és információ- tudomány

Általános kérdések

1/2017

BAWDEN, David – ROBINSON, Lyn: „A few exciting words” : information and entropy revisited. – Bibliogr. In: Journal of the Association for Information Science and Technology. – 66. (2015) 10., p. 1965-1987.

„Néhány izgalmas szó”: az információ és az entrópia újragondolása

Informatika

Az információ és az entrópia kapcsolatával foglalkozó szemlében a szerzők két fő kérdésre koncentrálnak: a fizikai entrópia statisztikai mechanika szerinti hivatalos definíciójának és az információ információelméleti definíciójának hasonlósága; valamint az entrópia lehetséges szubjektivitása, amit hiányzó információnak tartanak. A tanulmány Shaw és Davis 1983-as elemzésének frissítése. A szerzők kiemelten foglalkoznak az információ különböző értelmezésével, ami Shannon, illetve Wiener nevéhez fűződik, és az információtudomány szempontjából rendkívül fontos. A kérdéskör felvázolásához számos publikációt elemeztek az irodalomtudománytól kezdve a termodinamikáig. Különös figyelmet fordítottak az eredeti források használatára és a közvetlen hivatkozásra annak érdekében, hogy eloszlassanak néhány félreértést és túlzott leegyszerűsítést ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban. Bár az információ szorosan kapcsolódik az entrópiához, nem azonos, és nem is ellentétes vele. Az információ a rendhez és a mintához (pattern) köthető, de a rendtelenséghez és véletlenszerűséghez is. Figyelemre méltó az információ és az „érdekes komplexitás” közötti kapcsolat, amely mintákat és véletlenszerűséget egyaránt megtestesít.

(Autoref.)

KOLTAY Tibor: Library and information science and the digital humanities : perceived and real strengths and weaknesses. – Bibliogr. In: Journal of documentation. – 72. (2016) 4., p. 781-792.

A könyvtár- és információtudomány és a digitális bölcsészet: vélt és valós erősségek és gyengeségek

Informatika; Interdiszciplináris problémák; Könyvtártudomány

Bár a két szakterület (tudományág) sokban különbözik egymástól, a rögzített (főként, de nem kizárólag szöveges) információ fontossága folytán ismeretelméleti párhuzamokat is találunk közöttük, ugyanis ezek jelentik erősségeik és gyengeségeik alapját. Célszerű, ha a digitális bölcsészet (digital humanities) fogalmát tágan értelmezzük, tehát vizsgálati tárgyának tekintjük mindazt, ami a számítástechnikai eszközök és a kulturális termékek találkozása során kettőjük metszéspontjában történik. A tág értelmezésnek a könyvtár- és információtudomány (könyvtártudomány) esetében is igaznak kell lennie, tehát úgy határozhatjuk meg, mint a rögzített információ teljes kommunikációs láncának tanulmányozását.

A két szakterület közötti legjelentősebb különbség az, hogy a digitális bölcsészet gyökerei a humán tudományokban lelhetők fel, míg a könyvtártudomány a társadalomtudományok körébe tartozik, bár egyes részterületei a humán tudományok eszköztárát használják. Tény viszont, hogy a digitális bölcsészet is sok tekintetben interdiszciplináris, és mindkét szakterületre hatással van a kutatás adatintenzív paradigmája, azonban az adatok elemzése és interpretálása a digitális bölcsészet számára középponti kérdés.

Egyik szakterület sem tartozik a „nagy” elfogadott tudományterületek közé. A könyvtártudományi tanszékeket változó tudományterületi karokhoz rendelik hozzá, és nincs is ilyen tanszék minden egyetemen. Ez azonban nem gyengeség, hanem azt mutatja, hogy mindig tud magának otthont találni, amely sok esetben azonos a digitális bölcsészeti intézményekkel.

A digitális bölcsészet nem képez egységes egészet, ráadásul számos képviselője kevésbé tartja fontosnak a humán tudományok módszereinek alkalmazását, ami kétségtelül a gyengesége. A segédtudománynak tekintett bölcsészeti informatikából lett tudománnyá. Ebben hasonlít a könyvtártudomány és a könyvtáros-ság viszonyához, és rokonságot mutat a könyvtártudomány gyakorlat-orientált megközelítéseivel is.

Saját továbbfejlődése érdekében mindkét szakterületnek meg kellene próbálnia, hogy pozitív irányba befolyásolja az infokommunikációs infrastruktúrát azáltal, hogy figyelmet fordít a technológia és számítástechnika (főként a digitális kód) emberközpontú megértésére és értelmezésére.

(Koltay Tibor)

Lásd még 47

Tudománymetria, bibliometria

3/2017

MAZOV, N. A. – GUREEV, V. N.: Bibliometričeskie sistemy v podderžku naučnyh issledovanij In: Naučnye i tehničeskie biblioteki. – (2016) 1., p. 34-40.

Bibliometriai rendszerek a tudományos kutatások támogatására

Adatbázis; Bibliometria; Tudományos kutatás

A bibliometria, a matematikai és statisztikai módszerek alkalmazása a tudományos közlemények értékeléséhez azon a feltevésen alapul, hogy a szerzők tudományos felfedezéseikről és kutatási eredményeikről más tudósok által olvasott és idézett tudományos kiadványokban számolnak be. Az alkalmazott bibliometria elemzi a tudományos cikkek és a rájuk történt hivatkozások számát, a cikkek, a szerzők és a tudományterületek közötti kapcsolatokat. A bibliometria, szélesebb értelemben a tudománymetria iránt a 20. század végén nőtt az érdeklődés, amikor a bibliográfiai mutatók és a hivatkozásokat tartalmazó kiadványok elektronikus formában jelentek meg, fejlődtek a felhasználók széles köre által alkalmazható eszközök.

2014-ben némiképp csökkent a publikációk száma, ami az adatgyűjtés időpontja és a publikációk adatbázisba érkezése közötti időeltolódással magyarázható. Növekedés valószínűleg nem várható, az e téren folyó kutatások stabilizálódtak, és az érdeklődés a webometria és az altmetrika felé fordult. A bibliometriai kutatások fejlődése annak is köszönhető, hogy elérhetővé váltak a tudománymetriai adatbázisok, a legtöbb oroszországi tudományos intézmény hozzá tud férni a nagy rendszerekhez, mint a Web of Science, a Scopus, vagy a Tudományos Hivatkozások Oroszországi Indexe.

A bibliometriai elemzés eredménye a mennyiségi mutatók egyike, elfogadása és jelentősége a teljes értékelésben tudományterülettől függ. Különösen jelentős a bibliometria és a szakértői értékelés közötti kapcsolat, egyensúlyuk az egyik legvitatottabb kérdés a tudományos és a könyvtári világban. A bibliometria előnye, hogy elég gyorsan lehet megbízható statisztikai adatokat kapni a munkaigényes recenzálással szemben, ezért jelentett alternatívát a korábban népszerű tudományos értékeléssel szemben.

A bibliometriai adatokat eredményesen használják a fontosabb tudományos feladatok megoldásában, mint:

- a trendek meghatározása az ismeretek különböző területein (az Elsevier SciVal speciális rendszerével);
- a vezető tudósok és együttműködési hálózataik meghatározása;
- a tudományos folyóiratok relevanciájának értékelése;
- konkrét személyek, kutatócsoportok vagy intézmények munkájának értékeléséhez objektív mutatók biztosítása;
- aktuális bibliográfiai információszolgáltatás a tudományos munkatársak publikációs tevékenységéről/aktivitásáról;
- az intézmény publikációinak láthatóbbá tétele az interneten;
- a tudományos könyvtárakban az időszaki kiadványok állományának gyarapítási feladatai.

A tudósok tájékoztatása a tudományos irányzatokról, a kiadványok rangsoráról lehetőséget nyújt arra, hogy a publikációikat a legtekintélyesebb kiadványokban adják közre, a figyelmet a legaktuálisabb tudományos problémákra irányítsák.

A bibliometria alkalmazásának figyelembe veendő korlátai (ha figyelmen kívül maradnak, az eredmények megbízhatatlanok lehetnek): a folyóirat-mutatók értékeit csak egy tudományterületen lehet összehasonlítani, több tudományág esetében korrekciós együtthatókra van szükség – ezért okoz nehézséget a polimatemikus kiadványok bibliometriai értékelése; egyes területeken, főleg a humán tudományokban nincs hagyománya a sok hivatkozásnak, ezért a folyóiratok megszokott rangsorolása nem mindig alkalmas az értékelésre; a hivatkozottság meghatározását nehezíti, hogy sok esetben a folyóiratok feldolgozásánál nem indexelik a közleményeket – ide tartoznak a regionális és a nemzeti nyelveken megjelenő publikációk, a konferenciai anyagok, monográfiák, újtási kutatások.

Létező probléma a negatív hivatkozás, és ennek a pozitívvá egyenrangú kezelése. Manipulálási lehetőségek: a szerző saját műveire hivatkozik, a többszerzős művek, az eredmények közlése több cikkben, a folyóiratok politikája, amikor nagy hivatkozottságra számító szemletanulmányok közlését részesítik előnyben.

A bibliometriai módszereket más eljárásokkal együtt érdemes használni, a legmegbízhatóbb eredményekhez és a hatékony tudománypolitikához kompetens alkalmazásuk, más módszerekkel történő ésszerű társításuk vezet.

(Viszocsekné Péteri Éva)

4/2017

SHANKS, Justin – ARLITSCH, Kenning: Making sense of researcher services. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 56. (2016) 1-4., p. 295-316.

Kutatókat segítő szolgáltatások – helyzetkép

Kutatás információellátása; Tudománymetria; Tudományos kutatás

Az utóbbi években megszorodtak a kutatókat segítő szolgáltatások: számos ingyenes és térítésköteles honlap kínál megnövekedett láthatóságot és (potenciális) idézettséget a publikációk és egyéb kutatási termékek szerzőinek vagy közreműködőinek. Ám nem mindegyik szolgáltatásnak azonosak a céljai, és nehéz lehet annak eldöntése is, hogy a kutató melyik szolgáltatás mellett kötelezze el magát. A cikk szerzői három kategóriát állítanak fel (szerzői/kutatói azonosítás, tudományos/szakmai együttműködés, referencia- és hivatkozáskezelés), és tizenkilenc szolgáltatást vizsgálnak meg, amelyek beleillenek a fenti kategóriákba.

(Autoref.)

5/2017

TURBANTI, Simona: La visibilità – e l'impatto? – nel Web ai tempi dei social : i principali strumenti di altmetrics. – Bibliogr. a jegyzetekben In: AIB studi. – 56. (2016) 1.

Res. angol nyelven

A láthatóság – és a hatás? – a világhálón a „közösségi” időkben: az „altmetrika” főbb eszközei

A cikk a *web metrics* és az *altmetrika* (*altmetrics*) alkalmazásához elérhető fontosabb eszközöket elemzi. A bevezetőben röviden leírja a tudományos kommunikációban a web következtében végbement átalakulásokat, majd a „bibliográfiai hatás” (*impact*) és a „közösségi láthatóság” (*social visibility*) fogalmak jelentésére fókuszál, tekintettel a kutatás-értékelés témájára. Részletesen áttekinti a web metrics

legismertebb és legelterjedtebb eszközeit, valamint az altmetrika forrásait és szoftvereit, kitérve alapvető jellemzőikre, céljaikra és használatuk körére. Az altmetrika gyorsan növekvő területe még meglehetősen instabil, így jelenleg nem várható intézményes használata a kutatások értékelésében, mindazonáltal kívánatos lenne a hagyományos mérési módszerek melletti alkalmazása.

(Autoref.)

Könyvtár- és tájékoztatásügy

Általános kérdések

6/2017

Die Bibliothek der Dinge : Welche rolle spielen Bibliotheken in der „sharing economy”? In: BuB. – 68. (2016) 7., p. 439-441.

Res. angol és francia nyelven

A dolgok könyvtára. Milyen szerepet játszanak a könyvtárak a közösségi gazdaságban?

Feladatkör; Konferencia -nemzetközi; Kölcsönzés; Külföldön fenntartott könyvtár; Társadalmi követelmények

A könyvtárak, melyek már régóta részei a megosztás és a csere hagyományának, most abban a helyzetben vannak, hogy új funkciót kapjanak. A „dolgok könyvtára” a pozsonyi Goethe Intézet könyvtárának első merész lépése volt ebbe az irányba: 2016 áprilisa óta a német nyelvű irodalom, zenei anyagok és játékok mellett 50 hasznos dolgot is kölcsönöz, melyek a kísérletezés, szabadtéri tevékenység vagy a barkácsolás kategóriájába tartoznak. Ezek elsősorban olyan dolgok, amelyeket az ember nem használ napi rendszerességgel, és gyakran nincs is neki, legyen az varrógép, teleszkóp, villanyfűró vagy a születésnap bulin használt nagyméretű gyerekjáték. Hogy könnyebb legyen a dolgok használatának megtanulása, betanítást is kínálnak hozzájuk. E foglalkozásoknak az a célja, hogy információkat, ismereteket és készségeket adjanak át a felhasználók bizonyos körének,

és ezzel egy bizonyos szomszédság- és közösségi érzést alakítsanak ki. A projekt központi gondolata tehát a közösségépítés. A Goethe Intézet és könyvtára így átalakítja és korszerűsíti a megosztás és csere társadalmi elvét. A Pozsonyban végzett tevékenységgel párhuzamosan a berlini Amerika-Emlékkönyvtár Központi Állami Könyvtárában is kölcsönöz szerzőszámokat és egyéb tárgyakat a „Kölcsön-Bár”, de csak egy rövid próbaidőszakban. Mindkét könyvtár érdemesnek találta, hogy kicserélje tapasztalatait ezen az új területen. Rögtön az elején világossá vált, hogy ezzel a szolgáltatással új felhasználói csoportok szólíthatók meg, és a média is érdeklődik a projektek iránt.

(Autoref.)

7/2017

STURGES, Paul: Intellectual freedom, libraries and democracy. – Bibliogr. In: Libri. – 66. (2016) 3., p. 167-177.

A szellemi szabadság, a könyvtárak és a demokrácia

Adatvédelem; Hozzáférhetőség; Szellemi szabadság

A könyvtár és a tágabb társadalmi-politikai szféra kapcsolatának a felfedezéséből, amelyben működik, indult ki az a nyitóelőadás, amely Lyonban, a BOBCATSSS konferencián hangzott el 2016 januárjában. A keresés szabadságával, az információhoz és eszmékhez való biztonságos, privát környezetben nyújtott szabad hozzáféréssel képes a könyvtár hozzájárulni a szellemi szabadsághoz. Ezzel kapcsolat-

ban példákat lehet felidézni a történelemből olyan radikális gondolkodókról, akik vagy rendelkeztek ilyen típusú hozzáállással, vagy nem. A könyvtárak hozzájárulása ritkán nyíltan radikális, de a tartalomhoz való hozzáférés védett környezetben való biztosításával támogató környezetet is nyújtanak a leendő politikai aktivisták és vezetők számára. A könyvtár és a demokratikus tevékenységek között létezik összefüggés, melyet nem kell feltétlenül okságnak gondolnunk, de a könyvtár még a nem demokratikus országokban is szerényen hozzá tud járulni a demokráciához.

(Autoref.)

Nemzetközi könyvtárügy

8/2017

LEBEDEVA, Anžela Ēduardovna: IBBY : meždunarodnoe sotrudničestvo v sferě literatury dlā detej i ūnošestva In: Vestnik BAE. – (2016) 1., p. 24-27.

IBBY: nemzetközi együttműködés a gyermek- és ifjúsági irodalom területén

Ifjúsági és gyermekkönyvek; Nemzetközi szervezet

Az elmúlt csaknem fél évszázadban a világon mindenhol alakultak gyermekkönyvekkel és az olvasással foglalkozó nemzeti és nemzetközi szervezetek, tudományos központok, könyvtárak. Rendszeresek a konferenciák, kongresszusok és más szakértői rendezvények. A külföldi tapasztalatokat az orosz szakemberek kevésbé ismerik, ahogy az oroszországi tapasztalatok sem ismertek a külföldiek körében.

A legismertebb nemzeti és nemzetközi szervezetek egyike az IBBY (*International Board on Books for Young People*), amely 1953-ban Zürichben Jella Lepman kezdeményezésére jött létre. Céljai között szerepel az olvasás támogatása és fejlesztése, a magas szintű irodalmi és művészeti szabványoknak megfelelő irodalom elérhetőségének biztosítása, harc az analfabetizmus ellen (nemcsak a fejlődő országokban), a minőségi könyvek díjazása (elsősorban a fejlett országokban), a tudományos és pedagógiai munka ösztönzése. Az eltelt évtizedek alatt a tagországok száma hatról 77-re nőtt.

Az IBBY nonprofit szervezet, a Svájci Polgári Törvénykönyv 60. cikkelyének megfelelően működik.

Nemzeti szekciókból áll, pénzügyi forrásait a tagdíjak biztosítják. A nemzeti szekciók eltérő nagyságúak: nagyszámúak a fejlett könyvkiadást és olvasási programokat működtető országokban, és van, ahol csak néhány tagot számlálnak. Ha egy országban nincs nemzeti szekció, egyéni tagság lehetséges. A nemzeti szekciókból kontinensenként alakult csoportokat koordinátorok irányítják.

A Szovjetunióban az IBBY nemzeti szekciója 1968-ban jött létre Sz. V. Mihalkov kezdeményezésére. 1991-ig jelentős állami támogatással a szovjet baráti társaságok és kulturális kapcsolatok szövetsége keretében működött, majd az oroszországi Kulturális Alap égisze alatt társadalmi szervezatként Oroszországi Gyermekkönyvek Tanácsa névvel újult meg. 1998-ban alakult a tanács intézményi és egyéni tagokból álló szentpétervári szekciója. A tanács fő feladata az IBBY programjainak és projektjeinek végrehajtása. Az IBBY keretében számos díjat alapítottak:

- H. C. Andersen díj: 1956-tól az írókat, 1966-tól az illusztrátorokat is jutalmazták (1976-ban a díjat egy orosz illusztrátor kapta).
- A kiemelkedő írók, illusztrátorok, fordítók jegyzéke: a kétévenként összeállított jegyzékben szereplőknek az érmeiket és okleveleket a kongresszuson adják át. (47 év alatt Oroszországból több mint 120 író, illusztrátor, fordító, könyvkiadó részesült nemzetközi elismerésben, és kapta meg az IBBY díszoklevelét).
- IBBY-Asahi díj az olvasás támogatásáért (IBBY-Asahi Reading Promotion Award): 1988 óta évenként azok a csoportok és társadalmi szervezetek kapják, amelyek jelentős szerepet vállaltak a gyermekek és az ifjúság körében az olvasás terjesztésére és fejlesztésére irányuló programokban. Az Asahi Shimbun hírlapkiadó által támogatott díj 1 millió jen. (A díj bizottságának elnöke 2014–2016-ban Oroszország képviselője lett.)

Az IBBY kongresszusait kétévenként különböző országokban tartják, 2020-ban Oroszországban. A szervezők között lesz az IBBY oroszországi szekciója és a kulturális alap által támogatott „Ma gyermekek – holnap a nép” irodalmi projekt. A kongresszus témája: A világ a gyermekkönyvek szemszögéből: hazai és lefordított irodalom – szerep és jelentőség, hatás a különböző országok fiatal olvasóira.

Az IBBY-hez kapcsolódik még:

- A fogyatékkal élő gyermekek irodalmi dokumentációs központja (IBBY Documentation Centre of Books for Disabled Young People): 1985-ben Oslóban alakult a korrekciós pedagógiai intézet mel-

- lett; székhelyét 2003-ban a Torontói Városi Könyvtárba helyezte át.
- A Bookbird, az IBBY gyermekirodalommal foglalkozó, negyedévenként megjelenő folyóirata: a Focus IBBY rovat a szervezet és a nemzeti szekciók munkájáról tájékoztat.
 - Nemzetközi Gyermekkönyvnap: 1967 óta világszerte Andersen születésnapján (április 2.) tartják. Évenként lehet pályázni az esemény támogatására, a nyertes ország illusztrátora készíti az aktuális plakátot, írója fogalmazza meg a gyermekeknek szóló üzenetet.

(Viszocsekné Péteri Éva)

9/2017

POTEPKO, Nadežda Igorevna (ford.): Pravo na zabvenie : zaavlenie IFLA i predystoriâ voprosa In: Bibliotekovedenie. – (2016) 3., p. 315-322.

Res. angol nyelven

A töröltetés joga: az IFLA nyilatkozata és a kérdés előtörténete

Adatvédelem; Gépi információkeresési rendszer; Hozzáférhetőség

A töröltetés joga (Right to be Forgotten = a személyes adatok tárolásának megszüntetéséhez való jog) azt jelenti, hogy minden embernek joga van a róla szóló információ eltávolítására a keresőrendszerekből. A bírósági határozatok célja az információ elérhetőségének megnehezítése, mivel a jelenlegi alkalmazásoknál az információt nem törlik a forrásokból; a név szerinti keresésnél a keresőrendszer vagy a honlap tulajdonosa dönt az információ (a kereső neve) megjelenítéséről. Az először publikált információ általában elérhető marad, más keresőrendszerrel vagy más keresési kritériumokkal potenciálisan megtalálható, de bizonyos esetekben már így sem.

A személyiséget érintő, archivált rekordokban lévő információ eléréséről szóló IFLA Nyilatkozat (IFLA Statement on Access to Personally Identifiable Information in Historical Records, 2016. május) szerint az interneten található információk értékesek a társadalom és a kutatás számára, egészen nem kell szándékosan elrejteni vagy törölni. Az IFLA Etikai kódexének teljes változata is tartalmazza a személyes információ megőrzését az archivált rekordokban. A könyvtárosok és az információs szakemberek a tartalmat úgy szervezik és szolgáltatják, hogy a felhasználó

lő megtalálja a szükséges adatokat. A töröltetés jogát néhány jogszabály úgy interpretálja, hogy az gátolja az üzletemberek, államférfiak (közzsereplők) név szerinti keresését, nehezíti a történelmi és a családfakutatást. Az információ elérhetőségének szándékos csökkentése korlátozhatja a szerzők vagy a kiadók szabad véleményalkotási jogát, amikor nem található a szerző által jogosan közzétett információ sem.

A könyvtárak védik olvasóik magánéletét és biztosítják a bizalmas adatkezelést az általuk igénybe vett források és szolgáltatások kapcsán. Az IFLA nem támogatja a személyi adatokat tartalmazó rekordok állandó elrejtését vagy megsemmisítését, még üzleti érdekek vagy nemzetbiztonsági szempontok miatt sem. A könyvtárak élesen reagálnak a magánélet sérthetlenségének problémájára: az IFLA nyilatkozata nyomán felmerül az igény az információkeresők magánéletének védelmére. Az IFLA elismeri, hogy a hamis, nagyon személyes, nem legálisan feltett, aktualitását veszített adatoktól sérülhet az ember jó híre vagy biztonsága.

Néhány országban a töröltetés joga alkalmat ad az embereknek, hogy bizonyos helyzetekben segítséget kérjenek. A könyvtárak a körülményektől függően döntenek a jog konkrét alkalmazásáról, például indokolt lehet egy fiatalokban megdöbbenéssel elkövetett bűncselekményre való hivatkozás törlése. Egyes országokban a töröltetés jogát a törvényekben vagy bírósági határozatokban rögzített kritériumok szerint a keresőrendszerek alkalmazzák, másokban az információ eltávolításához bírósági határozat szükséges. Az IFLA felhívja a könyvtárakat a töröltetési jogról szóló vitában való részvételre: egyfelől támogassák a személyiségi jogok védelmét, másfelől segítsék az információkeresőket. A könyvtárosok feladata:

- a politikusok fokozottabb tájékoztatása arról, hogy a töröltetés jogát nem kell alkalmazni ott, ahol az adatokra kutatási vagy más célból szükség lehet, és megvalósul a szabad véleménynyilvánítás;
- a kutatók támogatása, akik egy személy azonosításához szükséges információt keresik életrajzi, család- és más kutatómunkáikban;
- fellépés a találatokban a közzsereplők nevére vonatkozó információk eltávolítása ellen;
- fellépés a keresőrendszerekben használt kritériumok átláthatóságáért;
- a nevek mielőbbi indexelése, hogy történelmi és kutatási célokra biztosítva legyen a tartalom hosszú távú elérhetősége;
- segítség a töröltetési jog részletes megismerését kérő olvasóknak.

Az európai országokban számos példa van a töröltetési jog érvényesítésére. Az Európai Bizottság 2012-ben adta ki az Általános Adatvédelmi Rendelet (General Data Protection Regulation) tervezetét, ennek 17. cikkelye tartalmazza a töröltetési és megsemmisítési jogot. 2015 decemberében az Európai Parlament és a Tanács kihirdette a végleges reformcsomagról szóló megállapodást.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Nemzeti könyvtárügy

10/2017

MEDAWAR, Katia – TABET, Myrna: Libraries in the state of Qatar : current situation and future outlook. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 56. (2016) 1-4., p. 52-73.

Katar könyvtárai. Helyzet- és jövőkép

Felsőoktatási intézmény; Hatékonyság; Könyvtárügy

Az 1971-ig angol protektorátus alatt álló, sziklás területű, ám földgázban gazdag állam 1995 óta hatalmas fejlődésnek indult. A lakosság 1986-ban 369 ezer fő volt, ami 2015-re a tervszerű munkaerőimport hatására 2 290 000-re nőtt, de a katarai állampolgárok száma továbbra is csak 278 ezer maradt (13%). A 2030-ig szóló tervekben a humán erőforrást tekintik elsődlegesnek, így a fejlesztésben az oktatás, a technológia, a sport és a kutatás lett az élenjáró. Külön gondot fordítanak a nők aktív társadalmi szerepvállalásának megteremtésére bölcsődék, óvodák létesítésével, nőknek szánt oktatási intézmények, kulturális, vallási és társadalmi események szervezésével.

Az oktatási élet rendkívül változatos, több mint 300 nemzetiségi iskola működik a sokszínű lakosság ellátására, és számos nagy presztízsű külföldi egyetem (például a Georgetown University, a Texas A&M University, a University College London, a HEC Paris) működtet szatellit campusokat Dohában, a fővárosban. A Hamad Bin Khalifa University ernyője alatt szorosan együttműködnek, és széles körű könyvtári szolgáltatásokat is meghonosítottak. A cikkben valamennyiről részletes ismertetést olvashatunk csakúgy, mint a minisztériumok és a külföldi követségek által alapított könyvtárakról. Megismerhetjük a Katari Alapítvány által eredetileg

központi könyvtárként létrehozott, 2012-ben nemzeti könyvtárrá átnevezett intézményt is, mely egyszerre nemzeti, egyetemi és tudományos könyvtár, valamint a digitális kor fővárosi közkönyvtára. Épületének a 21. századi követelményeknek megfelelő átépítése éppen folyamatban van (erről részletesen ld. a 201. sz. referátumot a KF 2015/4. számában). A nagyobb városokban található nyolc közkönyvtár a Kulturális, Művészeti és Örökségvédelmi Minisztérium felügyeletével és támogatásával működik. A 178 nyilvános és 203 magániskola (összesen 239 ezer tanulóval) és könyvtárai a Legfelsőbb Oktatási Tanács közvetlen felügyelete alá tartoznak. A katarai könyvtárak aktívan részt vesznek a könyvtárak társadalmi szerepének erősítésében, tudatosításában.

A könyvtárak áttekintése utáni *SWOT* analízisből megtudhatjuk, hogy a katarai könyvtárügy *erősségei* a gázvagyonnak köszönhetően virágzó és gazdag állam, mely az oktatásra, technológiára, innovációra és infrastruktúra-fejlesztésre helyezi a hangsúlyt; a Katari Alapítvány, mely létrehozta a nemzetközi egyetemek hálózatát a modern és jól felszerelt könyvtárakkal együtt; a világ legjelentősebb online e-forrásaira történő előfizetés, melyekhez az egyetemi polgárok távolról is hozzáférnek; az élénk szakkönyvtári egyesületi tevékenység a toptémákat tárgyaló éves konferenciáival; a 220 taggal működő, aktív levelezési lista; a nemzeti könyvtár; a 2013-ban induló felsőfokú (MA) könyvtárosképzés és az erős képzési program; a segítőkész egyetemi könyvtárosok, akik támogatják az egyetemi oktatást és kutatást; az egyre növekvő számú közösségi esemény a gyerekprogramoktól az olvasóköriekig; a könyvtárak közötti jó együttműködés.

A *gyengeségek* közé sorolják, hogy az ország és piaca is kicsi. Nincs átfogó könyvtári hálózat, így sok távoli térségnek nincs könyvtári ellátása; kevés a magasan képzett könyvtáros, mivel sokan kivándoroltak közülük. Viszonylag kicsik a gyűjtemények, a legnagyobb állomány is csak 1,2 millió nyomtatott művet tartalmaz. A legtöbb könyvtár az elektronikus gyűjteményt igyekszik építeni, de az iskolai könyvtárak ebben és a szakember-ellátottságban is hátrányos helyzetben vannak. A könyvtáraknak a társadalomban betöltött szerepe és küldetése nem eléggé közismert.

A *lehetőségek* között említik a 2015-ben megtartott első Információs Egyesületi Fórumot, mely összehozta a könyvtári szakembereket, akik megoszthatták egymással tapasztalataikat; a nemzeti könyvtár által szervezett országos könyvnapot; a könyvklubokat,

melyek az olvasási kedv növelését célozzák valamint a könyvtárak webdizájnjának támogatását.

Veszélyt jelent a használók könyvtárfelfogásának változása: az, hogy sokan már nem a könyvtárnál kezdik az informálódást, hanem megelégszenek a Google-lal és más internetes keresőkkel. A könyvtáraknak megfelelő kalauzok készítésével kell propagálniuk saját előfizetett adatbázisaikat. A korszerűség érdekében meg kell birkóznia a rendkívül gyors technológiai változásokkal. Az e-források koordinálása egyre időigényesebb és komplexebbé válik, és egyre gyakoribb hardver- és szoftverfejlesztést igényel. A szerző a fentiekkel összhangban álló nyolc pontban összegzi a kívánatos fejlesztési irányokat.

(Fazakas Eszter)

Lásd még 23, 25

Központi szolgáltatások

11/2017

HILLENKÖTTER, Kristine [et al.]: Das Kompetenzzentrum für die Lizenzierung elektronischer Ressourcen im DFG-geförderten System der „Fachinformationsdienste für die Wissenschaft“ (FID) : Betriebsorganisation, Verhandlung und Bereitstellung von FID-Lizenzen – ein Statusbericht. – Bibliogr. lábjegyzetben In: Bibliothek. – 40. (2016) 1., p. 33-49.

Res. angol nyelven

Az elektronikus források licencelésének kompetencia-központja a DFG által támogatott tudományos szakinformációs szolgáltatások (FID) rendszerében: szervezeti felépítés, FID-licenctárgyalások, a licencek rendelkezésre bocsátása – helyzetjelentés

Állománygyarapítás; Együttműködés -belföldi; Elektronikus dokumentum; Kutatás információellátása

A Német Kutatási Alap (Deutsche Forschungsgemeinschaft=DFG) a tudományos szakinformációs szolgáltatások (FID) keretében 2014 óta támogatja az elektronikus források licencelésének kompetencia-központját. A központ felállításában részt vesz a göttingeni Alsó-szászországi Állami és Egyetemi könyvtár (SUB Göttingen), a Berlini Állami Könyvtár (SBB) és a Közös Könyvtári Hálózatok Központja (Verbundzentrale des Gemeinsamen Bibliotheksverbundes=VZG). A göttingeni és berlini

könyvtári munkacsoport párhuzamosan működik. A projekt első szakaszában, 2014 és 2016 között mindkét csoport munkáját a SUB Göttingen koordinálta. A licencelési kompetencia-központ országos szintű szolgáltatóként tevékenykedik a tudományos szakinformációs szolgáltatások (FID) feladatainak támogatása érdekében. A tárgyalásokon, licencelésen és a digitális média országos szintű elosztásán kívül megfelelő licenc- és üzleti modellek kifejlesztésén dolgozik, valamint értéknövelt szolgáltatásként a licencekkel beszerzett adatok kezelésére vonatkozó javaslatokat, tanácsokat ad. A kompetencia-központ szolgáltatási kínálatát az igényekhez igazítja, és a tudományos szakinformációs szolgáltatásokhoz közvetlenül kapcsolódva fejlesztik tovább. A tanulmány a projekt félidejében ismerteti az üzleti szervezetet, a tárgyalásokat és a FID-licencek szétosztását.

(Autoref.)

12/2017

MEINHARDT, Haike: Weil einer alleine es nicht schaffen kann : 40 Jahre Lektoratskooperation für Öffentliche Bibliotheken In: BuB. – 68. (2016) 5., p. 248-254.

Res. angol és francia nyelven

Egyedül nem megy: 40 éves az állománygyarapítási tanácsadási együttműködés Németországban

Állománygyarapítási tanácsadó; Együttműködés -belföldi; Közművelődési könyvtár

Az 1976-ban alapított Lektoratskooperation (LK) az állománygyarapítás és a katalogizálás mértékadó forrása; nélküle el sem képzelhető Németország közkönyvtárainak működése. Az üzleti szolgáltatás a könyvtárellátó (EKZ) és a könyvtáros szervezetek (dbv, BIB) együttműködésével valósul meg. Az évi 70–80 ezer kiadványból 14 ezret értékelnek, s készítenek annotációkat minősítő jelekkel. A munkában jelenleg az EKZ és 45 könyvtár 300 munkatársa működik közre.

A szerző először a könyvek közötti tájékozódás, illetve a könyvtári állománygyarapítás korábbi eszközeit tekinti át, majd az 1947-ben megalakult könyvtárellátó, az *Einkaufsstelle für Öffentliche Büchereien* (EKZ) tevékenységének kezdeteire tér ki. A lektorok beállítása 1948-ban indult, akik a közkönyvtárak szempontjából fontos műveket válogatták ki a könyvtermésből és ajánlásokat is írtak róluk. Ezzel párhuzamosan megjelent a *Bücherei und Bildung* (BuB)

c. folyóirat is, mely első évében 300, 1949-ben már 2000 ismertetést közölt. Az EKZ hasznosítani akarta ezeket, ezért csökkentette lektorai számát, készleteit pedig a BuB ismertetéseire alapozta, melyeket a szerzők nemcsak a BuB-nak, hanem az EKZ-nek is elküldtek. A rövidített ismertetések szolgáltak ezután az EKZ ajánlójegyzékei alapjául, melyek 1954-től *Buchanzeiger für öffentliche Büchereien* (BA) címmel jelentek meg.

A következő években két probléma volt alig kezelhető, az aktualitás és a kiadványok tömege, hiszen 1960 és 1970 között a címek száma megduplázódott (20 ezerről 47 ezerre). Ennek megoldására a nagyobb könyvtárak kerestek megoldásokat, míg az EKZ 1969-től ki nem adta az *ekz Informationsdienstet*, ami cédulán hetente jelent meg: gyors volt ez a szolgáltatás, mégsem adott elég információt a könyvek tartalmáról. A tartós és megbízható megoldásra 1973-ban került sor, ekkor indult a könyvtárak szövetségének (der Deutsche Bibliotheksverband, dbv) a programja, a Projekt *Lektoratskooperation* (LK), melyet 400 ezer márkával támogatott a minisztérium, és amely 1976-ban kezdett „élesben” működni.

A kísérleti szakaszban még csak 12 könyvtár vett részt a munkában. Az LK három lábon áll: (1) az intézményi lektorok (könyvtárosok) a különböző szakterületeket dolgozzák fel, (2) a BIB-recenzensek gondozzák a speciális területeket (pl. a szép-, gyermek és ifjúsági irodalmat), (3) az EKZ koordinál, szerkeszt és az LK műszaki központja.

Ezt követően a szerző, aki a kölni műszaki főiskola professzora, a működés negyven évének gondjait és kihívásait, a szolgáltatások időszerűségét és mai helyzetét ismerteti, és nem feledkezik meg a jövő feladatairól sem. (A cikket gazdag hivatkozásjegyzék, valamint a lipcsei könyvtáros vándorgyűlésen tartott ünnepségen készült fényképek egészítik ki.)

(Murányi Lajos)

Együttműködés

Lásd 12, 21, 69

Jogi szabályozás

13/2017

ŚWIEĆKOWSKA, Teresa: Digital libraries and copyright in Poland. – Bibliogr. In: *Zagadnienia informacji naukowej*. – 53. (2015) 2., 106-114.

Digitális könyvtárak és a szerzői jog Lengyelországban

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Szerzői jog

Hét nagyobb lengyel könyvtár (három vajdasági és két egyetemi könyvtár, két digitalizálásért felelős intézet: a Lengyel Nemzeti Könyvtár és Nemzeti Audiovizuális Intézet) digitális könyvtárosaival folytatott interjúk, valamint a szerzői jogokat érintő könyvtári szemináriumok, szakmai műhelyek, konferencia- és vitaanyagok, szakfolyóiratok cikkeinek elemzése során fény derült a hatályos lengyel szabályozás hiányosságaira.

Az ezredforduló környéki szerzői jogi szigorítások megnehezítették a digitális könyvtárak használatát, és napjaink automatizált információáramlásában számos abszurditáshoz vezettek a gyakorlatban. A szerzői jogok szigorú értelmezése megbénítaná a hálózati kommunikációt, ezért a 2001-es EU-s irányelv meghatározott bizonyos kivételeket. A lengyel szerzői jogi törvény 2015-ös módosításakor a kiadók erős lobbijereje következtében a jogalkotók csak szűk keretek között engedélyeztek kivételeket. Lengyelországban a könyvtárak saját állományuk védelme érdekében vagy tudományos kutatás és oktatás céljaira másolatokat készíthetnek, az üzletszerűség kizárásával. Ezek további kérdéseket vetnek fel: a könyvtárak különítsenek el olyan felhasználói csoportokat, mint például a hallgatók? Továbbá miként állapíthatja meg a könyvtár, milyen céllal használják digitális gyűjteményeit? A szabályozás további hiányossága, hogy a nyilvános haszonkölcsönzési joggal kapcsolatos kompenzáció megszabásánál csak a nyomtatott kiadványokkal számol. A megkötések sokszor anakronisztikus helyzetet teremtenek, mert a könyvtárak arra kényszerülnek, hogy régebbi állományrészeket digitalizáljanak az új helyett. Lengyelországban is szabadon felhasználhatóvá válik az adott mű a szerző halála után 70 évvel. Ha nem ismert a halálozás dátuma, akkor egyes jogászok a mű keletkezésétől 140 évig tekintik jogilag védettnek a dokumentumot. Ebben egyes digitális könyvtárak rugalmasabbak, néhol korábbi műveket is hozzáférhe-

tővé tesznek, azzal a figyelmeztetéssel, hogy akinek a közzététel a szerzői jogait sérti, jelezze az adminisztrátoruknál. Ez ugyan nem menti fel őket a szerzői jogok megsértése alól, de már védhető álláspont a bíróságon. További probléma az ún. árva művek kérdése, főleg a grafikák, fotók vagy térképek esetében, ahol nem ismert az alkotó személye. A korábbiakhoz képest a könyvtárak számára lehetővé vált ezek közzététele egy minden részletre kiterjedő keresés lefuttatása után, ez viszont óriási adminisztrációs terhekkel jár. Mindezek kiküszöbölésére megoldás lehetne a kollektív engedélyek alkalmazása, ezzel azonban a szabályozás nem számol. A népköztársaság idején, a munkások kiadósövetkezete (RSW – Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza, Prasa-Książka-Ruch) által megjelentetett újságok tulajdoni jogviszonyai sem rendezettek, néhány e lapok közül a rendszerváltás után megszűnt, privatizálták, vagy a megszűnést követően ugyanazzal a névvel ismét megjelent, emiatt sokszor nem tisztázott, kitől szükséges a régi lapszámok közzétételi engedélyét beszerezni.

A lengyel szabályozás a digitális hozzáférés terén nem él azokkal a lehetséges jogi kivételekkel, amelyeket az EU irányelvek lehetővé tennének. Ezáltal a könyvtárak komoly dilemmával állnak szemben: ha fejleszteni szeretnék és minél szélesebb körben elérhetővé tenni a digitális gyűjteményeiket, akkor számolniuk kell az esetleges jogi következményekkel. Ha nem lépnek fel határozottabban, a jelenlegi szigorított szabályozás a könyvtárak lassú megszűnését és idejétmúlttá válását vonhatja maga után.

(Csikász-Nagy Ágnes)

Könyvtárosi hivatás

14/2017

WIEN, Charlotte – DORCH, Bertil F.: *Inventing oneself in the research library profession* In: *Scandinavian library quarterly*. – 49. (2016) 3., p. 10-13.

Megtalálni magad tudományos könyvtárosként

Egyetemi könyvtár; Képesítés; Könyvtárosi hivatás; Könyvtárosképzés-felsőfokú

Egy frissen végzett filozófia szakos hallgató néhány hónapja azt mondta a szerzőknek, hogy tudományos könyvtárban szeretne dolgozni, mert úgy véli, ezek

a könyvtárak hatalmas változáson esnek át, s ezért izgalmas pálya várja. A dán szerzők úgy gondolják, a mondat őszinte és szívből jött, de hogyan segíthetnének neki? 2000-ig azt tanácsolták volna, hogy keressen egy megüresedett szakrészes állást, majd iratkozzon be a Királyi Könyvtár- és Információtudományi Iskola mesterképzésére, mely olyan kezdő tudományos könyvtárosok számára indul, akik rendelkeznek már mesterfokozattal. Az akkori felfogás szerint nagyobb tekintélye volt egy tudományos könyvtárosnak (speciális és elméleti ismeretekkel rendelkező szakembernek), mint egy „sima” (általános és gyakorlati ismeretekkel bíró) könyvtárosnak, amit egy ún. érték iránytű ábráján illusztráltak. Ez okozza a feszültséget a kétféle könyvtáros foglalkozás között. Ezt a feszültséget *Pierre Bourdieu* (1930-2002) *mezőelmélete* alapján lehet jól megérteni és megmagyarázni: a társadalom által mutatott cselekmények ún. mezők köré rendeződnek (pl. a művészeti vagy politikai mező), s a mezőben cselekvők közötti együttműködés a cselekvőket mozgató erőforrások és aduk függvényében strukturálódik. A mezők hierarchikusak, és a bennük tevékenykedőknek a *dominancia-harca* dinamizálja ezeket.

A könyvtárosi foglalkozást fel kell emelni, hogy a fejlődéssel lépést tudjon tartani. A szakma több új tudományágot tett már magáévá. Ma pl. a könyvtárosnak jól kell ismernie az információtechnológiát, statisztikát, kulturális közvetítést, tudományos tanulási módszereket, kommunikációt és pedagógiát, hogy csak néhányat említsünk. A felemelés azt jelenti, hogy a könyvtáros az érték iránytű vízszintes tengelye felett mozog, tehát kihívást jelent a tudományos könyvtáros számára. Ez tükröződik a dán statisztikában is: 2015-ben 9% volt a tudományos könyvtárosok aránya (2009-ben még 11%), míg a könyvtárosok és más felsőoktatási szakemberek aránya elérte az 50%-ot (2009-ben még csak 45% volt). Ebben az időszakban minden alkalmazotti kategóriában 7% volt a létszámcsökkenés, a tudományos könyvtárosoknál 21%, azaz a klasszikus tudományos könyvtárost az általánosabb információs szakember váltotta fel.

A felsőoktatásban végbemenő fejlemények aláásták a tudományos könyvtáros posztját; a kutatók egyre specializálódtak, és nőtt a kutatási támogatásokért és kutatói állásokért folyó küzdelem, míg a tudományos könyvtáros által gondozandó terület szélesedett, és így hagyományos feladatai már alig vagy nem végezhetők el. Milyen kompetenciákra volna szüksége fiatal ismerősünknek? Mire összpontosítson? Nehéz megválaszolni ezt a kérdést, mivel az említett poszt

Oktatás és továbbképzés

16/2017

LOPATINA, N. V: Informacionno-bibliotečnoe obrazovanie v usloviáh perehoda na standarty novogo pokoleniâ In: Naučnye i tehničeskije biblioteki. – (2016) 4., p. 81-90.

Könyvtárosképzés az új generációs szabványokra való áttérés időszakában

Képesítés; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Tanterv, óraterv

A képzési szabványok új generációja az 1990-es évek szervezési-pedagógiai munkásságának elfelejtett szabadságát hozza vissza, különös feladatot jelent a szakmai közösségnek: elsősorban a társadalmi fejlődés kihívásainak megfelelő képzési rendszert kell kidolgozni. A pedagógus közösségek tartalmi és módszertani önállóságának bővítése ambivalens döntés: egyrészt lehetőség nyílik a szakmai/pedagógiai „mesterség” és a különböző tudományos iskolák legmerészebb ötleteinek a megvalósítására, másrészt a sokféleség, a különböző, nem összehangolt képzési programok, a hallgatók intézmények közötti nehéz mozgási lehetősége (migráció, áthallgatás), a kompetenciák hiánya a végzősöknél stb. az irányítási módszerekben jelent veszélyt. Az ösztönös cselekvések kockázatának megelőzéséhez szükség van stratégiai elemzésekre, a tudomány, a gyakorlat és a képzés új együttműködési formáinak a kialakítására.

A szerző könyvtárosképzési koncepciójában megfogalmazott ajánlásait a stratégiai orientáció hiánya indokolja. A mai könyvtáros társadalmi szerepének és funkcióinak szétesése új irányokat nyit meg és új kompetenciák kialakítását tűzi ki célul, mint

- a könyvtár és a könyvtáros helye és szerepe a mai világban;
- a hallgatók képessége az információs térben folyó munkához (önálló megoldások keresése a felhasználói igények kielégítéséhez);
- felkészültség a könyvtárosi küldetés megvalósítására;
- felkészültség saját kompetenciák kialakítására és az önképzésre;
- felkészültség információs források építésére;
- felkészültség elemző tevékenységre;
- irányítási kompetenciák.

Néhány példa az egyes kompetenciák/kompetencia-csoportok kialakításához szükséges kurzusokra, tananyagokra tett javaslatokból: az első pontban a Beve-

állandó változásban van. Ezért nem gondolják a szerzők, hogy egy korszerűsített oktatási kínálat megoldhatná a fiatal lány gondjait. Úgymond ki kell találnia önmagát, és különböző kompetenciák kiválasztása révén megtalálnia saját útját a rendszerbe, azaz az érték iránytű mind a négy része kompetenciáit megértenie és elsajátítania. Ehhez arra a rugalmas mesterképzésre van szükség, mely a *Dél-Dániai Egyetemen* 2017 őszén indul.

(Murányi Lajos)

15/2017

WILLIAMSON, Jeanine M. – LOUNSBURY, John W.: Distinctive 16 PF personality traits of librarians. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 56. (2016) 1-4., p. 124-143.

A könyvtárosok megkülönböztető személyiségjegyei a 16 személyiségfaktor kérdőív (16 PF) alapján

Felmérés; Könyvtárosi hivatás

Míg a könyvtárosok alapkompentenciáival meglehetősen bőséges szakirodalom foglalkozik, jóval csekélyebb kutatás áll rendelkezésünkre arról, milyen személyiségjegyek különböztetik meg őket más szakmák gyakorlóitól. Jelen kutatás 88 könyvtáros személyiségjegyeit vetette össze egy általános normacsoporttal a személyiségvonások sokat használt modelljét, a 16 személyiségfaktor kérdőívet (16 PF) használva. A kutatás azt az eredményt hozta, hogy a könyvtárosok megértőbbek, óvatosabbak, rugalmasabbak, koncentráltabbak, nagyobb képzelőerejűek, nyitottabb gondolkodásúak, tisztelettudóbbak, magabiztosabbak, komolyabbak, szelídebbek és bízakodóbbak, illetve jobbak az általános logikai képességeik, mint a normacsoport tagjainak. Az eredményeket a szerzők a könyvtárosok alapkompentenciáival összefüggésben vizsgálják. A gyakorlati alkalmazási lehetőségeket is ismertetik, beleértve a dolgozók toborzását és szakmai támogatását (coaching).

(Autoref.)

Lásd még 28, 33

zetés a szakmába kurzusban legyen a *Könyvtárügy*, ezen belül a *Könyvtártörténet* modul. Aktív tanulási módszerekre van szükség, az *Információs rendszerek* tárgy nem készít fel a könyvtári blogoszférában folytatandó munkára (ami csak minimális technikai jártasságot, inkább szakmai és általános kulturális ismereteket igényel). Az *Információs marketing* és a *Marketing-szociológia* tárgyakat az alap- és mesterképzésben részt vevők tanulmányozzák önállóan, esettanulmány keretében tárják fel a könyvtáros és a többi szereplő közötti kapcsolati láncot (például teljesen összefüggéstelennek tűnő könyvtáros-orvos-beteg láncot, amikor a beteg nem feltétlenül egy könyvtár beiratkozott olvasója, de érdeke, hogy az orvos hozzáférjen a gyógyításához szükséges, pertinens információforrásokhoz). Célszerű a *Társadalmi informatika*, a *Társadalmi-információs technológiák* tárgyak bevezetése a szakmai felkészültség megteremtésére egyes blokkokban, mint *A tudomány információellátása*, *Könyvtárak a nyilvános politikai szférában*, *Könyvtárak és helyi közösségek*. Fontos a könyvtárosi hivatás ciklusba tartozó tárgyak (köztük *A személyiség információs kultúrája*) tartalmi és módszertani kiegészítése a minőségi személyes vonások kialakítására.

Az előrelátó megközelítés feltételezi a könyvtári tevékenység új fejlődési irányait: az információs igények és a viselkedés változása meg fogja követelni a hagyományos határok kiszélesítését. A társadalmi-irányító kompetenciák tartalma azt jelenti, hogy a jövő könyvtárosa felkészült a tudás irányítására (az olvasás irányítására, a nyílt hozzáférésű információforrások építésére, a könyvtár részvételére a közösségi hálózatokban), a társadalmi-információs hatásokra és az informális képzésre (valódi és virtuális formában).

Összefoglalva: a könyvtárosképzés megújításának koncepciója a humánorientált, marketing-, kompetenciaalapú és előrelátó megközelítések módszertani együttese, lehetővé teszi a könyvtáros szakmai kötelezettségeinek és a szakma változó társadalmi feladatainak összevetését. Az elméleti-módszertani alapok valóra váltásához a felsőfokú könyvtárosképzés helyzetét kell megváltoztatni.

(Viszocsekné Péteri Éva)

17/2017

OSSWALD, Achim – SCHÖPFEL, Joachim – JACQUEMIN, Bernard: Continuing professional education in open access – a French-German survey In: *LIBER quarterly*. – 26. (2016) 2.

Szakmai továbbképzés a nyílt hozzáférésről: egy francia-német felmérés eredményei

Felmérés; Hozzáférhetőség; Publikálás -tudományos kiadványoké; Továbbképzés

Míg a nyílt hozzáférés (OA) a tudományos kommunikáció és a tudományos közleményírás szignifikáns részévé vált, minősítésének kérdései a legutóbbi évekig nem kerültek a figyelem központjába az OA közösség életében. Az OA-képesítésre vonatkozó franciaországi és németországi egyetemi programok eredményeire támaszkodva a szerzők felmérték a két országban a 2012–2015. évben folyó szakmai továbbképzést. A kapott eredmények szerint különböző típusú képzési formák léteztek az OA-val kapcsolatban, a szerzők hiányolják a különböző célcsoportok számára kidolgozott koherens koncepciókat. Mostanáig a hagyományos prezentációs formák domináltak, a távoktatási formák – mint az ingyenes online kurzus (MOOC) vagy a webinárium – különböző igények és érdekek kielégítésére szolgálhatnak.

(Autoref.)

18/2017

WILHELM, Cori: "That's not my job": : developing a cross-training process in an academic library. – Bibliogr. jegyzetekben In: *College & research libraries news*. – 77. (2016) 7., p. 342-346.

„Nem az én feladatom”: helyettesítő-képzés kialakítása a felsőoktatási könyvtárban

Főiskolai könyvtár -műszaki; Használók képzése -felsőoktatásban; Munkakör; Továbbképzés

A felsőoktatási könyvtár hagyományosan részlegekből áll, melyek saját feladataikra összpontosítanak (feldolgozás, olvasószolgálat, tájékoztatás, olvasóképzés stb.). Az ott dolgozók nem szívesen „szólnak bele” más részlegek munkájába. Ma a gyors változás, a csökkenő költségvetés és álláshe-lyek világában a *több hangszerezen játszás* képessége egyre inkább szükségszerű, a kisebb könyvtárakban pedig alapvető, hogy szükség esetén a könyvtárosok

helyettesíteni tudják egymást. Erre azonban fel kell készíteni őket. Ez lenne a *cross-training*, a helyettesítő-képzés. A szerző egy kisebb műszaki főiskola könyvtára (SLLC) ezzel kapcsolatos tapasztalatait osztja meg olvasóival.

Először azt kell meghatározni, szükséges-e vagy lehetséges-e ilyen program. Figyelembe kell venni a legrosszabb forgatókönyvet is, vagyis azt feltételezni, hogy szinte mindenki egyszerre lesz beteg a könyvtárban, de a munka persze nem állhat le. Érdemes a küldetésnyilatkozat kritikus pontjaiból kiindulni; ez az SLLC-ben a könyvtárközi kölcsönzés volt. (A betanítás folyamatát aprólékosan megismerhetjük a cikkből.) A program bevezetése előtt a részlegek vezetőinek érdemes összeállítani a feladatok kézikönyvét. Ezzel nemcsak tudatosítható a feladatok összessége, hanem értékes forrás is a helyettesítők képzéséhez. (Az új belépők betanításához is hasznos.)

A SLLC feladata, hogy jó minőségű szolgáltatásokat nyújtson diákjainak. Ebbe beletartozik az információs műveltség elsajátíttatása diákok ezreivel a könyvtárismereti oktatás keretében. Bár két fő végzi ezt a munkát, fontossága miatt indokolt helyettesek biztosítása is. A könyvtárosok közös tantervet állítottak össze azokhoz a kurzusokhoz, melyeken a legtöbbször van könyvtárismereti oktatás, így az elsőéves gyakorlati programhoz (FYEP). Mivel a program mind a 12 szekciója ugyanazt a bevezetést kapja, a könyvtárosok ki tudtak dolgozni egy olyan alapkurzus-tematikát, ami aztán a szakok igényei

szerint módosítható, de alapja az összes információs műveltséget oktató foglalkozásnak. Az anyagot a helyettesítők képzésében is felhasználták. A csoportvezetőknek tervezniük kell a képzést, és időt is kell rá biztosítaniuk, ami nehéz a kis létszámú könyvtárakban, de a félévek között van rá mód.

Az alkalmazottnak időnként szabadságot kell kivennie, de a könyvtár nem tud helyetteset biztosítani: ilyenkor jól jön a kiképzett helyettesítő, aki elvégzi a legszükségesebb teendőket. A képzés jól hat a munkamorálra, a munkahelyi kapcsolatokra, javítja a részlegek közötti kommunikációt. (A University of Albany vizsgálata igazolta, hogy a képzés bevezetése után kevésbé érezték maguk elszigetelve a különböző részlegek dolgozói.) A képzést nem szabad a létszámhiány orvoslására bevetni, hiszen a helyettes csak átmeneti megoldás, nem egyenértékű a távol levő könyvtárossal.

Összefoglalva elmondható, hogy szükség van a képzésre; egy ilyen program kialakítása közben a könyvtárvezetők értékelik a munkafolyamatokat és a hiányosságokat, az egyes részlegek pedig leírják a munkafolyamatokat, és működési útmutatókat készítenek, amiből a kollégák profitálhatnak. A képzéssel pénzt takaríthatunk meg, a program nyomán új csapatok jönnek létre a közös célokra, és javul a kommunikáció.

(Murányi Lajos)

Lásd még 14

Könyvtárak és tájékoztatási intézmények

Nemzeti könyvtárak

19/2017

GONZÁLEZ, Horacio – SCHMIDT, Sandra: „Das ganze Drama des Landes spielte sich in der Bibliothek im Kleinen ab”: der ehemalige Direktor der argentinischen Nationalbibliothek Horacio González über die aktuellen politischen Konflikte in Argentinien In: BuB. – 68. (2016) 6., p. 338-341.

Res. angol és francia nyelven

„Az ország drámai helyzete visszatükröződik a könyvtár mikrovilágában”. Az Argentin Nemzeti Könyvtár egykori igazgatója beszél az aktuális politikai konfliktusokról Argentínában

Nemzeti könyvtár; Személyzet; Vezetés

Már ebben az évben (2016-ban) mintegy 240 alkalmazottját, a személyzet mintegy negyedét bocsátotta el az Argentin Nemzeti Könyvtár. Korlátozták a lakosságnak nyújtott ingyenes szolgáltatásokat. Vesszélybe kerültek olyan projektek, mint az új Digitális Könyvtár és a nemrég megnyitott Könyvmúzeum. E szomorú helyzet oka az új argentin elnök, Mauricio

Macri által bevezetett költségvetési megszorítások a közsférában. Amikor 2015 decemberében az elnököt beiktatták, a buenos airesi Nemzeti Könyvtár igazgatója, Horacio González lemondott. Miután ez a beosztás politikai hivatalnak tekintendő Argentínában, a politikai konfliktusok visszatükröződnek az ország legfontosabb könyvtárában. Sandra Schmidt, újságíró a BuB számára készített interjút a lemondott könyvtárigazgatóval a Németországban eléggé elképzelhetetlen helyzetről.

González leghíresebb elődje az író Jorge Luis Borges volt, aki egész életében rosszul látott (rövidlátó volt), megvakulásának folyamata 1950-ben kezdődött. 1955-re teljesen elveszítette látását, s még ugyanebben az évben az Argentin Nemzeti Könyvtár igazgatója lett. Egyik felolvasója Alberto Manguel volt, akit 2015-ben González utódjául neveztek ki. Manguel, aki ismert író, egyetemi oktató és fordító, 2016 júliusában foglalja el hivatalát. További konfliktusok várhatók, főleg azután, hogy Manguel április végén a „La Nación” c. újságnak az idei buenos airesi könyvvásár alkalmából adott interjújában kijelentette, hogy a jövőben az Argentin Nemzeti Könyvtár nem lesz más, mint egy olyan intézmény, ahol könyveket lehet olvasni. Ezt az ötletet a könyvtár munkatársai nem fogadták túl jól.

(Autoref.)

Felsőoktatási könyvtárak

20/2017

ACRL. Research Planning and Review Committee: 2016 top trends in academic libraries : a review of the trends and issues affecting academic libraries in higher education In: College & research libraries news. – 77. (2016) 6., p. 274-281.

A legfontosabb trendek az amerikai felsőoktatási könyvtárakban 2016-ban

Állományalakítás; Felsőoktatási könyvtár; Információs műveltség; Kutatás információellátása; Kutató -mint olvasó; Személyzet

Az ACRL (Felsőoktatási és Tudományos Könyvtárak Egyesülete) bizottsága, a Research Planning and Review Committee minden évben sorra veszi

a felsőoktatási könyvtárakat érintő legfontosabb trendeket.

2016-ban az egyik ezek közül a kutatási adatok szolgáltatása volt (Research data services – RDS), ami egyrészt a 2015-ös szinten maradt, és sokkal közelebb állt a hagyományos tájékoztatási szolgálathoz, mint a feldolgozás új módszereihez, másrészt viszont számos fontos adatkezelési terv született, amelyek elkészültében a könyvtárosoknak továbbra is fontos szerepük lehet. Szakmai fejlődésüket két kezdeményezés fogja segíteni: az NIH BD2K díj, mely MOOC (massive open online courses – ingyenes online kurzus) alapításáért jár, valamint az ACRL egynapos képzésekből álló kutatási adatkezelési roadshow-ja.

A könyvtárak a campus valamely más egységével összefogva olyan központokat hoztak létre, ahol a hagyományos kutatási módszereket korszerűekkel (vizualizáció, big data kezelése, digitális vagyonerőtelítés) bővítették ki. Közvetítő szerepet játszottak a digitális tudományban, fokozottan és különböző technikai eszközökkel vizsgálták a kutatók használati szokásait.

Az állományértékelés trendjei közül az állomány nagyságának optimalizálása vált a legfontosabbá. Az egyetemi kutatási és oktatási céloknak megfelelő, a költségvetéssel összhangban álló, a kiaknázatlan forrásokat felkutató állományalakítás számít korszerűnek, az ehhez illő eszközökkel (pl. What to Withdraw Tool, pay-per-view és a használati igény szerinti beszerzési modell).

Folytatódott a nagy kereskedelmi cégek, pl. az integrált rendszerek szállítóinak összeolvadása, koncentrációja, ami egyrészt növeli a hatékonyságot, másrészt viszont szűkíti a piacot, a hosszabb távú következményei pedig megjósolhatatlanok.

Továbbra is fontos téma a felsőoktatási intézmény diákjainak sikeressége, melynek növelésében a könyvtár kulcsszereplő. Az ACRL egyik idevágó kezdeményezése az Assessment in Action (AiA) program, mely a könyvtárnak a diákok tanulására, sikerességére gyakorolt hatását vizsgálja. Az adatbányászat, mely a tanulási tevékenység elemzéséhez szolgáltat muníciót, szintén feljövő ágon van. A megskokottnál rövidebb képzések is a könyvtárak szerepét erősítik.

A digitálissá váló és közösségi hálózatokkal átszőtt társadalomban fontos téma az információs műveltség, melynek kapcsán az ACRL információs műveltség keretrendszerében (Framework for Information Literacy for Higher Education) az együttműködés, a

megosztás, a virtuális tanulási tér, a személyes adatok áruvá válása és főként az információ kritikus kezelése váltak politikai szempontokat sem nélkülöző kulcskérdéssé.

A tudományos teljesítménymérés terén az altmetrika és eszközei (Altmetric, ImpactStory, Plum Analytics) szilárdan tartják a helyüket. Az információhasználati szokások nyomon követésére a közösségi média (Twitter, Mendeley) is lehetőséget nyújt (a tudományos élet szereplőinek olvasmányai, könyvjelzői, twitter-bejegyzései stb.).

Az álláshirdetéseknél a technikai felkészültség, a digitális bölcsészetben, virtuális szolgáltatásokban, tudásmenedzsmentben való jártasság kívánalma a trend, hangsúlyos az együttműködésre, a csapatmunkára, a kommunikációra való képesség, előny az adatelemzés, a vizualizáció ismerete.

A tankönyvek magas ára miatt továbbfejlődött a Nyílt Oktatási Források (Open Educational Resources – OER) mozgalom, melyben immár az Amazon is közreműködik. A fenntarthatóság a képzőintézmények belső erőforrásain múlik, de a pozitív megítélés a tanszékek és a hallgatók körében is töretlen, a könyvtáraknak pedig fontos szerep jut például a megfelelő források megtalálásában és a szerzői jogi kérdésekkel kapcsolatban.

(Fazakas Eszter)

21/2017

SEAL, Robert A.: Resource sharing begins at home : opportunities for library partnerships on a university campus In: Interlending & document supply. – 44. (2016) 3., p. 127-134.

A forrásmegosztás otthon kezdődik: könyvtári partnerségi lehetőségek egy egyetemi campuson

Egyetemi könyvtár; Együttműködés -helyi; Felsőoktatási intézmény; Információtechnológia; Szolgáltatások

A forrásmegosztás (egyeztetett beszerzés, dokumentumszolgáltatás stb.) hagyományosan a felsőoktatási könyvtárak együttműködési formája. Fontos lenne azonban a campus más intézményeivel való együttműködés is az egyetem céljainak megvalósítása, mindenekelőtt a jobb kommunikáció, valamint az oktatók és hallgatók sikeres működése érdekében. Az együttműködés elvei azonosak a forrásmegosztásával, hatékonyságának és sikerének tényezői pedig a következők: a megfelelő partner megtalálása, kölcsö-

nös megértés és tisztelet, vezetői támogatás, elegendő forrás, közös értékek és célok, megfelelő tervezés és előkészítés, rendszeres kommunikáció, időszakonként értékelés és szükség szerinti korrekció.

Az információs és a tanulási köztér a campuson található intézmények együttműködésének, a közös szolgáltatásoknak az egyik leggyakoribb formája. Ebben az együttműködésben elsősorban az IT-részlegek a könyvtár partnerei, de mások is részt vesznek benne. A hallgatók ezen a két helyen helyet kapnak a tanuláshoz, lazításhoz, számítógépeket és más eszközöket használhatnak, kutatást végezhetnek, közösen dolgozhatnak, segítséget kaphatnak a könyvtárosoktól és az IT-szakemberektől. Az IT-részlegek szakemberei más színtereken (bizottságokban, projektekben) is együttműködnek az intézmény könyvtárával.

Partnerek lehetnek még – többek között – az oktatási folyamat kiválóságával (azaz az oktatók pedagógiai készségeinek fellendítésével), a hallgatók fejlesztésével, különböző írásbeli feladataik teljesítéséhez szükséges készségek fejlesztésével és egyéb korrepetálással foglalkozó részlegek, nem utolsósorban maguk a tanszékek. Ez utóbbiak – a könyvtárhasználati és információkeresési képzés mellett – az úgynevezett nem hagyományos (idősebb, külföldi és kisebbségi) hallgatókat is támogatják. A könyvtárosok a legváltozatosabb formákban segítik ezeknek a részlegeknek a munkáját, például részt vesznek a kurzuskezelő rendszerek (CMS) tartalommal való feltöltésében, ami a távoktatást is segíti.

A campuson belüli együttműködés a megszokottól eltérő koordinációs tevékenységet igényel a partnerektől. A közös szolgáltatások – a vezetők elvárásaival ellentétben – több pénzt igényelnek. Időbe telik, amíg az új partnerek túljutnak a „kulturális sokkon”, amit az új munkamódszerek jelentenek.

A campuson belüli együttműködés előnyei lehetnek: kényelmesebb tanulási környezet, jobb hozzáférés az információs és számítógépes forrásokhoz a használók számára, a könyvtári erőforrások integrálása az oktatásba és tanulásba, új tudományos kommunikációs módzatok támogatása (intézményi repozitóriumok), igényekhez igazodó szolgáltatások (hosszabb nyitva tartás), a hallgatók megtartása, az intézményvezetés pénzügyi és politikai támogatásának elnyerése, a könyvtár és partnerei erőforrásainak jobb kihasználása, presztízisének javulása.

A cikk konkrét példákkal illusztrálja mondanivalóját.

(Hegyközi Ilona)

22/2017

SIMÓN-MARTÍN, José – SIMÓN-BLAS, Clara – ARIAS-COELLO, Alicia: Ranking de las bibliotecas universitarias españolas en la gestión del personal. – Bibliogr. In: Revista española de documentación científica. – 39. (2016) 1.

Res. angol nyelven

A spanyol egyetemi könyvtárak rangsora munkaszervezési szempontból

Egyetemi könyvtár; Hatékonyság; Munkaszervezés; Személyzet

A Data Envelopment Analysis (DEA) módszertánával vizsgálták a spanyol egyetemi könyvtárak hatékonyságát 2008 és 2012 között, különös tekintettel a munkaszervezésre, illetve a humán erőforrással való gazdálkodásra, a személyzet „kezelésére”. Általános megállapítás, hogy a könyvtárak mind általában, mind technikailag magas szintű hatékonyságot mutattak. Kétségtelen, hogy néhány könyvtár esetében 60% alatti hatékonyságot mértek, és ezeknél szükség van a humán erőforrás szervezésének javítására; éppen ezért fontos annak meghatározása, melyek azok a hatékony könyvtárak, amelyek referencia-modellként szolgálhatnak.

A vizsgálat azt bizonyította, hogy a kereszthatékonyság (*cross-efficiency*) igen hasznos eszköz lehet a leghatékonyabb könyvtárak azonosítására, mivel a vizsgálatban használt más módszerekkel koherens eredményeket adott, továbbá a „maverick” index számítása révén lehetővé teszi a hatékonysági érték megbízhatóságának ellenőrzését is. Megállapítást nyert, hogy összefüggés van a hatékonysági adatok és a könyvtár szervezete (szervezettsége) között. Bebizonyosodott, hogy azokat a könyvtárakat, amelyek hatékonyabban használják humán erőforrásait, központosított struktúra és az automatizálás minden előnyének kihasználása jellemzi. Ezekben a könyvtárakban kevesebb a központi könyvtárban dolgozók száma, mint a kevésbé hatékonynak mért könyvtárakban.

Végző konklúzióként javasolható, hogy a kevésbé hatékony könyvtárak központosítsák az olyan transzverzális munkafolyamatokat, mint pl. a könyvtárközi kölcsönzés vagy a beszerzés, és csökkentsék a személyzet létszámát az automatizáltan, elektronikusan is megoldható folyamatok esetében.

(Mohor Jenő)

Lásd még 18, 34, 35, 36, 50, 51, 52, 54, 58, 63, 66, 69

Közművelődési könyvtárak

23/2017

AL, Umut – AKILLI, Sinan: Public libraries in Turkey : a retrospective look and the present state. – Bibliogr. In: Journal of librarianship and information science. – 48. (2016) 3., p. 298-309.

A közkönyvtárak Törökországban: visszatekintés és a jelenlegi helyzet

Könyvtári rendszer -országos; Könyvtártörténet -nemzeti; Közművelődési könyvtár

A török közkönyvtárak története a köztársaság alapításakor (1923) kezdődik, bár már a szeldzsuk és az oszmán időkben is voltak csak kevesek számára elérhető könyvtárak. Az első, 1925. évi átfogó jelentés szerint 64 tartomány közül 45-ben nem volt közkönyvtár, a 395 körzet közül pedig 366-ban; az isztambuli könyvtárakban több százezres könyvgyűjtemények voltak, miközben Anatóliában mindössze 70 ezer kötet. 1932–1950 között a közkönyvtárak a közösségi házakban (People's Houses, PH) működtek. 1945-ben 82 közkönyvtárat, 395 PH-könyvtárat és 230 olvasótermet, 366 hasonló célú közösségi teret tartottak nyilván, 1948-ra ezek együttes száma 4730 volt. A nemzeti könyvtárat 1946-ban alapították. A könyvtárak fejlődésében fontos volt a tananyag egységesítéséről szóló törvény (1924), az áttérés a latin betűkre (1928), a Könyvtári Bizottság 1961. évi jelentése a következő évtized terveiről. Az 1970-es években alapított Kulturális Minisztérium csak néhány év után lett a legmagasabb szakhatóság. Az 1980–1990-es években a fő feladat a jogszabályok kidolgozása volt, a figyelem a közkönyvtárakra is irányult. Ma a 2012-ben megjelent Közkönyvtári Szabályzat van érvényben, 2014-től azonban nincs közkönyvtári törvény.

A centralizált közkönyvtári rendszer a Kultúra és Turizmus Minisztériuma alá tartozik, tevékenységét a könyvtári és kiadványügyi főigazgatóság (GDLP) irányítja. Az állami források (személyzet, finanszírozás stb.) biztosítása a politikai hatalomtól függ. Különböző okokra hivatkozva sokáig kétséges volt a közkönyvtárak átadása a helyi hatóságoknak.

A közkönyvtárakkal foglalkozó tanulmányok közül legjelentősebb az 1990–2008 időszak vizsgálata. A kutatások nagy része könyvtári iskolákban folyik, főleg a mesterfokú képzésben. A gyakorlati munkát segítik a minisztériumi projektek, egy önkéntes alapítvánnyal együttműködve indult *Az én könyvtáram projekt* (vidéki könyvtárak átszervezése, szemináriumok a dolgozók képzésére), külföldi támogatással 2013-tól pedig az információs infrastruktúra, a könyvtárosok és a felhasználók információs műveltségének javítása 26 tartomány 78 könyvtárában.

A 2013. évi adatok szerint a 1118 közkönyvtárból 81 volt tartományi, a többi körzeti, gyermek vagy irodalmi múzeumi könyvtár. Vizsgált szempontok voltak: *Épület*: a közkönyvtárak általában állami fenntartású, nem könyvtár céljára épült épületekben működnek, melyek funkcionalitása megkérdőjelezhető. Az utóbbi években sokat tettek azért, hogy a könyvtárak megfeleljenek az ergonomiai szabványoknak és az esztétikai szempontoknak, akadálymentesek legyenek a fogyatékkal élők számára.

Munkaerő: a könyvtárakban 3386 fő dolgozott, felsősokú végzettsége 511-nek (15%) volt. A 2004-hez képest az alkalmazottak száma 15%-kal nőtt, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezőké 11%-kal (nincs mindenhol felsőfokú végzettségű könyvtáros). Tartományi szinten több közkönyvtár működik, és van legalább egy felsőfokú végzettségű könyvtáros.

Felhasználók: az adatoknál megkülönböztették a használót (látogatások száma) és a regisztrált (beiratkozott) használót. Ez utóbbiak száma 10 év alatt 2,5-szeresére nőtt, 2013-ban meghaladta az 1 milliót, ami a lakosság 1%-a. A ritkán lakott tartományokban az arány 5%, míg a nagyvárosokban nem éri el az 1%-ot sem.

Állomány: országos szinten 16 millió könyv és mintegy 80 ezer kötet időszaki kiadvány volt. A könyvek száma 2004-hez képest 24%-kal nőtt, de az egy regisztrált olvasóra jutók száma a felére csökkent.

Költségvetés: a kiadásokat a GDLP tervezi és finanszírozza, a könyvtárak 2013-ban a kulturális minisztérium költségvetésének 11%-át kapták. Az elmúlt 3 évben nőtt a támogatás, az infrastruktúrára fordított összeg; a munkabér a kiadások felét teszi ki. Mindez annak köszönhető, hogy az utóbbi évtizedben nőtt az ország politikai stabilitása, a gazdaság és a jólét.

Összegezve: a közkönyvtárak iránt nő az érdeklődés, de még sok a teendő (közkönyvtári törvény, alkalmazkodás a változó körülményekhez stb.)

(Viszocsekné Péteri Éva)

24/2017

BERTOT, John Carlo – REAL, Brian – JAEGER, Paul T.: Public libraries building digital inclusive communities : data and findings from the 2013 Digital Inclusion Survey. – Bibliogr. In: The library quarterly. – 86. (2016) 3., p. 270-289.

A közkönyvtárak digitális befogadó közösségeket építenek: a 2013-as Digitális Befogadási Felmérés adatai és eredményei

Felmérés; Használók képzése; Internet; Közművelődési könyvtár; Társadalmi követelmények

A közkönyvtáraknak a digitális integrációban játszott szerepét vizsgáló Digitális Befogadási Felmérést (<http://digitalinclusion.umd.edu>) – korábbi közkönyvtári felmérések utódjaként – először 2013-ban végezték.

Amikor a közkönyvtárak a digitális szakadék csökkentésén munkálkodnak, a digitális integrációt (befogadást) mozdítják elő.

Bár az internet az 1990-es évek közepétől az Amerikai Egyesült Államok polgárai életének középpontjában áll, mintegy 30%-uknak nincs otthoni hozzáférése. Ezt az űrt a közkönyvtárak töltik ki azzal, hogy 62,1%-uk az egyetlen ingyenes internetszolgáltató az adott településen. Ugyanakkor a könyvtárak 37,1%-a nem rendelkezik megfelelő általános célú, 57,7%-a foglalkoztatást szolgáló alkotói (makerspace) és 58,7%-a csoportmunkára megfelelő térrel. 52,6%-nak a jelenleginél jobb és több elektromos csatlakozóra lenne szüksége, míg a könyvtárak 51,2%-ában gyenge vagy elfogadható a kábelezés. A könyvtárak 58,8%-a szeretne gyorsabb összeköttetést, ami a városok esetében 70,8%. A közkönyvtárak 35%-ának esetében bizonyos napszakokban várakozási idővel kell számolnia annak, aki internetezni akar. Ez a városi könyvtárak 62,1%-ára igaz.

Sok amerikai nem rendelkezik azokkal a készségekkel és képességekkel, amelyek szükségesek lennének ahhoz, hogy igazán jól tudjanak élni a digitális technológiák adta lehetőségekkel, ezért a közkönyvtárak 98%-a képzéseket kínál számukra, amelyek tartalma kiterjed a számítógép- és az internethasználat általános tudnivalóinak, valamint az online szolgáltatások és adatbázisok használatának oktatására. A digitális befogadás kultúrájának előmozdítása azt is magában foglalja, hogy a közkönyvtárak segítséget nyújtanak a munkanélkülieknek is.

(Koltay Tibor)

25/2017

KNAUER, Claudia: Die offene Bücherei in Dänemark In: Bibliotheks-forum Bayern. – 10. (2016) 2., p. 120-123.

Az önkiszolgáló könyvtár Dániában

Kölcsönzés -önkiszolgáló; Közművelődési könyvtár; Nemzetiségi könyvtár; Nyitvatartási idő

Dániának 5,65 millió lakosa 98 településen – köztük tíz nagyobb városban – él. Az államfő II. Margit királynő, mivel az ország alkotmányos monarchia. Az ország déli részén német nyelvű kisebbség él, az 1920-as határmódosítás után alakult így, de számukról nincs hivatalos adat. (15–20 ezerre becsülik.) Óvodáik és könyvtáraik mellett vannak iskoláik, gimnáziumuk, szociális szolgálatuk, ifjúsági egyesületük és egy napilapjuk (*Der Nordschleswiger*) is. Berlinből és Koppenhágából egyaránt kapnak pénzügyi támogatást.

Az *Észak-Schleswig Német Könyvtári Szövetség* (www.buecherei.dk) egy központi könyvtárból és egy közkönyvtári központból Apenrade (Aabenraa) székhellyel, négy fiókból (Tingleff/Tinglev, Sønderburg/Sønderborg, Hadersleben/Haderslev és Tøndern/Tønder), két könyvtárbusból, egy artotékából és 13 iskolai könyvtárból áll. 2015-ben az 5 ezer olvasó 302 ezer médiaegységet kölcsönzött, melyek zöme hagyományos dokumentum, de egyre nő az igény a *Munzinger Archiv* digitális kínálata és az *Onleihe zwischen den Meeren* portál elektronikus és hangos könyvei iránt. Négy könyvtár nyitott könyvtárrá alakult. A német kisebbség könyvtárai rendszeresen tartanak rendezvényeket, köztük vándorkiállításokat, felolvasóesteket, előadásokat, színházi és kabaré-előadásokat

A dán települések évente és fejenként átlag 60 euróval támogatják a közkönyvtárakat (590 van az országban). 1920 óta *törvény* írja elő a településeknek a könyvtárfenntartást. 2000-ben a reform karcsúsította a könyvtári rendszert, ekkor jöttek létre a nyitott vagy másképpen *önkiszolgáló könyvtárak* is. A könyvtárosok képzett, főfoglalkozású szakemberek, alig akad önkéntes. Külön paragrafust kapott a német kisebbség könyvtári ellátása; állományuk a központi katalógusban szerepel, (www.bibliotek.dk), részt vesznek a könyvtárközi kölcsönzésben is. A törvény azzal is számol, hogy a könyvtáraknak a társadalom modernizálásában is szerepe van. Dániában minden 15 évnél idősebb lakos rendelkezik elektronikus levelesládával, ahová a hatóságok, a

biztosító vagy a nyugdíjassza értesítései befutnak; ingyenes számítógépes tanfolyamokat is kínálnak nekik. Mivel az élelmiszerboltok este 10-ig vannak nyitva, a könyvtárakban is ez az igény. A könyvtár egyre inkább találkozóhellyé is válik, amire az önkiszolgáló könyvtár alkalmas. A hét minden napján nyitva tartanak, könyvtáros azonban nincs folyton jelen. Egyes fiókokban csak ritkán találkozik az olvasó a személyzettel. Az ok a költségek csökkentése: vagy bezárják a fiókot, vagy önkiszolgáló lesz. Ez sajnálatos, mivel világos, hogy az olvasónak szüksége van a könyvtáros tanácsaira. (Egy 2011. évi tanulmány szerint a könyvtáros távollétében 4 dokumentumot kölcsönöznek óránként, míg ha ott van, 27-et.)

Tøndern környékén a könyvtárak 2015-ben nagymértékben áttértek az önkiszolgáltatásra. Az *aarhusi* új DOKK1-ben vasárnap is dolgoznak könyvtárosok 10 és 16 óra között. A német könyvtárak a központi és három fiókkönyvtárukban is bevezették ezt a formát, de nem a takarékoskodás miatt, hanem az új szolgáltatás kedvéért. Az átalakítást a német külügyminisztérium tette lehetővé, mivel támogatja a német anyanyelvűek könyvtári ellátását. Egy önkiszolgáló könyvtárhoz kell áttekinthető tér (jó világítás a biztonság végett), videokamerák, alacsony polcok és kedélyes környezet (virág, kényelmes ülőbútorok és egy tálca keksz). Bejutni vonalkódos TAJ-kártyával lehet. Nincs példa a vandalizmusra, sőt a központi könyvtárban az olvasók háritották el karácsonykor a tető beázását. Nem biztos, hogy a kölcsönzési adatok nőnek majd, de azzal érdemes számolni, hogy a fűtés és világítás költsége megnő. Kell majd egy zárható könyvkocsi is, amibe a visszahozott dokumentumokat dobják be. Az eddigi tapasztalatok szerint sikeres a meghosszabbított nyitva tartás, sőt már el is várják.

(Murányi Lajos)

26/2017

STEEN JENSEN, Henrik: Library-promoted learning In: Scandinavian library quarterly. – 49. (2016) 3., p. 26-27.

Tanulás a könyvtár támogatásával

Felnőttoktatás; Használók képzése; Ifjúság nevelése olvasásra; Közművelődési könyvtár

A dán közkönyvtári törvény értelmében a közkönyvtárak célja, hogy a megfelelő anyagok elérhetővé té-

telével segítsék az ismeretterjesztést, az oktatást és a kulturális tevékenységet.

Néhány példa arra, hogyan oldják meg a feladatot a dán könyvtárak, és ez mit igényel.

- *Motiválás és irányítás*: a nyelv ismerete, használata a könyvtári tevékenység alapja. A *Book Start* országos projekt a legkisebb gyerekeknek közvetíti az irodalmat az elhanyagoltabb lakott területeken. Tanulási szempontból a gyerekek nyelvi fejlesztése a fontosabb, méghozzá nem a divatos irodalmi anyagokkal. A projektben részt vevő könyvtárakban az irodalommal azok a gyerekek találkoznak, akiknek különben erre nem lenne lehetőségük; megismerik az írott nyelvet, ami majd az iskolában segíti az olvasástanulást. Valójában a projekt elsődleges célcsoportja a szülők, nekik kellene megtanulniuk olvasni a gyerekeknek; a könyvtár feladata pedig az olvasás segítése megfelelő anyagok elérhetővé tételével, szolgáltatásokkal, motiválással és irányítással.
- *Digitális kultúra*: az információtechnológia azoknak a kulturális eszközöknek egyike, amelyet minden embernek tudnia kell kezelni, ezért megtanulása társadalmi követelménnyé vált. A könyvtárak a tanulást azzal segíthetik, hogy helyet adnak a nyilvános kampányoknak és ugyanakkor az IT kávézóknak, a kezdők számára tanfolyamokat szerveznek. A csoportos foglalkozások szakismerteket igényelnek, pedagógiai nyelven megfogalmazva a tanfolyamok a szabványos információtechnológiai fogalmak használatával professzionálisakká tehetők.
- *A műszaki kompetenciák fejlesztése*: az információtechnológia megismertetése szélesebb kört érint, mint a digitalizálás. A *Bibliotech* projekt (Horsens, Jutland) keretében azzal próbálkoztak, hogy a könyvtárban kiállításon mutassák be és ismertessék meg a technológiát és az eszközöket. A cél a *Book Start*éhoz hasonló: lehetőséget adni az embereknek, hogy kapcsolatba kerüljenek a kulturális eszközökkel, és jobban megismerjék azokat. A horsensi tapasztalatok mutatják, hogy nem elég, ha a könyvtár elérhetővé teszi az anyagokat, azok közvetítésében szükség van a szolgáltatásokra és az azokhoz kapcsolódó munkára, a munkatársak nagy részének pedig műszaki kompetenciák fejlesztésére.
- *A könyvtár és az iskolai tanulás*: az utóbbi években végbement iskolai reform nyomán megvalósult az állami iskolák együttműködése a külső intézményekkel. Aktualizálták a közkönyvtárak

feladatait, a kört bővítették a katalogizálás, a megyei könyvtári tanfolyamok, fejlesztési projektek stb. ötletével. Tisztázni kell a közkönyvtárak szerepét az iskolákkal folyó együttműködés során az információtechnológiai kérdésekben: a könyvtáraknak melyik tanulási tevékenységet és hogyan kell támogatniuk. A silkeborgi *New Learning* projekt kísérletet tesz arra, hogy pontosan meghatározza a könyvtár funkcióit és azok megvalósítási módját.

- *Fenntartható tevékenység*: a tanulás támogatásához a szakmai és didaktikai kompetenciák széles köre szükséges. A törvényben szereplő „megfelelő anyagok” kategória jelentősen kibővült, például a *Bibliotech* eszközeivel, a *FabLab*-ok és a „*The Human Library*” újdonságaival.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 44, 59

Tudományos és szakkönyvtárak

27/2017

KALENOV, Nikolaj Evgen'evič: Opyt BEN RAN v informacionnom obespečenii naučnyh issledovanij In: Bibliotekovedenie. – (2016) 3., p. 277-285.

Res. angol nyelven

Az Oroszországi Tudományos Akadémia Természettudományi Könyvtárának tapasztalatai a tudományos kutatások információellátásában

Akadémiai könyvtár; Információtechnológia; Kutatás információellátása; Szakkönyvtár -természettudományi; Szolgáltatások

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Természettudományi Könyvtára (Biblioteka estestvennyh nauk, BEN) 1973-ban alakult, irányításával szerveződött az akadémiai intézmények központosított könyvtári hálózata. Az 1970-es évek végén a BEN központi szolgáltatásaihoz mintegy 300 tagkönyvtár kapcsolódott, az automatizálásról 1974-ben döntöttek.

Ma a BEN a Tudományos Szervezetek Szövetségi Ügynökségéhez (Federal'noe agenzstvo naučnyh organizacij, FANO) tartozik az Oroszországi Tudományos Akadémia tudományos-módszertani irányítása alatt. Fő kutatási iránya hagyományosan az informatika, ezért egyúttal az Akadémia nanotechnológiai

és információtechnológiai részlegét is felügyeli. Hálózatának ma a moszkvai régióban 66 tagja van (a FANO-intézmények könyvtárai) és több mint 40 könyvtár az ország középső részében működő akadémiai intézetekben. A BEN felelős a gyarapításért, beleértve az online kiadványok elérhetőségét, a feldolgozásért, saját állományából történő és a könyvtárközi kölcsönzésért, az adatbázisokban történő információkeresésért, problémaorientált adatbázisok építéséért. A munka az információforrások centralizált alakításának és a decentralizált szolgáltatások elvére épül. Az információszolgáltatás főleg a könyvtári (<http://benran.ru>) és az egyes intézményekben lévő honlapokon keresztül történik.

Az információellátás alapját továbbra is a publikációk képezik, a BEN egyik fő feladata a hálózati könyvtárak egységes állományának építése. A pénzügyi korlátozások miatt a leginformatívabb anyagok beszerzéséhez új technológiára volt szükség. Az információs piac által kínált kiadványok értékelésébe bevonják a felhasználókat, véleményük számít a konkrét kiadványok beszerzésekor. A gyakorlatban a piaci kínálatot a könyvtár honlapján a jogosult felhasználóknak (felkért szakértőknek) elérhető adatbázisba (Gyarapítási szakértői rendszer) viszik, frissítéséről a szakértők e-mailben kapnak értesítést. Az értékeléseket a gyarapítási osztályon dolgozzák fel, döntenek a kiadványok beszerzéséről és a hálózati könyvtárak közötti szétosztásáról. A folyamat a BEN *Bibliobus* rendszerére épül, a kiadványok beérkezéséről az azokat pozitívan értékelő szakértők automatikus tájékoztatást kapnak, ennek alapján megnézhetik a kiadvány szkennelt borítóját és informatív oldalait. Jelenleg 88 akadémiai intézményből több mint 400 szakértő vesz részt a munkában. A FANO nem megfelelő finanszírozása miatt a kiadványoknak csak a 25%-át lehet megvenni.

A BEN honlapján elérhető közös folyóirat- és könyvkatalógus a hálózat egységes állományát tárja fel. Míg a könyvek és sorozatok katalógusában a bibliográfiai leírás elemeire lehet keresni, a folyóirat-katalógusban csak a címre és kiadási adatokra (a felhasználó tudja, melyik folyóiratot keresi). A honlapon az *Új beszerzések* (kiadványok és hálózati források) rovat hetenként újul meg.

Népszerűek a tudományos rendezvényeket kísérő kiállítások, a honlapon a nyílt hozzáférésű *Virtuális kiállítások* rovat. Újdonság a tájékoztatás a kutatási témákban szabadon elérhető forrásokról; a metaulók 10–20 forrás címét tartalmazzák, aktualitásukat havonta ellenőrzik. A témafigyelés során

kapott bibliográfiai leírások és referátumok alapján a felhasználó a teljes szöveghez hozzáférhet.

Az alapkutatással foglalkozó tudósok továbbra is a nyomtatott kiadványokat kérik. Az állandó olvasókról egységes adatbázis épül, a hálózati könyvtárak csak saját olvasói adatait láthatják. Az állandó olvasók jogosultak egy könyvtárból vagy távolról kiadványt rendelni az e-katalógusok vagy az ún. képadatbázis (katalóguscédulák szkennelt másolatai) alapján; majd követni tudják kérésük teljesítését és a határidőket.

A kutatások információellátása pénzigényes feladat, amit sem a felhasználók, sem a felső vezetés nem vesz tudomásul. Sem a pályázatokban, sem a szerződésekben nem szerepel az információ költsége, a hardver/szoftver megújítása, sőt 2016-ban már az irodalom beszerzése sem. Előfordulhat, hogy a BEN tapasztalatai senkinek sem kellenek.

(Viszocsekné Péteri Éva)

28/2017

MARINEN, Soile: Special libraries – special skills In: Scandinavian library quarterly. – 49. (2016) 3., p. 16-17.

Szakkönyvtárak – speciális készségek

Képesítés; Könyvtárosi hivatás; Szakkönyvtár

A szakkönyvtárak állományukban és szolgáltatásaikban speciális témakörre, felhasználói csoportra, területre vagy kiadványtípusra összpontosítanak, általában közintézmények, szervezetek vagy cégek. Finnországban a szakkönyvtárak számát többféleképpen becsülik, a Szakkönyvtárak és Információszolgáltatók Hálózatának mintegy 70 szervezet a tagja, egyes cégek vagy magánszemélyek által kezelt gyűjtemények kapcsolódásával számuk jelentősen nőni fog. A szakkönyvtárak másik együttműködési formája a Finn Tudományos Könyvtárak Egyesülete, amely szemináriumokat és könyvtárlátogatásokat szervez. Finnországban a könyvtári szolgáltatásokat hálózati együttműködés keretében fejlesztették, aminek eredményeként sok szakkönyvtár országos szinten felelős egy-egy tudományágért. A szolgáltatások egy részét csak az intézményen belül lehet igénybe venni, más részük nyitott mindenki számára. Az utóbbi néhány évben a szakkönyvtárak egy részét bezárták, más részüket az intézmény háttértevékenységébe sorolták, sok könyvtárat összevontak. A legrosszabb a munkakerő, a szakmai kompetenciák elvesztése.

A könyvtári világban a szakkönyvtárak mindig az élen jártak, a bajok 2015–2016-ban kezdődtek, amikor minden könyvtári területen folytak az együttműködési tárgyalások. Az állományok csökkentése vagy lezárása azt jelentette, hogy a munka más irányt vesz, ami nem feltétlenül baj. A könyvtárosok és információs szakemberek lettek felelősek a kommunikációért és az online szolgáltatásokért, az információszolgáltató részleg tudott technológiai támogatást nyújtani. A szakemberek ismerték az adminisztrációs munkát, tréningeket is tudtak vezetni.

A szerző a hat finn egyetem által működtetett Szellemi Tulajdonjogok Központjában dolgozik, sokrétű munkájában a legfontosabb a könyvtárak számára a szellemi tulajdonjogról szóló információk előállítása és terjesztése. Ez a munka a jogi ismeretek mellett műszaki, pénzügyi és kulturális tudást is igényel. A központ kiegészíti az egyetemi könyvtárak szolgáltatásait, a szakkönyvtárak pedig a központ szolgáltatásait. A témában szolgáltató még a Finn Szabadalmi és Nyilvántartó Hivatal és a Finn Szerzői Jogi Társaság Könyvtára. A központ a legnagyobb jogi gyűjteménnyel rendelkező Országgyűlési Könyvtár szomszédságában található, régebbi forrásokért ide vagy az Országos Tároló Könyvtárhoz lehet fordulni.

A jövőben a szakkönyvtárakban ugyanolyan kompetenciák szükségesek, mint a többi könyvtárban: az alapismeretek és a feladatok változatlanok maradnak, csak a módszerek és az eszközök újulnak meg. A könyvtári munka és a dokumentumkezelés egyre közelebb kerül egymáshoz, a könyvtári források kezelése pedig az adatkezeléshez. A könyvtárak egyre kevesebb tartalomleírást készítenek, miközben nő a metaadatok jelentősége. Gyakorlati szinten a kutatóknak mindennapos lesz a nyílt tudomány és az adatok ismerete, ami jogi és műszaki jártasságot igényel; minden esetben tudni kell, kinek, miért és milyen szolgáltatásra van szüksége. Az információs szakembereket leginkább jellemzi a nyitottság az újdonságok iránt; képesnek kell lenniük arra, hogy esetleg korábbi információk vagy ismeretek nélkül ugorjanak fejest az új dolgokba.

Ha másokat tanítani akarunk, először magunkat kell képeznünk, majd átvennünk a tanító szerepét. Sokéves tapasztalatuknak és mélyebb szakértelmüknek köszönhetően a szakkönyvtárakban nőni fog az információs szakemberek értéke. Ahhoz, hogy amenynyire lehet, megkönnyítsék a felhasználók munkáját és információkeresését, érteni kell a tartalmat és a működési környezetet. Ha a könyvtárosok tudása érzékelhetővé válik, a felhasználók a szakértelmet

égi adománynak tekintik; legnagyobb elismerésük: „A könyvtárosok jobbak, mint a Google!”

(Viszocsekné Péteri Éva)

29/2017

ZABELINA, Natal'â Avetikovna: Central'naâ gorodskaa delovaâ biblioteka stolicy – centr informacii i znaniâ In: Bibliotekovedenie. – (2016) 1., p. 19-23.

Res. angol nyelven

Az orosz főváros központi üzleti könyvtára – információs és tudásközpont

Rendezvény; Szakkönyvtár -közgazdasági; Szolgáltatások; Városi könyvtár

Az 1995-ben alapított Központi Városi Üzleti Könyvtár (Central'naâ gorodskaa delovaâ biblioteka = CGDB) az orosz főváros 1600 könyvtárának egyike, fő feladata a lakosság igényeit kielégítő integrált könyvtári-információs rendszer kialakítása. Alapkonceptiója, hogy megfeleljen az információs-képzési és a kulturális-művelődési központtal szembeni követelményeknek. Hagyományos és elektronikus hordozókon lévő állományában a könyvek száma meghaladja a 110 ezer példányt, főleg gazdasági, jogi, és pszichológiai témájúak; az időszaki kiadványok száma több mint 250 cím, a médiatékában 8500 CD és DVD található, elsősorban művelődési és oktatóprogramok, videofilmek, lexikonok, orosz és külföldi szerzők hangos könyvei, klasszikus és modern zenei felvételek stb. Az elektronikus katalógus a honlapon (www.mgdb.ru) érhető el, a helybeni szolgáltatások (internet-hozzáférés, szkennelés, nyomtatás, másolás stb.) ingyenesek. Állampolgárságtól és lakóhelytől függetlenül az internetet és az elektronikus könyvtárakat, a *Garant*, a *Konsultant-Plus* jogi tájékoztató rendszereket bárki használhatja. A nyugdíjasok és a fogyatékkal élők számára a könyvtárosok konzultációkat tartanak a számítógép-használatról.

2011-től a CGDB a Könyvtár 2.0 koncepciónak megfelelő *Koha* integrált könyvtári rendszert használja, amelyet a Nedap holland cég RFID-berendezésével integráltak. A belső szállítást TeleLift rendszer végzi.

Szolgáltatások: hivatalos információk és publikációk; törvények, jogszabályok és egyéb anyagok; elektronikus tömegtájékoztatás; tájékoztatás a szövetségi, regionális és helyi hatóságok tevékenységéről (költségvetés, az adózás rendje, szociális és

egészségügyi biztosítás stb.). A közkönyvtáraknak általában feladata, hogy lehetővé tegyék az interaktív kapcsolatteremtést a képviselőkkel, a tudósokkal és szakemberekkel, a társadalmi szervezetekkel. A CGDB-nek jelentős szerepe van a gazdaság fejlesztésében, mivel a vállalatok nagy része kis vagy közepes méretű, amelyek nem tudnak információs szakembert foglalkoztatni, a marketingmunkához szükséges adatbázisokat és egyéb anyagokat beszerezni.

A könyvtár kiadványa az *Oroszországi könyvtárak: Moszkva* (2009) 244 moszkvai szakembert mutat be, 2011-ben bekerült az *Oroszországi rekordok és eredmények* könyvébe, és beterjesztették a Guinness-rekordok könyvébe is.

A könyvtár népszerű projektjei a felnővekvő nemzedékek és a fiatal családok számára: *Oroszország hősei*, és ennek keretében 2015-ben hirdetett *70 könyv a háborúról* verseny (az eredmények alapján ajánló bibliográfia készült az iskoláknak); *Családi relikviák* számítógépes prezentációs verseny; az interaktív nyílt térben elhelyezett műveket bemutató *Holokauszt. A lélek makacssága* nemzetközi projekt; évenkénti tudományos-gyakorlati konferencia az olvasás népszerűsítésére az *Olvasó város* projekt keretében. Több mint tíz éves *A kiadók legjobb könyvei a moszkvai könyvtáraknak* elnevezésű nem kereskedelmi célú projekt. A közoktatási intézményekkel együttműködve nyílt napokat és városi versenyeket szerveznek híres írók, költők születésének kerek évfordulója alkalmából. Az Oroszországi Vasúti Társasággal folyó együttműködés keretében évenként szemináriumokat tartanak a területi vezetőknek és szakembereknek. Az utóbbi években a könyvtár részt vesz a *Pravoszáv fesztivál* alatt tartott *Húsvéti találkozások* jótékonyági rendezvényeken. Az *Open Innovations Expo 2013* kiállításon a könyvtár korszerű berendezéseivel azt mutatta be, hogyan lehet könyvtáros nélkül könyvet kölcsönözni, visszavinni, a látogatók kipróbálhatták magukat a könyvtáros és az olvasó szerepében.

A főváros sokat tesz a könyvtárak korszerűsítéséért, hogy azok gyorsan tudjanak a változásokra reagálni. Fontos a bizalom a könyvtáros társadalom és a hatalom között, alakuljon olyan korszerű üzleti kapcsolat, hogy az információ megszerzésében az olvasók érezzék a könyvtár szakmai támogatását. A célok elérését segíti a moszkvai könyvtárigazgatók nemrég alakult tanácsa.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 37

Gyermek- és ifjúsági könyvtárak

30/2017

DETLEFS, Beate: Zutritt für Erwachsene verboten! : Biblio Tøyen – die Bibliothek für 10- bis 15-Jährige in Oslo In: BuB. – 68. (2016) 8-9., p. 494-498.

Res. angol és francia nyelven

Felnőtteknek tilos a bemenet! A Biblio Tøyen, a 10–15 évesek könyvtára

Ifjúság nevelése olvasásra; Ifjúsági és gyermekkönyvtár

Az oslói *Biblio Tøyen* az első könyvtár Norvégiában, amelyik kizárólag a 10–15 éveseket szolgálja. Tøyen Oslo legnépesebb városrésze, itt van a híres Munch Múzeum is, amely a kortárs művészeti múzeummal együtt hamarosan elköltözik. A multikulturális városrész kultúrpolitikai újra-felértékelését egy új könyvtári koncepció szolgálja. Az említett gyermek- és ifjúsági könyvtár egy kisebb bevásárlóközpontban van, kb. 70 méterre egy másik közkönyvtártól, ahol 7-től 23 óráig felnőtteket és kisgyerekeket szolgál.

A *Biblio Tøyen* délután kettőtől hétig van nyitva, délelőtt iskolai csoportokat fogad. (Csak az alsó tagozatos diákoknak biztosítanak napközit.) Kialakításához kikérték a gyerekek véleményét, de a rendezvényekhez, írók meghívásához is, és tájékoztak a hasonló módon létrehozott stockholmi gyermekkönyvtárban is (*TioTretton*). A belsőépítészeti munkákban többen – pszichológus is – dolgoztak. A remek térben a gyerekek tudnak tanulni, barkácsolni, játszani, olvasni, sakkozni, verset írni stb.

A dokumentumokat tematikusan rendezték el, a gyerekek „osztályozzák” a könyveket: „meglepő”, „rövid, de jó”, „állatos”, „ezek a könyvek meg fogják változtatni az életed”. Egyszerűsített RFID-et használnak és KOHA szoftvert. A gyerekeket regisztrálják a kölcsönzéshez, és amikor kimennek a könyvtárból, a kívitt könyv automatikusan kapcsolódik a kölcsönző gyerekhez.

A könyvtáros, *Karen Tømte* elmesélte, hogy az új látogatók ifjúsági klubnak nézik a könyvtárat, a munkatársak feladata a játék, az olvasás és a tanulás egyensúlyának a megteremtése. Írókkal írástanfolyamok, találkozások és felolvasások hangsúlyozzák az irodalmi tudás- és kultúráközvetítést. Fejleszteni kell az olvasási kompetenciát és szeretetét a célcsoportban, mert az olvasás a kulcs mindenhez. Eddig kevés prob-

léma adódott. A gyerekek jól érzik magukat, és csak öt százalékkal van néha gond, akik ezzel hívják fel magukra a figyelmet. Ezért önkéntesekkel kifejezetten a hiperaktív fiatalokkal foglalkoznak.

A szakma lelkesen fogadta az új könyvtárat, ahol szakítottak minden megszokott szabállyal, a kreativitás és a fantázia a legfontosabb, és a gyerekek igényeit valósítja meg.

Néhány adat és tény: 600 m² alapterület, napi 300–400 látogató, 5 könyvtáros, nyílt szoftverek (KOHÁ, RFID), kb. 1 millió euró költséggel járt az átépítés, 14 hónapig tartott, a Biblo Tøyen 2016. március 31. óta működik. (Angol nyelven: <http://theoslobook.no/2016/05/28/biblo-toyen>)

(Murányi Lajos)

31/2017

RALLI, Jessica – PAYNE, Rachel G.: Let's play at the library : creating innovative play experiences for babies and toddlers. – Bibliogr. In: Library trends. – 65. (2016) 1., p. 41-64.

Játék a könyvtárban: csecsemők és kisgyermekek játék-tapasztalatainak innovatív segítése

Gyermekkönyvtár; Ifjúság nevelése olvasásra; Játék

A kisgyermek a világot játékkal érti meg, ami csecsemőkorban kezdődik, és tovább alakul, ahogy a gyermekek fejlődnek. A kutatások azt mutatják, hogy erős kapcsolat van a játék és a korai olvasás, valamint egyéb kulcsfontosságú fejlődésbeli készségek között. A tanulmány áttekinti, mit tanulnak a kisgyerekek a játékkal, és azokat az optimális felnőtt interakciókat, melyek a legjobban támogatják a korai műveltségfejlesztést. A cikk megvizsgálta bizonyos játékot akadályozó tényezőket, s rámutat, mi gátolja, hogy a szülők, gondviselők jelen legyenek, és reagáljanak a gyermekek játékára. A Brooklyni Városi Könyvtárban a szerzők kifejlesztettek egy játékalapú tananyagot csecsemők és kisgyermekek számára, melyet a cikk ismertet, beleértve a javasolt játéktevékenységeket és gyakorlati tanácsokat a hagyományos mesemondó programok vagy teljes körű játékok alatti „játék állomások” létrehozására. Végül a szerzők példákat is felsorolnak, miképpen valósítják meg a könyvtárosok az innovatív játékokat csecsemők és kisgyermekek számára Egyesült Államok-szerte.

(Autoref.)

32/2017

RANKIN, Carolyn: Library services for the early years : policy, practice and the politics of the age. – Bibliogr. In: Library trends. – 65. (2016) 1., p. 5-18.

Könyvtári szolgáltatások kisgyermekkorban: a gyakorlat és a jelenlegi politika

Fejlesztési terv; Gyermekkönyvtár; Gyermekolvasó; Ifjúság nevelése olvasásra; Társadalmi követelmények

A gyermekkönyvtárak kialakulásukkor a már olvasni tudó gyermekeknek kínálták szolgáltatásaikat; ma a szülőkkel, illetve a bölcsődei-óvodai szakemberekkel együttműködve a legkisebbek felé is fordulnak, ami fontos társadalmi célokat is szolgál.

Napjainkban a politikai diskurzusban is egyre nagyobb teret kap a korai gyermekkor jelentősége: számos kutatás bizonyítja, az első 5 életév kulcsfontosságú szerepet játszik az értelmi, szociális és érzelmi fejlődésben, valamint meghatározó a későbbi tanulási eredmények és így a felnőttkori életlehetőségek szempontjából is. A felolvasás, a történetmesélés, éneklés, mondókázás nagymértékben fejleszti a nyelvi, kommunikációs és olvasási készségeket, amelyek a mai posztindusztriális társadalomban elengedhetetlenek az életben való boldoguláshoz.

A szerző Bronfenbrenner modelljét (1979, 1989) kiegészítve felvázolja az átlagos gyermeket körülvevő környezetet és a segítő célú társadalmi beavatkozás különböző lehetőségeit. A könyvtár ebben a modellben olyan társadalmi közszolgáltatás, amely a személyes interakció révén szakszerű, közvetlen és ezért hatékony beavatkozási pont lehet a gyermek és családja számára. Kutatások szerint a szociális helyzet negatív hatásánál meghatározóbb lehet a változatos nyelvi-kommunikációs környezet – a könyvtárba járás ennek egyik fontos elemeként a sikeres iskolai előmenetel elősegítője lehet. A könyvtár természetesen a betűkkel való találkozás helyszíne is, ami az olvasóvá válás előfeltétele. A legkorábbi beavatkozási lehetőséget pedig a szülőket bevonó játékos foglalkozások jelentik, amelyek nagyon népszerűek, és a generációk közötti kapcsolatokat is javítják.

A különböző állami szociálpolitikai intézkedések, a „biztos kezdet” (*Sure Start*) programok egyik fontos szereplője tehát a (gyermek)könyvtár. Az Egyesült Királyságban a 2002-es *Start with the Child* (Első a gyermek) című jelentés is rámutat arra, milyen nagy mértékben hozzájárulnak a könyvtárak a *lifelong learning* elősegítéséhez, a társadalmi kirekesztés

visszaszorításához és a gyermekek életminőségének javításához azért, hogy univerzális közszolgáltatásokat nyújtanak, és biztonságos teret kínálnak a művelődéshez, a találkozásokhoz és a kapcsolódáshoz, egyben növelve az egyén és a közösség társadalmi tőkét. Fontos tudatosítani a szülőknél, hogy lehetőségként, erőforrásként és partnerként tekinthetnek a könyvtárra a gyermek fejlesztésében; a könyvtáraknak pedig szolgáltatásaikat a helyi közösség igényeihez szabva kell a kisgyermekes családokat segíteniük.

Egy másik beavatkozási pont a könyvajándékozás: az első angol kezdeményezés (*Bookstart* projekt) 1992-ben indult, melynek keretében minden 6–9 hónapos baba szülei könyveket kaptak a kórházakban és a védőnőktől. Azóta ez a gyakorlat nemzetközileg elterjedt – az egészségügy mellett a könyvtárak részvételével –, hatásait a nyelvi és az olvasási készségek fejlődésére széles körben kutatják. Fontos, hogy az egyébként alulfinanszírozott közkönyvtárak megtalálják a szerepüket az ehhez hasonló kezdeményezésekben, természetesen anélkül, hogy egyéb feladataikat elhanyagolják.

Tudatosítani kellene a döntéshozókban, hogy a gyermekkönyvtáros nemcsak énekel és mondókazik, hanem a korai fejlesztés szakembereként fontos szerepe van a gyermekek nyelvi- és íráskészségének alakulásában, ami pedig meghatározza az egyén és a közösség jövőjét is. Emiatt a gyermekkönyvtárosok a jelenleginél jóval nagyobb politikai és társadalmi megbecsülést érdemelnének.

(Szabó Piroska)

lai könyvtárosok az Egyesült Királyságban szembe-sülnek, és megkísérli megállapítani, mely tényezők befolyásolják őket ezekben a kérdésekben. Egy olyan kérdőív készült, mely szorosan kapcsolódott egy korábbi, 2004-ben készült, a brit könyvtárosok körében végzett felmérés során használt változathoz. Online küldték ki, és 96 válasz érkezett vissza. A válaszadók inkább elméletben álltak ki a szellemi szabadság mellett, mint a gyakorlatban. A legerősebb cenzúra mellett állást foglaló válaszok a hozzáférésre vonatkoztak, nevezetesen a címkézésre és a szűrésre. Számos könyvtáros nagy hangsúlyt helyezett a személyes képességekre, helyesebben annak eldöntésére, hogy az adott cím szerepeljen-e az iskolai könyvtár gyűjteményében vagy sem. Volt bizonyíték a különbségre a gyakorlati alkalmazás során attól függően, hogy a könyvtárosok óvodásokkal dolgoztak-e, vagy hogy tagjai-e valamelyik szakmai szervezetnek. A kapott eredmények arra utalnak, hogy további kutatás szükséges a szakmai egyesületek szerepének tisztázásához az iskolai könyvtárosok támogatásában a cenzúra kérdéséről, főleg azoknál, akik a legfiatalabb tanulókkal foglalkoznak. Az eredmények szerint az iskolai könyvtárosoknak – bár kiállnak a szellemi szabadság mellett – szüksége lehet további támogatásra a gyakorlati alkalmazás során. Az iskolai könyvtárosok kétségtelenül nehéz helyzetben vannak, mivel gyakran egyedül dolgoznak, és segítségre volna szükségük ahhoz, hogy megtalálják a módját a szellemi szabadság elve érvényesülésének az iskolai könyvtári környezetben is.

(Autoref.)

Iskolai könyvtárak

33/2017

McNICOL, Sarah: School librarians' intellectual freedom attitudes and practices. – Bibliogr. In: *New library world*. – 117. (2016) 5/6., p. 329-342.

Iskolai könyvtárosoknak a szellemi szabadsággal kapcsolatos attitűdjei és gyakorlata

Cenzúra; Felmérés; Iskolai könyvtár; Könyvtárosi hivatás; Szellemi szabadság

A cikk azokat a legjelentősebb cenzúrával kapcsolatos kérdéseket próbálja vizsgálni, melyekkel az isko-

Munkafolyamatok és szolgáltatások

Állomány, állományalakítás

34/2017

COOPEY, Barbara – ESHBACH, Barbara – NOTARTOMAS, Trish: Floating collection in an academic library : an audacious experiment that succeeded. – Bibliogr. In: Journal of access services. – 13. (2016) 3., p. 166-178.

Lebegő gyűjtemény egy felsőoktatási könyvtárban: vakmerő kísérlet, amely sikerült

Állomány; Egyetemi könyvtár; Kísérlet; Kölcsönzés; Könyvtári hálózat

A lebegő gyűjtemények eddig a közkönyvtárak gyakorlatában fordultak elő. A lebegő gyűjtemény röviden azt jelenti, hogy egy több helyszínen működő könyvtári hálózatban az egyes részlegek között kölcsönadott könyveket nem szállítják vissza az eredeti, kölcsönző könyvtárba, hanem ott marad a kölcsönvevő gyűjteménynél, tehát egy-egy kötetet nem egy bizonyos könyvtár őrzi tartósan, hanem az a könyvtár, amely legutóbb kölcsönadta egy használónak.

2009 és 2015 között a Penn State University Libraries megvizsgálta, hogy kivitelezhető-e ez a megoldás felsőoktatási könyvtárban. A Penn State University 20-nál is több campusszal rendelkezik. Könyvtári hálózata egységes intézményként, összehangoltan működik, 7 milliós állománnyal rendelkezik. A földrajzilag szétszórta könyvtári egységek között napi könyvszállítás üzemel.

A vizsgálat kezdetén számos kérdést tettek fel: milyen dokumentumok „lebegjenek”, mekkora mennyiségben, elegendő lesz-e a polcok kapacitása, támogatja-e ezt a megoldást az integrált rendszer, mindenütt működik-e ez a megoldás, hoz-e megtakarítást. Az integrált rendszer adatai alapján elemezték a könyvtárak közötti dokumentumforgalmat. Kiderült az is, hogy a SirsiDynix Symphony rendszere kifejezetten segíti a lebegő gyűjteményekkel kapcsolatos adminisztrációt. A tévedések elkerülése érdekében célszerűnek látták, hogy megőrizzzék az eredeti lelőhely (home location) feltüntetését. 2010 nyarán tesztelték a lebegő gyűjtemény működtetését. Ekkor vizsgálták meg, hogy minden dokumentum lebegtet-

hető-e (a válasz: nem), hogyan tudja adminisztrálni a dokumentumok mozgását az integrált rendszer és a biztonsági rendszer, milyen pluszteendők merülnek fel a korábbi rutinhoz képest.

Ezt követően a tanulmányok alapján két évet azzal töltöttek, hogy előben tesztelték ezt a megoldást. Írásba foglalták a különböző munkafolyamatokat és eljárásokat, megoldást kerestek a felmerülő problémákra. Ekkor került sor a munkatársak (különös tekintettel a gyarapítókra és feldolgozókra) és a használók képzésére.

A tesztelés eredményeként döntöttek el, hogy a lebegő gyűjteménybe kizárólag az általános raktárban található könyvek tartozzanak. Azt is elhatározták, hogy helyhiány esetén legyen lehetőség a lebegő könyvek visszaküldésére az eredetileg őrző könyvtárba. A közös gyűjtemény „mobilitása” újfajta gondolkodást igényel, és az előnyök mellett (a nyilvántartások pontosítása, szállítási költségek megtakarítása, a gyűjtemények frissülése, a kérések gyorsabb teljesítése) még számos megoldandó probléma is felmerült (pl. az aktuális lelőhelyekkel kapcsolatban) a gyakorlati megvalósítás során.

(Hegyközi Ilona)

35/2017

DIKBOOM, Monique: Tackling Big Deals : the experience of Maastricht University In: Interlending & document supply. – 44. (2016) 3., p. 93-96.

Hogyan kezeljük a „big deal”-eket: a Maastrichti Egyetem tapasztalatai

Egyetemi könyvtár; Elektronikus folyóirat; Folyóirat-előfizetés; Kapcsolat intézményekkel

A Maastrichti Egyetem (ME) könyvtárának a többi egyetemi könyvtárhoz hasonlóan a célja, hogy csökkentse költségeit, ugyanakkor teljes körű, jó minőségű állományt biztosítson használói számára. Az elmúlt két évben a kiadásokat különböző módszerekkel ellenőrizték, ezek egyike volt a folyóirat-ügynökségektől vásárolt csomagok (big deals) értékeléséhez fejlesztett eszköz. Hollandiában 14 államilag akkreditált és finanszírozott tudományegyetem van, az egyetemi könyvtárak konzorciuma

(UKB) együttműködik a nemzeti könyvtárral. Az ME-n alapításakor (1976) csak orvostudományi kar volt, mára 6 karon 17 alap- és 56 mesterfokú képzési programot kínál. Az alkalmazottak száma 3500, a hallgatóké több mint 16 ezer. Az ME az ún. probléma alapú tanulás (*problem-based learning*) oktatási módszerről vált ismertté.

Az ME könyvtárban két szolgáltató és két tanulólétszám van, a munkatársak száma 127, az osztályoké öt. A könyvtárban a hallgatók egyénileg és csoportosan is dolgozhatnak. Minden karon van egy tanulási-kutatási központ, ahol megtalálhatók a kurzusokhoz szükséges kézikönyvek másolatai.

A nagy kiadókkal a felsőoktatási információs licenchtartalék, a Surfmarket köti a szerződéseket, az UKB-tagkönyvtárak a közös licenccel jó tartalmakat kapnak a legjobb áron és a legjobb feltételek mellett. Az ME könyvtára a Big Deal keretében 25 ezer folyóírra fizet elő, emellett önálló kiadótól saját ügyintézésrel kisebb csomagokra és e-folyóíratokra. A tartalomról a karok helyi könyvtáraiból, hallgatóiból és a központi könyvtár munkatársából álló bizottság dönt, a szolgáltatásért a karok fizetnek. A növekvő előfizetési díjak és a csökkenő költségvetés mellett egyre égetőbbé vált a tartalom értékelése. Jelentős kiadással a nagy e-folyóíratcsomagok járnak, az ME a Surfmarketen keresztül mintegy 15 kiadótól általában több évre vesz csomagokat, közülük 2014–2015-ben öt nagy csomagot vizsgáltak. Az oktatási, kulturális és tudományos minisztérium határozata a nyílt hozzáférést ösztönzi: a cél, hogy a folyóíratok 100%-a nyílt hozzáféréssé legyen, 10 év múlva az egyetemi kutatók minden tudományos publikációját el lehessen érni. Mivel a kutatások nagy részét közpénzből finanszírozzák, az egyetemek a kiadókkal olyan új szerződések kötését javasolják, amelyek szerint a publikálásért, és nem az olvasásért kell fizetni. A kiadóknak az átálláshoz időre van szükségük, előreláthatólag 4 év múlva a könyvtárak kiadásai nem fogják elérni a folyóíratcsomagokét.

A többéves szerződések tárgyalásakor a Surfmarket az egyetemeknek felajánlja a csatlakozást, a könyvtár feladata, hogy felhívja a karok figyelmét az újdonságokra. Az ME-n a csomagok értékeléséhez számítógépes eszközöket fejlesztettek ki, a karoktól a 3 évenként megújítandó magfolyóíratok jegyzékét és a következő csomagba tervezett új címeket kérték, vizsgálták a használói statisztikákat. Az egyedi címek árjegyzéke megmutatta a folyóíratok valódi árait, az impakt faktor pedig a karok magfolyóíratait. Eredmények: csomagok rendelésekor a folyóíratok mintegy

40%-kal olcsóbbak, még ha a csomagban kevésbé vagy egyáltalán nem használt címek is vannak; a folyóíratcsomagok megvásárlása a jövőben nem látszik annyira nyilvánvalónak, mint korábban. Egyedi címeknél mintegy 100 kiadóval próbálták tisztázni az áremelés okait; kiderült néhány olyan körülmény, amely miatt valóban nem lehet kisebb az áremelés (magfolyóíratot nem lehet törölni, a következő évi árakat a kiadók decemberben teszik közzé, amikor már késő lemondani, devizaárfolyamok hatása). Következtetések: időnként hasznos értékelni az előfizetések előnyeit és költségeit. A megújításokat egyeztetni kell azokkal, akik a tartalomért fizetnek; a lemondott címek helyett a kiadók újakat ajánlhatnak; az indokolatlanul megemelt áráért ajánlott csomagokat le kell mondani; tartani kell a kiadókkal a kapcsolatot, tájékoztatni őket a könyvtár érdekeiről.

(*Viszocsekné Péteri Éva*)

36/2017

KIRKWOOD, Rachel Joy: Collection development or data-driven content curation? An exploratory project in Manchester In: Library management. – 37. (2016) 4/5., p. 275-284.

Állománygyarapítás vagy adatokon nyugvó tartalomkezelés? Egy manchesteri projekt

Állománygyarapítás; Egyetemi könyvtár; Gyűjtőkör; Munkaszervezés; Normatívák, mutatószámok

A négymilliós állománnyal és kb. 350 munkatársal rendelkező Manchesteri Egyetemi Könyvtár 2012/2013-ban az új kihívásokra nagyszabású átszervezéssel reagált, aminek váratlan következményei lettek. Egyrészt ugyanis rendkívüli sikereket ért el a blended learning fejlesztés és a személyre szabott hivatkozási jelentések készítésében, másrészt viszont az addig a tájékoztatók szaktudásán alapuló gyűjteménykezelés gazdátlanra és stratégia-hiányossá vált.

A probléma megoldására kísérleti programot indítottak, melynek célja egy innovatív és hatékony állománygyarapítási módszer kidolgozása volt. A projekt egyik fő hipotézise szerint a használati adatok statisztikai elemzésével automatizálhatók az állománybeszerzési döntések. A másik szerint pedig, a különböző gyűjtemények és a tudományterületek profilozással (jellegzetességeiknek beazonosításával) egymáshoz rendelhetők, ami szintén az új, prog-

ramozott, és az egyetem stratégiai céljaihoz illeszkedő állományépítési irányelvekhez vezet majd.

Az állományprofilok kialakításának három módszerét próbálták ki a projekt 20 hónapja alatt. Az első jól működött, de túl általános volt: a szállítók számos megadott paraméter alapján és a könyvtár dokumentumainak (rekordjainak) ismeretében szerezték be a szakirodalmat.

A másodikban olyan kutatási kulcsszavakat alkalmaztak, melyek az egyetem saját tudományos publikációit alapul véve a *Scopus*-ból nyertek ki. Ez azonban azt eredményezte, hogy a nem túl jelentős, ám sokat publikáló kutatók profilja lett (volna) mérvadó a gyarapításban. Ezek után megpróbálták a kutatók tudományos szelfijeiből, kutatási weboldalaiból összeválogatni a kulcsszavakat, de ez is hasonló eredményt hozott, valamint azt a tapasztalatot, hogy sok tudós nem tartja fontosnak saját weboldalát naprakészen tartani.

A harmadik kísérlet sokkal sikeresebbnek bizonyult. A „félautomata”, kevert módszert tudósokkal együttműködve, és neves kiadók sorozataira alapítva dolgozták ki.

A hat tudományterülethez kapcsolódó állományok leíró profiljainak kialakításához a COPAC CCM (*Collaborative Collection Management*) eszközt és a könyvtárban működő Alma rendszer igen hatékony analitikai eszközeit hívták segítségül.

Az egyetemi kutatások számára fontos tudományterületek profilírozásában csak az első lépésekig jutottak el, de számos tapasztalatot szereztek és megerősítettek kapcsolataikat az egyetem tervezéstámogatási hivatalával, valamint a különböző adatokat és statisztikákat szolgáltató IT szervezeti egységgel. A továbbiakban inkább a még nem publikált kutatásokra fognak koncentrálni az új, *Current Research Information Systems* (CRIS) eszközre támaszkodva.

A könyvtári forrásokat az üzleti életben bevált BSC (*balanced scorecard* – kiegyensúlyozott stratégiai mutatószámrendszer) segítségével próbálták meg értékelni. Az adatok nemcsak az *Alma analytics*-ből származtak, hanem máshonnan is, például hivatkozási vizsgálatokból. Az értékeléshez olyan mutatószámokat vettek figyelembe, mint az egy használatra eső költség, a szolgáltatott metaadatok minősége stb. A pilot projekt kétségbevonhatatlan eredménye, hogy a szolgáltatók számára világossá vált, a könyvtár már hideg számításokkal dönt a beszerzésekről, a retorikai fogásokra nem fogékony, és ezzel képes határt szabni a szállítók folyamatos áremelési törekvéseinek.

A kísérletek során fő problémaként merült fel, hogy hiányzott a könyvtárosokból az önbizalom az adatkezeléssel kapcsolatban, a képesség vagy hajlandóság az adatok analizálására, szintetizálására, ráadásul maguknak az adatoknak a minősége is kétséges volt. A továbbiakban több tudatossággal kell folytatni a programot, és fejleszteni kell a könyvtárosok adatkezelési kompetenciáját is. Dinamikus, adatokon alapuló tartalomkezelési megközelítéssel hozzájárulhatunk a rangnathani cél megvalósulásához: minden könyv megtalálja megfelelő olvasóját, minden olvasó pedig megfelelő olvasmányát.

(Fazokas Eszter)

37/2017

MOLITOR, Carmen: Eine Frage des Charakters (?) : die Zentral- und Landesbibliothek Berlin übertrug im Januar einen Teil ihres Bestandsaufbaus an externe Dienstleister : schon im Vorfeld erntete sie dafür harsche Kritik In: BuB. – 68. (2016) 5., p. 242-245.

Res. angol és francia nyelven

A Berliini Központi és Tartományi Könyvtár állománygyarapításának egy részét külső szolgáltatóra bízta januártól

Állománygyarapítás; Általános tudományos könyvtár; Bémunka kiadása

A Berliini Központi és Tartományi Könyvtár (ZLB) bejelentette, hogy 2016-tól állománygyarapításának egy részét külső szolgáltatóra bízta, ami azonnal heves vitát váltott ki. A változás ellenzői a ZLB sajátos jellegét féltették, míg hívei szemében ez a könyvtár jövőjének a záloga lesz. A sikerhez változtatni kell, véli *Volker Heller*, a könyvtár igazgatója, aki 2012 óta vezeti az ország legnagyobb közkönyvtárát; az állomány 3,7 millió médiaegységből áll, 76 ezer egység a gyarapodás, 1,19 millió látogató keresi fel és 3,45 millió kölcsönzés történik évente. Heller nem könyvtáros, kultúramenedzmentet tanult, és előzőleg a berliini szenátus kulturális osztályát vezette, de mára beletanult a munkába. A ZLB jövőjét illetően aggódott, mivel nem volt terv arra, hogyan védekezzen az intézmény a könyvtári világban zajló változások ellen, vagyis hogyan lehetne a szűkre szabott személyzettel a könyvtár szerepét kibővíteni, azaz a város vitaplatformjává tenni, s a többi kulturális intézménnyel szorosabbra fűzni kapcsolatait. Itt volt az ideje egy átfogó megoldás kidolgozásának.

A jövő feladataihoz szükséges könyvtárosokat honnan is vehetnék, ha nem a gyarapítók közül. Eddig ezt a munkát kizárólag szaklektorok végezték, míg a kiszervezés után csupán öt százalékukra van szükség. Heller két könyvtártudóst (*K. Umlauf, C. Vonhof*) kért fel, hogy gondolják újra a ZLB gyűjteményszervezését. A szakértők a reutlingeni könyvtárellátó (ekz) szolgáltatásainak igénybevételét javasolták. A tervet az alapítványi tanács 2014 végén el is fogadta; az elképzelésen még módosítottak a munkatársak, de nagyjából változatlan maradt az új alapelv, és 50%-ra nőtt a külső szolgáltatás részaránya.

A kritikus vélemények megfogalmazóinak egyike *Lothar Bendel*, a munkahelyi tanács elnöke, aki szerint az eddigi siker titka a saját gyarapítók munkájában rejlik: a könyvtár eddig olyan irodalmat szerzett be, amely más könyvtárakban nincs meg. A vezetés egyetlen érve sem bizonyult helytállóknak: nem csökkentették a költségvetést, és nem csökkentek a használat adatai sem. Nem volt egyedi Bendel véleménye: egy berlini csoport is nyílt levélben tiltakozott a polgármesternél és a kulturális ügyekért felelős szenátornál. A város kulturális bizottsága nyilvános meghallgatásán Volker Heller több kritikus kérdést kapott, és azzal vádolták, hogy az intézményt diszkontkönyvtárrá züllesztzi, és neoliberais eszméivel tönkreteszi. Bendel elismeri, hogy változásokra van szükség, de a gondja az, hogy mára a minőség és a tartalom érdektelenné vált. Heller tudta, hogy nem lesz könnyű a változtatás, de arra nem számított, hogy ellenfelei ennyire lejáratták a könyvtár tekintélyét a nyilvánosság előtt. Igaz, hogy ezután 2000–2500 címmel kevesebbet vásárolnak majd, de 75 ezer cím esetén elhanyagolható ez a csökkenés. Heller szerint nincs vitája a munkatársakkal.

Egy hamburgi könyvtáros elcsodálkozott a berliniek vitáján, hiszen központi gyarapításuk 15 éve dolgozik már az ekz-tel. Az a fontos, hogy a beszerzési elvekhez tartsák magukat, s hogy ne vegyenek meg mindent, amit a könyvtárellátó kínál.

A tiltakozások ellenére 2016 elején elindult az új átlományépítési koncepció első fázisa. 2018-ban jön a második szakasz...

(*Murányi Lajos*)

Lásd még 11, 12

Speciális dokumentumok, különgyűjtemények

Lásd 64

Feldolgozó munka

38/2017

CHETI, Alberto: I processi cognitivi nell'analisi concettuale dei documenti : una postilla tra biblioteconomia e linguistica. – Bibliogr. a jegyzetekben In: AIB studi. – 56. (2016) 1.

Res. angol nyelven

Kognitív folyamatok a dokumentumok fogalmi elemzésében: széljegyzet a könyvtártudomány és a nyelvészet között

Nyelvészeti kérdések; Tárgyi feltárás

A cikk a dokumentumok fogalmi elemzése során fellépő fontosabb kognitív folyamatokat írja le, bemutatva természetüket és gyakorlati alkalmazásukat. Ezek a folyamatok számos, a szöveg és a szövegösszefüggés interakcióján alapuló következtetést tartalmaznak, melyek célja a szavak (és a köztük lévő összefüggések) értelmezése, az adott szövegben található témák relevanciájának megállapítása és a meghatározott információs igényekhez mért fontosságuk értékelése.

A „konceptuális analízis modell” olyan interaktív modellként írható le, mely két összetevőből áll:

- a) egy alulról felfelé irányuló vagy észlelési (perceptuális) folyamat, amely a dokumentumban lévő információkat vizsgálja;
- b) egy felülről lefelé irányuló, azaz megismerési (kognitív) folyamat, mely különféle kontextuális ismereteket (nyelvészeti, extra-lingvisztikai, intertextuális tudásokat) aktivál, amelyek heurisztikus funkciót fejtenek ki a szavak és a mondatok értelmezésében, a fogalmak és az indexkifejezés kiválasztásában.

A cikk vizsgálja a „jelentés” (*significato*), „fogalom” (*concetto*) „rendszer” (*schema*), „összefoglalás” (*sommarizzazione*) fogalmakat, illetve azok fontosságát a tárgyi indexelés területén, kitérve a lingvisztikai vonatkozásokra is.

(*Autoref.*)

39/2017

CROCIANI, Laura – GIUNTI, Maria Chiara – VITI, Elisabetta: Trent'anni di Dewey in Italia : il ruolo della Biblioteca nazionale centrale di Firenze e i nuovi sviluppi sul fronte dell'interoperabilità con altri strumenti di indicizzazione semantica. – Bibliogr. a jegyzetekben In: AIB studi. – 56. (2016) 1.

Res. angol nyelven

A Dewey-féle osztályozási rendszer harminc éve Olaszországban: a Firenzei Központi Nemzeti Könyvtár szerepe és az új fejlemények a más indexelési rendszerekkel való együttműködés terén

Nemzeti könyvtár; Tizedes osztályozás

Dewey Tizedes Osztályozásának (DDC) olaszországi elterjedése elsősorban a Firenzei Központi Nemzeti Könyvtár (BNCF) szerepének köszönhető, amely már 1897-ben az első olasz fordítást gondozta, 1958-tól pedig (rövidített) jelzetekkel látta el a kurrens olasz nemzeti bibliográfia füzetében megjelenő bibliográfiai leírásokat. Az „országos könyvtári szolgálat” (SBN) hálózatának létrejöttével tovább növekedett a könyvtár feladatköre az SBN OPAC-jának DDC jelzetekkel való ellátásában. Végül 2014-ben elkészült a fordítás, és működésbe lépett az olasz *WebDewey* interfész. Azóta a BNCF két feladatot lát el: az olasz *WebDewey* tudományos kurátora, ezzel párhuzamosan pedig az „Új tárgyszójegyzék” tezaszuszával való együttműködés, interoperabilitás lehetőségeit vizsgálja. A megfeleltetéshez szükséges szemantikai és technikai kritériumokat az ISO 25964 előírásaival és az európai DDC használói kör (*EDUG – European DDC users group*) ajánlásaival összhangban határozták meg.

(Autoref.)

40/2017

HUBRICH, Jessica – LIEDER, Hans-Jörg: Die Zeitschriftendatenbank und die Digitalisierung historischer Zeitschriften in Deutschland In: Dialog mit Bibliotheken. – 28. (2016) 2., p. 22-28.

A folyóirat-adatbázis és a muzeális hírlapok digitalizálása Németországban

Digitalizálás; Együttműködés -belföldi; Hírlap; Közös katalógizálás; Központi katalógus -online

Németországban a kulturális és tudományos intézetek a muzeális hírlapok gazdag gyűjteményével rendelkeznek. A digitalizálási kampányok során egyes könyvtárak hírlapállománya is sorra került, gyakran véletlenszerűen és hibás bibliográfiai adatokkal. A cikk a német folyóirat-adatbázis (ZDB) szerepének egyes szempontjait tárgyalja egy nagyobb szabású digitalizálási program megindításával összefüggésben.

Könyvtáros szemmel a hírlapok leírása komplex feladat, katalógizálásuk nem egyszerű, ezért évtizedek óta a ZDB-ben közösen végzi több mint 4000 német és osztrák intézmény. A szerkesztői munka a Berlieni Állami Könyvtár feladata, mely a ZDB-t a Német Nemzeti Könyvtárral közösen működteti.

Jelenleg 60 ezer hírlap adatai szerepelnek az adatbázisban, ebből 22 ezer a muzeális. Érdekes a hírlapok regionális eloszlása: Berlin a legfontosabb (1990 címmel), öt követi München, Bécs, Köln, Lipcse, Hamburg, Nürnberg, Drezda, Stuttgart és Augsburg (utóbbi 200 címmel). Ezekben a városokban látott napvilágot a sajtótermékek negyede; mellettük 3400 helységben jelentek meg hírlapok. Szinte nincs is olyan hírlap, mely teljességgel meglenne valamelyik intézményben, ezért digitalizálásuk megkívánja az intézmények együttműködését.

Az elmúlt években a DFG támogatásával néhány könyvtár már együttműködésben vett részt a digitalizálási és infrastruktúra-projektekben. Az eredmények mellett ajánlásokat is megfogalmaztak a képek digitalizálásáról, a feldolgozásról és a szövegfelismerésről (OCR).

Külön említést érdemel a mikrofilmek felhasználása a digitalizálásban, mivel nem rosszabb minőségűek, mint a papír eredetiek. Három infrastruktúra-program is lezajlott a DFG támogatásával. A *Goobi-szoftvert* és a *DFG-viewert* a hírlapok speciális követelményeihez igazították, és a ZDB katalógusát is alaposan átdolgozták.

Ezután a ZDB katalógusának a hírlap-digitalizálással kapcsolatos szempontjait ismertetik a szerzők, majd a záró megjegyzésekben a digitalizálásban játszott fontosságát hangsúlyozzák. (A cikk teljes szövege elolvasható a <http://d-nb.info/1115812165/34> címen.)

(Murányi Lajos)

41/2017

MARTINELLI, Luca: Wikidata : la soluzione wikimediana ai linked open data. – Bibliogr. a jegyzetekben In: AIB studi. – 56. (2016) 1.

Res. angol nyelven

Wikidata: a Wikimedia válasza a linked open data-ra

Együttműködés -nemzetközi; Feldolgozó munka

A Wikidata a Wikimedia Foundation – a Wikipédiát és testvérprojektjeit kezelő-fenntartó nonprofit alapítvány – legújabb projektje. Célja, hogy összegyűjtse és rendezze (strukturálja) a legfontosabb adatokat a több mint nyolcszáz Wikimedia projekt valamennyi cikkéből és oldalából oly módon, hogy azok olvashatók, lefordíthatók, szerkeszthetők és újrahasznosíthatók legyenek bárki számára (a gépeket is beleértve) a Wikimedia projektek mind a 285 hivatalos nyelvén. A cikk a Wikidata technikai és elméleti jellemzőit vizsgálja; számba veszi fő célkitűzéseit; foglalkozik a Wikimedia számára alapvető fontosságú *elem* ('item') és *tulajdon* ('property') fogalmával és jelentésével; elemzi a három éve elindított projekt jelenlegi helyzetét és kapcsolatát más Wikimedia projektekkel, illetve harmadik partnerekkel.

(Autoref.)

42/2017

SULÉ, Andreu [et al.]: Aplicación del modelo de datos RDF en las colecciones digitales de bibliotecas, archivos y museos de España. – Bibliogr. In: Revista española de documentación científica. – 39. (2016) 1.

Res. angol nyelven

Az RDF modell használata a spanyol könyvtárak, levéltárak és múzeumok digitális gyűjteményeiben

Elektronikus könyvtár; Felmérés; Gépi dokumentumleírás; Közgyűjtemény

Felmérték, hogyan és milyen mértékben alkalmazzák a spanyol kulturális örökség fontosabb elektronikus gyűjteményeiben az RDF modellt. A cikk bemutatja a modellt, valamint az *Open Data* és a *Linked Data* kezdeményezéseket. Ezt követően ismerteti 51 digitális repozitórium vizsgálatának eredményeit elsősorban arról, hogy rekordjaik RDF formátumúak-e és kínálnak-e SPARQL keresési lehetőséget külső felhasználók számára. Kitér az *Europeana EDM* és

az *OntoWeb* modellekre is. Megállapítása szerint az RDF modell alkalmazása meglehetősen egyenetlen, és nagymértékben függ attól, hogy használnak-e a rekordokat automatikusan RDF-re konvertáló alkalmazásokat. Az elemzett gyűjtemények közül kevés nyújt SPARQL pontot külső keresések számára, a tulajdonra vonatkozó referenciák megjelenése pedig az alkalmazott modelltől (*Europeana* vagy *OntoWeb*) függ. A gyűjteményeknek gazdagabbá kell tenniük adataikat, és meg kell határozniuk generált RDF adataik aggregációs szintjét tartalmuk terjesztése, hozzáférhetősége és a szemantikus webhez alkalmazása érdekében.

(Autoref.)

Katalógusok

Lásd 43

Információkeresés

43/2017

HJØRLAND, Birger: Does the traditional thesaurus have a place in modern information retrieval?. – Bibliogr. In: Knowledge organization. – 43. (2016) 3., p. 145-159.

Van-e helye a hagyományos tezauszoknak a modern információkeresésben?

Információkeresés; Osztályozáselmélet; Tézausz

A cikk bevezetője a tezausz státuszát vizsgálja a könyvtár- és információtudományon belül, és kérdéseket vet fel a tezauszok jövőjével kapcsolatban. A legfontosabb megállapítások: (1) Jelenleg minden tudásszervezési rendszert (KOS) a Google-szerű rendszerek fenyegetik, ezért fontos végiggondolni, szükség van-e a hagyományos értelemben vett tudásszervezésre. (2) A tezausz valamelyest rövidített formája a KOS-nak, összehasonlítva például egy ontológiával, és a kapcsolódások és a szemantikai kapcsolatok korlátozott száma sem elméletileg, sem empirikusan nem indokolt. Kérdés, hogy milyen szemantikai kapcsolatok a leghasznosabbak egy adott feladatra, és a különböző tudományterületek eltérő tudásszervezési rendszereket igényelhetnek, amelyekben a fogalmak között különböző fajta kapcsolatok léteznek. (3) A

tudásszervezési rendszer ellenőrzött szótár, és nem tekinthető olyan „tökéletes nyelvnek” (Eco 1995), amely képes a természetes nyelv kétértelműségének megszüntetésére; a nagyobb kétértelműség a nyelvben mindig harcot jelent a különböző „vélemények” (Bakhtin 1981) vagy „paradigmák” (Kuhn 1962) között. Ebben a tekintetben egy specifikus KOS, pl. egy specifikus tezausz csak egyetlen vélemény a sok közül, amelynek demonstrálnia kell autoritását és hasznosságát. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a hagyományos tezauszoknak nincs helye a modern információkeresésben, de a tudományterületek megfelelő tanulmányozásán alapuló rugalmas szemantikai eszközök egyre fontosabbá válnak.

(Autoref.)

Olvasószolgálat, tájékoztató munka

44/2017

KLUPP, Maria: Alles total normal? : vom Umgang mit grenzüberschreitenden Nutzern : praktische Ratschläge für die tägliche Arbeit In: BuB. – 68. (2016) 6., p. 322-325.

Res. angol és francia nyelven

Ez normális? A határokat átlépő használók kezelése. Gyakorlati tanácsok a mindennapi munkához

Kommunikáció -használókkal; Közművelődési könyvtár; Rendbontás

Bárki, aki könyvtárban dolgozik, különösen egy nagyvárosi közkönyvtárban, naponta szembesül olyan helyzetekkel, amelyeket egy kívülálló nehezen tudna elképzelni. Nemcsak a gyerekek és a fiatalok hangosak nagyon, vagy nem tartják be a szabályokat. Rengeteg olyan felnőtt van, aki nem úgy viselkedik, ahogy az egy könyvtárlátogatótól elvárható. Példák sorolhatók a mértéktelen mobil telefonálástól kezdve – holott tiltva van – a naponta ismétlődő magyarázatokig, miért kell a táskákat és kabátokat zárható szekrényekben elhelyezni; gyakori a személyzettel szembeni udvariatlan és szemtelen viselkedés, ami személyes inzultusokhoz vagy akár szexista és rasszista megjegyzésekhez is vezethet. Még fizikai bántalmazásra és nyílt erőszakra is volt példa, bár ezek kivételnek számítanak.

Néhány eset eléggé bizarr: egy olvasó, aki a könyvtári polcok között eszi a halas szendvicset; egy látogató, aki a korlátra akasztja a fehérneműjét; a nő, aki előszeretettel rendezi át a könyvtár cserepes növényeit; a férfi, aki piros tollal javít a könyvtári könyvekben, ha úgy gondolja, hibát talált; a professzor, aki a könyvtári alkalmazottakat saját beosztottjainak tekinti; a hajléktalan, aki a könyvtár előcsarnokát meleg menedékként használja a hideg téli hónapokban, és a sor folytatható.

Ezek a helyzetek kihívást jelentenek a könyvtárosok számára, akiket képzésük során nem készítettek fel ilyen feladatokra. Természetesen ők nem szociális munkások, nem utcai munkások és semmiképpen nem pszichológusok. Ma másfajta eszköztárra van szükség a konfliktusok kompetens kezeléséhez és a kiélezett helyzetek megoldásához.

(Autoref.)

Könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumszolgáltatás

45/2017

STAPEL, Johan: Interlibrary loan and document supply in The Netherlands In: Interlending & document supply. – 44. (2016) 3., p. 104-107.

Könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás Hollandiában

Dokumentumszolgáltatás; Együttműködés -belföldi; Könyvtárközi kölcsönzés

Hollandiában a könyvtárközi együttműködésnek nagy hagyománya van. A Koninklijke Bibliotheek (KB, nemzeti könyvtár) és néhány egyetemi könyvtár tették le az OCLC Central Library System (CBS) alapjait, ami PICA (project for integrated catalogue automation) projektként indult, az 1978 óta működő osztott katalogizálási rendszert (GGC) és az 1983 óta működő, könyvtárközi funkciót is ellátó országos közös katalógust (NCC-ILL) eredményezte. Az internet és a közvetítő nélküli könyvtári szolgáltatások terjedésével megjelent a Picarta; az országos közös katalógus webalapú végfelhasználói változata hamarosan a holland könyvtári infrastruktúra legfontosabb részévé vált.

A holland közkönyvtári hálózat mintegy 160 szervezetből, 1100 szolgáltató fiókból áll. A gazdasági válság okozta drámai pénzügyi csökkentések ellenére működik a 12 régióból álló hálózat. Az állományok elérésében nagyrészt önálló regionális hálózatok teljesítik a könyvtárközi kölcsönzések nagyobb részét, a regionálisan nem teljesíthető kérések kerülnek országos szintre. A közkönyvtárak hálózatát a Bibliothek.nl nonprofit szervezet által fejlesztett digitális infrastruktúra támogatja. Mivel a 2015-től hatályos új könyvtári törvény a nemzeti könyvtárat tette országos szinten felelőssé a közkönyvtárak digitális infrastruktúrájáért, a Bibliothek.nl bekerült a KB-be.

A könyvtárak 2013 óta a Bibliothek.nl NBC+ rendszerét használják, amelynek felhőalapú keresőplatformja a közkönyvtárakban és a KB-ban elérhető mintegy 5 millió műről, a rotterdami Centrale Discothek (CDR) 500 ezres gyűjteményéről, 124 ezer hangos könyvről, 11 ezer licencelt és több százezer szabad hozzáférésű e-könyvről tartalmaz adatokat. A közkönyvtárak többszintű szolgáltatási modellje élő kapcsolatot igényel a könyvtárközi kölcsönzési rendszerekkel; a regionálisan nem teljesíthető kéréseket az NCC-ILL-hez kapcsolódás érdekében alkalmazott VDX rendszeren keresztül lehet továbbítani.

Az egyetemi könyvtárakban a monográfiák kölcsönzése marginális feladattá vált, a folyóiratcikkek iránt is csökkent az igény, de fontosak azoknak az intézményeknek, amelyek nem fizetnek elő a nagy ügynökségek e-folyóirat- és e-könyvcsomagjaira (big deals). Az egyetemi könyvtárak szerződési általában kizárják a tudományos cikkek szolgáltatását kereskedelmi cégeknek; a KB jogosult könyvtárral nem rendelkező kisvállalatoknak közvetíteni.

Statisztikai adatok: a könyvek kérése a 2006. évi 131 ezerről 2015-re 44 ezerre csökkent (66%). A kérések nagy részét a 13 egyetemi könyvtárból és a KB-ból álló konzorcium (UKB) és a 13 nagyobb közkönyvtár csoportja (PLUS) teljesítette; az élen a CDR áll 2015-ben 100 ezer kérés kezelésével. A másolatok iránti igény a 2006. évi 175 ezerről 2015-re 50 ezerre csökkent (72%); a legtöbbet az egyetemi könyvtárak küldték főleg a szakkönyvtáraknak. Az adatok az NCC-ILL-en átment kéréseket tartalmazzák, emellett 2013-ban regionális szinten a közkönyvtárak mintegy 6 millió kérést teljesítettek. Érdekes fejlemény, hogy hét régióban a könyvtári rendszert egy sok előfizetős regionális rendszerhez kapcsolták, ötben a VDX-t igénylő helyi megoldást találtak.

A jövőben megszűnik a PICA-CBS infrastruktúra központi szerepe, mivel az OCLC könyvtári szolgáltatásait a globális, felhőalapú WorldShare Platformra teszi át. 2016/2017-ben a KB és az egyetemi könyvtárak metaadat-kezelő tevékenységüket a WorldCat-be viszik át, a közkönyvtárak valószínűleg követik őket. A változás hatással lesz a könyvtárközi kölcsönzésre is: az NCC-ILL-t felváltja a WorldShare, a VDX-re nem lesz szükség.

Az új könyvtári törvény szerint a KB készíti a közkönyvtárak országos gyarapítási tervét. A terv 2016-tól működik, helyi, regionális és országos szintű teljesítménymutatókat tartalmaz. A könyvtárak mérlegelik az országos szintű irányítási rendszer ötletét: az állományok kezelése osztott környezetben megkönnyíti a forrásmegosztást és a könyvtárközi kölcsönzést.

(Viszocsekné Péteri Éva)

46/2017

UNDHJEM, Cathrine – TVEIKRA, Arnhild: ILL and collection management in Norwegian Public Libraries In: Interlending & document supply. – 44. (2016) 1., p. 20-26.

Könyvtárközi kölcsönzés és gyűjteményszervezés a norvég közkönyvtárakban

Felmérés; Könyvtárközi kölcsönzés; Közművelődési könyvtár

A tanulmány bemutatja és megvitatja a norvég közkönyvtárakban a könyvtárközi kölcsönzésről végzett felmérés eredményeit. A könyvtárközi kölcsönzés munkafolyamatai jelentős mértékben megváltoztak Norvégiában az elmúlt években, és új kihívások jelentek meg. A megyei könyvtárak, közkönyvtárak és a norvég könyvtáros egyesület egyik szakcsoportja (Special Interest Group) szükségesnek látta a felmérést, hogy megértsék, miképp érintették ezek a változások a közkönyvtárak könyvtárközi kölcsönzését Norvégiában. A teljes könyvtári közösségnek szüksége volt naprakész információkra, hogy válaszolni tudjon a felmerülő kihívásokra, ezért 2014 márciusában a *Sentio Research Norway* felmérést végzett a közkönyvtárakban a megyei könyvtárak megbízásából. Összesen 425 kérdőívet küldtek az összes nagykönyvtárnak. 428 önálló közkönyvtár van, mivel háromban nem volt könyvtáros a felmérés időpontjában. A visszaküldött 336 válasz 79 szá-

zálékos válaszadási arányt jelent. A felmérésben 48 kérdés szerepelt.

Érdekes eredmény, hogy a közkönyvtárak 53 százaléka nem korlátozza, ki mit kér könyvtárközi kölcsönzésben, míg 45 százalékuk úgy véli, kellenek bizonyos korlátozások. Ez azt mutatja, különbség van annak megítélésében, hogy mire terjed a könyvtári anyag kölcsönzése. A könyvtárak 58 százaléka nem korlátozta, hogy mit nem lehet könyvtárközi kölcsönzésben elküldeni. Négyből egy nem kölcsönözte az új irodalmat. Az egyetemi és főiskolai tananyag kötelező irodalmát tekintve a közkönyvtárak inkább érdekeltek voltak a jobb hozzáférésben. Bizonyos mértékig jobb hozzáférést akartak biztosítani az új szakirodalomhoz, az e-könyvekhez és szépirodalomhoz (a kategória neve a felmérésben „speciális tantárgyak és témakörök” volt). A felmérés azt mutatja, hogy a legtöbb könyvtár még mindig inkább a könyvtárközi kölcsönzést ajánlja fel a felhasználók számára, nem pedig arra ösztönözi őket, hogy rendeljék meg maguknak. A tanulmány először méri fel a könyvtárközi kölcsönzést a norvég közkönyvtárakban.

(Autoref.)

Tájékoztatási eszközök

47/2017

ATANASSOVA, Iana – BERTIN, Marc – LARIVIÈRE, Vincent: On the composition of scientific abstracts. – *Bibliogr. In: Journal of documentation.* – 72. (2016) 4., p. 636-647.

A referátumok szerkezete

Dokumentációs feldolgozás; Informatika; Referátum

A *Public Library of Science* (PLOS Biology, PLOS Medicine, PLOS ONE stb.) 85000 cikkének vizsgálata azt mutatja, hogy azok autoreferátumainak 16 százaléka teljes egészében a cikk szövegének mondataiból épül fel, 84%-a pedig legalább egy, a szövegből vett mondatot tartalmaz. A referátumok a cikkek IMRaD retorikai szerkezetét – bevezetés (Introduction); (anyag és) módszerek (Methods); eredmények (Results); következtetések és/vagy javaslatok. (Discussion / Conclusions) – követik. A vizsgált cikkekben a referátumokba került mondatok

főként a bevezetések elejéről és a következtetések végéről kerülnek ki.

(Koltay Tibor)

48/2017

FIESELER, Christian: Das Verzeichnis Deutscher Drucke des 18. Jahrhunderts (VD 18) : Ziele, Entwicklung und aktueller Stand In: BuB. – 68. (2016) 7., p. 402-406.

A 18. századi német nyomtatványok jegyzéke (VD 18): célok, fejlesztés és a jelenlegi helyzet

Adatbázis; Fejlesztési terv; Közös katalogizálás; Nemzeti bibliográfia; Régi és ritka könyvek; Retrospektív bibliográfia

A program a 18. század teljes könyvészetére vállalkozik, és ezzel folytatja az előző, a VD 16 és VD 17 projektet. Minden 1701 és 1800 között német nyelven vagy német nyelvterületen megjelent nyomtatványt együttműködve dolgoznak fel és egyedi azonosító számmal látnak el. Az előző programokkal szemben a monográfiákat és többkötetes műveket nem külön adatbázisban dolgozzák fel, hanem a részt vevő könyvtár hálózati központjában, a periodikus kiadványokat pedig a folyóirat-adatbázisban (ZDB). Emellett a katalogizálást és a digitalizálást másképp, egyidejűleg végzik, nem úgy, mint a V16 vagy a V17 esetében.

A projekt a Német Kutatási Alap (DFG) keretében folyik 2004 óta. Ezután 2006 és 2007 között megvalósíthatósági tanulmányt készített Klaus Haller, melyet közre is adtak. Ezt követően 2009 végén elkezdődött a program kísérleti fázisa, melyben öt nagykönyvtár vett részt. A Kölni Egyetem először leválogatta az öt könyvtár 18. századi anyagát, majd az azonos címek ugyanazt a számot kapták egy kiegészítő utótaggal (001, 002 stb.) ellátva. Az azonos számok az utótaggal egy-egy készletet képeztek. Ezután osztották szét a készleteket a könyvtárak között feldolgozásra és digitalizálásra.

A kísérleti fázis célja a keretfeltételek biztosítása és szabványok kidolgozása volt, illetve a napi teljesítmény kiszámítása, melynek alapján a program teljes költsége meghatározható.

Az alkalmazott katalogizálási szabványok, besorolási adatok (személynevek, testületek, címek) és osztályozás ismertetése után a három évig tartó kísérleti szakaszt mutatja be a szerző, a göttingeni Alsó Szász-

országi Állami és Egyetemi könyvtár 18. századi anyagának referense.

2012-ig 108 ezer monográfia, többkötetes könyv és 1300 folyóiratcím katalogizálására és digitalizálására került sor a könyveknél 54, a folyóiratoknál 36 cent/oldal költséggel. Ennek alapján kezdődött az első szakasz 2014-ben, melynek során további nyolc könyvtár csatlakozott a munkához 40 ezer könyv és 2700 folyóiratcím feldolgozásával. 2016 óta fut a második szakasz újabb nyolc – összesen 21 – könyvtár részvételével, és e két éves időszakban 70 ezer könyv és 350 folyóirat kerül sorra.

A 18. századi német nyomtatványok könyvészetében (VD 18) a <https://gso.gbv.de/DB=1.65/> címen lehet keresni. Itt valamennyi feldolgozott cím megtalálható, és digitalizált formában olvasható.

Az adatbázisban szerkesztési munkafázist is beépítettek az esetleges hibák kiküszöbölése érdekében.

A folyóiratok feldolgozására elsődleges munkafelületként a ZDB szolgál. Itt mutatkozik meg az együttműködés előnye: ha egy-egy folyóirat nem teljes az adott könyvtárban, egy másik anyagával kiegészíthető.

A 21 könyvtár által négy és fél év alatt feldolgozott 150 ezer könyv és 4 ezer folyóirat arról tanúskodik, hogy a DFG által támogatott VD 18 program sikeres.

(Murányi Lajos)

Hátrányos helyzetű olvasók ellátása

49/2017

LISON, Barbara: Germany's new culture of welcome - our libraries are an essential part of it. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 56. (2016) 1-4., p.180-187.

Németország új befogadási kultúrája – könyvtáraink ennek lényeges részei

Közművelődési könyvtár; Nemzetiségi olvasó; Támogatás -pénzügyi -általában

A német hatóságok több mint egymillió menekültet várnak 2015 végéig. Ezek az emberek azért jönnek Németországba, mert védelmet és segítséget kérnek, új életet szeretnének felépíteni. Igen fontos tehát, hogy szívesen fogadják őket, és segítsék integrációjukat.

A kulturális és oktatási programok területén a könyvtárak is jelentős szerephez juthatnak az integrációs folyamatban.

Németországban az alkotmány garantálja a védelmet a menedékkérők számára; az oktatáshoz és képzéshez, az információhoz és a kultúrához való jog pedig alapvető jognak számít. A könyvtárak folyamatosan és aktívan részt vesznek a menekültek befogadásában. Átlátható, érthető és releváns szolgáltatásokat igyekeznek biztosítani számukra, akiknek többsége nem is szokott modern könyvtári szolgáltatásokhoz. A könyvtárosok sokat tesznek annak érdekében, hogy a könyvtárak biztonságos, vonzó és befogadó helyek legyenek, ahol a menekültek közössége számára elérhetővé válnak azok a készségek és tudás, amire a német társadalomba való beilleszkedéshez szükség van. A Német Könyvtárosok Egyesülete koordinátori szerepet vállalt, kultúrák közötti bizottságot alakított, és központi segítséget nyújt ebben a munkában. Jó gyakorlatokkal segíti az egyes könyvtárakat, például azzal kapcsolatban, hogy honnan szerezhetnek a könyvtárak pluszpénzt és partneri támogatást a menekülteknek szóló programjaikhoz. A cikkben a Berlinben, Hamburgban, Brémában és Münchenben alkalmazott megoldások rövid ismertetése szerepel (ingyenes beiratkozási lehetőség, az online német nyelv- és országismereti tanfolyamok, ingyenes wifi stb.).

Az integrációnak kulcskérdése a német nyelv elsajátítása, és az a legfontosabb kihívás, hogy a menekültek közül minél többen elsajátítsák a szükséges nyelvi készségeket. Különleges figyelmet fordítanak a gyermekekre, akik lehetőséget kapnak a gyors beilleszkedésre és az oktatásba való bekapcsolódásra.

Az elért sikerek ellenére az a veszély fenyeget, hogy – mivel a településeknek nem kötelező könyvtári szolgáltatást fenntartaniuk, és a menekültek ellátása igen költséges – pénzügyi problémák esetén elsők között a könyvtári szolgáltatások megszüntetése vetődik fel.

(Hegyközi Ilona)

Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek

Hálózatok, regionális rendszerek

Lásd 67

Kutatás és termelés információellátása

Lásd 4, 27

Vezetés, irányítás

Általános kérdések

50/2017

HARRIS-KEITH, Colleen S.: What academic library leadership lacks : leadership skills directors are least likely to develop, and which positions offer development opportunity. – Bibliogr. In: The journal of academic librarianship. – 42. (2016) 4., p. 313-328.

Az egyetemi könyvtári vezetés hiányosságai: a legkevésbé fejlesztett készségek és azok a pozíciók, amelyek fejlődési lehetőséget biztosítanak

Felsőoktatási könyvtár; Könyvtárosi hivatás; Munkakör; Személyzet; Vezetés

A szakirodalomban már vannak listák arról, milyen vezetői készségekre van szüksége egy sikeres könyvtárigazgatónak, de alig vizsgálták még, mely készségek megszerzése nehezebb a többinél, és melyik beosztás segít a legjobban a gyakorlat megszerzésében a pályán. Jelen vizsgálat az Egyesült Államokban egyetemi könyvtárigazgatók és dékánok körében zajlott. Korábbi munkakörükben, beosztásukban a vezetői képesség fejlődési lehetőségét vizsgálták, s mindenkinél előző öt munkakörét nézték meg. A kutatáshoz korábbi vizsgálatok eredményeit, módszereit is felhasználták. 2014 tavaszán zajlott az adatgyűjtés, az elemzést a *Statistical Package for Social Sciences* programmal végezték. 724 amerikai felsőoktatási intézményből 666 könyvtárigazgatónak küldték el kérdéseiket. A válaszadók aránya 40,66% volt – köztük

afroamerikaiak, ázsiaiak, latinók is voltak –, és 294 válasz érkezett. A vizsgált intézmények között volt magán, közhasznú, nyereségközpontú és állami is. Az első kérdés azokra a készségekre irányult, amelyeket a vezetők korábban leginkább és legkevésbé tudtak fejleszteni. A régebbi munkák során legjobban a problémamegoldást, a döntéshozatalt, az idővel való gazdálkodást, a számítástechnikai ismereteket és a szabályzatok, eljárások alapján végzett munkát lehetett elsajátítani. Legkisebb mértékben – az utolsó öt legkisebb átlagpontot kapott készség – a támogatók megnyerésére, az adományozókkal való kapcsolatteremtésre, a biztonsági kérdésekre, jogi ismeretekre, a szabályok betartására, valamint berendezés- és eszköztervezésre voltak felkészülve a megkérdezettek, mert ezek fejlesztésére nem volt lehetőségük. A következőkben arra kerestek választ, mely munkakörök teszik lehetővé a legjobban a készségfejlesztést, és vajon változik-e beosztásonként a tudás megszerzésének valószínűsége. A kutatási adatok azt mutatják, hogy bizonyos készségek fejlesztésére elég korlátozottak a lehetőségek. A különféle munkaköröket és szervezeti egységeket 24 típusba sorolták be, amiből 14 féle beosztás fordult elő a felmérésben 2% feletti említéssel. Fontos ezek azonosítása, hiszen szakmai tapasztalatai és előélete alapján könnyebb kiválasztani egy igazgatót. A kiértékelt adatok alapján elmondható, hogy szignifikáns kapcsolat van a munkakörök és a vezetői készségekre adott átlagpont között, és nincs egyenlő esély bizonyos tudások megszerzésére a különböző beosztásokban. A válaszokból leszűrhető volt, mely könyvtári beosztás ad lehetőséget a gyakorlásra, a készségek elsajátítására. Leginkább a magasabb beosztásokban (igazgató, igazgató-helyettes,

egy vagy több szervezeti egységnek a vezetője) lehet megtanulni ezeket, az alacsonyabbak erre nem adnak lehetőséget, s így a dolgozók nincsenek felkészülve a vezetői poszt ellátására, hiszen már a betöltött munkakörben tanulják meg a szükséges dolgokat. (Egy igazgatójelölt számára megfelelő hely az igazgató mellett igazgató-helyettesi munka lenne, ezáltal tudna az ő hibáiból tanulni.)

A megkérdezettek a támogatók bevonását és az anyagi források megszerzését tekintették leggyengébb készségüknek, amikor a vezetői beosztást elvállalták. Volt olyan, aki először nem tudta, hogyan kellene belekezdenie ebbe a munkafolyamatba, hogyan tud időt szakítani az egyetemi és könyvtári ügyek mellett a fontos kérdésekre is. A biztonsági kérdésekben előnyt élveznek azok, akik több könyvtári szervezeti egységet vezettek, és a munkájuk a könyvtári szolgáltatásokkal volt kapcsolatban (pénzkezelés, bezáráskor és vészhelyzetben az épület kiürítése, olvasószolgálat működtetése, késő esti nyitva tartás). A jogi kérdésekben való jártasság is a magasabb beosztás előnye (a belső, egyetemi szabályozás, digitalizálással kapcsolatos jogi kérdések, humán erőforrással kapcsolatos előírások, a felhasználók személyes adatai problémáinak ismerete). A szabályok betartása és betartatása, az eszközök, a berendezések tervezése is olyan kompetenciák, melyeket csak vezetői beosztásban lehet megszerezni (pl. késedelmi díjak behajtása, felújítások menedzselése, állományok mozgatása).

(Bognár Noémi Erika)

Tervezés

51/2017

SAUNDERS, Laura: Room for improvement : priorities in academic libraries' strategic plans. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 56. (2016) 1-4., p. 1-16.

Javítandó területek: prioritások az egyetemi könyvtárak stratégiai terveiben

Felmérés; Felsőoktatási intézmény; Felsőoktatási könyvtár; Középtávú terv

A stratégiai tervezés meglehetősen bő irodalmában viszonylag kevés publikáció foglalkozik azzal, hogy hozzá igazítják-e az egyetemi könyvtárak stratégiai terveiket – és ha igen, hogyan – az anyaintézmények stratégiai céljaihoz. A kérdést a tervek tartalomelemzésével vizsgálták.

A vizsgálat alanyai az ACRL 2011-ben tartott *Value of Academic Libraries National Summit* és az ACRL AiA (*Assessment in Action*) képzési programjának résztvevői, vagyis a teljesítményértékelés jelentőségével tisztában levő könyvtárak közül kerültek ki. A vizsgálat során az online módon hozzáférhető stratégiai tervekben szereplő kifejezéseket, adatokat kategorizálták és elemezték, összehasonlítva ezeket a szakirodalomban szereplő trendekkel is. A 170 közül 63 könyvtár dokumentumait vették górcső alá, és 50 stratégiai területet határoztak meg. Ezek közül gyakoriság szerint az állomány, a fizikai tér, az együttműködés, a használóképzés és a személyzet kérdésköre szerepelt az első öt helyen. A teljesítményértékelés a hatodik volt, de a tervekben nagyon eltérő szinten és mélységben jelent meg. A könyvtáraknak csak 27%-a említett meghatározott teljesítménymutatókat, módszereket, melyekkel a célok teljesülése, a fejlődés kimutatható.

Az anyaintézmény stratégiai céljaival 40 könyvtár hangolta össze terveit (63,5%), de ennek részletessége is nagyon eltérő, sokszor egy egyszerű szándéknyilatkozatban merül ki. Mindössze 17 könyvtár tér ki konkrétan a kérdésre, pedig a hallgatók eredményességének, sikerességének és a könyvtárak ebben játszott szerepének kimutatása fontos kérdés, hiszen az állam és az akkreditációs intézmények ezt nyilvánvalóan elvárják. Sajnos a stratégiai terveknek csak kb. egyharmadában szerepel a tanulási eredmények témája, holott a könyvtárak háromnegyedében van könyvtárhasználati és információs műveltséget fejlesztő képzés.

A hiányosságok az oktatás kimeneti adatainak mérésében és az egyetem céljaival való összhang kimutatásában gátolják, hogy a fenntartó világosan lássa a könyvtárba történt befektetések megtérülését, a könyvtár értékét, hozzájárulását a szervezet céljaihoz. Az adatok összegyűjtése, elemzése létfontosságú ahhoz is, hogy a könyvtár hozzájárulhasson az egyetemi képzések akkreditációjához is.

A stratégiai terv egy taktikai dokumentum, melynek kommunikációs és marketing értéke is van. A könyvtár saját stratégiáját az egyetemével összehangolva megmutathatja, hogy elkötelezett az intézmény iránt, szívéigye az egyetem céljainak, küldetésének, közösségének támogatása. A visszafogott költségvetések, a szigorodó ellenőrzések és a növekvő verseny idején ez megkerülhetetlen feladat.

(Fazakas Eszter)

Munka- és rendszerszervezés, értékelés

Lásd 22

Személyzet

52/2017

HJERPE, Annika: The future is here In: Scandinavian library quarterly. – 49. (2016) 3., p. 6-8.

A jövő itt már van: új könyvtárosi kompetenciák

Egyetemi könyvtár; Képesítés; Személyzet; Továbbképzés

Amikor *Wilhelm Wildmark* öt éve a Stockholmi Egyetemi Könyvtár vezetője lett, elhatározta, hogy az új munkatársak felvételét a teljes vezetői csapat végezte, mivel ez stratégiai feladat. A stratégiai gondolkodásmód változásokhoz vezetett a személyzet összetételében. Akik a jövő megkövetelte gyakorlattal és készségekkel rendelkeztek, már addigra a könyvtár dolgozói voltak.

Az igazgató szerint a könyvtárak dolgozóinak gyakorlottaknak kell lenniük az információtechnológiában és a metaadatok terén. Mivel az egyetemi könyvtár tudományos könyvtár, a kutatási adatok kezelése is fontos feladat. A könyvtárban dolgozó statisztikusok és jogászok segítik a kutatókat az Open Access (OA) témákban, publikációik nyomon követésében, statisztikáik vizualizálásában.

2012-ben megalapították a *Stockholm University Presst*, mely a lektorált folyóiratok és könyvek OA kiadója. Helyileg a könyvtárban kapott helyet, és ez a tény befolyással volt a könyvtár szakértők iránti igényére is. Az igényvizsgálatokból kiderült, hogy sok diák a nap 24 órájában igényelné a támogatást, és bár az egyetemi könyvtár nem képes könyvtárosokat biztosítani ehhez, a honlapon található videókkal mégis segíteni tudnak.

A személyi állomány továbbképzésében nagy szerepe van az üzleti intelligencia, a kompetencia-tervezés és a kommunikációs készségek fejlesztésének. Kidolgozták azt is, hogyan dolgozzanak a felhasználókkal.

Wildmark a jövő könyvtárosának oktatását nem szakképzésnek, hanem *elméleti képzésnek* tartja – könyvtárossá majd mindenki a munkahelyén lesz –, és a változások közül a társadalmi érintkezés képességei iránti megnövekedett igényt emelte ki. Szerinte nemcsak könyvtárosokat kell alkalmaznia, hanem más szakma képviselőit is. Arról is meg van győződve, hogy jó vezetőkre is szükség lesz a jövőben.

Az egyetemen 70 ezer diák, 1800 doktorandusz tanul és 5000 oktató dolgozik. A könyvtárat 1,8 millió látogató keresi fel évente (napi 5000). 2000 ülőhelyét most bővítik 200-zal. Hetente 78 órát tart nyitva – nyáron 44-et. Az 56 könyvtáros, 16 könyvtári aszisztens, 1-1 igazgató és helyettese mellett négy fő foglalkozik könyveléssel és HR tevékenységgel; emellett egy-egy jogászt, kutatási koordinátort, kiadványszerkesztőt, koordinátort, négy kutatót, két kommunikációval foglalkozó szakembert, hét különféle területi menedzsert és 12 IT-specialistát (webdizájn, operátor) foglalkoztatnak. A könyvtár állománya 2015 decemberében 2 641 596 hagyományos és 698 402 elektronikus egység volt. A kölcsönzött tételek száma 2015-ben összesen 5,3 millió tétel volt.

(Murányi Lajos)

53/2017

THROGMORTON, Kaitlin: Recruiting and retaining volunteers : cultivating a successful program requires time and effort, but the payoff can be worthwhile In: American libraries. – 47. (2016) 6., p. 42-45.

Önkéntesek toborzása és megtartása. A siker időigényes, de megéri

Egyetemi könyvtár; Könyvtáros -társadalmi munkás; Munkaszervezés

Amikor *Keith Goman* és *Kathelene Smith* az Észak-Karolina Egyetemre (UNCG) érkezett 2010-ban, a semmiből kellett önkéntesnévjegyzéket készíteniük. A Jackson Könyvtár környéjűteménye és levéltára, ahol dolgoztak, nem rendelkezett ilyennel. Másfél évbe telt egy sikeres program kidolgozása. Már az elején elkezdtek a diákok toborzását. (Jóval nehezebb az irányításuk és a megtartásuk.) A houstoni *Cassie Hileman* (Harmony School of Excellence) is a semmiből kezdte az önkéntesekkel végzett munkát: 2011-ben még csak három volt, ma már tizenhat önkéntese van: négy szülő látja el a napi feladatokat, míg a többi az évente tartott könyvvásáron segéd-

kezik. Az Illinois állambeli Waukegan könyvtárban 90 önkéntes tanár dolgozik a felnőttoktatási programokban (írás, olvasás, matematika, az angol mint idegen nyelv). A témáról szóló friss tanulmánykötet (*Library volunteers welcome! Strategies for attracting, retaining and making the most of willing helpers*) egyik szerkesztője, Lura Sanborn szerint a könyv szerzői mind az önkéntes projektek elkötelezettjei. Összekötni őket a megfelelő feladattal – ez a titok kulcsa.

Amikor Hilemannak önkéntesre van szüksége, azt keresi, ki mihez ért a legjobban, Gorman szerint az intézménynek kell erőfeszítéseket tenni a megfelelő emberek kiválasztásakor. Waukeganban a toborzásakor az a legfontosabb, hogy a jelöltek jobban lássák a számtalan lehetőséget a könyvtárban, s ezekről többféle módon tájékoztatják a lakosságot (pl. röpcédulákon, a *LinkedIn*-en, a könyvtár honlapján stb.). Az UNCG főleg a közösségi média segítségével éri el az érdeklődőket, de Gorman és Smith mindig szóba hozzák a témát, ha könyvtárvezetést tartanak, melyből tavaly 54-re került sor (a könyvtár szaksoktól a kineziológiát tanulókig). Sokan közülük visszajönnek önkéntesnek. Hillman a toborzás érdekében beveti a hálózatépítést és az új technológiát is (*SignUpGenius*).

Minden könyvtáros úgy véli, hogy az önkéntesek megtartása a legnehezebb feladat. Még ha jól is működik a program, gyakran elmennek olyan okok miatt, aminek semmi köze a könyvtárhoz. Megtartásuk fontos, ezért *munkájuk elismerése* alapvető lehet. (Hilman szerint ez a központi kérdés.) Az UNCG komoly felvételi beszélgetéssel és a könyvtáros pályára készségeinek kialakításának ígéretével akarja megoldani ezt a gondot. Több különgyűjteményben a könyvtárosok mentorként bánnak az önkéntessel, és olykor a továbbtanulási űrlapok kitöltésében is segítenek. Nem ritka, hogy az önkéntes munka álláslehetőséghez vezet. (27%-kal több az esélyük erre, mint másoknak – az egyik beszámoló szerint.) A másik kulcsmozzanat a *rugalmasság*. (Hilemannál mindig van tennivaló egy önkéntes számára, akár egy órára is.)

Ahogy az önkéntesek szerepe és a könyvtár igényei is fejlődnek, a toborzás és megtartás módszerei is. Egyes könyvtárak már online toboroznak (*LinkedIn*, *VolunteerMatch*), sőt a Kongresszusi Könyvtár és a New York-i Városi Könyvtár távoli önkénteseket von be digitalizálási programjaiba. Elsőként azt kell meghatározni, mi a szerepük a könyvtárban. Smith

szerint az önkéntesek és a könyvtár kapcsolata sikeres partneri viszony.

(Murányi Lajos)

Lásd még 22, 42

Marketing, közönségkapcsolatok

54/2017

RUSTAD, Nichole: Process makes perfect : asking your target audience what they really want to know about you
In: Public services quarterly. – 12. (2016) 1., p. 65-70.

Kérdezzük meg a célközönségünket, hogy mit szeretnének tudni rólunk!

Egyetemi könyvtár; Kommunikáció -használókkal; Könyvtári kalauz; Könyvtárpropaganda; Marketing

Egy ohioi egyetemi könyvtárakat bemutató kiadvány megszületését mutatja be a cikk, ami a könyvtár célközönségének együttműködésével készül. A brosúra feladata az olvasók érdeklődésének a felkeltése. A könyvtárosoknak pontosan ismerniük kellett, mit szeretnének tudni az olvasók, s eddig már milyen információik vannak. Annak értékelése, hogy pontosan miről értesülnek a könyvtárral és annak szolgáltatásaival kapcsolatban, nagy feladat volt a projekt számára. Az írás azt mutatja be, a felsőoktatási könyvtár hogyan ismerte meg jobban célközönségét annak érdekében, hogy elérje a kitűzött célokat.

A *Dayton Egyetem* könyvtárában öt főből állt a belső projektcsapat (beleértve a dékánt is), később két éves időtartamra bevonták a könyvtár támogatóit, adományozóit és a Könyvtári Tanácsadó Testületet is. A Könyvtári Tanácsadó Testület lényegében a könyvtár barátaiból állt (öregdiákok, könyvtárhasználók, a közösség érdeklődő tagjai, vállalati és könyvtári szakemberek). Fontos volt az együttműködésük, hiszen a célközönség majdnem reprezentatív mintáját jelentették. A módszer nagyon hasonlított ahhoz, ahogyan egy marketingügynökség egy kampány során kijelöli fókuszcsoportját; több megbeszélést tartottak azért, hogy olyan kiadványt hozzanak létre, amely felkelti a támogatók és a célközönség figyelmét. (Azt próbálták elérni, hogy a könyvtárat bemutató brosúra magával ragadja őket, és végig is olvassák.)

Az első találkozó előtt a projektcsapat elvégezte az előkészületeket, majd a megbeszélésen a résztvevő-

ket csoportokra osztották. Minden csoportban volt könyvtáros belső tag, aki a *coach* volt. Az első csoportfeladat egy asszociációs feladvány volt, melynek során a könyvtárosok által már megfogalmazott, a könyvtárra legjobban illő nyolc kifejezést kellett a résztvevőknek továbbgondolniuk. A második feladatban a már összegyűjtött kifejezésekből kellett a legjobbakat kiválasztani, s olyan könyvtári fotókkal párosítani, melyek jók lennének a kiadványba. A harmadikban szűkítették a képek körét: a legjobb ötöt kellett kiválasztani. A könyvtár olyan információkhoz jutott ezzel a feladattal, melyek segítik külső szemmel nézni a könyvtárat. Utoljára táblán vázolták fel a kiadvány formáját, a kitalált szavakat és a kiválasztott képeket használva.

A megbeszélés végén a könyvtárosok összegyűjtötték a vázlatokat, észrevételeket, majd a kommunikációs szakemberrel és a grafikussal együtt meghatározták az új irányt. Három hónap alatt készült el az első változat. Kikérték a Könyvtári Tanácsadó Testület véleményét is; nem voltak lenyűgözve tőle. Azt a következtetést vonták le a könyvtárosok, hogy kimaradtak azok a történetek a kiadványból, amelyek a könyvtár hatását mutatják be, és amelyek közelebb hozzák az olvasót a könyvtárhoz. A következő hónapokban a törzsközönség bevonásával összegyűjtötték a legjobb történeteket, amelyek témái a könyvtár szolgáltatásai iránti elkötelezettség, a tanulás támogatása és kutatók kinevelése, a könyvtár mint alakuló kutatóintézet, a hallgatók ellátása, a karrier támogatása és ötletek inspirálása, a technológiával és a trendekkel való haladás stb. voltak. A fotós a történetekhez megkapó fényképeket készített. (Hívószavakat használtak a kiadványban, mely saját URL-t kapott, ahol további történeteket lehet olvasni online.) A végeredmény mindenkinek elnyerte tetszését.

Összegzésként elmondható, hogy a sikeres kiadvány elkészítésnek egyik fontos eleme a megfelelő csapat összeállítása, az olvasók meghallgatása és a nyelvükön való fogalmazás. A jövőbe tekintés mellett a múltat sem szabad elhanyagolni. A folyamat során, ha valami nem működik, újra kell gondolni a projektet.

(Bognár Noémi Erika)

55/2017

SVERGUNOVA, N. M.: Biblioteki v social'nyh setáh : ne-obhodimost' ili dan' mode In: Naučnye i tehničeskije biblioteki. – (2016) 5., p. 52-58.

Könyvtárak a közösségi hálókön: szükségszerű vagy csak divat?

Információtechnológia; Könyvtárpropaganda

Az utóbbi időkben a könyvtárak jelentősen bővítették tevékenységi körüket, nagy figyelmet fordítanak a hagyományos és a virtuális kommunikációt lehetővé tevő kreatív megközelítésekre. Az internet elterjedésével a könyvtáraknak is jelen kell lenniük a világhálón honlapok, blogok, közösségek formájában. Az orosz könyvtárosok egy része szkeptikusan értékeli a könyvtári jelenlét hatékonyságát a közösségi hálózatokban; van, aki úgy véli, túlértékelik a hálózatok jelentőségét. Többen jelezték a pedagógusok kéréseit: az interneten ne legyenek könyvreklámok, az általános és középiskolákban ne hivatkozzanak az internetes forrásokra.

Elképesztő a pedagógusok rövidlátása! Tény, hogy a gyerekek sok időt töltenek az interneten, de éppen ez vezethet egy könyvtárba. Minél több a könyvtárak tevékenységét bemutató érdekes és aktuális információ, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy nő a felhasználók vagy legalább a blogok és a közösségi hálózatok olvasóinak a száma. A könyvtárak feladata, hogy az emberek csak ne bolyongjanak az interneten, hanem az érdekes, hiteles információkat tartalmazó könyvtári oldalakat keressék fel.

Sokszor elhangzik, hogy a mai fiatalok gondolataikat sem írásban, sem szóban nem tudják helyesen kifejezni. Jó tanulási eszköz lehet, ha megjegyzéseket fűznek a könyvtári blogokhoz: míg az üzenetküldő rendszerekben megengedettek a helyesírási hibák, egy könyvtári blogban igyekezni kell helyesen fogalmazni és írni. A könyvtárosok ezt különböző tesztekkel segíthetik.

A könyvek reklámozása az interneten a könyvtárak egyik feladata; új módszerek a vitafórumok, a könyvtárosok ajánlásai, hivatkozásai, többek között az elektronikus könyvtárakra.

Oroszországban 2014 augusztusában lépett hatályba a korábbi információs, információtechnológiai és -védelmi törvény módosítása, és néhány, a hálózati információcserét szabályozó rendelet. Az adatátvitel, az információtechnológia és a tömegkommunikáció felügyeletét ellátó szövetségi szolgálat feladata lett azoknak a honlapoknak és a honlapok egyes oldalainak (blog) a nyilvántartása, amelyeket naponta több mint 3 ezren keresnek fel. Az ilyen honlapok, oldalak tulajdonosai felelnek a jogszabályok betartásáért, az aszociális információ kerüléséért. A sajtóval

és tömegkommunikációval foglalkozó szövetségi ügynökség 2015. májusi adatai szerint a közösségi hálózatokban több mint 500 oldal volt; a blogok nagy része politikusokhoz és ismert emberekhez kötődik, a könyvtári blogok számáról nincs információ. Más jogszabály egyelőre nincs, ami a könyvtáraknak a közösségi hálózatokban való tevékenységét érintené. A könyvtárak igyekeznek helyi normatív dokumentumokat kidolgozni. Az Oroszországi Könyvtári Egyesület *Könyvtárak és közösségi hálózatok* munkacsoportja felmérése szerint (57 régióból 273 munkatárs) a könyvtárak 17%-ában van a közösségi médiával foglalkozó szabályzat, 7%-ában felelős személy, 50%-ában negyedéves munkaterv. Ma a könyvtárak saját kockázataikra végzik a munkát, a felelősséget általában a vezető vállalja függetlenül attól, hogy a tartalmat a könyvtár szakemberei állítják össze. Ezért feltétlenül szükség van a fontosabb

célokat érintő, magasabb szintű dokumentumok kidolgozására, mint a könyvtárak tevékenységének szabályozása, célok, tartalom és annak frissítése, a blogokat kezelő munkatársak képzettsége, munkájuk tervezése (mennyiségben és időben), hatékonysági kritériumok.

A könyvtárak bekapcsolása és a felhasználók bevonása a hálózati könyvtári tevékenységbe hosszú folyamat, rendszeres, célirányos munkát igényel, nem szabad megtorpanni, ha bizonyos szakaszban az eredmények elmaradnak. A könyvtáraknak minden rendelkezésükre álló lehetőséget ki kell használniuk, hogy felkeltsék a használók érdeklődését, párbeszédet létesítsenek velük, bevonzzák őket a könyvtárba, annak blogterébe és közösségi médiumaiba.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Felhasználók és használat

Általános kérdések

56/2017

BENSELIN, Jennifer C – RAGSDELL, Gillian: Information overload : the differences that age makes. – Bibliogr. In: Journal of librarianship and information science. – 48. (2016) 3., p. 284-297.

Mennyiben függ az információs túlterhelés az életkortól?

Felmérés; Használó; Információs műveltség; Információ-technológia

Az információs túlterhelést ez idáig személyes, szociális és szervezeti problémaként vizsgálták. A cikk és az alapját képező kutatás új szemszöveget választott, mégpedig azt, hogyan érzékelik a különböző életkorú emberek az információs túlterhelést. A vizsgálat során kérdőíveket, interjúkat és naplót használtak. Az információ mennyiségének tömeges növekedése a webkettes technológiák elterjedésének köszönhető (blogok, weboldalak, wikipédia, közösségi média). A kutatók ismét azt tapasztalták, hogy az emberek minden életkorban szenvednek az információs túl-

terheléstől, de különbség van a fiatalok és az idősök között.

A fiatalokat a mobilkommunikáció és a webkettes szolgáltatások, mindenekelőtt a közösségi média sarkallja arra, hogy rendszeres, már-már szüntelen interakcióban legyenek az online információforrásokkal. Ezzel párhuzamosan természetesen háttérbe szorúlnak körükben a statikus, papíralapú információforrások. Az információáradat és a széles körű hozzáférés következtében értelemszerűen itt is felvetődnek az információ minőségével kapcsolatos kérdések és dilemmák, amelyek különösen a nagyobb „fogyasztást” képviselő fiatalokat érintik. Megállapítást nyert, hogy az információtól való függés a fiatalok körében még nem vált kórossá, de fennáll ennek a veszélye. Az információs túlterhelés érzése a fiatalokat elsősorban információs műveltségük hiányosságai miatt sújtja.

Az idősök kevesebbet használják a korszerű információtechnológiát, ezért kevésbé érzékelik súlyosnak az információs túlterhelés problémáját. Nagyrészt az időhiánynak és az e-mailek áradatának tulajdonítják ezt a jelenséget.

Az információs műveltséggel kapcsolatos készségek, jártasságok és kompetenciák bővítése mindkét kor-

csoportban mérsékelhetné az információs túlterhelés problémáját.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 24

Használat- és igényvizsgálat

57/2017

AGOSTO, Denise E.[et al.]: Teens, technology, and libraries : an uncertain relationship. – Bibliogr. In: The library quarterly. – 86. (2016) 3., p. 248-269.

Tinik, technológia és a könyvtárak: egy bizonytalan kapcsolat

Felmérés; Használoi szokások; Információs műveltség; Könyvtárkép; Középiskolás

Egyre több kutatás foglalkozik a tizenéveseknek a tudományos és személyes információs igényeik kielégítését célzó digitálistechnológia-használati szokásaival, de csak kevés tanulmány vizsgálta, hogyan illenek bele a mai tinédzserek információszerzési gyakorlatába az iskolai- és közkönyvtárak. A jelen tanulmány adatait olyan kérdőívekből és interjúkból meríti, amelyek 25 tizenévesrel készültek az Egyesült Államok egy magasan technicizált városi középiskolájában, hogy feltárja, hogyan befolyásolja a tinik mindennapi életét átszövő technológia a könyvtárakról alkotott képüket és könyvtárhasználati szokásaikat. Az eredmények azt jelzik, hogy a diákok e csoportja hajlamos úgy gondolni a könyvtárakra, mint nagyrészt elavult intézményekre, melyeknek kevés kapcsolata van az ő technológia-központú mindennapi információhasználati szokásaikkal. Így a könyvtárak jobban ki tudják szolgálni a tiniket magas szintű technológiai hozzáféréssel azáltal, hogy átszervezik szolgáltatásaikat a közösségi interakció és közösségépítés támogatásának jegyében, illetve annak révén, hogy nem annyira a dokumentumok és a technológiai hozzáférés biztosítására koncentrálnak, mint inkább arra, hogy megtanítsák a könyvtár fizikai és virtuális határain kívüli információ keresésének és értékelésének módjait.

(Autoref.)

58/2017

CHYZASTOWSKI, Tina E. – NUTEFALL, Jennifer E.: Is everything all right at night? : measuring user response to overnight library services. – Bibliogr. In: Journal of access services. – 13. (2016) 3., p. 179-198.

Minden rendben van éjjel? A használók visszajelzései az éjszakai nyitva tartásra

Egyetemi könyvtár; Felmérés; Könyvtárhasználat; Nyitvatartási idő

Az Egyesült Államok Kalifornia államában működő Santa Clara Egyetem könyvtára 2012 őszén vezette be, hogy a szemeszter utolsó két hetében, amikor a vizsgák és beadandók miatt a legnagyobb igény mutatkozik a könyvtári szolgáltatásokra, 5 napon keresztül 24 órással nyitva tartással várják a diákokat. Ezekben az időszakokban a könyvtár vasárnap reggel 9-től egészen péntek éjfélig folyamatosan nyitva tart. Éjszakánként este 11-től csak az olvasójegy mágneskártyájával tudnak a hallgatók belépni az épületbe. A bevezetést követően két év múlva 2014 őszén, 2015 telén és 2015 tavaszán is mérték a használatot kérdőíves formában. Összesen 616 kitöltött kérdőív érkezett vissza a három periódusban, ami 86–100%-os válaszadási arányt jelent. Az így nyert adatokat szintenkénti látogatószámlálással egészítették ki 2015 telén. A látogatószámlálás során kategorizálták is a használókat a következők szerint: társas tevékenységet végez, egyedül tanul, laptopot használ, PC használó, csoportban tanul, alszik vagy egyéb.

A kérdőíves vizsgálatban 5 kérdés vonatkozott demográfiai jellemzőkre. A válaszadók többsége (77%) 24 éven aluli, és BA tanulmányait végzi (68%). A legtöbben bölcsészeti- és természettudományi területen tanulnak (36%), őket követik az üzleti iskolások (33%), majd a mérnökök (24%). Az egyetemre beiratkozottakhoz képest alulreprezentáltak a jogászok, akiknek van saját kari könyvtáruk, így értelemszerűen inkább azt használják. A válaszadók között a nemek aránya 59–41% a férfiak javára, míg az egyetemen 51–49% arányban a nők vannak többen. Az éjszakai könyvtárat használó diákok 55%-ának a saját bevallás szerinti tanulmányi átlaga 1–4-ig terjedő skálán 3 és 3,4 között volt, további 32%-nak pedig 3,5 fölött.

Az éjféli utáni időszak legnépszerűbb periódusa 12 és 1 óra között van, ami folyamatosan csökken a hajnali órákra, majd enyhén emelkedik reggel 6 és 7 óra között. Az éjjeli nyitva tartást kihasználó diákok jel-

lemzően visszatérő vendégek, a többség 3–4 napon is felkeresi a könyvtárat a késői éjszakai időszakban. A szolgáltatások közül a legtöbben az olvasótermet, az egyéni és csoportos tanulásra szolgáló tereket, a számítógépeket, a nyomtatót és a Wifit használják. A kölcsönzés, a másolás és a tájékoztatás kevésbé népszerű éjjel. A tevékenységek közül a házi feladatok elkészítése, a dolgozatírás, a kutatómunka és a vizsgákra készülés a leggyakoribbak. Azok a tevékenységek, amelyek a könyvtáros részéről személyes asszisztenciát követelnének meg, szinte egyáltalán nem jelennek meg a válaszok között.

A látogatószámlálás során alkotott kategóriák közül a legtöbben a saját laptopot használók vannak (53%), őket követik a könyvtári számítógépet igénybe vevők (19%) és a csoportban (14%), majd az egyénileg tanulók (7%). Nagyon kevesen vannak, akik társas tevékenységeket végeznek (2%), vagy alszanak (1%) a könyvtárban az éjjeli nyitva tartás időszakában. Mindez azt mutatja, hogy az éjjeli időszakban a diákok igyekeznek nagyon hatékonyan felhasználni az idejüket, a legnépszerűbb bútorok ezért – érdekes módon – nem a kényelmes fotelok, hanem az íróasztalok, a számítógépes helyek, valamint a csoportos tanulásra szolgáló szobák. A diákok 66%-a nagyon egyetért, 27% pedig inkább egyetért azzal, hogy az éjjeli nyitva tartás elősegíti a jó tanulmányi teljesítményt. Az eredmények többnyire megerősítették a korábbi, hasonló kutatások eredményeit. Érdekes éjszakai nyitva tartással segíteni a diákokat, akik jellemzően koncentrált munkával, csendes tanulással töltik ezeket az órákat a könyvtárban.

(Tóth Máté)

59/2017

FÜHLES-UBACH, Simone – SEIDLER-DE ALWIS, Ragna: Attraktiv für Jugendliche, Familien und ganz neue Kundengruppen : fünf Thesen zur Sonntagsöffnung In: BuB. – 68. (2016) 5., p. 258-259.

Res. angol és francia nyelven

Vonzó a fiatalok, a családok és egészen új használói csoportok számára – öt tétel a vasárnapi nyitva tartásról

Felmérés; Könyvtárhasználat; Közművelődési könyvtár; Nyitvatartási idő

A tanulmány arról számol be, milyen lehetőségeket rejt a vasárnapi nyitva tartás, és ehhez a Mönchengladbach-i Városi Könyvtár méréseiből leve-

zetett téziseket ismertetik a szerzők. A méréseket három hónapon át öt vasárnapon végezték, s kérdéseket tettek fel a látogatók 34%-ának. A fő kérdés az volt, hogy ki – melyik célcsoport tagja – és milyen szándékkal kereste fel a könyvtárat. (Ez azért lényeges, mert a városi könyvtárban vasárnap sem tájékoztatás, sem internet-hozzáférés nincs, csak alapszolgáltatásokat nyújtanak.) 547 fő válaszolt a kérdésekre, melyeket hét (angol, arab, francia, német, orosz, spanyol, török) nyelven tettek fel szemtől szemben, hogy megfeleljenek a bevándorlók magas arányának (34%). A kérdőív tizennyolc kérdésből állt, és a válaszokat az alábbi öt tételben foglalták össze:

- 1.) Vasárnap főleg a fiatal olvasók száma nagyon magas.
- 2.) A fiatalok szerint nagyon jó, hogy vasárnap is nyitva van a könyvtár.
- 3.) A vasárnap új olvasókat hozott a könyvtárba: majdnem minden második megkérdezettnek szinte csak vasárnap van erre ideje.
- 4.) A vasárnapi könyvtárba járás családi esemény.
- 5.) A vasárnapi nyitva tartás során nem okozott gondot, hogy nem volt tájékoztatás, bár az internetet a használók egynegyede hiányolta.

Bár minden település más, ezek a tézisek sok közkönyvtárban alkalmazhatók. A közkönyvtár vonzó lehet sokak számára vasárnap, mivel kedvelt találkozóhely, és ezzel a csökkenő látogatói számok is kompenzálhatók.

(Murányi Lajos)

Lásd még 24

Olvasás

Lásd 26

Használók képzése

60/2017

ADAMS, Claudia [et al.]: A collaborative approach to integrating information and academic literacy into the curricula of research methods courses. – Bibliogr. In: The journal of academic librarianship. – 42. (2016) 3., p. 222-231.

Az információs műveltség és az akadémiai írástudás együttműködésen alapuló integrálása kutatómódszertani kurzusba

Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Tudományos kutatás

Más felsőoktatási intézményekhez hasonlóan az Aucklandi Egyetemen (Új-Zéland) is követelmény, hogy a végzett hallgatók ne csak szakmai ismeretekkel rendelkezzenek, hanem legyenek olyan intellektuális készségeik, képességeik és személyes tulajdonságaik, amelyek körébe beletartozik az információs műveltség és az akadémiai írástudás.

Egy alapképzési és egy posztgraduális egészségügyi kutatómódszertani kurzus példája azt mutatja, hogy az információs műveltség és az akadémiai írástudás a könyvtárosok és az oktatók együttműködésén alapuló integrálása eredményeként a hallgatók nemcsak jobban elsajátítják a kutatási folyamat és a módszertanok alapjait, hanem gondolkodásukban megjelenik a kritikai elem.

A hallgatók a kutatómódszertan szempontjából naivnak tekinthetők, így számos kihívással kell szembenéznük. Ismerniük kell a kutatási kérdések megfogalmazásának kritériumait és azt, hogy miként adaptálják azokat a szakirodalom és az adatok további vizsgálatához. Ismerniük kell a kutatás folyamatát és módszereit, valamint az elmélet és a gyakorlat összekapcsolásának módjait, továbbá azt, hogy a kutatás mely elemei kapcsolhatók össze egymással.

A kurzusok ezért a kutatási kérdések megfogalmazásával, a szakirodalmi források használatával és a szakirodalmi szemle megírásával kapcsolatos ismereteket tartalmaznak. A hallgatók megtanulják, milyen a kvalitatív és kvantitatív módszertan, és – a posztgraduális kurzus hallgatói – elsajátítják a kutatási terv (javaslat) megfogalmazásának módját.

(Koltay Tibor)

61/2017

BURY, Sophie: Learning from faculty voices on information literacy : opportunities and challenges for undergraduate information literacy education. – Bibliogr. In: Reference services review. – 44. (2016) 3., p. 237-252.

Mit tanulhatunk az információs műveltségről az egyetemi oktatóktól?

Egyetemi hallgató; Egyetemi oktató; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség

Az információs műveltség (IM) volt a témája a torontói York Egyetem 24 oktatójával készített félig struk-

turált interjúknak. A cél az volt, hogy feltérképezzék a munkatársak véleményét az IM értékéről és jelentéséről, a felsőoktatásban betöltött szerepéről, illetve vizsgálják a hallgatók képességeivel kapcsolatos elvárásait. A kutatás hiánypótlónak tekinthető.

A félórás interjúkon nyitott kérdéseket tettek fel az oktatóknak, köztük a saját információs műveltségükkel kapcsolatban; először szabadon beszélhettek, majd arra megkérték őket, reagáljanak a már létező definíciókra és szabványokra. A kutatás a *grounded theory* (megalapozott elmélet) keretrendszerének megfelelő, kvalitatív felmérés volt.

A megkérdezett oktatók közül mindenki tanított egyetemistákat a felmérés előtti két évben, és a kurzusokon elvárás volt a másodlagos információforrások használata a feladatok teljesítése során. Az alanyok többsége (13 fő) már több mint 20 éve oktatott. A megkérdezettek egyharmada társadalom-, másik harmada természettudományi, harmadik harmada gazdasági tárgyakat tanított. A vizsgálat a kiválasztás során azt is figyelembe vette, hogy a mintába az IM oktatásához különböző módon viszonyulók kerüljenek. (A férfiak és a nők aránya 50–50% volt.)

Az interjúalanyok közül mindössze ketten mondták azt, hogy kurzusukon nem szerepel az IM fejlesztése, hárman pedig a könyvtárosokra bízta ezt a feladatot. A többség azonban (10 fő) magára vállalta az oktatását, 9 fő kurzusán pedig egyforma szerepet kapott az oktató és a könyvtáros. Az IM fogalmának meghatározásában nem volt különbség a különböző tudományterületeken oktatók között, azonban mindannyian szűkebben értelmezték, mint az általános meghatározások; főleg az információhoz való hozzáférésre és annak értékelésére korlátozták. Ezt a válaszadók fele egészítette ki még az információ természetének és mértékének meghatározásával, de alig tértek ki az információk felhasználására. Ugyanakkor többek által vallott nézet volt, hogy az IM magas szintű kompetencia, mellyel kapcsolatban a hallgatóktól csak az várható el, hogy olyan szinten tudják használni, ami segíti az irodalomkutatást.

A megkérdezett oktatók többsége a beszélgetés során sokkal inkább a saját elvárásaira összpontosított, melyeket a hallgatókkal szemben támaszt, mint a hallgatók erősségeire. A diákok tudásában lévő hiányok meglepték és megzavarták az oktatókat, más esetekben azonban empatikusak voltak, és felismerték, hogy a hallgatók csak gyakorlással és segítséggel fejlődhetnek ebben. Ilyen támogatandó terület például a tanulmányírás, a kutatási kérdések jó megfogalmazása, a tudományos források feltérképezése és az

adatbázisokban való keresés, de a kritikus gondolkodást is fontosnak tartották. Az oktatók szerint komoly hiányosságaik vannak a diákoknak a források színtézisálásában. Az egy-egy témával kapcsolatos eltérő álláspontok zavarják őket, nehezen tesznek különbséget aközött, hogy valakit szó szerint idéznek, vagy csak hivatkoznak a véleményére, így tudatlanságból még plágiumba is keveredhetnek. Saját álláspontjuk kialakítása és megjelenítése is nehéz számukra. A társadalomtudományi oktatók a terület sajátosságaiból adódóan a hallgatókat könyvtári források használatára ösztönözték, míg a többiek sok esetben az internet adta lehetőségekkel is megelégednének. Összességében a válaszadók az IM-et más kompetenciákkal összefonódónak látják, ezeket a műveltségképességeket pedig együtt rendkívül fontosnak.

(Jávorka Brigitta)

62/2017

GUO, Yan Ru – GOH, Dion Hoe-Lian: Library escape : user-centered design of an information literacy game. – Bibliogr. In: The library quarterly. – 86. (2016) 3., p. 330-355.

Egy információs műveltséget fejlesztő játék felhasználóközpontú megtervezése

Használók képzése; Információs műveltség; Játék

Az oktatási célú digitális játékok száma gyorsan nő, és a könyvtáraknak is lehetőségük van kiaknázni ezeket az információs műveltség oktatásában. A tudósok szigorra intenek az oktatási célú játéktervezésben az oktatási hatékonyság és a játékelmény tekintetében. A hatékonyság elérésének egyik módja a felhasználóközpontú megközelítés. Ezért e cikk egy információs műveltséget (information literacy – IL) fejlesztő játék felhasználóközpontú tervezési folyamatát írja le, amelybe aktívan bevonták a potenciális használókat is. Egy nyitott tervezői workshop és az azt követő felhasználói értékelés során kis- és nagy valóságűségű prototípusokat állítottak elő. Napvilágra kerültek az oktatási célú játéktervezés komplexitásának összefüggései, beleértve azt, hogy nyitottnak kell lenni a felhasználói javaslatok iránt, de bizonyos határok között; egyensúlyt kell teremteni a szórakozás és a tanulás között; illetve alkalmazni kell az elméleti kereteket, de rugalmasan. A szerzők felvázolják ennek az IL-fejlesztő játéknak és az általános oktatási célú játékfejlesztésnek a jövőbeli irányait is.

(Autoref.)

63/2017

SWIATEK, Cécile – GORSSE, Myriam: Playing games at the library: seriously? In: LIBER quarterly. – 26. (2016) 2.

Társasjáték a könyvtárban: ez komoly?

Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Játék; Könyvtárpropaganda

Az elmúlt tíz évben a könyvtárak különböző játékokat építettek be szolgáltatásaik közé, a társasjátéktól a szerepjátékig. Ez a francia felsőoktatási könyvtárakban sincs másképp. Kevés intézmény formalizálta és publikálta azonban kezdeményezéseit, melyeknek az esetek többségében nincs egyértelműen meghatározott helye a szolgáltatásokban, nincs rájuk külön forrás, nem számolnak velük a külső kommunikáció tervezésekor vagy irányelveik meghatározásakor. A játéknak sok célja lehet: a játékosság (gaming) trendjének követése, és ezzel a könyvtár és a szolgáltatásai megítélésének a javítása, a játékok tanulásban való felhasználásával az olvasók „hazai pályán” való megszólítása, új és fiatal felhasználók bevonása, a régiek megtartása, a könyvtár még elérhetőbbé tétele, a kulturális programkínálat erősítése.

Számtalan jó példa van erre a felsőoktatási könyvtárakban is. A *Floridai Egyetemen* például a *Humans vs. Zombies* játékok mintájára alakítottak ki egy „alternatív valóság játékot” (ARG), melynek egyik fontos eleme a könyvtári dokumentumok közötti keresés volt. Az *Université de Haute-Alsace* (Mulhouse) kialakított egy *Cluedo*-szerű játékot, amely a tantervben is feltüntetésre került. A virtuális játékok között is találhatóak érdekes példák, mint a *Montpellier Egyetem* könyvtárának Facebook projektje, amely *OSNI Hunter* néven fut, s amelyben a játékosok 19–20. századi tudományos eszközök képeiből és néhány nyom segítségével tippelik meg, hogy mire használhatták azokat.

Az európai kutatási szféra gyakran alkalmaz olyan játékos tevékenységeket, melyek könnyen átültethetők könyvtári környezetbe is, de ihlet meríthető más könyvtárak kezdeményezéseiből is. A hasonló kezdeményezések és az azokkal kapcsolatos visszajelzések számontartása nagyon hasznos, hiszen nemcsak a jó elemek vehetők át, hanem egy-egy sikeres történet meggyőzheti a habozó döntéshozókat is. A témában készített húsz interjú alapján azonban a legnagyobb ellenállás nem a döntéshozókban, hanem a dolgozóknak tapasztalható. Egy motiválatlan csapat a kezdeményezés bukását okozhatja, ami sok esetben

meg is történik, ha például valaki egyéni érdeklődése alapján vezeti az intézményt, és a részvételt munkatársainak mindenféle tréning vagy egyéb alapozás nélkül írja elő. A kutatás szerint a csapat érdeklődését könnyebb felkelteni, ha a kezdeményezés megfelelő vezetői támogatásra talál, s világos információkkal és felkészítéssel jár.

A sikeres kezdeményezés összehangolásához két személyre van szükség: a játékmenedzserre és a játékfejlesztőre. Az előbbi jobban mozog könyvtári környezetben, az utóbbi viszont tapasztalt játékos. Kettőjük munkája kiegészíti egymást: a menedzser a szervezéssel és a környezeti tényezőkkel foglalkozik, míg a fejlesztő a játékkal és annak lebonyolításával.

Több könyvtár felkészülésként, csapatépítő céllal is játékokat alkalmaz: ilyen volt például a párizsi *Saint-Barbe Könyvtár* „Stevenson Club” játéka, melyben a

munkatársaknak különböző rejtélyeket kellett megoldaniuk elektronikus keresési képességüket használva. A játék lebonyolítása után jön a tudásmenedzsment folyamata, ami gyakran több időt vesz igénybe, mint a program lebonyolítása.

Fontos a visszajelzések feldolgozása és beépítése, a szétsugárzás, a távlati célok és a stratégiai tervek megfogalmazása, illetve az ehhez kapcsolódó költségkeret. Az új szolgáltatás új használókat vonzhat, amire a könyvtárnak készen kell állnia, hiszen jó alkalom arra, hogy a régi szolgáltatásokhoz is hidat építsen, ehhez azonban gyakran újra kell gondolnia a bevált dolgokat is.

(Jávorka Brigitta)

Lásd még 26, 57

Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés

Digitalizálás

64/2017

JÍLKOVÁ, Marta – ŠÍROVÁ VOJÍŘOVÁ, Kateřina: Projekt PRALIT : záchrana a zpřístupnění pražské židovské literatury v Městské knihovně v Praze In: Čtenář. – 68. (2016) 6., p. 217-220.

APRALIT projekt: a zsidó irodalom őrzése és hozzáférhetővé tétele a Prágai Városi Könyvtárban

Digitalizálás; Hozzáférhetőség; Judaika gyűjtemény; Városi könyvtár

A PRALIT projekt az Európai Gazdasági Térség és a Norvég Alap támogatásával 2014-ben meghirdetett, a kulturális örökség megőrzését és megújítását szolgáló program keretében nyert támogatást. A projekt célja a kiválasztott zsidó tematikájú dokumentumok népszerűsítése és digitalizálása volt a zenei, a raktári gyűjtemény és az értékes nyomtatványok köréből. A digitalizálásra kiválasztott dokumentumok köre elsősorban a 19. század második felétől kezdve a 20. század első feléig tartó időszakra korlátozódott.

A dokumentumok zöme cseh és német nyelvű, de előfordulnak közöttük francia, orosz és angol nyelvűek is. Fontos szempont volt a választott tematikához kapcsolódás és a dokumentumok fizikai állapota is. Előnyt élveztek a savas papír által veszélyeztetett és a gyakori használatnak kitett dokumentumok. A projekt 2015 januárjában kezdődött és 2016 májusáig tartott. A projektet 80%-ban az EGT és a Norvég Alap együttesen finanszírozta, a hiányzó 20%-ot Prága város önkormányzata biztosította, összesen 8 568 030 cseh korona állt rendelkezésre.

A digitalizált dokumentumok köre a prágai zsidó irodalom, zeneművek és zenei könyvek, valamint zenei periodika anyagra terjedt ki. A prágai zsidó irodalom témába elsősorban a 19. század végén és a 20. század elején megjelent németül író prágai zsidó szerzők művei kerültek (Max Brod, Egon Erwin Kisch, Franz Werfel stb.). A cseh nyelven írók közül ismert Karel Poláček, František Langer, Jiří Ornest művei is bekerültek, az értékes nyomtatványok tárából származó fontos zsidó témájú művekkel együtt.

A második csoportot a zeneművek és zenei könyvek alkották, amelyek a közép-európai kulturális örökség vonatkozásban és európai szinten is egyedülálló zenei anyagokat tartalmaznak, olyan zsidó szerzők-

től, akiknek jelentős része koncentrációs táborokban vesztette életét. A harmadik csoportban a népszerű zenei időszak kiadványok (pl. Smetana, Dalibor, Zenei revue) digitalizálása valósult meg.

A digitalizálás folyamán a dokumentumokat előkészítették, nyilvántartásba vették, ellenőrizték adataikat a cseh közös katalógusban és digitalizálási regiszterben. A digitalizáló osztály átvette a dokumentumokat, a digitalizálást követően metaadataikat a ProArc archiváló rendszerben rögzítették, majd a digitális dokumentum kópiáját a Kramerius rendszer digitális könyvtárában tették elérhetővé. Az OCR-nek köszönhetően a dokumentumok teljes szövegű elérése, kereshetősége megvalósult.

A projekt keretében 2015 novemberében a témához kapcsolódó képregény versenyt hirdettek a 18 év alatti fiatalok körében. A sikeres szerzők workshopokon mutatkoztak be a könyvtárakban.

A zenei anyagokhoz kapcsolódva *Prágai csillagos ég* címmel zenei estet, versenyt szerveztek a digitalizált művek alapján, a művek zeneszerzőinek ismertetése mellett. Négy híres zeneszerző (A. Rubinstein, D. Popper, Ligeti György és A. Zemlinsky) zeneművei hangzottak el, híres szerzők műrészleteivel együtt (F. Kafka, F. Werfel stb.). Az esten személyesen is részt vett a túlélők közül Pavel Kohn költő, aki 15 évesen tért vissza Prágába, később a Szabad Európa Rádió munkatársa lett, 2012-ben jelentette meg fiatalkori verseit.

A projekttel kapcsolatos kiállítást is szerveztek *Digitalizálás avagy a könyvek útja* címmel a Prágai Városi Könyvtárban, mely vándorkiállításként minden prágai fiókkönyvtárba el fog jutni.

A PRALIT projekttel kapcsolatos dokumentumok, szerzők számára *Prága az irodalom városa* címen virtuális elérhetőséget biztosítottak a www.prahamestoliteratury.cz oldalon, ahol minden információ megtalálható az érdeklődők számára. A prágai zsidó kultúra, irodalom és zene neves szerzői digitalizált és virtuális formában is elérhetővé váltak a könyvtári projekt eredményeként.

(Prókai Margit)

65/2017

MELICHAR, Marek [et al.]: Projekt ArcLib – budovani systému pro dlouhodobou archivaci digitálních dat v českých knihovnách In: ITlib. – 19. (2016) 2., p. 13-15.

Res. angol nyelven

Az ArcLib projekt – a digitális adatok hosszú távú archivá-

lását biztosító rendszer építése a cseh könyvtárakban

Digitalizálás; Fejlesztési terv; Megőrzés

Az ArcLib projekt a folyamatosan növekvő digitális adatok hosszú távú őrzését a cseh könyvtárakban korábban elkezdett projektekre építve valósítja meg. 2006-ban született meg a Nemzeti Digitális Könyvtár koncepciója, amely megsokszorozta a digitális adatok mennyiségét. Legkorábban a felsőoktatási könyvtárak kezdtek az eredetileg digitálisan keletkező dokumentumokkal foglalkozni, a többi könyvtár speciális dokumentumok (térképek, hanganyagok) digitalizálásához fogott hozzá, mára azonban mindenféle digitális dokumentum hozzáférhető a könyvtárakban.

A cseh könyvtárak 2000 óta foglalkoznak digitalizálással, a nemzeti könyvtár ekkor kezdte meg a web archiválását is. A Kramerius program a 19. századi értékes, savas papírra készült dokumentumokkal kezdte a digitalizálást. A cseh nemzeti digitális könyvtár építését a nemzeti könyvtár 2008-ban kezdte el a 2006-os koncepció alapján. Ennek keretében 2011-től Prágában és Brnóban két nemzeti könyvtári digitalizáló helyszínt alakítottak ki, ahol a digitális adatok hosszú távú őrzését (35 millió digitalizált oldal számára) a SAFE LTP rendszer biztosítja, két prágai és egy brnói kópia segítségével.

A felsőoktatási könyvtárakban rengeteg digitális dokumentum keletkezik a minősítések során, ezért a legtöbb intézmény saját repozitóriumot épít, de közös projektek is megvalósultak (pl. a szürke irodalom nemzeti lelőhelye: <http://www.nusl.cz/> vagy a DRAMBORA, <http://www.repositoryaudit.eu/>).

Az ArcLib projekt közvetlenül a nemzeti digitális könyvtárhoz kapcsolódik, a korábban használt Kramerius rendszert továbbfejlesztették, mára több mint 40 könyvtár használja. A digitalizálási feladathoz fejlesztették ki a ProArc programot, melyet a 2014–2015 közötti időszakban kísérleti projekt-ként teszteltek. A projekt fő megvalósítója a Cseh Tudományos Akadémia Könyvtára, amelyhez kapcsolódott a Masaryk Egyetem, a nemzeti könyvtár és a morva területi könyvtár is. A projektet 5 év alatt, 2016 és 2020 között a Kulturális Minisztérium támogatásával valósítják meg. 2018-ig a hosszú távú őrzés feltételeinek a kidolgozását, ArcLib-be való integrálását, 2020-ig a fejlesztés, tesztelés, implementálás és alkalmazás megvalósítását tervezik.

Az ArcLib négy fő célja: (1) saját, komplex adat-őrzést biztosító, nyílt forráskódú LTP (Long Time Preservation) kialakítása, mely logikus és magas

színvonalú digitális adatörzést garantál; (2) cseh környezetben a hosszú távú őrzést lehetővé tévő módszer kidolgozása a hazai és nemzetközi szabványok alapján; (3) nagy mennyiségű adat bit szintű fizikai tárolását biztosító módszerek kidolgozása; (4) a funkcionális működés ellenőrzése a csatlakozó könyvtárak valamelyikében.

Fejlesztésében fontos tényező a bit alapú hosszú távú logikai védelem megvalósítása három fázisban. A bevezető, elméleti szakaszban a digitális adatok hosszú távú őrzésének alapkoncepcióját és terminológiáját dolgozzák ki az információs csomagok koncepciójával együtt. A második módszertani rész az ArcLib projektben keletkező eredményekhez kapcsolódik. Meg kell határozni az OAIS modellből az ArcLib-be átkerülő információs modell leírásának módját, a szabványos információs csomagok adatkörét. Az utolsó, implementációs módszertani rész tartalmazza az adattípusok védelmének konkrét tervét, amelyet tesztelnek. A fizikai tárolás szintjén (a logikai védelemmel szemben) az őrzött adatokat nem kell „megérteni”, csupán a biztonságos és változatlan bináris streamek tárolását kell megvalósítani, melyből a megőrzött, akár nagy mennyiségű adat is reprezentálható.

Az ArcLib-től azt várják, hogy 5 éven túli biztonságot garantál, architektúrája nyílt és moduláris, melynek egyes összetevőit a rendszer funkciójának sérelme nélkül lehet a későbbiekben cserélni. A technológia változása mellett számolni kell az elemi csapásokkal, ezért célszerű különböző földrajzi helyeken tárolni az adatok kópiáit. Kisebb könyvtárak esetén ezt a felhőtechnológiák pótolhatják.

Az ArcLib projekt esetén olyan jelenlegi alkalmazásokra számítanak, amelyek a jövőbeli életképességet támogatják. Ilyen az ígéretes Ceph (<http://ceph.com/>) projekt az OpenStack (<https://www.openstack.org/>) platform felhőszolgáltatása keretében. A felhőszolgáltatások mellett fontos a külső (lemez vagy mágnesszalagos) tárolás is.

Az egyszerű adattárolás a könyvtárak számára a jövőben nem biztosítja az információs tartalmak használhatóságát. Az ArcLib állandó fejlesztés mellett a könyvtárak háttérrendszere lesz, szerepe azért fontos, mert az adatok hosszú távú védelme nélkül nem lehet az olvasók számára tartalmakat szolgáltatni.

(Prókai Margit)

Lásd még 13, 40

Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

66/2017

SIMON-RITZ, Frank: Die Bibliothek in der digitalen Welt : elektronische Angebote wachsen rasant und erleichtern den Zugang : Urheberrecht und Lizenzvereinbarungen als Hürden In: BuB. – 68. (2016) 7., p. 398-401.

Res. angol és francia nyelven

Könyvtárak a digitális világban

Egyetemi könyvtár; Elektronikus dokumentum; Gyarapítási keret; Hozzáférhetőség

Főleg az új egyetemi könyvtárakban erős a tendencia a digitalizálásra. Az egyetemi könyvtárak – a német könyvtári statisztika adatai (DBS) szerint – már 2010-ben költségvetésük mintegy harmadát fordították elektronikus médiára. Az egyetemi és a főiskolai könyvtárak beszerzésre fordított kiadásai a 2000-beli kb. 230 millió euróról 2014-ben kb. 264 millióra nőttek. Ez körülbelül 13 százalékos növekedést tesz ki 14 év alatt.

Ugyanebben az időszakban az elektronikus médiára fordított kiadások aránya robbant: 2000-ben a mintegy 12 millió euró 2014-ben 116 millióra nőtt. Ez a tendencia erősebb változásokat jelez a könyvtárakban, mint ahogy első pillantásra látszik. Figyelembe véve azt a lehetőséget, hogy a digitális média távolról – nemcsak a könyvtár épületében – a nyitvatartási időtől függetlenül hozzáférhető, az egyetemi könyvtárak új szemmel kezdték nézni a könyvtár szerepét *helyként*. A digitális tartalom elérhető éjjel-nappal, a hét 7 napján. A fizikai világban erre csak nagyon kevés könyvtárnak van lehetősége. A gondok ellenére, mint például az e-könyvek elérése, a digitális tartalom jelentősége is megnőtt a közönyvtárakban. Az ilyenfajta kérdések kezelésében egyre nagyobb szerepet játszik a más oktatási és kulturális intézményekkel való együttműködés és hálózatépítés.

(Autoref.)

Lásd még 70

Információ- és kommunikációs technológia

67/2017

WÓJCIK, Magdalena: Internet of Things – potential for libraries. – Bibliogr. In: Library hi tech. – 34. (2016) 2., p. 404-420.

A dolgok internete: egy lehetőség a könyvtárak számára

Felsőoktatási könyvtár; Információtechnológia; Internet; Közművelődési könyvtár; Szolgáltatások

A cikk célja, hogy felvázolja a dolgok internete (IoT) lehetséges alkalmazási köreit és felhasználási formáit a köz- és felsőoktatási könyvtári szolgáltatásokban. A szerző a téma szakirodalmának elemzése alapján foglalja össze az IoT kereskedelmi alkalmazásának főbb területeit, majd elvégezte a 2010–2015. évek angol nyelvű könyvtártudományi irodalmának elemzését is, hogy a modern könyvtári szolgáltatásokról képet adjon. Összehasonlította a kereskedelmi és nemkereskedelmi intézmények tevékenységi körét, hogy meggyőződjön arról, milyen területeken ter-

vezik vagy alkalmazzák a kereskedelmi egységek a dolgok internetét, ami a könyvtárakra is inspirálóan hat, s ezáltal az IoT könyvtári felhasználásának az elméleti modelljét alkotta meg. A vizsgálat kimutatta, hogy az IoT-technológia rendelkezik azzal a potenciállal, hogy alkalmazzák könyvtári szolgáltatásokban és egyéb tevékenységekben éppúgy, mint a kereskedelemben. A szerző meghatározza a technológia lehetséges alkalmazásának körét és formáit a köz- és felsőoktatási könyvtárak szolgáltatásaiban. Az eredményeket széles körben lehet felhasználni a könyvtárakban. Az új technológiák javíthatják az intézmények imázsát olvasóik szemében, főleg az ifjú nemzedék körében.

Az IoT könyvtári használata olyan új kérdés, amit még nem vizsgáltak, de az elmúlt években több nemzetközi konferencia is foglalkozott vele, érdeklődést mutattak iránta a könyvtáros egyesületek, és széles körben megvitták a blogoszférában is. Ez azt bizonyítja, hogy a téma fontos a gyakorlati szakemberek számára, de nem nagyon találunk még tudományos, átfogó jellegű tanulmányt róla.

(Autoref.)

Lásd még 55

Könyvtárgépesítés, könyvtárépület

Számítógépes könyvtári rendszerek

68/2017

GALLAGHER, Matt: How to conduct a library services platform review and selection In: Computers in libraries. – 36. (2016) 8., p. 20-22.

Hogyan alakítsunk ki egy könyvtári szolgáltatási platformot: áttekintés és kiválasztás

Gazdaságosság -könyvtárban; Integrált gépi rendszer; Szoftverválasztás

Mostanában az integrált könyvtári rendszereket (ILS) gyorsan felváltják az ún. *könyvtári szolgáltatási platformok* (LSP). Sokan feleslegesnek tartják ezt a váltást, noha gond nélkül integrálható és inkább

használóbarát, de bonyolultabb a gyakorlatban. Az átállásnál figyelembe kell venni, milyen az infrastruktúrája az intézménynek, és folyamatosan figyelni kell a piac alakulását is. Csak ezután lehet megállapítani, melyik LSP a megfelelő az intézmény számára, és elég rugalmas-e a növekvő igények kielégítésére. Hol kezdünk bele, ha egy kis- vagy közepes könyvtárban dolgozunk, kevés munkatárssal és forrással rendelkezünk

A szerző, aki Philadelphiában metaadat-könyvtárosként és gyűjteményfejlesztőként a *University of Sciences* munkatársa, útmutatást adó cikkében azokat a lépéseket veszi sorra, melyeket érdemes elvégeznie mindenkinek, aki integrált könyvtári rendszerét könyvtári szolgáltatási platformra szeretné cserélni. Az első lépés előtt meg állapítanunk a jelenlegi ILS szerződés lejáratát, és hogy a szállító ajánl-e, és milyen feltételekkel új LSP előfizetést.

Ezután fel kell mérni az olvasók és a könyvtárosok véleményét. Bár a kliensalapú ILS-ről a hálózati alapú LSP-re való átállás sok könnyebbésséggel jár, ez nem jelenti azt, hogy a könyvtárunk már kész ilyen változásra: összesíteni kell a nagyobb eltéréseket, és meg kell határozni, hogy a fontosabb változások mit jelentenek az olvasók és a könyvtárosok számára. Ha a migrációra nem is kerül sor most, számos érvet gyűjthetünk a nagyobb anyagi támogatás szükségessége mellett.

Ezt követően a fontosabb érdekelteket kell megneveznünk, akiknek szava van a döntésben, majd jöhet a piac- és termékkutatás, majd az árajánlatok és a demók begyűjtése.

Az ismert adatok birtokában most kell költség-hason elemzést végezni. (A szerző négy képzeletbeli szállító adatait veti össze egy táblázatban.) Az utolsó lépés a szállító kiválasztása. Ha szükséges, az előbbieken alapján készülhet beszámoló a rangidős vezető számára. A cikket a témában legfontosabb öt írás adatai zárják.

(Murányi Lajos)

Elektronikus könyvtár

69/2017

DEAN, Robin: Shutting down a consortial digital repository service. – Bibliogr. In: Journal of library administration. – 56. (2016) 1-4., p. 91-99.

Egy konzorciális digitális repozitóriumi szolgáltatás bevétele

Együttműködés -belföldi; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár

Az Alliance Digital Repository (ADR) 2007 és 2015 között működött, a Colorado Alliance of Research Libraries fenntartásában, tudományos és felsőoktatási könyvtárak konzorciumaként. A szolgáltatás fontos infrastruktúrát jelentett a részt vevő könyvtárak számára mind a helyi feladatok teljesítésében, mind a nagy országos kezdeményezésekben való részvétel tekintetében. A konzorciális digitális repozitóriumok hasznos lehetőséget jelentenek, mert a résztvevők megosztják egymással a költségeket és a szakértésüket. Különösen érvényes ez a tevékenység kezdeti szakaszában. Ugyanakkor a tevékenység jellege miatt nem biztosítható tartósan a vállalkozás gazdaságossága, mivel a tagság és a tartalom bővülése miatt elkerülhetetlen, hogy bővítsék a személyzetet és az infrastruktúrát. Az elektronikus dokumentumokkal végzett kurátori munka ugyanakkor folyamatos, nem pedig egyszeri feladatot jelent, ami az egyes könyvtárak, nem pedig a konzorciumi közösség felelőssége. A tapasztalatok alapján a konzorciumi összefogást rövid távú megoldásnak célszerű tekinteni, tartós fenntartása nem szükséges. Az ARD-ben az évek folyamán fokozatosan csökkent a tagok száma, majd nyolc év után a tagok megszüntették a közös szolgáltatást, és saját repozitóriumok üzemeltetésébe fogtak. Az új infrastruktúra és az intézményi kapcsolatrendszer kialakításához a konzorcium még segítséget adott: a tartalom és a metaadatok át(vissza-)adásában, a szakértés átadásában, a szervezeti változások végrehajtása terén. A közös repozitóriumok megszűnésével már létrehozásukkor érdemes számolni, olyannyira, hogy az együttműködési szerződésben is érdemes szerepeltetni.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 13, 42

Kapcsolódó területek

Kiadói tevékenység

70/2017

ILVA, Jyrki – LAITINEN, Markku Antero – SAARTI, Jarmo: The costs of open and closed access : using the Finnish research output as an example In: LIBER quarterly. – 26. (2016) 1.

A nyílt és a zárt hozzáférés költségei a finn kutatási termés példáján

Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Megőrzés; Publikálás -tudományos kiadványoké; Támogatás -pénzügyi -általában

A tudományos kiadók nyílt hozzáférési mozgalmában a kutatások finanszírozóinak elképzelései miatt kapott lendületet az EU-ban és tagállamaiban. Azóta már biztató kutatási adatok láttak napvilágot arról, milyen hatással van a nyílt hozzáférés a tudományos eredmények nyílt terjesztésére. Mivel a nyílt hozzáférésű publikálás üzleti modelljei még most vannak kialakulóban, a cikk arra vállalkozott, hogy értékelje a finn könyvtárak rendelkezésére álló, a tudományos kiadványok különböző terjesztési módszereivel kapcsolatos költségek összevetésére alkalmas statisztikai eszközöket és adatokat. Elemzi emellett a nyílt hozzáférés különböző modelljeivel kapcsolatban felmerülő költségeket is, és összeveti azokat a jelenlegi, többnyire térítéses hozzáférésben (paywalled access) alkalmazott költségstruktúrával. A pénzügyi elemzést a finn országos tudományos könyvtári statisztikai adatbázis és a kutatási kiadványok adatbázisa (Juuli) statisztikai adatbázisa alapján végezték el a szerzők.

A térítéses hozzáférésről a nyílt hozzáférésre való áttérés igen jelentős lépés, amely hatással lesz a tudományos könyvtárak szerepkörére. A nyílt hozzáférés lényeges költségmegtakarítást ígér, bár még nem világos, mikor jön el az a pillanat, hogy a könyvtárak megkezdhetik a licencszerződések felmondását. Ha a könyvtárak fel szeretnék gyorsítani ezt a folyamatot, aktívan részt kell venniük a nyílt hozzáféréssel kapcsolatos költségek monitorozásában. Ehhez megbízható és jól kezelhető statisztikai adatokra lenne szükség vezetőik számára mind a nyílt hozzáférés terjedéséről, mind a különböző üzleti modellekkel

kapcsolatos pénzmozgásokról – a könyvtári statisztikai adatgyűjtés szerves részeként. Jelenleg a statisztikákban nem tüntetik fel például, hogy az egy-egy könyvtár birtokában lévő e-folyóiratok nyílt hozzáférésűek vagy térítésesek, és ugyanez vonatkozik a pénzügyi és a használati adatokra.

Finnországban a kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a nyílt hozzáférésű publikációk beszerzése kedvezőbb lenne, mint a jelenlegi, licenceken alapuló modell. A következtetéshez érvényesnek tekintették a Solomon és Björk által meghatározott, a nyílt hozzáférés arany útja esetében érvényes kiadási költséget (816 EUR) a 2011 és 2013 közötti finn kiadási adatokra vonatkoztatva. A statisztikák jelenleg még nem elég megbízhatóak vagy pontosak ahhoz, hogy kifejezetten beigazolják ezt a hipotézist, és számos tényező miatt igen nehéz megjósolni, milyen költségekkel jár majd a finn kiadványok teljes körű áttérése a nyílt hozzáférésre. Az ISO 2789 szabvány világos keretet ad a szükséges adatok összegyűjtéséhez. A vonatkozó adatok szerepeltethetők lennének a könyvtári statisztikában, különösen akkor, ha a kiadással kapcsolatos költségeket is nyilvántartanák. A digitális felsőoktatási könyvtárak és archívumok két feladat (a hosszú távú megőrzés és a dokumentumok és adatok tudásszervezése) elvégzésével válhatnának sikeressé.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 17

Az ismertetett cikkek forrásai

AIB studi (IT)	56. (2016) 1.
American libraries (US)	47. (2016) 6.
Bibliotekovedenie (RU)	(2016) 1., 3.
Bibliothek (DE)	40. (2016) 1.
Bibliotheks-forum Bayern (DE)	10. (2016) 2.
BuB (DE)	68. (2016) 5., 6., 7., 8-9.
College & research libraries news (US)	77. (2016) 6., 7.
Computers in libraries (US)	36. (2016) 8.
Čtenář (CZ)	68. (2016) 6.
Dialog mit Bibliotheken (DE)	28. (2016) 2.
Interlending & document supply (GB)	44. (2016) 1., 3.
ITlib (SK)	19. (2016) 2.
The journal of academic librarianship (US)	42. (2016) 3., 4.
Journal of access services (US)	13. (2016) 3.
Journal of documentation (GB)	72. (2016) 4.
Journal of librarianship and information science (GB)	48. (2016) 3.
Journal of library administration (US)	56. (2016) 1-4.
Journal of the Association for Information Science and Technology (US)	66. (2015) 10.
Knowledge organization (I)	43. (2016) 3.
LIBER quarterly (I)	26. (2016) 1., 2.
Library hi tech (US)	34. (2016) 2.
Library management (GB)	37. (2016) 4/5.
The library quarterly (US)	86. (2016) 3.
Library trends (US)	65. (2016) 1.
Libri (I)	66. (2016) 3.
Naučnye i tehničeskie biblioteki (RU)	(2016) 1., 4., 5.
New library world (GB)	117. (2016) 5/6.
Public services quarterly (US)	12. (2016) 1.

Reference services review (US)	44. (2016) 3.
Revista española de documentación científica (ES)	39. (2016) 1.
Scandinavian library quarterly (Sx)	49. (2016) 3.
Vestnik BAE (Fx)	(2016) 1.
Zagadnienia informacji naukowej (PL)	53. (2015) 2.

Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetés az MTA KIK könyvtárosának

Holl András, az MTA Könyvtár és Információs Központ informatikai igazgató-helyettese az országos tudományos digitális információszerzési feladatok ellátásáért, a tudományos információkhoz való szabad hozzáférést szervező európai mozgalmakhoz való aktív és meghatározó részvételéért 2017. március 14-én a Magyar Arany Érdemkereszt polgári tagozata kitüntetésben részesült, amihez gratulálunk.

Katalist, 2017. március 15. Gaálné Kalydy Dóra híréből

Adattár a pécsi felsőoktatási intézmények 18–19. századi hallgatóiról

Az ELTE Egyetemi Levéltár és a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont közös kiadásában megjelent a pécsi felsőoktatás 18–19. századi hallgatói adattárát tartalmazó következő összeállítás: Szögi László: *A pécsi felsőoktatás intézményeinek hallgatói (1714) 1782–1852.*

Budapest-Pécs, 2016. (Felsőoktatástörténeti kiadványok. Új sorozat 12. ;

A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai 15.).

A kötet megvásárolható az ELTE Eötvös Kiadónál Budapesten és a Kronosz Könyvesboltban Pécsen (7624 Pécs, Kóczián Sándor u. 1.).

Katalist, 2016. december 12. Schmelcz-Pohánka Éva híréből

Könyvtárostanárr MA- és könyvtártudomány MA-képzés a Pécsi Tudományegyetemen

Az új típusú tanárképzési rendszerben megváltozott az iskolai könyvtárosok képzése: az eddigi két, ill. három féléves képzés helyébe 2017 őszétől 4 szemeszteres (csak levelező) képzés indul. Az elnevezés is megváltozott, ezentúl: könyvtárostanárr MA-nak hívják. A bemeneti követelmények nem változtak: tanító és tanár oklevéllel rendelkezők jelentkezhetnek (<http://kpvk.pte.hu/content/konyvtarostanar>).

Az informatikus könyvtáros MA elnevezése is megváltozott: a felvi.hu-n már csak könyvtártudomány MA szerepel, de a bemeneti és kimeneti követelmények változatlanok maradtak (<http://kpvk.pte.hu/content/konyvtartudomany-mesterszak>).

Katalist, 2017. január 19. Mészárosné Szentirányi Zita könyvtáros, szakoktató híre alapján